

COMISIUNII

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

1 9 3 7

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

Membru: IOAN ANDRIEȘESCU, PETRU ANTONESCU, ALEXANDRU LAPEDATU, CONST. MOISIL,

PR. NIC. POPESCU, VICTOR G. ȘTEFĂNESCU ȘI ARTUR VERONA.

Secretar-Director: VIRGILIU N. DRĂGHICEANU.

Arhitect-Șef: N. GHIKA-BUDEȘTI.

CUPRINSUL

TEXT:

	Pagina
VICTOR BRĂTULESCU: Biserici din Transilvania (biserici întărite)	1
N. A. GHEORGHIU: Mici ctitorii ai unei biserici de sat	43
Cronică de Victor Brătulescu și N. Iorga.	44
Oficiale: A. Sacerdoțeanu: Monumentele istorice din comuna Costești, județul Vâlcea.	46
Resumat frances	48

ILUSTRAȚIUNI:

Pagina	Pagina
<i>Biserica din Dârjiu (Odorheiu).</i>	
Fig. 1. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Vedere generală.	1
Fig. 2. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Vedere din spre Sud-Vest	1
Fig. 3. — Biserica din Dârjiu. Intrare.	2
Fig. 4. — Biserica din Dârjiu. Vedere spre Sud-Vest, în incintă	2
Fig. 5. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Bastionul din colțul nord-estic și adăpostul pentru hambare.	3
Fig. 6. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Contraforții	3
Fig. 7. — Biserica din Dârjiu. Locurile de unde se apărău	4
Fig. 8. — Biserica din Dârjiu. Intrarea prin ușa din latura de Sud	4
Fig. 9. — Biserica din Dârjiu. Zidul incunjurător și bastioanele	5
Fig. 10. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Nervurile de piatră	5
Fig. 11. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Interior. Urme de zugiăveli din 1419. Arcurile de piatră ale bolților. Vedere spre tămplă.	6
Fig. 12. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Fetele maghiare robite de Cumani.	6
Fig. 13. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Ludovic al Ungariei urmărește pe regele Cumanilor	7
Fig. 14. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Prinderea și uciderea regelui Cumanilor.	8
Fig. 15. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu.	9
Fig. 16. — Biserica din Dârjiu. Călătoria la Damasc a Sfântului Paul	10
Fig. 17. — Biserica Dârjiu, jud. Odorheiu. Cumpăna dreptății.	11
Fig. 18. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Cei trei magi	12
Fig. 19. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Inscriptia de supt Rákóczy, 1640	13
Fig. 20. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Piatra de mormânt a lui Mihail Petki.	13
Fig. 21. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Piatra de mormânt din 1586	13
Fig. 22. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Piatra de mormânt	14
<i>Biserica din Șard, jud. Alba.</i>	
Fig. 1. — Biserica din Șard. Poarta de intrare	15
Fig. 2. — Biserica din Șard, jud. Alba. Vedere generală.	15
Fig. 3. — Biserica din Șard	16
<i>Biserica din Cricău, jud. Alba.</i>	
Fig. 1. — Biserica din Cricău, jud. Alba. Vedere din spre Est.	16
Fig. 2. — Biserica din Cricău, jud. Alba. Vedere din spre intrare.	17
Fig. 3. — Clopotnița. Biserica din Cricău, jud. Alba.	17
Fig. 4. — Biserica din Cricău, jud. Alba. Interior. Arcurile de piatră ale bolților. Pardoseala cu cărămizi romane.	18
Fig. 5. — Biserica din Cricău, jud. Alba. Bastion spre Vest	19
Fig. 6. — Biserica din Cricău, jud. Alba. Bastionul din spre Vest, din fața turnului, clopotniță.	19
<i>Mesentea.</i>	
Fig. 1. — Biserica din Mesentea, jud. Alba	20
Fig. 2. — Biserica din Mesentea, jud. Alba. Fereastra de Sud a pronaosului	20
Fig. 3. — Biserica din Mesentea. Păretele dintre naos și pronaos	21
Fig. 4. — Biserica din Mesentea, jud. Alba. Latura de Nord a pronaosului.	21
<i>Biserica din Galda.</i>	
Fig. 1. — Galda, jud. Alba. Castelul Kemeny, astăzi Albini	22
Fig. 2. — Biserica Galda, jud. Alba	22
Fig. 3. — Biserica din Galda.	23
<i>Biserica din Geoagiu, jud. Alba.</i>	
Fig. 1. — Valea Geoagiului, jud. Alba	23
Fig. 2. — Biserica din Geoagiu, jud. Alba	24
Fig. 3. — Biserica Geoagiu, jud. Alba	25
Fig. 4. — Biserica din Geoagiu. Sf. Ilie.	25
<i>Biserici din Zlatna.</i>	
Fig. 1. — Bisericiile din Zlatna: în stânga, biserica unită; în dreapta, biserica ortodoxă: în fund, biserica romano-catolică	26
Fig. 2. — Biserica ortodoxă din Zlatna	26
Fig. 3. — Biserica unită din Zlatna. Vedere din față	27

BISERICI DIN TRANSILVANIA

BISERICI ÎNTĂRITE

DE VICTOR BRĂTULESCU.

BISERICA DIN DÂRJIU (ODORHEIU).

În ținutul Odorheiului, ascuns într-o vâlcea, ca într-o căldare, se află satul Dârjiu

Fig. 1. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorhei. Vedere generală.

ale cărui împrejurimi pitorești plac și încântă totodată pe călătorul ce se abate pe aici (fig. 1).

Cam la mijlocul satului, împărțit în patru vițe, după văile pe care stau așezările localnicilor, se înalță maiestuosă, înconjurată de ziduri tari, una din cele mai vechi biserici din ținutul acesta.

Curtea, închisă cu ziduri înalte de șase metri, are forma unui patrulater neregulat, ale cărui laturi sânt legate între ele prin cinci bastioane, dintre care patru la colțuri, iar al cincilea cam la jumătatea laturii de Vest (fig. 2). În afară de aceste bastioane, pe latura de Sud, se înalță un turn puternic și înalt, de aproape patruzeci de metri. Acesta servește și de clopotniță și odinioară va fi servit ca punct de observație pentru cei cari se închideau ca într-o cetate între zidurile mănăstirii. Pe supt acest turn este și intrarea în curtea bisericii (fig. 3). În

colțul de Sud-Vest se afla o fântână adâncă, din care luau apă în vremuri grele acei cari erau asediați înăuntru (fig. 4).

Astăzi singura clopotniță își mai păstrează rostul ei vechiu, acela de a adăposti clopotele, căci bastioanele închid, la răcoare, șuncile satenilor, cari se aprovizionează cu atâta cât trebuie, odată sau de două ori pe săptămână. Fiecare satean are drept la un cuiu pe care îl lasă, ca un privilegiu moștenit, urmașilor.

Dacă s'a întâmplat însă ca unul să fure din slănina altuia, acesta pierde dreptul de a mai intra la șunci, iar, dacă lucrul se repeta, pierde dreptul la cuiul moștenit, este expropriat în folosul altuia.

În adăpostul din lăuntrul curții, format dintr'un acoperiș răzimat pe stâlpi și

Fig. 2. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorhei. Vedere din spre Sud-Vest.

urcând spre coama zidurilor, sătenii își adăpostesc hambare cu grâu, făină, lână, haine, obiecte de preț, etc. (fig. 5).

Am dat aceste amănunte spre a-și face

oricine ideie de această organizare obștească, dăinuitoare de veacuri.

Biserica este lucrată în stil gotic, are

Fig. 3. — Biserica din Dârjiu. Intrare.

acoperiș înalt, formă de navă, este sprijinită pe un număr de șaptesprezece contraforturi, așezate aproape unul de altul (fig. 6). De jur împrejur, în partea superioară, se observă un număr de gauri de formă semi-circulară de asupra cărora se găsesc altele în formă de cheie simplă (fig. 7). Ele au slujit, de sigur, aceloră cari se apărau d'înăuntru, înlesnindu li să arunce săgețile lor pe de-asupra zidurilor, împotriva asediatorilor din afară, iar, când poarta era spartă și dușmanii năvălau înăuntru, biserica era cea din urmă fortăreață care cădea.

În această situație biserica din Dârjiu poate fi trecută în rândul bisericilor întărite, ca, de altfel, foarte multe din această epocă și din cele următoare.

Intrarea în biserică se face printr'o ușă de pe latura sudică (fig. 8), sau pe ușă principală, pe unde duce, de altfel, și o

scară, în dreapta, spre cafas și în podul bisericii. Aci se păstrează vechile obiecte de cult și se pot observa bine bolțile cilindrice răzimate pe zidurile exterioare.

Acoperișul înalt este susținut de schelăria puternică, ale cărei capete se proptesc pe aceleași ziduri ajutate, la rândul lor, contra împingerilor d'înăuntru de contraforturile din afară.

Ca și la biserica lui Bogdan din Rădăuți, luptătorii de supt acoperiș erau ocrotiți de zidurile groase, în dosul cărora stăteau ca în dosul meterezelor de cetate, cu deosebirea că aici, ca și în alte părți în Transilvania, s'au păstrat zidurile inconjurătoare (fig. 9).

Bolțile sânt împodobite în interior cu o serie de nervuri de piatră, ce se întretaie în formă de romburi și de alte figuri geometrice.

Aceste nervuri înmănuchiante elegante, în trei vițe, sfârșesc, fie simplu, ca acele din mijlocul naosului, fie că se încheie cu câte o figură, cum sânt acelea din spre altar: un cap de copil, un ornament, un alt cap de copil cu degetele în gură, de toată gingășia, iarăși un ornament (fig. 10).

Dacă treci prin intrarea principală în

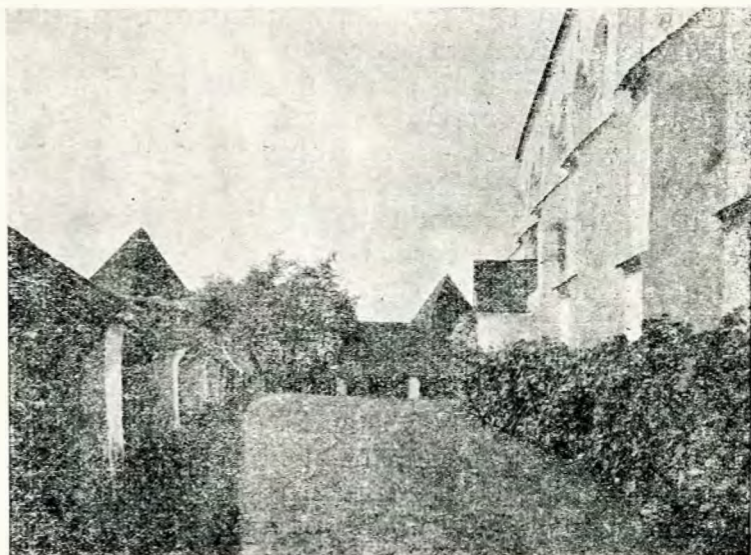

Fig. 4. — Biserica din Dârjiu. Vedere spre Sud-Vest, în incintă.

biserică, ajungi printre coloanele care susțin un cafas scund și greoiu, adăugit, de sigur, mult mai târziu, poate la 1568, când, după

informațiile date de paroh, biserica a trecut de la cultul catolic la cel unitarian, cum este acum. Tot atunci se va fi construit un cafas și în altar, unde se află orga și unde cantorul și însoțitorii săi, împreună cu toți credincioșii din bănci, cântă, acompaniați de orgă.

La altar este și un fel de alcătuire ce-i zic tâmplă, așezată laolaltă cu orga și având ca emblemă: o stea, o cruce, un porumbel, – închipuind porumbelul lui Noe –, și niște trâmbițe, trâmbițele de la Ierihon (fig. 11)

Ferestrele cu cadre de piatra, cu partea superioară în arc frânt, au o îmbodobire în stil gotic, în unghiuri combinate cu acolade. Două ferestre mai înguste, tot gotice, datează d'înaintea celor descrise mai sus.

UCIDEREA LUI „KÛN“, REGELE CUMANILOR.

Pictura. Interesul cel mare îl făcea odinioară pictura bisericii, din care n'au mai

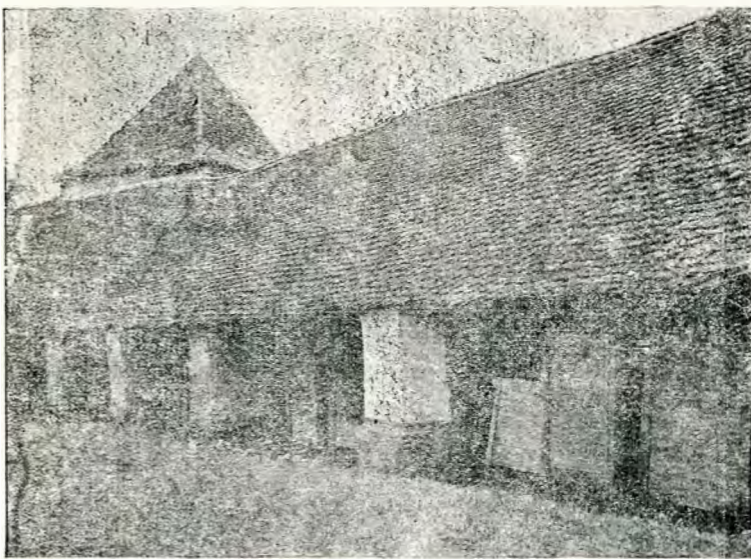

Fig. 5. – Biserica din Dârjiu, jud. Odorhei. Bastionul din colțul nord-estic și adăpostul pentru hambare.

ramas decât urme, – prețioase, este drept, – dar prea puține; numai atâta, cât să ni dăm sama de marea valoare a acestei picturi din 1419, cum o arată in-

scripția în latinește, de pe zidul de Sud.

Un fragment pe zidul de Nord, în stânga intrării, pare a arăta o martirisare, sau mai de grabă, robirea fetelor maghiare

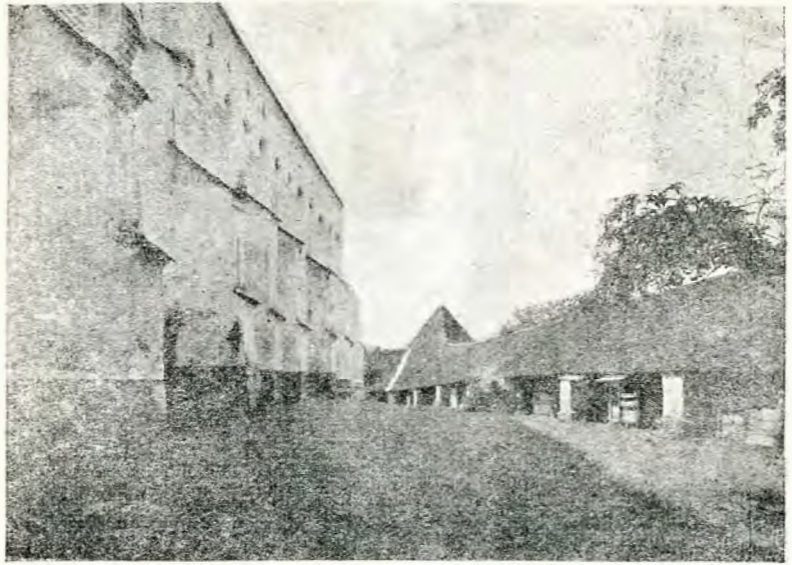

Fig. 6. – Biserica din Dârjiu, jud. Odorhei. Contrafortii.

de către Kûn, regele Cumanilor. Înfațișarea lor, legate de mâni și șezând jos, întărește cele de mai sus, dacă facem legătură între această scenă și cele următoare. Acest fragment se află la o mică înălțime pe zidul bisericii (fig. 12).

Cam la trei metri pe zidul de Nord, în naos, apar trei capete de cai, apoi un călăreț pe cal alb, înaintea acestuia un altul pe cal roșu, mergând la luptă.

Din felul în care ni se înfațișează și în celelalte amănunte, în restul picturii, călărețul pe cal alb este însuși regele Ladislau. El este îmbrăcat în costum de cavaler medieval, purtând o tunică de plăci metalice, scurtă până de-asupra genunchilor, și o cămașă de zale; genunchere de asemenea metalice, de formă rotundă, legate de picior cu o chingă de zale. Pe poale, tunică are un galon bătut cu ornamente de formă pătrată. Pe cap poartă o diademă domnească, bătută cu pietre

scumpe, având cinci ramuri în formă de cruce și asemănându-se cu acelea ale voievozilor de la Curtea-de-Argeș. În jurul diademei are o aureolă, a cărei margine este bătută cu perle.

Basarab Voda este înfățișat cam la fel lungi, haina lungă, aducând a cojoc, peste în *Chronicon pictum*, când primește pe care este incins. solul lui Carol-Robert¹.

Pe cap are o palarie alba cu marginile ridicate în sus.

În momentul urmator Ludovic, în picioare, ține de par pe Kün, mort, cazut pe spate, cu pălăria în laturi (fig. 14).

Obosit de lupte, Ludovic doarme, cu capul razimat pe mână. Lângă el, o fata scapată de robie îi mângâie pletele, în spate un tânăr cu aureola, poate un sfânt, în dosul căruia se afla un preot bătrân cu barba alba, cu toiag și cu o carte în mână (fig. 15)¹.

Pe zidul de Sud, începând din dreptul ușii, ni se înfățișează drumul Damascului: Apostolul Pavel cazând în fața calului, în vreme ce înainte îi rasare un personaj bătrân, iar de-asupra

¹ Supt numele de Kuni, Ungurii înțeleg pe Cumani. V. N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, București, 1937, p. 55.

În ce privește costumele Cumanilor, tot la d. Iorga întâlnim această notă foarte prețioasă pentru cele arătate mai sus. „Ca împrumut de costume, cu părul lor lung și mustățile plecate în jos, Cumanii din fresca de la Gelecz au înfățișarea țărănilor noștri. În *Chronicon pictum* ei apar cu căciuli albe, purtând haine largi. Vedem în miniaturi ungurești o pălărie tărească la Cumani, dar în altele ei apar cu căciula noastră; *ibid.* p. 57. Cred că s'ar putea face o legătură între acest nume de Kun și Kunia, moșie în Maramurăș, pe care acelaș rege Ludovic, la 1365, o confiscă de la Bogdan, voevodul Moldovei, și o dăruiește lui Palc,

Fig. 7. — Biserica din Dârjiu. Locurile de unde se apărau.

Supt picioarele cailor oștenilor lui Ludovic, un cal și un calareț vrajmaș stau doborâți. Calarețul pe cal roșu, care aleargă înaintea lui Ludovic, este însuși Kün, regele Cumanilor (fig. 13).

În scena următoare este arătată prinderea lui Kün. Cei doi cai stau acum alături². Ludovic apucă de gât, cu mâna stângă, pe vrajmașul sau, pe care îl ține cu dreapta de umăr, iar un ostaș așteaptă numai porunca pentru a ridica securea și a-l izbi: regele Cumanilor poartă plete, musteți

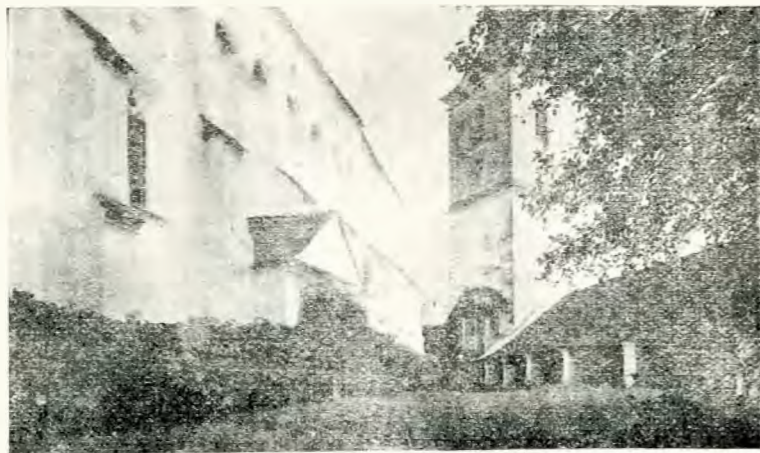

Fig. 8. — Biserica din Dârjiu. Intrarea prin ușa din latura de Sud.

¹ Curtea Domnească din Argeș. *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, X-XVI, fig. 7, p. 13.

² Desemnurile cailor și ale costumelor din aceste picturi aduc cu picturile contemporane de la Ribita și Criscior unde aflăm iarăși chipul lui Ladislau; S. Dragomir, *Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor în secolul al XIV-lea și al XV-lea*, pp. 223-64, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, secția pentru Transilvania, pe 1929, Cluj 1930.

fiul lui Sas. Punerea în posesie se face în 1373; Hurmuzaki, I, p. II, pp. 94 și 211. Pe lângă păraul lui Dragoș este astăzi în Maramurăș un sat cu numele Cuhea, unde se zice că a fost moșia lui Bogdan.

apare Isus. Călăreții cari însoțesc pe Sf. Pavel sânt îmbrăcați în costume medievale (fig. 16). Ceva mai departe, un inger, în felul arhanghelului Mihail al ortodocșilor, ține în mână o balanță, în brațe are un suflet. Într'unul din talerele balanței se află un suflet, în celălalt taler diavolul și o piatră de moară, trăgând în jos pentru a lua sufletul în lad. Nu izbutește să incline balanța, căci faptele bune ale celui de dincolo trag mai greu decât puterea diavolului (fig. 17). Motivul acesta îl întâlnim în mai toate scenele Judecării din urma, din picturile bisericilor noastre.

Ceva mai departe doi din cei trei crai de la Răsărit, în costume solemne, merg la peștera (fig. 18). Ceia ce este foarte de preț aici, este inscripția latină de pe steagul călăreților, însoțitori ai Sfântului Apostol Pavel. Cuprinsul este următorul:

„Hoc opus fecit depingere seu reparare magister *Paulus*, filius *Stephani* de Ung, anno Domini millesimo quadringentesimo decimo nono; scriptum scribebat et pulchram puellam in mente tenebat”, adică:

„Maestrul Paul, fiul lui Ștefan de la Ung, a făcut a se picta și a se repara această operă (pictură) în anul Domnului o mie patru sute nouăsprezece; scria (picta) ceea ce era scris (desemnat) (scriptum) și avea în minte o copila frumoasă”¹.

Pe zidul de Nord, pe vâruiala albă, se citește această inscripție pusă acolo târziu

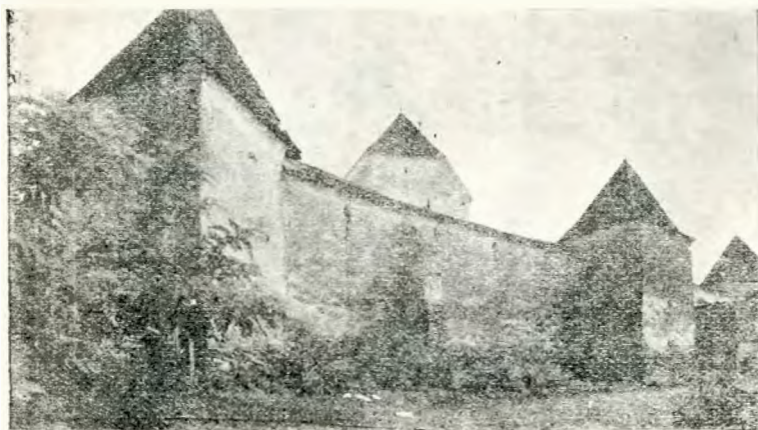

Fig. 9 - Biserica din Dârjiu. Zidul înconjurător și bastioanele.

sau copiata după vre una mai veche.

¹ Să se fi gândit maestrul Paul la vre-o copila frumoasă de undeva, de prin Ungaria, sau, - după obiceiul zugravilor, - se ruga Sfintei Fecioare să-l ajute în opera lui? Inscriptia este mai mult pentru prima ipotesă.

„Templum hoc renovatum est lateribus denuo et integre, regnante serenissimo do[mi]no datim (!) principe Georgie Racoci. Anno Domini 1640” (fig. 19).

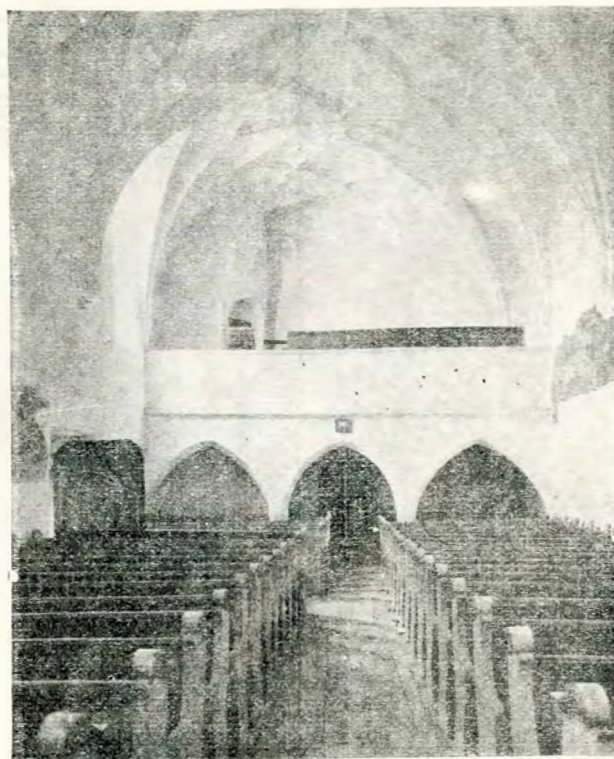

Fig. 10. - Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Nervurile de piatră.

În românește: „Această biserică a fost făcută din cărămidă din nou și în întregime în timpul domniei prea strălucitului Domn... principe Gheorghe Rákoczy, în anul Domnului 1640”.

Peogrindădelemn, la cafas, următoarea inscripție latino-maghiară:

Anno 1754 die 25 Maji Me fieri voluit curator Mihail Gukor emlékezzél meg a te teremtődrol ifiuságodnak napjaiban minek elötte eljőjön agyötremnek ideje, e pred(icat) XII-III.

„În anul 1754, în ziua de 25 Maiu, curatorul Mihail Gukor adu-ți aminte de ziditorul tău în zilele tinereții, înainte să-ți vină timpul chinurilor.

Orga e din 1837. În podul bisericii se păstrează un număr de obiecte de cult între care un potir de argint aurit cu scene de vânătoare, întocmai ca acelea din Museul de artă religioasă din secolul al XVII-lea. Aceasta este încă o dovadă că ai noștri comandau obiectele

de cult și cele de metal la Sașii din Transilvania.

Pietre de mormânt. În adăpostul de la

Astream donec vixit tellure colebat

Atque inopum larga damna levabat ope.

Postmodo iamque viri florens aetate vige-
bat
Lustra sex annis vicerat ille
tribus.

Christus quingentos et mille pere-
gerat annos

Atque octo decies et super
hosce duos

Bis seno radians September ful-
serat orbe

Impia cum fati licia parca secat
Cuius clara volat toto iam fama
sub orbe.

Hunc moerens lacrimis postera
turba vocat

Pignoribus coniunx carissima qu-
inqu(sic) relictis,

Quem flet et aeternum cupit
esse polum

Ioannes primus, Franciscus deinde
secundus

Tercia, matris honos, nomen
Iudit habet,

Anna, pudiciciae custos pia, quarta vocatur,
Dulcis imago matris postera Margris est."

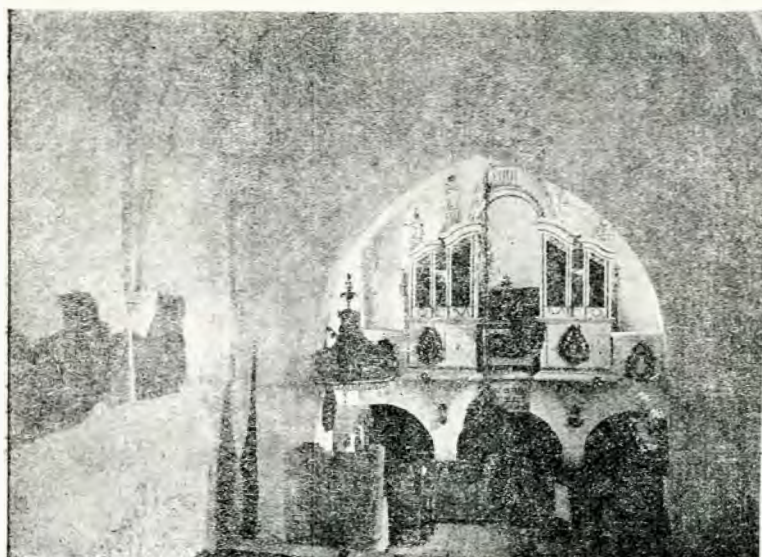

Fig. 11 — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Interior. Urme de zugrăveli din 1419. Arcurile de piatră ale bolților. Vedere spre tâmplă

intrarea de Sud se află o piatră de mormânt cu inscripția latină. În partea superioară este o emblemă a familiei Petki: pelicanul care sfășie pânțelele spre a-și hrăni puii.

Motivul acesta al pelicanului a pătruns din literatura didactică în ceramică și în zugrăveală, cum am avut prilejul să arăt altă dată, atunci când a fost vorba de articolul d-lui Barbu Slătineanu, „Trei plăci de ceramică românească din secolul al XVI-lea”, apărut în „Revista Istorică Română” pe anul 1935-36.

Un ornament gotic închide această emblemă a familiei Petki. La aceasta se adaugă, de o parte și alta, două ornamente în spirală, aducând a frunză de stejar (fig. 20). Inscripția latinească de pe această piatră are următorul cuprins, în versuri.

„Petchius ecce iacet rigida sub mole
Michael

Postubi iam vitae debita finis adest.
Bathoreis placuit maturis firmior
annis

Principibus quorum numine fultus erat;
Cognatis charus fuerat, iucundus amicis,
Officys summos demeruitque viros.

Fig. 12. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Fetele maghiare robite de Cumani.

În românește:

„Aici, supt această piatră rece, zace Mihail
Petki

Fig. 13. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Ludovic al Ungariei urmărește pe regele Cumanilor

Fig. 14. — Biserica din Dăriu, jud. Odorheiu. Prinderea și uciderea regelui Cumanilor.

După ce i-a sosit datoritul sfârșit al vieții
 Mai tare în anii de bărbăție s'a bucurat
 (de trecere)
 În fața prinților Batorești, pz al căror razim
 s'a sprijinit,
 A fost scump rudelor și plăcut prietenilor
 Și prin slujbele sale a îndat'at pe cei mai
 de samă bărbăți
 Cât timp a trăit pe pământ a cultivat dreptate
 Și a ușurat cu ajutorul său mărinos
 suferințele celor lipsiți;
 Iar, când tocmai era în floarea vârstei lui
 de bărbat
 Și intrecuse cu trei ani șase lustre¹,
 Hristos petrecuse o mie cinci sute de ani
 Și de opt ori câte zece și pe de-asupra.

Ana, pioasă păzitoare a cumineniei, se numește
 a patra,
 Dulcele chip al mamei sale este Margareta cea
 din urmă (odraslă).

Pe o altă piatră având ca emblemă un
 cerb, inscripția latinească sună așa :

Generoso Domino Benedicto . . . et
 seniori, pacis et belli laudibus insigni
 ob praeclarasque ejus virtutes principibus
 hujus regni Transilvaniae percharo. A. D.
 MDLXXVIII, aetatis vero suae LXI, placuit
 in D-no (Domino) obdormiente generosa
 D-na (Domina) Catherina Petki (fig. 21).

Adecă :

„Prea nobila Doamna Ecaterina Petki

Fig. 15. — Biserica din Dârjiu jud. Odorheiu.

acestora, doi².
 De douăsprezece ori Septembrie, strălucind,
 luminase pământul³
 Când nemiloasa parcă i-a tăiat firul vieții,
 A cărui glorioasă faimă zboară în toată lumea.
 Pe acesta mulțimea îndurerată, urmându-l,
 îl chiamă cu lacrimi
 Pe el îl plânge prea scumpă-i soție și-l dorește a
 fi o stea eternă⁴
 (Pe el), care a lăsat în urmă cinci odrasle:
 Ioan este întâiul, apoi al doilea Francisc;
 A treia, fata mamei sale, poartă numele Iudita;

adormitului întru Domnul în anul Mântuirii
 1578 și al 61-lea al vârstei sale a găsit cu cale
 să-i așeze această (leșpede), prea-nobilului domn
 Benedict . . . cel bătrân, vestit prin meritele
 lui în timp de pace și război și prea
 scump prinților acestei țări a Transilvaniei
 și pentru prea-strălucitele sale virtuți⁴.

Pe un fragment: plena... sima... plena...
 posem (?).

Un grafit pe o cărămidă aflată în fe-
 reastră cuprinde următoarea însemnare
 zgâriată cu ajutorul unui cuiu :

„Micloș Derji Pop“, de unde părintele
 Balázs deduce că ar fi de prin anul 1300,
 căci pe la 1330 se pomeneste de un
 protopop cu numele de Nicolae Miklos,

¹ Lustre = 5 ani, deci avea 33 de ani.

² 1582

³ A murit la 12 Septembrie, 1582.

⁴ Credința că oamenii distinși strălucesc pe cer în chip de stele.

Fig. 17. — Biserica Dârju, jud. Odorhei. Cumpăna dreptății.

iar la 1270 se pomenește de un proto-popiat aici.

Pe o piatră mai mică :

EPITAPHIV...
 GENEROSI DNI C... E
 HV TH... ET...
 DIS MATRIS S... II... TE
 SPES. MAXIMA P[A]T[R]IS
 PESTIFERA EXINCTA

A celui de bun neam, a domnului C...
 ...al mamei sale...

Cea mai mare speranță (a tatălui)
 S'a stins¹ de o moarte (boală) molipsitoare
 Enelia ? Rosa.

...Cinstitele oase ale corpului său sânt așezate
 aici

Să se odihnească sufletul ..

A trecut la cele dumnezeiești în ziua de
 12 Septembrie 1587.

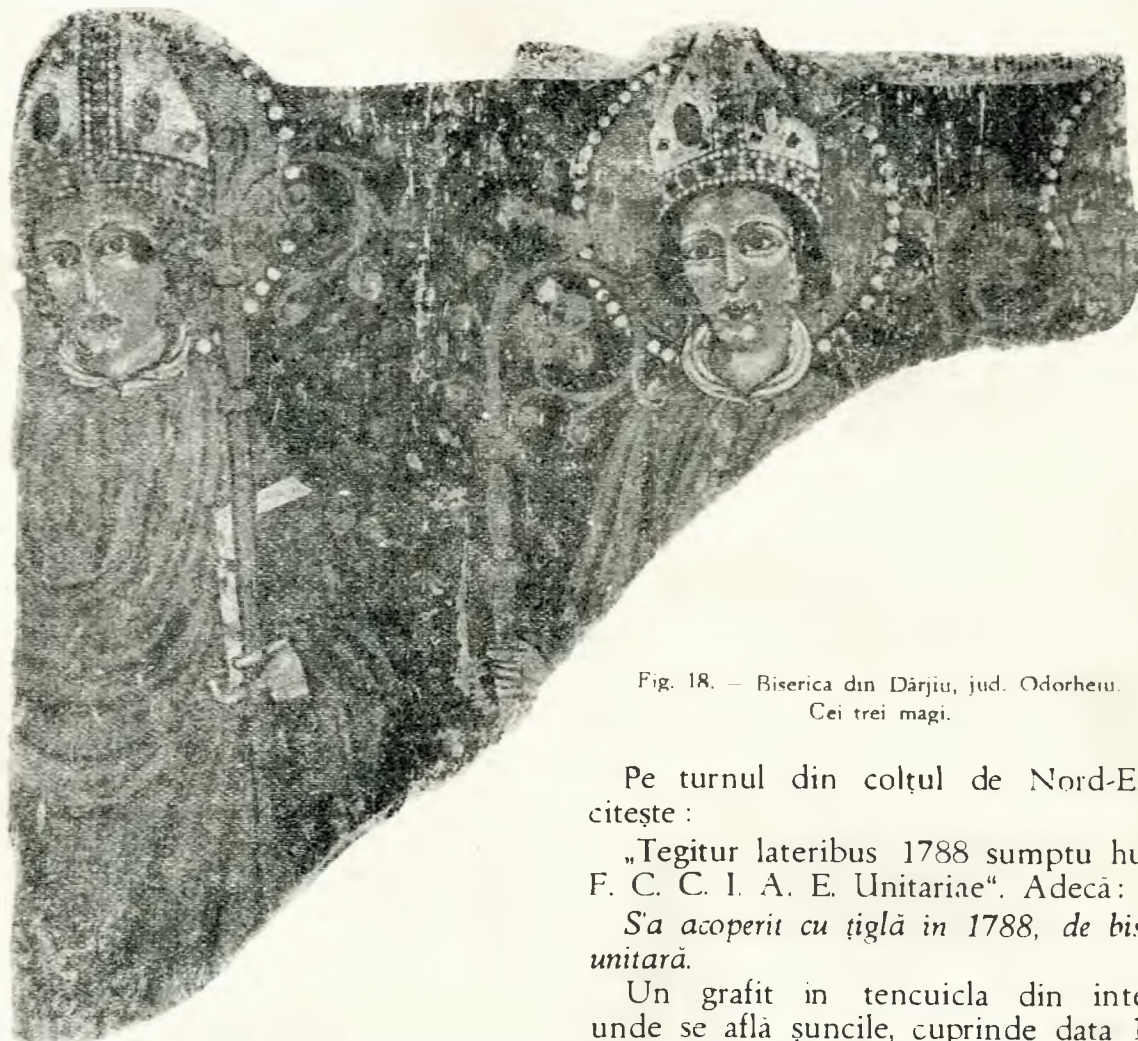

Fig. 18. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu.
 Cei trei magi.

EST MORTE ENELIA ROS
 A. HI[C].. A. CASTA CVIVS
 SITA CORPORIS OSSA
 QUIESCANT SPIRITUM
 AT IN. PALOS. TRADIDIT
 IA DEO DIE XII SEPT.
 MDLXXXVII

Adecă :

Piatra de mormânt...

Pe turnul din colțul de Nord-Est se citește :

„Tegitur lateribus 1788 sumptu huiatis
 F. C. C. I. A. E. Unitariae“. Adeacă :

S'a acoperit cu țiglă în 1788, de biserica
 unitară.

Un grafit în tencucla din interior,
 unde se află șuncile, cuprinde data 1639.

Pe bastionul din colțul sud-vestic „A.
 D. 1622“. Pe latura de Nord, chiar lângă
 zidul bisericii, se află o criptă acoperită,
 a cărei existență o dovedește numai su-
 netul a gol pe care îl face când izbești
 cu greutate între două contraforturi din
 mijlocul laturii de Nord.

În turnul cel mare, pe un clopot de la
 1607, următoarea inscripție pe două rânduri :

¹ Extincta est arată o persoană feminină. Aceasta înseamnă
 că prima parte a inscripției trebuie interpretată în sensul
 că un bărbat i-a pus piatra de mormânt, soțul sau un alt
 bărbat din familie.

Templum hoc & nouar m
est i aeribus denuo et integre
regnante serenissimo dono dono
principe Georgio Rakoci
Anno domini 1640

Fig. 19. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu.
Inscriptia de supt Rákoczy. 1640.

Fig. 20 — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Piatra de mormânt
a lui Mihail Petki.

Rândul 1, Ioannes Petki regni Transilvaniae cancelarius, Siculorum generalis capitaneus.

Rândul 2, Propter utilitatem me fieri fecit An. Do. 1607, mense Augusti 21. M. Paulus N. Fidelus.

1. Ioan Petki cancelarul Transilvaniei, comandantul general al Săcuilor.

Fig. 21. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu
Piatră de mormânt din 1586.

2. A făcut sa fiu de folosință in anul Domnului 1607, luna August 21. M. Paulus N. Fidelus.

Din trecutul bisericii.

Intr'o notiță publicată in ungurește, supt titlul „Dârjiu-i egyházközség“, „Comunitatea bisericească din Dârjiu“, parohul bi-

sericii, părintele Balázs András, vorbește de trecutul acestei biserici, amintitoare a timpului glorios al lui Francisc David.

Între 1332-1335, autorul afirmă că biserica din Dârjiu era trecută în registrul de dijmă papală cu suma de 2 groși, preot fiind Toma.

În timpul Reformei, biserica a fost spoită

zugrăvit pe zidurile bisericii; se știe până și locul „prânzului vânătoresc”, al regelui ungar¹.

În 1605 biserica aceasta a fost asediată și cucerită de unul din căpitaniii lui Basta. Stricăciunile au fost reparate, la 1606-1607, de generalul Ioan Petki, același care a dăruit clopotul în 1607 și care a condus pe Secui supt steagul principelui Ștefan Bocskai.

În cursul secolului al XVII-lea, au fost aici multe adunări ale Sinodului: „în 1654 a fost Sinodul pentru sfîntirea preotească, iar, în 1659, tot aici Sinodul a hotărît ca preotul care merge la cărciumă și se imbată să plătească amendă 6 florini, iar meșterul căzut în asemenea păcat numai 3 florini.

Între documentele privitoare la biserică se află scrisoarea de donație a soției lui Gheorghe Apaffy, născută Barbara Petki. Aici se arată că mama ei, Kata (Catalina) Kornis, a zidit un bastion.

Printre darurile făcute bisericii este și coroana în foi de lea, lucrată de Andrei Elekes la 1759 și dăruită de Bartha Mihail și Dionisie Jutca.

Printre vechii preoți se amintește Lukács Armany, din 1606, iar, între meșteri, Bölöni Palfi Andras, în 1680.

BISERICA DIN ȘARD, JUD. ALBA.

Fig. 22. — Biserica din Dârjiu, jud. Odorheiu. Piatră de mormânt.

cu var, dar în 1887, când s'au făcut unele reparațiuni, au ieșit la iveală frescele descrise mai sus, împreună cu inscripția latină din 1419.

Cu prilejul altor reparații, din 1929, au ieșit câteva ferestre mici, gotice, infundate.

Un număr de nume toponimice arată locurile străbătute de Ludovic-cel-Sfânt,

Biserica din Șard slujește reformatilor. Este închisă de ziduri tari, din bolovani de râu amestecați cu cărămidă suptire. Întrarea în curtea bisericii se face pe supt un turn de formă pătrată, construit din

¹ Aceiași legendă stă la baza numelor toponimice de peste tot. Vânătoarea este motivul principal în cele mai multe cazuri.

același material ca și zidul incunjurător, cu deosebirea că aici arcurile rotunde sânt mărgenite de piatră cioplită, de calitate slabă, cam de 40 cm. grosime. Arcurile de care vorbim mărgeniau odinioară bolta semi-cilindrică a intrării, de-asupra căreia era o cameră ce va fi servit de clopotniță întărită împotriva atacurilor din afară. Capetele arcurilor sânt de bolovani de râu, ca, de altfel, toată baza turnului. Grosimea totală a zidului este de aproape un metru și jumătate (fig. 1).

Camera de sus are trei ferestre și anume în laturea de Sud, în cea de Est și în cea de Vest, ale căror chenare de piatră sânt tăiate gotic.

La intrare, în partea din afară, de jos până sus, între rama de piatră și zidul propriu-zis, este un loc, un fel de jghiab, pe care se mișca odinioară un oblon sau podul umblător, obișnuit în acele vremuri. Acesta se închidea în cazul unei primejdii, despărțind în acest fel pe cei închiși între ziduri de asediatorii din afară (fig. 2).

Biserica a fost lărgită la o reparație din urmă, lungindu-se și ridicându-i-se o turlă

Fig. 2. — Biserica din Șard, jud. Alba. Vedere generală.

la intrare. Cu acel prilej i s'au dat două intrări laterale, în cele două laturi în aceeași axă, în pronaos.

Din vechea construcție s'a păstrat în întregime altarul, mărginit de șase contra-

forturi și având două ferestre gotice; cea din spre Nord păstrând și chenarul de piatră. O ușă din laturea de Sud a altarului, cu chenar de piatră, în arc

Fig. 1. — Biserica din Șard. Poarta de intrare.

gotic, a fost astupată. Urma celeilalte nu se cunoaște, însă o parte din chenarul gotic, tot de piatră, corespunzând cu cealaltă, este întrebuințat în zidul de Nord, lângă intrarea actuală (fig. 3).

Pragurile intrării laterale de Sud sânt de piatră, ușorii vor fi servit la aceeași intrare, cu deosebirea că la o reparație de mai târziu au fost întorși, căci unul dintr'înșii poartă data de 1690 și ceva, ultima cifră lipsind.

Aceasta este data probabilă a înființării bisericii reformate din Șard.

Ar mai fi de adăugat la elementele gotice întâlnite o nișă cu chenar gotic, aflată în altar, în laturea de Nord-Est.

Între comuna Șard și comuna învecinată Ighiu a fost o neînțelegere, pentru o moșie, neînțelegere pe care, la 1366, o curmă Ludovic, regele Ungariei.

Acesta ordonă Capitulului de Oradea să împartă moșia în două părți egale și lungime cam de 20 de metri, iar lățimea de 8 metri. O clopotniță înaltă pe ziduri

Fig. 3. – Biserica din Șard.

anume: o parte să se dea comunei Șard și episcopului de Oradea, iar cealaltă parte să se dea comunei Ighiu¹. Capitulul de Oradea îndeplinește porunca primită în 1367. În act se vorbește de vii, a căror cultivare este în floare până astăzi, cum și de satul învecinat Cricău².

BISERICA DIN CRICAU, JUD. ALBA.

În drum spre Cricău, treci prin Ighiu, pe lângă biserica reformată, datând din 1809.

Comuna ca arhitectură, lipsită de zugrăveli, biserica din Ighiu nu prezintă vre-un interes deosebit.

Biserica din Cricău, tot reformată, merită însă toată atenția cercetătorului. Ca și cea de la Șard, este închisă între ziduri tari, mult mai înalte, în latura de Nord, pe unde se află o intrare masivă, de piatră. Din aceasta n'a mai rămas astăzi decât o parte ca să ni putem face o idee de grosimea zidurilor, ca de patru metri. Biserica a fost rău restaurată în 1902, când tocmai din această pricină a fost slăbită (fig. 1).

Forma bisericii este de navă, având o

¹ Hurmuzaki I, p. II, p. 130, no. LXXXIX.

² *Ibid.*, pp. 140-41, no. CIII.

preot, Urzas Iosef curator, Iacob István ajutor de curator".

Fig. 1. – Biserica din Cricău, jud. Alba. Vedere din spre Est

Pronaosul. Se pare că pronaosul și clopotnița au fost adăugite mai târziu, poate

la 1684, cum arată data de pe pragul de de unghiu, păstrează numai partea perpen-
 sus, de piatră, al intrării principale, astăzi diculară.
 închisă. Ar corespunde în
 acest fel unei epoci de re-
 staurări a bisericilor reformate
 din regiune, dacă ni amintim
 și data de 1690 și ceva, de
 care am vorbit la biserica
 din Șard.

O despărțitură la cafas
 face din partea aceasta a
 bisericii o unitate deosebită
 de rest.

Intrarea actuală este prin
 latura de Nord, având în
 latura sudică alte două
 intrări, care au fost închise
 cândva și mai apoi zidite,
 pentru a nu fi curent în
 biserică.

În exterior, naosul era spri-
 jinit de două contraforturi:
 din acestea, cel de Nord a
 fost dărâmat cu prilejul re-
 parațiilor din 1902.

Altarul se razima și el
 pe patru contraforturi, dintre
 care trei au forma unei
 perpendiculare întâlnite de
 o oblică, formând un unghiu,
 iar cel de al patrulea, căruia
 i s'a dărâmat partea în formă

Fig. 3. — Clopotnița. Biserica din Cricău, jud. Alba.

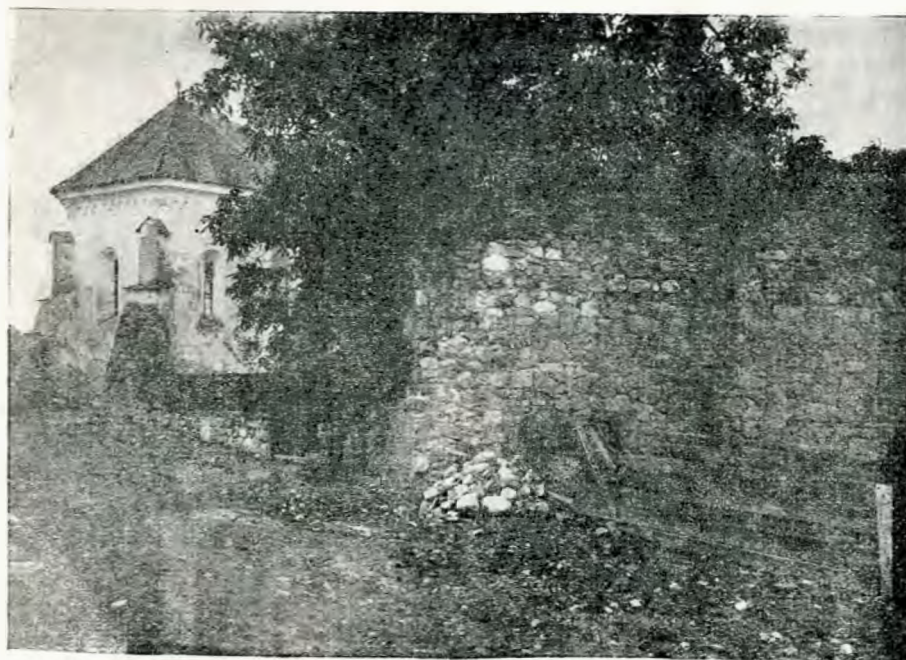

Fig. 2. — Biserica din Cricău jud. Alba.
 Vedere din spre intrare.

Zidul e de piatră
 cioplită, înfățișând
 suptrășină un or-
 nament în relief, în
 forma unui lanț de
 unghiuri. Acesta în-
 conjoară biserica de
 jur împrejur.

Ferestrele sânt in-
 guste.

Pardoseala biseri-
 cii, în jumătatea din
 spre altar, este făcută
 cu cărămizi romane,
 multe din ele pur-
 tând inscripția „Leg.
 XIII Gem.” (Legiunea
 XIII Gemina), a cărei
 garnisoană era în păr-
 țile locului. Pe multe
 din aceste cărămizi
 se mai află și semnul

S, rezultat din apăsare pe cărămida crudă.

Bolțile se sprijinesc pe o combinație de arcuri gotice de piatră, care se întretaie într'un punct central.

Punctul acesta este marcat de o rosetă sculptată și reprezintă cheia de boltă, caracteristică secolului al XV-lea și al XVI-lea, în arta gotică.

două iau naștere pe zidul de Est de la înălțimea ferestrelor, iar celelalte patru răsar din fundațiile zidurilor laterale, se arcuiesc pe bolți și se întretaie în punctul pe care l-am numit cheie (fig. 3).

În zona următoare, care cuprinde partea de mijloc a clădirii, liniile de piatră ale arcurilor formează un mănunchiu, din care, la înălțimea la care ia naștere bolta, se desfac trei vițe, dintr'un punct numit „clef pendent”.

Acestea se întretaie, ca și cele descrise mai sus, în axa care leagă vârful bolților de la Est la Vest. Roșeta cheii de boltă lipsește aici. Ea a căzut cândva, de sigur la vre-o reparație.

Urmează o nouă zonă cu două serii de arcuri. Prima serie de două arcuri se încrucișează, ca și cele din zona anterioară, și ia naștere de la aceeași înălțime.

Zona aceasta este despărțită în două de un arc transversal. Urmează alte două arcuri întretaite în boltă. Capetele arcurilor de pe latura de Nord se sprijină pe o coloană, iar cele de pe latura de Sud se nasc din ziduri, la aceeași înălțime.

Între această zonă și ceașă se află o altă, cam cât una din cele două jumătăți descrise mai sus. Arcurile ei se sprijină pe ziduri.

Piatra întrebuintată la aceste arcuri este de calitate inferioară.

Pictura. Supt stratul de var, acumă cojit, se află pictura veche din trei epoci deosebite;

faptul însă că în toate straturile dăm de acelaș fond violet ni impune unele reserve în ce privește stratigrafia picturii și datarea ei, care nu s'ar putea face decât după ce se va coji cu mai multă băgare de samă întreaga pictură, mai ales că se cere o restaurare foarte îngrijită a întregii clădiri. Din zidurile înconjură-

Fig. 4. — Biserica din Cricău, jud. Alba. Interior. Arcurile de piatră ale bolților. Pardoseala cu cărămizi romane.

Judecând după arcurile în relief, executate în cărămidă și luând naștere de la fundații, biserica poate fi împărțită în trei zone principale, a patra formând ceva deosebit de restul clădirii, ca una ce este cuprinsă de clopotnița descrisă mai sus.

Pornind din spre altar, prima zonă cuprinde o serie de șase arcuri dintre care

toare, în partea de Vest, se înalță o turlă cu ferestre gotice (fig. 5).

Judecând prin comparație și după puținele elemente de datare ce ni stau la îndemână, biserica din Cricău prezintă unele asemănări cu cea de la Dârjiu din jud. Odorhei, și în acest caz ea nu e mai veche de secolul al XV-lea.

Restaurarea ei ar da poate și alte rezultate și, în acest caz, concluziile de mai sus ar putea fi verificate după criterii mai sigure.

MESENTEA.

Biserica din Mesentea servește ortodocșilor. Ea a fost zidită pe urmele alteia de lemn care a fost dăruită satului Oești, după mărturia părintelui Oțoiu, parohul bisericii (fig. 1).

Știrea aceasta, în ce privește ființa vechii bisericii de lemn, este întărită de o in-

Fig. 5. — Biserica din Cricău, jud. Alba. Bastion spre Vest.

scripție zugrăvită de-asupra ferestrei de Sud, în pronaos.

Iată cuprinsul inscripției:

„Acest vâleat ΑΧΟΔ (1674) au fost la biserica cea de lemn care s'au stricat.

Fig. 6. — Biserica din Cricău, jud. Alba.
Bastionul din spre Vest, din fața turnului, clopotniță.

Protopopul locului Iosif Adamovici Abrud, popa Ionul paroh și... cu zugrăvitul la leat ΑΨΠΒ (1782) Stan Popovici zugrav“ (fig. 2).

Numele zugravului mai este pomenit de o altă inscripție, tot zugrăvită, pe perețele de Nord, în naos, lângă altar, cu deosebirea că numele Popovici, care arată același lucru, adică fiul popii, aici este trecut potrivit vechii datini:

„Stan zugrav sin popii Radu. Ana, Iacov, Ilinca, Anița, Dumnezeu să-i ierte“. 178 ΑΨΠΑ 1.

Așezată pe o înălțime, în marginea satului, biserica ortodoxa din Mesentea a ocrotit, prin vrednicia slujitorilor ei, pe credincioșii puțini la număr, singurii cari n'au trecut la Unire în regiunea aceasta. Din departare, turla înaltă, prevăzută cu un coif ascuțit supt care se află un balcon deschis, scund, pe coloane, face să pară că biserica ar fi de lemn.

Aceasta înseamnă că la ridicarea bisericii de zid s'a păstrat planul și, poate,

¹ Datele de mai sus, din secolul al XVIII-lea, sânt trecute și în litere cirilice și în cifre arabe.

chiar proporțiile vechii biserici de lemn, care a fost mutată la Oești¹.

Fig. 1. — Biserica din Mesentea, jud. Alba.

Biserica, zugrăvită în pronaos, de-asupra ușii de intrare, cuprinde numele sâtenilor ctitori și data de 1782 (fig. 3). Naosul este despărțit de pronaos printr'un zid străpuns numai de un loc de intrare, fără ușă și de trei găuri, în partea superioară.

Biserica are formă de navă, zugrăvelile sânt făcute după tipicul obișnuit, înfățișând la intrare, în dreapta, Judecata din urmă; diavolul cară cu roaba sufletele păcătoșilor pe care le duce la Iad. Așa ceva se mai poate vedea la biserica din Urșani, județul Vâlcea, și la biserica din Cuhea, din Maramurăș. Pe perețele din față „*Strașnica moarte*” cu păharul în mână. Dedesupt numele: „Ana, Ion” și data în litere și cifre „*ori fie 1782*”. Pictura naivă înfățișează laturea de Nord a aceluiași pronaos, pescuirea minunată într'un panou de formă semi-circulară, în care apa lacului apare cu malurile plantate. Pe un mal, Isus binecuvî-

¹ Obiceiul de a se muta bisericile de lemn din satele care își făceau altele de piatră sau de zid este foarte răspândit. Dacă era mutată de trei ori, era socotită ca făcătoare de minuni. Tradiția aceasta o cunosc din satul Buciumeni, județul Vlașca, unde se află o asemenea biserică.

tează pe cei doi apostoli cari scot mreжіle. Malul din potrivă este arătat de o linie cotită, vrînd să arăte forma mătci răului. De o parte și alta a pronaosului apar doi arhangheli. Cel din dreapta este arhanghelul Mihail, cel din stînga, în loc de Gavriil, cum ar fi normal, apare cu numele de Uriil. Medalioanele de de-asupra acestor scene cuprind prooroci și sfinți. Ornamentația dintre ele este tulpina de viță încărcată de struguri de forma știuleților, lucru de care am mai scris când a fost vorba de biserica din Genuneni-Vâlcea, că adevăratele ciorchinele de struguri este stilizat în forma porumbului fără ca aceasta să însemne epoca lui Șerban Cantacuzino când s'a adus porumbul la noi, cum a afirmat profesorul Tafrali, într'o comunicare făcută la Academia Română în 1936 (fig. 4).

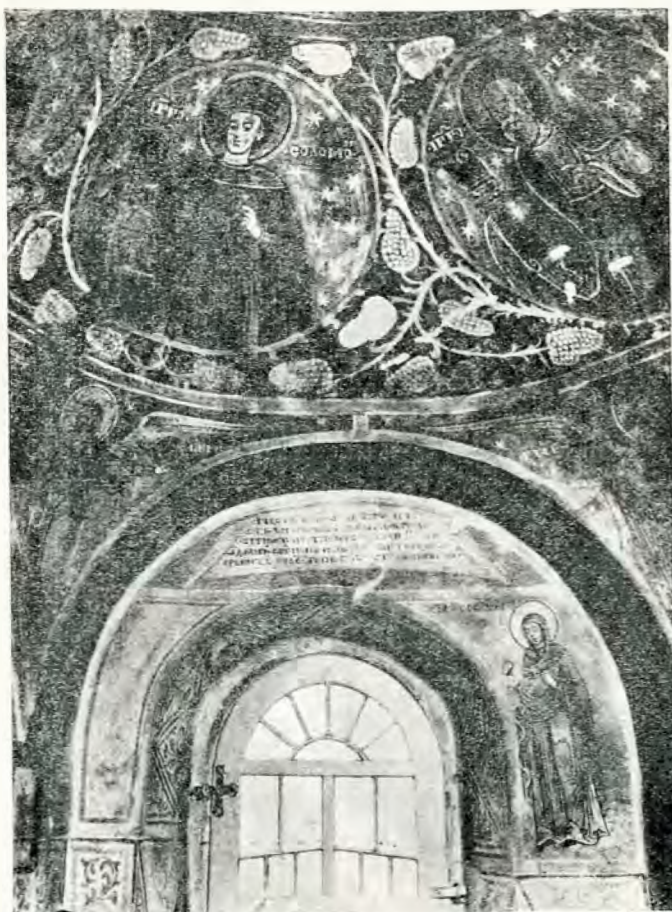

Fig. 2. — Biserica din Mesentea, jud. Alba. Fereastra de Sud a pronaosului.

Ușile cu chenare de piatră. Cea de sus, care a fost mutată din față la o reparație nouă inscripția „Anno 1778”.

În exterior, de jur împrejur un brâu de flori roșii înconjură biserica. Într'o firidă, pe zidul de Sud, afară, stă zugrăvită Sf. Paraschiva. Pe o Evanghelie tipărită la Blaj, în 1765, se cetește următoarea însemnare.

„Iată pe popa Ion de Mesentea, fiind lipsită biserica noastră de această sfântă carte, adică biserica neunită de la Mesentea, adică eu Popa Ion, cu cercetare o am câștigat la această biserică și am dat înștiințare sătenilor noștri din Mesentea, și din mila lui Dumnezeu au câștigat 10 florinți și, neajungându-ne, ne-am rugat de vecinii noștri de Tibrean¹ și am trimis pre crâșnicul pre Iosivuți (sic) și eu Iosivuți viind am ajuns în casa bisericii în Sabdru (sic). Să vă² (sic) și spuind lipsa sătenilor ne-au dat și d-lui șase mariași³, ajutând la răscumpărarea cărții de milostenie, și să fie pomenire și părinților lui.

Și alt pravoslavnic creștin, anume Rus Ioan, au dat trei mariași. Si mereanul lui Văo(?), doi mariași și Pădurean Luca doi pataci. Ioșca Simțion un patac și Dusa Gheorghie doi mariași, și de la Galda-de-Sus trei mariași, și s'au plinitu 15 florinți.

Oricările preot va sluji să fie datoriu a

pomeni pre acești ctitori care au răscumpărat această Sfântă Evanghelie.

Fig. 4. — Biserica din Mesentea, jud. Alba. Laturea de Nord a pronaosului

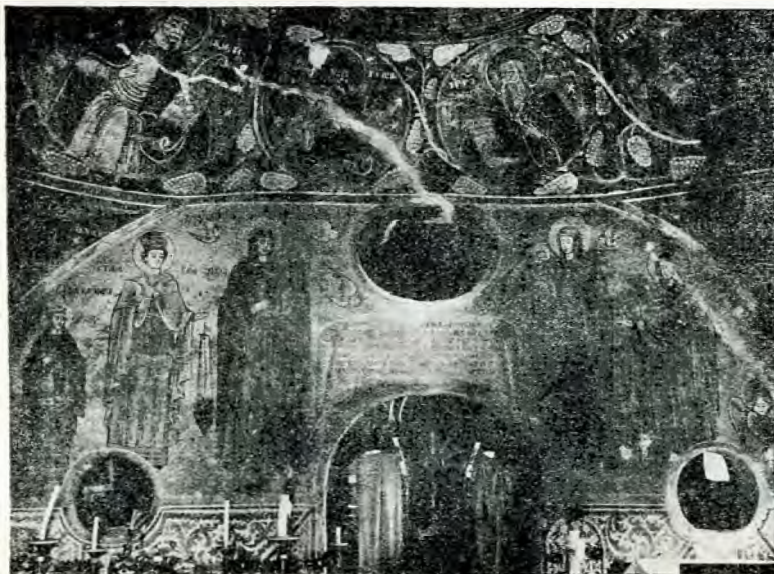

Fig. 3. — Biserica din Mesentea. Păretele dintre naos și pronaos.

Ceia ce este interesant la biserica din Mesentea, este vasul de botez săpat în piatră, în formă de covată și care odinioară era așezat în partea dreaptă, în colțul de Sud al zidului dintre naos și pronaos, într'un picior tot de piatră, prevăzut cu un canal prin care apele sfințite cu sfântul mir ale botezului se scurgeau la temeliiile bisericii.

Nu era îngăduit nici altă dată și nici astăzi ca apele de la botez să fie aruncate oriunde. La multe biserici ortodoxe tradiția aceasta se păstrează cu sfințenie până în ziua de astăzi.

Biserica din Mesentea este bine întreținută de parohulei, care merge pe urmele vrednicilor preoți de altă dată ai acestui lăcaș.

¹ Din satul Tibru, din apropiere.

² Să fie săvârșit din cântecele bătrânești?

³ După numele Mariei-Teresa.

BISERICA DIN GALDA.

Lângă trufașul castel, odinioară al baronului Kemeny, astăzi cumpărat de Românul Albini, se înalță modesta bisericuță

a fi din veacul al XVII-lea, spre deosebire de cea din altar și din partea superioară a tâmplei, care este din veacul următor, al XVIII-lea, când se va fi reparat biserica. Tâmpla este de zid.

Fig. 1. — Galda, jud. Alba. Castelul Kemeny, astăzi Albini.

din Galda, cuprinsă în curțile castelului de mai sus.

Cum a venit aici d. Albini, a pus să se repare castelul, și cred că nu e departe vremea când, isprăvindu-se lucrul acolo, meșterii vor trece și la biserică, pentru ca s'o curățească de molozul din lăuntru și pentru a o reda cultului căruia i-a fost smulsă de multă vreme.

Ar fi păcat să se părăginească tocmai, acum în vremea ridicării noastre, o biserică așezată pe culme, de-asupra apei Galda, având cea mai frumoasă priveliște din împrejurimi. Căci de aici până spre munții Cetei și ai Aiudului, dincolo de satul Tibru, culmile domoale ale munților, pierduți în zări albastre, închid un loc fermecător (fig. 1).

Biserica din Galda este clădită din piatră de râu și are planul în formă de navă. Pronaosul este despărțit de naos printr'un zid în care sânt trei goluri: unul care servește de intrare, celelalte două, la oarecare înălțime, de o parte și de alta a acestei intrări. Supt vâruiala zidului acesta se află picturi ce par

cu partea acoperișului, care, privită din profil, pare strașina coifului de sus (fig. 3).

Cu puțină cheltuială biserica din Galda ar putea fi redată cultului.

Fig. 2. — Biserica Galda, jud. Alba.

BISERICA DIN GEOAGIUL, JUD. ALBA.

Până a ajunge la vechea biserică a mănăstirii Geoagiului, pe valea apei cu același nume, cam la șase kilometri spre

Nord, într-o coastă de deal de toată frumusețea, stă pitulată între pruni o biserică din secolul al XVII-lea (fig. 1). Biserica aceasta are forma de navă, cu o turlă scundă, construită din cărămidă subțire. A fost înaltă la începutul secolului al XIX-lea, când a fost repictată.

Cu acel prilej cred că i s'a adăugit în exterior, de-asupra ferestrelor, un brâu rotund scos în relief și o bandă de trei rânduri de zimți pe supt streșini. Din acestea, cea de supt strașină este din cărămidă subțire, celelalte două din cărămidă groasă, din secolul al XIX-lea (fig. 2).

Turla e de formă pătrată și are, în fiecare latură, câte o fereastră.

Naosul se desparte de pronaos printr'un pârte de zid, gros de aproape 1,20 m. Tâmpla e de zid. Pardoseala naosului și a altarului este făcută din cărămidă exagonală.

Odată cu cel din urmă dintre slujitorii ei,

turi în bolțile altarului și ale naosului (fig. 3).

Pictura naivă, din secolul al XIX-lea, înfățișează în cele patru colțuri ale bolților

Fig. 1. — Valca Geoagiului, jud. Alba

Fig. 3. — Biserica din Galda.

ingropat în față, părintele Sofron Pop, mort la șaptezeci și patru de ani, biserica din Geoagiu a început a se ruina. Laturea de Sud-Est a altarului s'a lăsat, pricinuind crăpă-

naosului, în locul evangheliștilor de la alte biserici, următoarele scene: Nașterea lui Isus. Cei trei magi aduc daruri. Întâmpinarea Domnului, Învierea lui Lazăr și Botezul Domnului. În această scenă Isus este înfățișat stând cu picioarele pe o ladă în Iordan.

Între alți sfinți apar aici: Sf. abate Diogene, Sf. Zosima, Sf. Maria Egipteanca.

Înălțarea Sfântului Ilie la ceruri este caracteristică regiunii. Trăsura în care se află sfântul este trasă de patru cai înaintași, dintre cari cei doi d'înainte urcă spre munți (fig. 4) ¹.

În fața bisericii se găsește un capitel de piatră, împodobit cu un ornament în relief. Pe o latură se află un scut, pe care se află înscrisă o cruce, pe cealaltă latură, în fața acesteia, un alt scut, împodobit cu trei bare orizontale.

În laturea de Sud dăm de ruinele unei case de piatră de râu, urmele locuințelor călugărești de

altă dată.

¹ Asupra iconografiei Sfântului Ilie a se vedea articolul meu, publicat în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Ist. torice”, an. XXVIII, 1935, pp. 127-35

Fig. 2. — Biserica din Geoagiu, jud. Alba.

Localnicii au ridicat în sat, mai aproape de ei, o biserică nouă. Aceasta va grăbi ruinarea celei vechi, părăsită de mai mulți ani. O pândeste pustiirea ca pe atâtea altele răvășite din aceeași pricină: dorința de lucru nou, lipsa de pietate pentru ce este vechiu și lenea de a se osteni urcând pe înălțimi, către lăcașurile Domnului pe care înaintașii noștri, mai pioși, le-au așezat anume mai sus și mai departe de invălmășeala zilnică a oamenilor¹.

BISERICI DIN ZLATNA².

Cum urci în sus pe valea Ampoiului, în ținutul Albei, de o parte și alta se înșiră satele românești, în mijlocul cărora, pe un loc mai înalt, se ridică biserica.

Fig. 3. — Biserica Geoagiu, jud. Alba.

¹ Privitor la documentele bisericilor din Geoagiu la cărțile și inscripțiile de acolo, precum și la o mare mulțime de alte biserici, din Ardeal și Maramurăș, cetitorul poate urmări, cu mult folos, lucrările d-lui profesor N. Iorga, *Scrisori și Inscripții ardeleni și maramurășene*, I și II București 1906, formând vol. XII și XIII din colecția de „Studii și Documente”.

O caracteristică a acestor biserici, trecută neobservată, sau cel puțin necunoscută mie până acum, este că aceste biserici de zid, cu turlă de zid, au un balconaș de

Fig. 4. — Biserica din Geoagiu. Sf. Ilie.

lemn, scund, sprijinit pe un număr de coloane. De-asupra balconașului se înalță un coif ascuțit.

Poate că odinioară și balconașele vor fi fost de piatră, cum este cel de la biserica unită din Zlatna, sau poate că meșterii din timpurile mai noi au găsit că greutatea acestor vârfuri ar fi prea mare pentru turlă și ar dăuna întregii clădiri prin apăsarea lor, din care pricină le-au făcut de lemn.

Iată însă că, într'un articol publicat în volumul omagial „Închinare lui N. Iorga”, apărut în 1931, d. Coriolan Petranu arată că originea turnurilor de lemn la bisericile din Ardeal trebuie căutată în arhitectura gotică din acest ținut.

Bisericile din valea Ampoiului au păstrat arhitectura gotică în ce privește ansamblul lor, în ce privește materialul, ele au imbinat lemnul cu piatră și cărămida, făcând în acest chip tranziția între turnul gotic și între turlă de biserică românească.

² O familie Căncă, în ceartă cu Ioan Voevodul din Beiuș, se pomenesc în Zlatna pe la 1363. Se mai pomenesc numele românesc Roman. Străinii, ca și cetățenii din Zlatna, erau supuși jurisdicției capitolului catolic din Alba Iulia, cărora îi plăteau taxe; Hurmuzaki, I², no. LVI, p. 75; no. CCCXLIV, p. 533.

Fig. 1. – Bisericile din Zlatna: în stânga, biserica unită; în dreapta, biserica ortodoxă; în fund, biserica romano-catolică

Fig. 2. – Biserica ortodoxă din Zlatna.

Acest fel de turlă formează deci tipul de tranziție între construcția de cărămidă sau de piatră și între cea de lemn.

Balcoanele cu ferestre și coloane de piatră presintă, în general, arcuri gotice, împodobite câte odată cu ornamente tot gotice. Cele de lemn au dat arcului gotic forma arcului obișnuit, aproape semi-circular, ale cărui capete le-a sprijinit pe câte două coloane. Une ori, ca în Maramurăș, arcurile acestea presintă pe fața inferioară un ornament în forma unui nod, un fel de ieșitură sau mai multe, de formă rotundă.

Biserica ortodoxă din Zlatna.

Spre deosebire de cealaltă, turla acestei biserici este în afara corpului principal, de care se leagă însă (fig. 1).

Balconul este de scânduri, închis, iar coiful are la basă forma de ceapă a cupolelor rusești, inspirată, de sigur, de la aceia a bisericii romano-catolice.

Acoperișul de șindrilă e compus din două părți: una, mai înaltă, pentru naos și pronaos și alta, mai scundă, pentru altar.

Pisania săpată în piatră la intrare sună:

„Bine este cuvântat cel ce vine
întru numele Domnului zidită în
1624. Renovată în 1924”.

Capela cimitirului catolic, din apropiere, are înfățișarea unei biserițe din Bucovina (fig. 8).

Acoperișul este mai înalt pentru altar și naos și mai scund pentru pronaos. De-asupra pronaosului se înalță o turlă mică. În cimitir este o piatră exagonală cu ornamente ca acelea de la turla bisericii unite.

Materialul de construcție îl formează bolovanii de râu, la care s'a adăugat, la vre-o reparație mai nouă, cărămidă.

Pe un act, în capelă, scrie: „Fr. Hene, născut în 1753, 1 Ian.; a murit în 1835. A. Carolin”.

Biserica unită din Zlatna.

Acoperișul de țiglă înfățișează trei părți deosebite și anume aceia a pronaosului

mai înaltă, care se prelungește până la transept, alta de-asupra naosului, ceva mai scundă, și în sfârșit a treia, mult mai scundă, a altarului.

Planul este astăzi în formă de cruce, odinioară va fi fost dreptunghiular, formând în exterior trei pătrate:

Pronaosul ceva mai larg, naosul mai îngust, altarul și mai îngust.

Fig. 3. — Biserica unită din Zlatna. Vedere din față.

Socul a fost construit din bolovani de piatră amestecați cu cărămidă și cu piatră cioplită. Cărămida pare adăugită la vre-o reparație mai târzie. Odinioară socul presintă o ieșitură acoperită cu plăci de piatră, judecând după resturile de la contrafortul de Nord, de lângă altar și după o rămășiță tot din această latură a naosului.

Contraforturile. Sânt patru contraforturi

principale și două adăuse, probabil mai târziu. Două din acestea sânt așezate în colțul zidului care desparte naosul de altar și au forma obișnuită în trepte, cu strașini de piatră cioplită.

Alte două contraforturi, de altă formă, sprijină zidurile pronaosului în colțurile din față. Se înfățișează deosebit.

Două contraforturi au fost adăugite probabil pentru a sprijini greutatea turlei înalte.

Supt strașină apare un rând de ocnițe.

ornamente oarbe, tot gotice, însoțesc coiful care se înalță din mijloc.

Materiale. Piatră de râu și colțuri de cărămidă printre pietre. Bolțile sânt cilindrice.

În pod zidurile laterale arată același material de piatră de râu. Ferestrele gotice ale turlei sânt săpate în plăci de piatră.

Biserica unită este din secolul al XVI-lea, după caracterele ferestrelor gotice de piatră.

Altarul este ceva mai scund. Bolțile sânt

Fig. 4. — Biserica unită din Zlatna. Vedere laterală.

Turla are ca basă un pătrat și se ridică din pronaos. Pe trei laturi, aproape de basă, presintă un ornament asemănător celui de la naos și pronaos.

Pe cele patru laturi câte o fereastră gotică.

Balconașul deschis presintă câte patru deschizături, cu cadre de formă gotică, pe latura de Nord și pe cea de Sud, iar pe celelate două câte cinci.

În cele patru colțuri, patru turnulețe cu

marcate de două nervuri gotice care se întretaie.

Tâmpla a fost de zid și a fost zugrăvită. Se mai păstrează partea de sus, în care apare Isus răstignit, având de o parte și alta un număr de personaje. Dedeșuptul acestei scene este un grup de trei sfinți. Peste restul zugrăvelii s'a tras cu vopsea de apă.

Naosul este despărțit de pronaos printr'un transept, care dă forma unor ieșituri în laturi, mai scunde decât restul bisericii.

Prima zonă, cea de lângă altar, prezintă o boltă marcată prin două arcuri de piatră, care se razimă pe capetele a patru coloane așezate în cele patru colțuri: două de o parte și alta a tâmplei, două în colțurile formate de întretărirea zidurilor laterale cu zidul care formează o boltă în arc gotic, despărțitor de restul bisericii.

Cele două arcuri de piatră se întâlnesc la mijlocul boltii amintite.

Transeptul, de care am vorbit, formează o zonă deosebită.

Pronaosul se desparte de rest printr'un arc rotund.

Cândva boltile au avut unele nervuri gotice care se înmănunchiau în felul celor de la Dârjiu, judecând după

La reparațiile făcute în vara anului 1937 s'au mai găsit ceva zugrăveli și s'au

Fig. 6. — Biserica unită din Zlatna. Picturi vechi la tâmplă.

scoș câteva inscripții zugrăvite pe pereții laterali și în altar.

În stânga, la intrare, pe supt turlă, se mai păstrează un fragment din *Scena iadului*, și anume: Cei cari dorm Dumineca. Tot în stânga, pe perețele de Nord în pronaos se află scena Înălțării Sfintei Cruci, iar în naos, aproape de altar, la o înălțime de patru metri, de jos, un șir de medalioane despărțite de restul picturii printr'un galon colorat în felul următor: două benzi roșii-cafenii, între care se desfășură o linie în zigzag de culoare roșă, pe un fond verde, presărat cu puncte albe.

Inscripții zugrăvite în naos.

Pe zidul de Nord:

„S'au zidit această sfântă biserică
d'întăiu cu tinda(?) până la mijlocul
zidului cu toată cheltuiala dumnealui
jupânului Tânislav i suprujnița
ego¹ Anica și
intr'ale ale

Ioan.

Pe zidul de Sud:

„Carolina Augusta, imperatrix
Austriae, hic existens, liturgiae lingua

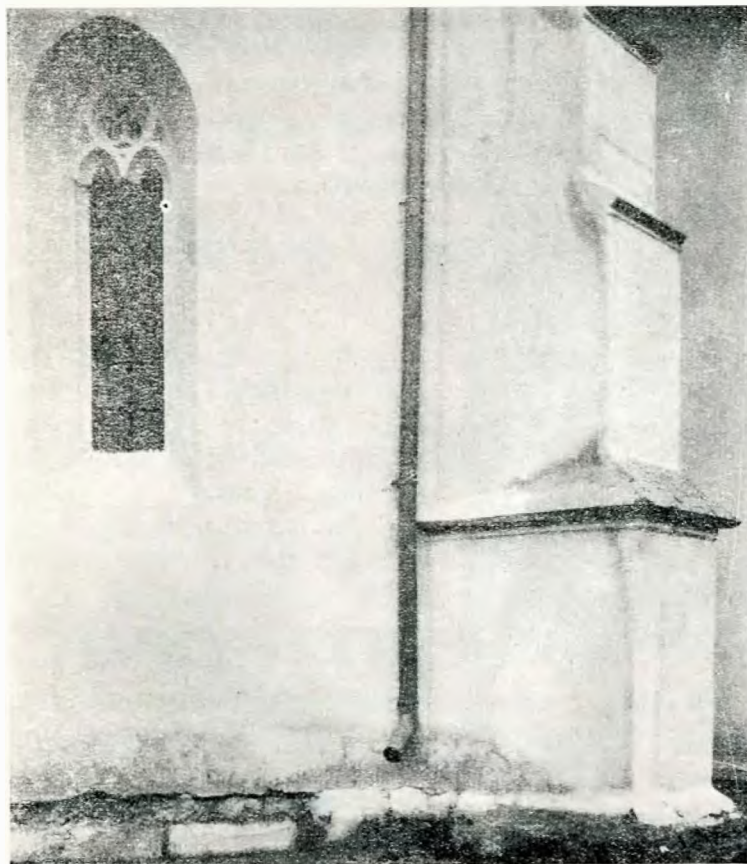

Fig. 5. — Biserica unită din Zlatna. Contrafort și fereastră gotică pe latura de Sud.

capetele arcurilor rămase în latura de Nord și cea de Sud.

¹ Și a soției lui.

valachica celebrataz interfuit, liturgiam celebrante Georgio Angyal [paroch]us ecclesiae graeco atque honoratis (?). Die 4 septembris anno 1817¹.

Inscripția de mai sus a fost reprodușă aproape ai domă, în românește în altar.

În cimitir:

Pe o cruce, în dreptul altarului.

Maria Nyagoi, consors, dumviveret, inc R. iudici M, secretarii Ioannis, quondam Nyagoi, aetatis suae a 60, die 21 ian. 1841.

După tradiție biserica aceasta a fost ridicată la 1424 cu cheltuiala lui Stanislav Hrabor.

Între preoții bisericii se pomenesc: Petru

Popa pe la 1773, Gheorghe Anghial între 1828 și 1862, Grigore Mihali, între 1862-1867, Ghedeon Didu Blasi-anu, profesor, care face unele însemnări la 21 Septembrie 1867 în condica bisericii, iar astăzi este paroh părintele Iosif Bogdan, căruia i se datorește restaurarea bisericii, făcută cu ajutorul enoriașilor și cu sprijinul foarte puternic al doamnei și domnului Albin. La acoperirea unor cheltuieli mai mici a contribuit și Comisiunea Monumentelor Istorice, împreună cu Ministerul Cultelor, în urma unor rapoarte întocmite de cel care semnează aceste rânduri.

INCHEIERE.

Bisericile cercetate în acest grup, fac parte din acelea pe care d. Virgil Vătășianu le-a caracterizat: *de tip longitudinal*¹. Aici însă, pentru a se vedea legătura dintre bisericile românești și cele catolice sau reformate, care li-au slujit ca model, în ce privește arhitectura, le-am luat împreună.

O deosebire se poate stabili chiar dintru început; ea constă în aceea că bisericile românești n'au avut ziduri de apărare de jur împrejur, cum au avut și au încă ale minoritarilor. Foștii stăpânitori ai ținuturilor de peste Carpați au avut grija aceasta ca printre ce-

Fig. 7. — Piatră de mormânt cu inscripție latină, în zidul de Nord.

În altar pe zidul de Sud:

*Împărăteasa noastră Carolina Augusta
(cu roșu) . . . la liturghie
biserica aceasta . . . Gheorghe Anghial
. întru vecinica sa pomenire; amin².*

¹ Dedesuptul acestei inscripții se mai află una, în românește.

² Se pare că este traducerea celei din naos.

¹ Virgil Vătășianu, *Vechile biserici de piatră românești din jud. Hunedoara*, pp. 1-222, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice”, secția pentru Transilvania, 1929, Cluj, 1930.

tățile și castelele lor, în tot cuprinsul Ardealului, să presare biserici întărite. Acestea erau tot atâtea fortărețe în calea dușmanului care putea să se ivească oricând de dincoace de munți și tot atâtea adăposturi în casul unei răzvrățiri interne. Asupra caracterului defensiv al castelelor de pe lângă șirul Carpaților, despre a căror importanță s'a notat¹, cetitorul se poate documenta urmărind capitolul respectiv în noua Istorie a Românilor a d-lui Iorga. Țesătura aceasta de puncte strategice, împânzite în interiorul țării făcea parte din arta războiului de cetate din evul mediu.

Vederea generală. Văzute din depărtare, cu turnurile înalte, unele cu bastioane, legate prin ziduri groase, biserica din Dârjiu, cea din Șard și cea de la Cricău au aparența unor cetăți.

După ce ai intrat în curte, singura care mai păstrează acest caracter este biserica din Dârjiu, ale cărei ziduri înălțate de-asupra bolților înfățișează, sub acoperiș, visitorului deschizături în formă de cheie, de unde se apărau ultimii păzitori ai cetății.

Vederea bisericilor arată prefațurile pe care le-au suferit de-a lungul vremurilor, pentru nevoile cultului. Cea de la Cricău, la care se pot observa ferestrele și ușile infundate, se prezintă cu modificări esențiale, chiar în planul ei. Cea de la Mesentea și cea de la Galda amintesc tipul bisericilor de lemn din care au derivat.

Se distinge totuși silueta elegantă a bisericilor românești.

Planul tuturor este longitudinal, lăsând însă ca împărțirea în compartimente să se facă după nevoile cultului respectiv, iar axa centrală, Vest-Est, să împartă în câte două părți simetrice corpul clădirii.

Zidurile fiind înalte, apăsarea laterală a bolților a fost preîntâmpinată prin contraforturi, mai dese sau mai rare, în raport direct cu înălțimea zidurilor și cu greutatea bolților.

La Cricău turla a fost refăcută la ince-

putul secolului al XVII-lea, din care pricină ea nu mai e în planul general al bisericii.

Pătratul care măria odinioară naosul bisericii prin alte două ziduri paralele, a fost desființat la o reparație ulterioară, când zidurile s'au dărâmat, iar ușile laterale au fost infundate.

La Șard, din potrivă, pentru a se lărgi spațiul, s'au desființat zidurile laterale, în dauna simetriei planului.

La Mesentea planul arată despărțirea bisericii în compartimente bine distincte: altar, naos și pronaos.

Dacă pronaosului de aici i se adaugă turla, atunci spațiul ocupat este aproape un pătrat, de mărimea patratului naosului.

Fig. 8. — Biserica cimitirului catolic din Zlatna.

Planul bisericii unite din Zlatna prezintă mai multe caracteristici. Cea mai de samă este aceea că aici întâlnim *transeptul*: un compartiment dreptunghiular, care desparte naosul de pronaos, ieșind în laturi; o altă caracteristică în planul acestei biserici este că pronaosul, de forma unui pătrat, cuprinde și turla pe sub care este intrarea în biserică, naosul, tot un pătrat, este mai mic, iar altarul, și mai mic, are forma, aproape de pătrat, a unui dreptunghi. Pronaosul prezintă patru contraforturi: două la colțurile Sud-Vest și Nord-Vest și două pe cele două laturi.

Naosul prezintă și el două contraforturi în colțurile în care zidurile pornesc spre zidurile altarului.

¹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, București 1937, p. 225.

Secția longitudinală scoate în evidență bolțile bisericilor românești și imbinarea nervurilor gotice și romane, la bisericile reformate și catolice.

Bolțile sânt cilindrice și susținute de nervuri de piatră.

Nervurile inșeși sânt gotice, cum le întâlnim la Dârjiu, și imbinat cu nervuri romane, cum le găsim la Cricău, unde aflăm *nervuri romane*, în altar, iar în restul bisericii *nervuri gotice*.

Cele de la Dârjiu formează o țesătură mai deasă în naos, unde greutatea bolților e mai mare și mai rară în altar, unde această greutate e mai mică.

În naos ele se razimă câte patru pe o consolă, pe câtă vreme în altar se razimă numai câte două pe o consolă.

În vederea aceluiași scop, al sprijinirii bolților, în dreptul consolei din biserică, în afara zidurilor răspunde un contrafort.

La Cricău și la Șard, problema de mai sus a fost rezolvită la fel, judecând după contraforturile de la altar, singurele rămase după atâtea prefaceri.

La biserica unită din Zlatna nervurile naosului se sprijină pe cele patru colțuri ale pătratului format de cele două ziduri laterale cu zidul transeptului și cu acela al altarului. Pentru altar și pentru cele două capete ale transeptului, greutatea nefiind mare, nu s'a simțit nevoia contraforturilor.

Pronaosul a avut boltitura la fel cu naosul, însă focul de la 1848 a făcut să se dărâme nervurile, din care cauză nu mai găsim astăzi decât urme în această parte a bisericii.

Bolțile bisericii din Mesentea sânt deosebite de ale celorlalte biserici descrise. Pronaosul are o boltă elipsoidală, naosul o calotă sferică, sprijinită pe patru arcuri în formă de semicerc, iar altarul înfățișează două calote sferice: una mai mică, sprijinită pe o altă mai mare, făcute la vre-o reparație târzie.

Turlele au servit ca puncte de observație

prin înălțimea lor și a locului ridicat pe care se află de obicei biserica. Ea face corp cu biserica sau este așezată în axa zidului incunjurător, în cazul când biserica este construită pentru a servi ca loc de apărare. În cazul d'întâiu sânt toate bisericile descrise în acest studiu, în cazul din urmă este numai cea de la Dârjiu, care, din acest punct de vedere, poate fi pusă alături de biserica lui Bogdan, din Rădăuț.

Basa mai tuturor turlelor este un pătrat sau un dreptunghi foarte apropiat de pătrat.

Corpul lor este un paralelipiped, cu excepția aceluia al turlei de la Dârjiu, care este un trunchiu de piramidă, cu baza un pătrat. Partea superioară a acestui turn a fost refăcută la reparația de la 1607.

Partea de sus este despărțită, la cele înalte, în camere suprapuse.

Vârful turlei este de obicei un coif lung și ascuțit.

La Zlatna *coiful* este precedat de un balcon deschis, cu ferestre gotice decorate cu arcuri ogivale, iar în cele patru colțuri ale coifului mare apar patru coifuri mai mici.

Aceasta este obârșia balconului turlelor la bisericile de lemn, cum am arătat mai sus.

Decorația exterioară o alcătuiesc chenarele de piatră ale ușilor și ferestrelor, ornamentele și arcurile gotice ale acestor chenare, meneau-urile și profilele executate în piatră, ca și colonetele ferestrelor tur-

lelor, care dau acestor ferestre un caracter romanice.

Materialul întrebuințat, obișnuit aici, este piatra de râu amestecată cu cărămidă la zidurile obișnuite; plăcile de piatră cioplită și profilată sânt folosite pentru a îmbrăca soclul sau contraforturile; țigla pentru înveliș, sau *șindrila*, pentru cele mai sărace. Astăzi găsim și tablă, ca la Cricău și chiar eternit ca la Mesentea.

Acoperșul se înfățișează uniform pentru, toată clădirea, la bisericile minoritare, și

Fig. 9. — Coloană romană, în curtea bisericii romano-catolice din Zlatna.

în părți distincte, după împărțirea bisericii, la cele românești.

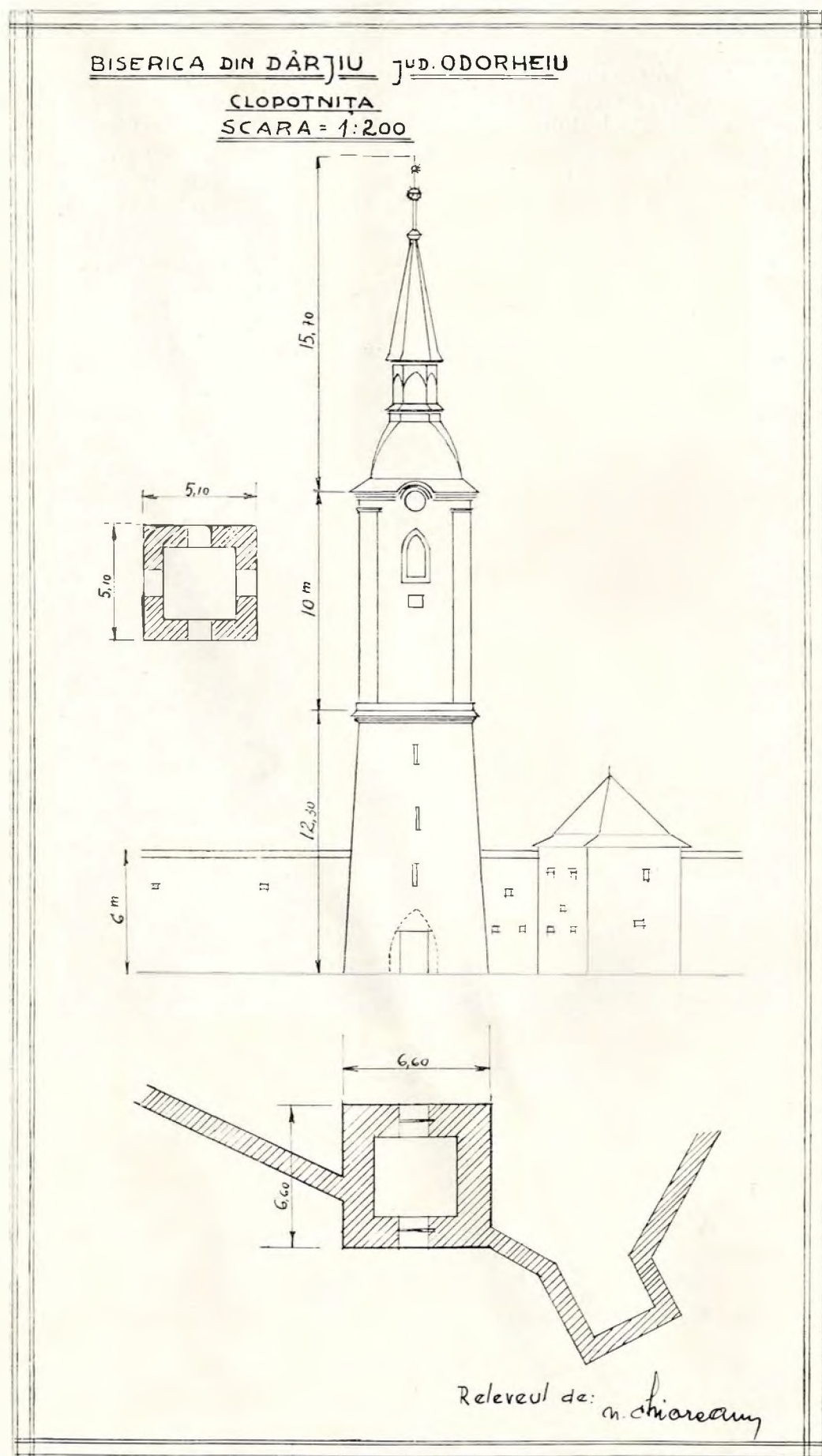
Cercetate laolaltă, bisericile de mai sus reprezintă ceva din dezvoltarea artei arhitecturale pe pământul Ardealului. Adusă din Apusul Europei și sădită în aceste locuri, ea s'a adaptat cerințelor cultului românesc, iar Românul a știut să pună bine propria-i pecete, pentru a se ști că e și el pe acolo moștenitorul autentic al pământului daco-roman.

Se cuvine ca la sfârșitul acestui articol să aduc mulțămirile mele cele mai vii acelui care m'a îndemnat la aceste cercetări, d-lui

profesor Iorga, președintele „Comisiunii Monumentelor Istorice“, căruia cel d'întăiu i-am comunicat, prin raport, cele descoperite.

N'aș putea trece cu vederea nici pe d. Țațu, care a executat lucrările fotografice, și iarăși pe fostul meu școlar d. N. Chioreanu, care, înfruntând gerul cel mare de la începutul lui Ianuarie, a lucrat planurile și secțiunile la fața locului, după indicațiile ce i-am dat. Un cuvânt de mulțămire și d-lui profesor Popescu Zimnicea pentru verificarea traducerilor din latinește.

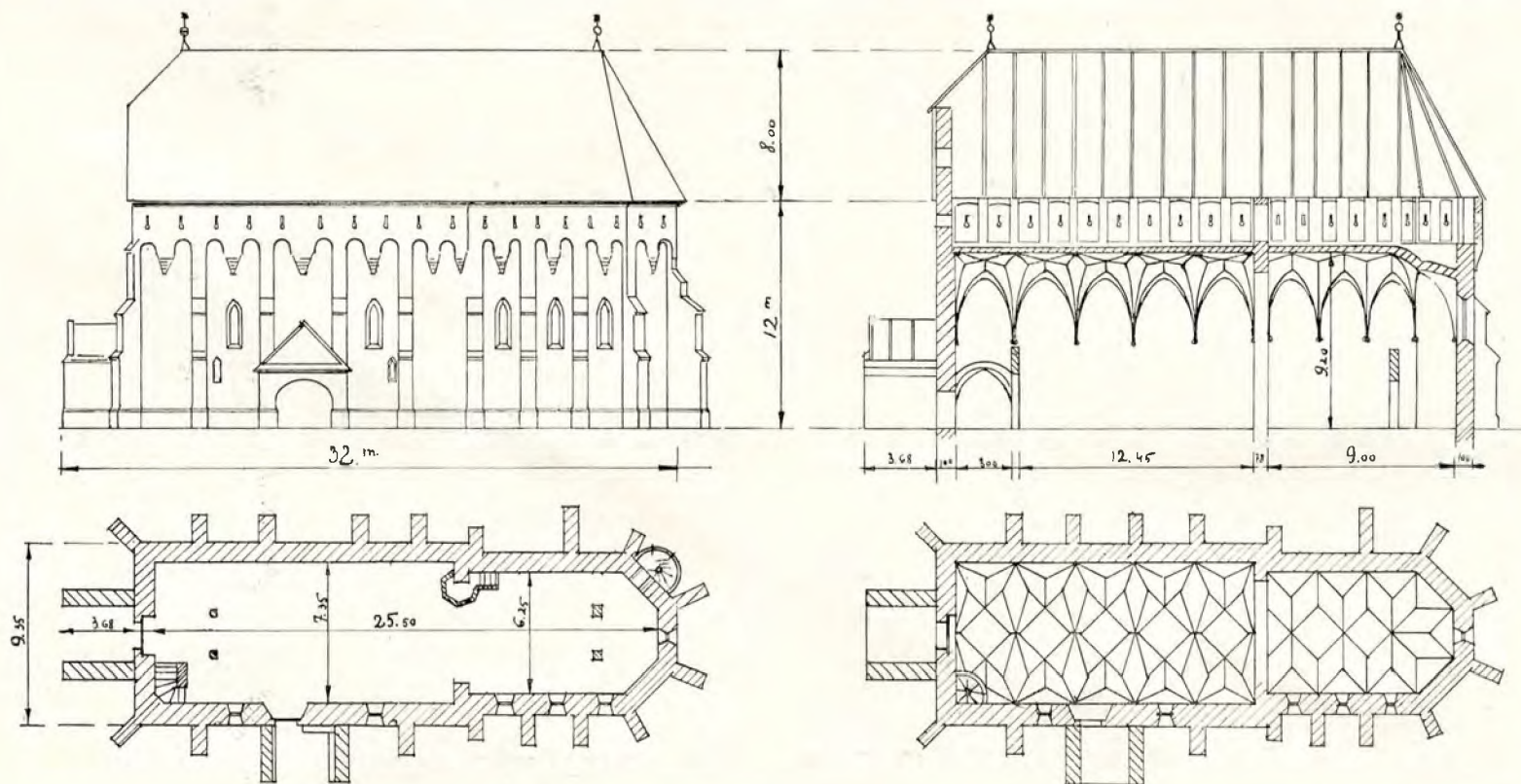
Aceasta răsplătește toată osteneala mea și supărarea altora.

Planșa 1. — Bi serica Dârjiu, Odorhei, clopotnița. Basa pătrată. Locul clopotniței în zidul incunjurător.

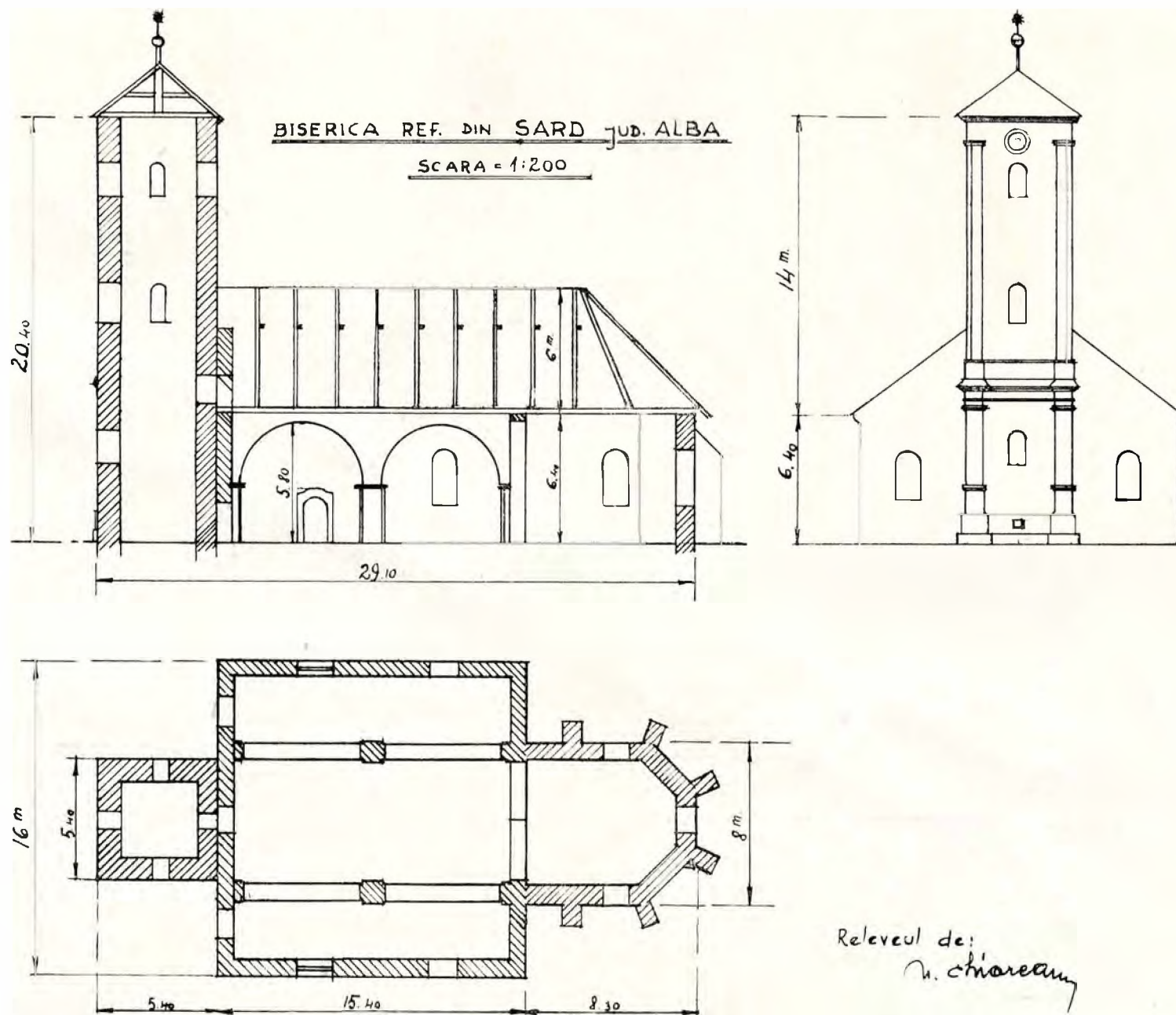
BISERICA DIN DÂRJIU JUD. ODORHEIU

SCARA: 1:200

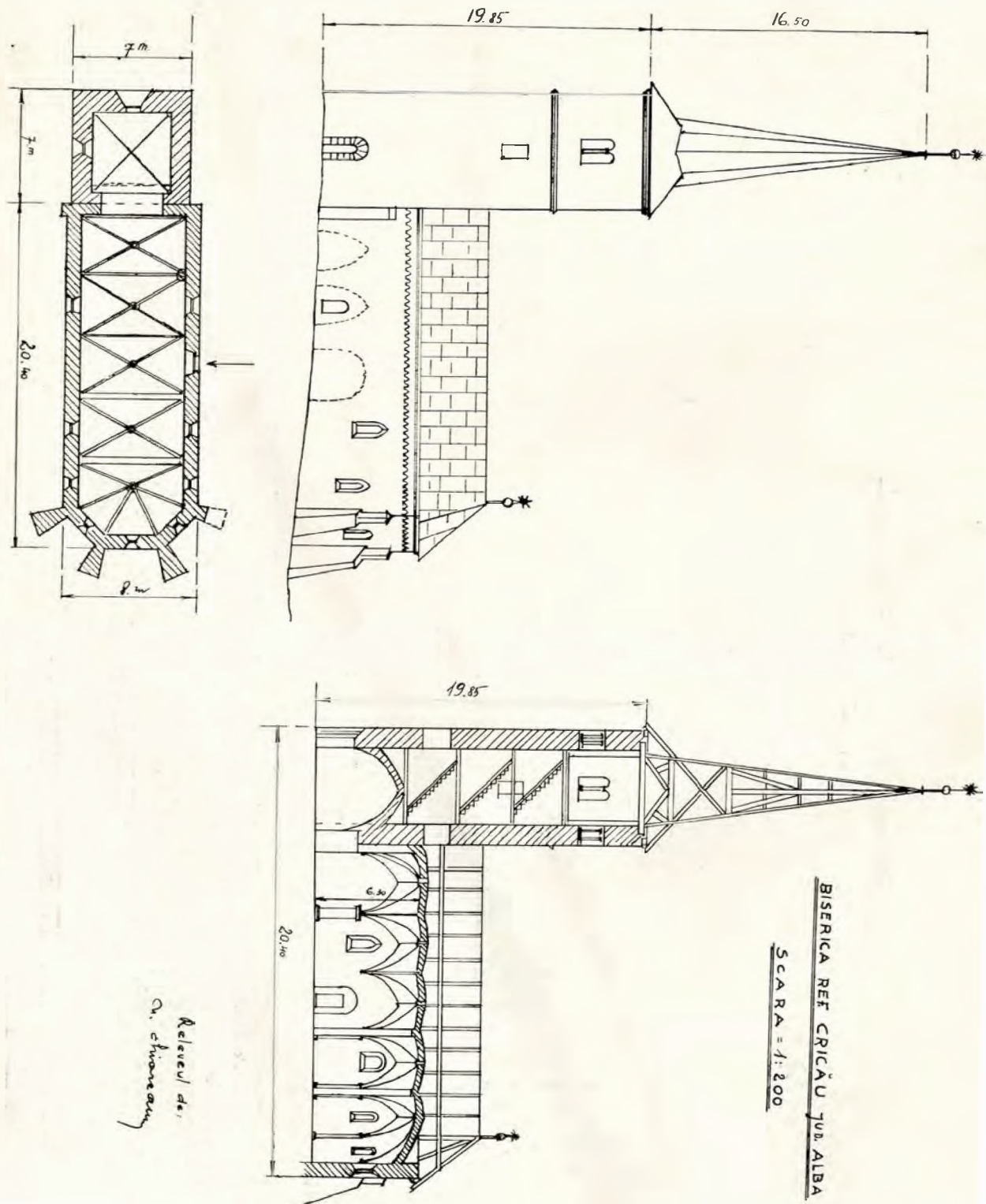

Relevaul de:
n. chiorasany

Planşa. 2. — Biserica din Dârjiu. Vedere, secţie longitudinală, planul şi vederea bolţilor cu împărţirea nervurilor.

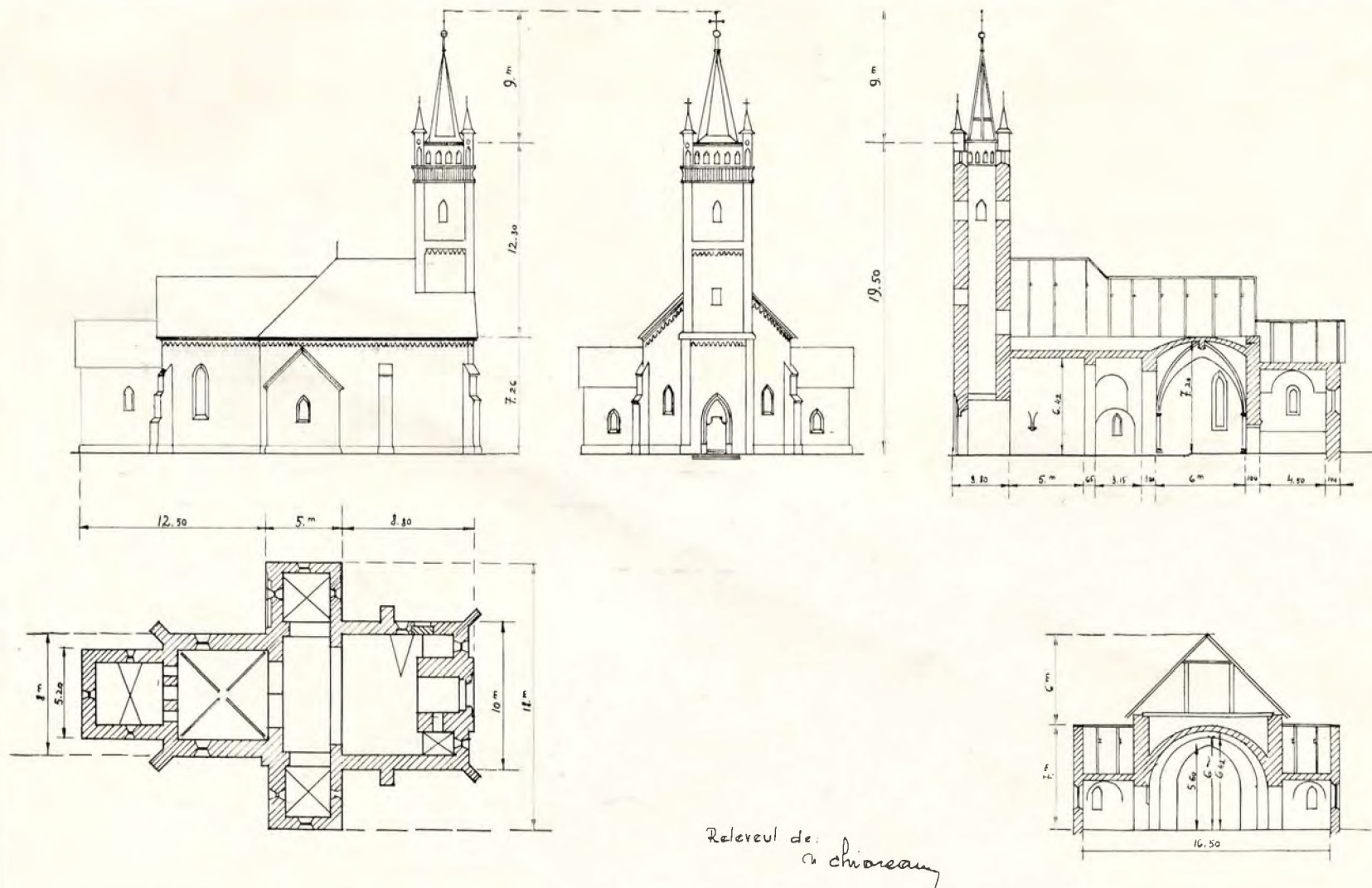
Planşa 4. – Biserica din Şard. Vederea, faţada, planul

Planșa 5. — Biserica din Cricău. Vedere, secție longitudinală, plan.

BISERICA GR. CATH. DIN ZLATNA JUDEA ALBA

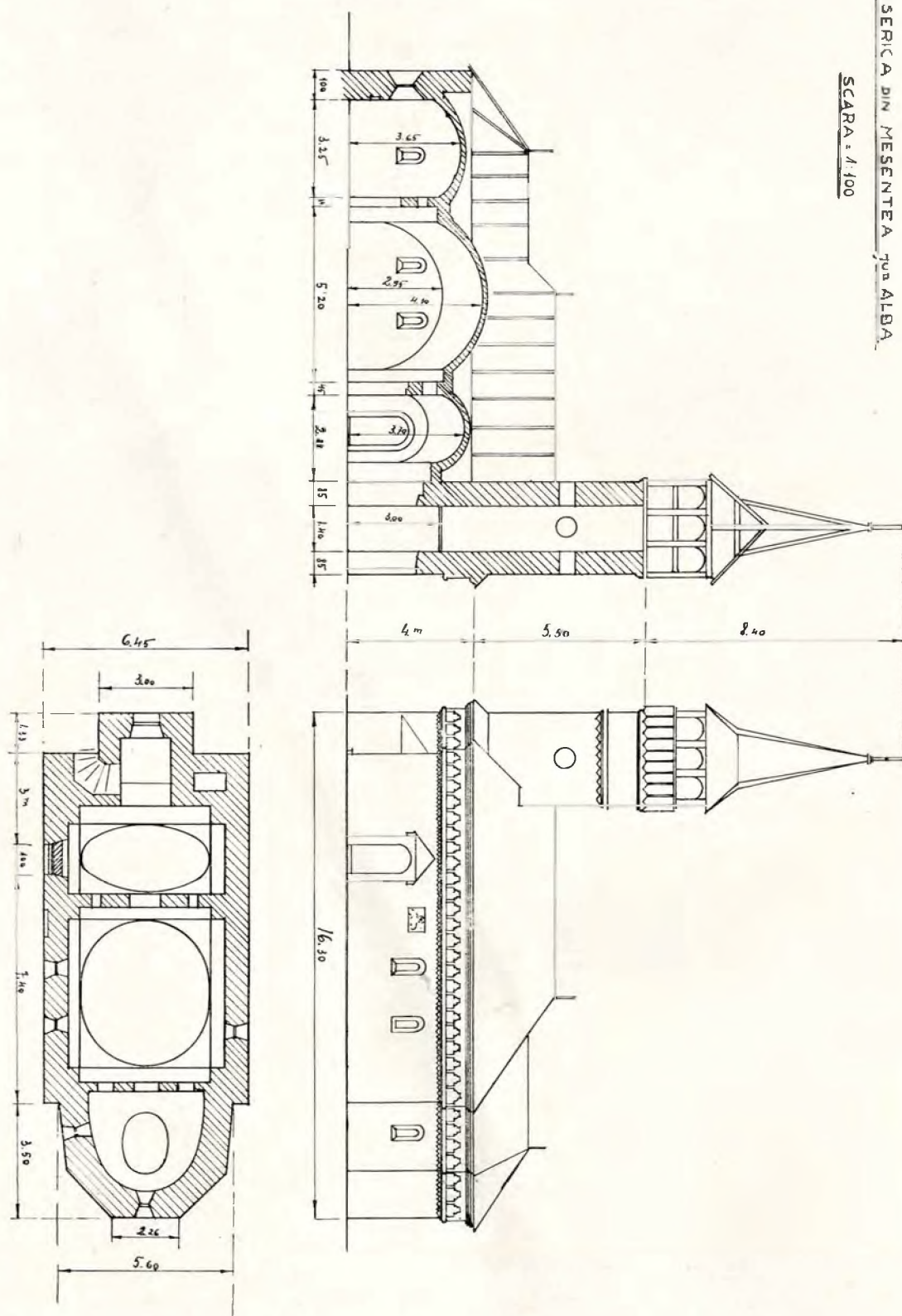
SCARA 1:200

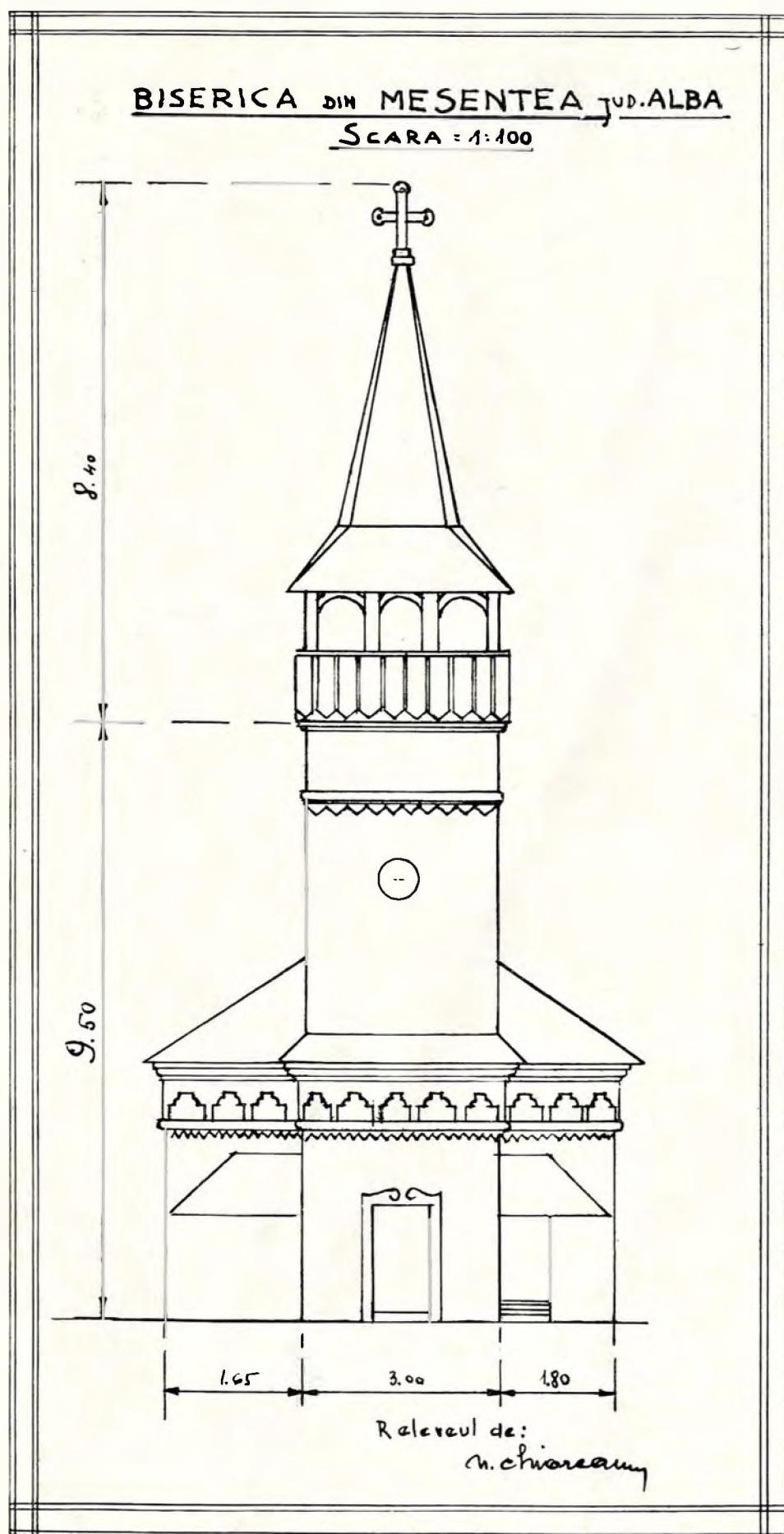
Planșa 6. — Biserica unită din Zlatna. Vedere laterală, fațadă, secție longitudinală, plan, secție transversală.

BISERICA DIN MESENTEA JUDEȚULUI ALBA

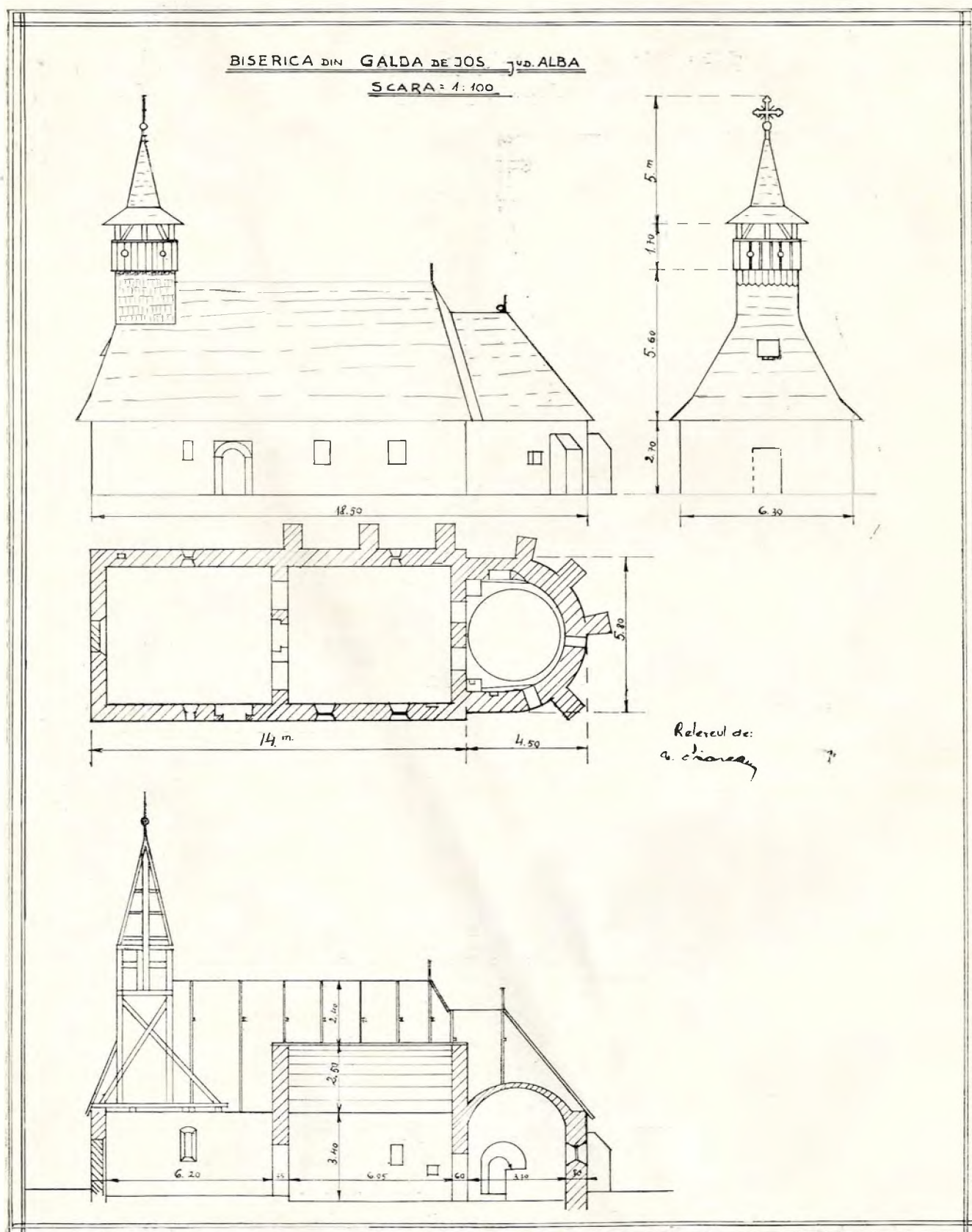
SCARA: 1:100

Planșa 7. — Biserica din Mesentea. Secție longitudinală, vedere, plan.

Planşa 8. — Biserica din Mesentea. Faşada.

Planşa 9. — Biserica din Galda. Vederea, faţada, planul şi secţia longitudinală.

Smeriții ctitori ai bisericilor noastre de țară, prin frământările, griile și osteneala lor, înfruntate spre a putea duce la bun sfârșit umilul lăcaș închinat lui Dumnezeu, vorbesc mult mai mult despre sentimentul religios al acestui popor și despre datoria creștinească de a-și fi legat numele de o faptă deplină decât toți aceia cari au fost mari ctitori de măndre lăcașuri.

„Brat Bratov“, care pusese „silință... la zidirea sfintei biserici“ din satul Izvoarele (jud. Prahova) — probabil vechea biserică ridicată din nou la 1854 —, este unul dintre aceștia. Când a văzut însă că zidurile își așteptau împodobirea și că întârzierea ar putea scoate la iveală pe cineva care i-ar usurpa numele de ctitor, atunci s'a grăbit și a „tocmit doi zugravi“ — de sigur dintre meșterii noștri, al căror nume am fi dorit mult să-l știm — „ca să zugrăvească biserica“. Li-a dat și „arvună taleri șaptezeci... ca să cumpere vâpsele bune“. Iar despre vrednicia lor se convinsese Bratul, fiindcă văzuse „cum au lucrat și la alte biserici foarte frumos“, spre deosebire de „alte biserici“, unde văzuse lucruri „foarte proaste“.

Și, pentru a mântui lucrul început, nu înțelegea să se dea îndărăt de la nicio jertfă, chiar dacă n'ar mai avea „ajutorința“ popei Ilie și a tuturor acelora împreună cu cari ridicase lăcașul. El nu îngăduie ca „alții... să se amestece“ în lucrul început de ei și de aceia îi roagă să se îngrijească „măcar cu mâncarea meșterilor“; alminteri, li va purta tot el „de griă“.

Pentru toate acestea așteaptă răspunsul cât „mai curând“, pentru ca să se înceapă lucrul, de oare ce, „când ar intra alții în lucru nostru, ar fi cu ăudă și cu rușine“.

Iată scrisoarea lui din anul 1801, Fevruarie 8, către cei cari îl ajutaseră (Arhivele Statului, schitul Crasna, pachetul IV, doc. 10):

† Cinstite duhovnice Sfinția Sale (sic) părinte popa Ilie i dumitale logofete Panait i dumitale logofete Dinule i dumitale logofete Micle i dumneavoastră tuturor megiașilor de la Izvoară, multă și fericită sănătate poftescă de la milostivul Dumnezeu ca să vă dăruiască cu dragostea scrisoare(?). Veți ști dumneavoastră că am tocmit doi zugravi ca să zugrăvească biserica de la Izvoare, oprin[d] pre alții prin Costea Salgiu, vrândă să meargă la acela, și le-am dat și arvună tl. șaptezeci, zicând și așăzându-i că să cumpere vâpsele bune, după cum am văzut cum au lucrat și la alte biserici foarte frumos, că, după cum am văzut lucrul [al altora] la alte biserici, am văzut lucru[ri] foarte proaste și la vâpsele.

Ci mă rog dumneavoastră, după cum știind dumneavoastră că câtă silință am pus la zidirea sfintei biserici, și acum m'au îndemnat Dumnezeu cu inima ca să o zugrăvesc eu, și, de va fi cu supărare dumneavoastră, pentru aceasta să fiți și dumneavoastră după cum am fost și la ajutorința [c]titorii să fim cu toții; iar, de voiți să fiu eu singur, eu nu voi face supărare dumneavoastră. Ci dumneavoastră, de veți voi, măcar cu mâncarea meșterilor să le dați, bine; dar, de nu, l[e]-oi purta eu de griă.

Că eu așa m'am legat cu ei ca, dacă m'aș lăsa eu, fiind opriți de la alții, să fie arvuna perdută. Că eu țe alții nu îngăduesc să se amestece în lucru care am cu dumneavoastră, după cum nici nu este cu cale. Că bine știți dumneavoastră că începătura s'au făcut de la noi, și să fim cu dragoste. Și să-mi trimiteți răspunsu pe cine veți găsi mai curând, că vremea până acum nu e târzie, că, când ar intra alții în lucru nostru, ar fi cu ăudă și cu rușine. Că am avut gând ca să viu eu numai pentru aceasta. N'am putut și pentru lăzăret. Ci mă rog să nu să întârzie cu răspunsu.

Acasta, și rămâi al dumneavoastră bun voitor și de sănătate cu dragoste cătră Dumnezeu rugător,

Brat Bratov.

1801, Fevr. 8.

† Sfinții Sale părintelui duhovnecului popa Ilie i dumneavoastră tuturor moșneanilor de la Izvoare, cu sănătate să se dea.

D. Barbu Slătineanu a publicat în „Revista Istorică Română”, 1935-6, n-le 184-190, un articol intitulat: „Trei plăci de ceramică românească din secolul al XVI-lea”, arătând în acest fel că și noi, nu numai vecinii noștri, am avut în cursul vremii o desvoltare a acestei arte a ceramicii.

După ce vorbește de ceramica din epoca lui Ștefan-cel-Mare, descoperită de d. Drăghiceanu la Hârlău și de d. I. Mihail la Șipote, d-sa ni înfățișează (fig. 3) „o placă de sobă” din Transilvania, datată 1581.

Ocupându-se de „motivul decorativ principal, reliefat”, care înfățișează o pasăre înaltă în picioare cu gâtul lung încovoiat și cu „aripile desfăcute”, arată că această pasăre ține în cioc un șarpe care va servi ca hrană celor trei puișori cu ciocurile întinse, „amintind puii de barză”¹.

Cred că acest ceramist de la 1581 a cules motivul de pe zugrăvelile exterioare ale vreunei biserici, pe care l-a interpretat cum i s'a părut mai potrivit scopului său și anume: „Pilda pelicanului”² care, în aceeași atitudine, cu gâtul încovoiat, își sfășie pânțele cu ciocul, pentru a-și hrăni puii înfometați. Motivul acesta, de altfel, se găsește și în literatura didactică, din care se pare că a trecut în zugrăvelile bisericilor. Se întâlnește, între altele, la biserica mănăstirii Valea, pe zidul de Miazăzi al pridvorului, adăugit și zugrăvit la 1792³. Cercetând acum în urmă biserica unitariană din com. Dârjiu, lângă Odorheiu, am găsit că această scenă a pelicanului era emblema familiei Petki din Transilvania. Este săpată pe piatra de mormânt a lui Mihail Petki, din secolul al XVI-lea⁴.

Ca atitudine, pasărea de pe placă și puii ei represintă aidoma pilda pelicanului. Nu este exclusă însă nici ipoteza d-lui Slătineanu, și anume că ar putea fi pui de barză, fiindcă și acest motiv se întâlnește în unele zugrăveli de biserici, cum este acela de pe fațada bisericii cimitirului din Că-

linești-Vâlcea, unde găsim „următoarele scene cu caracter profan: *O barză care prinde un șarpe, o vulpe urmărind un cocoș, un vânător la cerbi*”¹. În acest cas, ar fi o înbinare a două motive: „Pilda pelicanului și Barza care prinde șarpele”.

Aceasta vine însă în sprijinul afirmației de mai sus: că, deci, ceramistul se va fi inspirat din motivele cu caracter profan ale bisericilor, cu atât mai mult, cu cât la Muzeul de Artă Națională din București întâlnim plăci cu acest caracter: *Vânătorul la cerbi*, străvechiu motiv cu caracter profan cuprins în viața Sfinților: Eustatie Plachida la ortodocși și Hubertus la catolici².

Legenda convertirii la creștinism a Sf. Hubert a inspirat un tablou cu acest subiect celebrului pictor Albert Dürer, tablou ce „a făcut parte din colecția ultimului rege al Olandei”, iar pe la 1861 se află, în colecția cuiva cu numele de Roos³.

Victor Brătulescu.

Câteva însemnări

1.

Pe o icoană a Maicii Domnului la d. profesor N. Șerban din Iași: „La prea-sfântul Tău chip, Împărăteasă, privesc și cu smerenie ție, păcătosul, mă căesc. Dă-mi pre pământ intru pocăință a vieții, iar ia ceriu spre Tine și spre Fiul în veaci a privi.

1817, Casian zug[rav]“.

2.

Pe o Evanghelie, la biserica din Feredieni, lângă Hârlău (*ar trebui cercetată*):

„Io Matei Ghica Voevoda bojiu m[]o[]st[iu] g[o]spodar zemle moldavscoi.

Acestă Evanghelie s'au afierosit de Domnie Mă la mănăstirea Slatina ot Sučava, unde să prăznuște Schimbare de față a Domnului Nostru

¹ O. c., p. 187.

² La o fântână de la Vieroș era sculptat același motiv. — N. I.

³ Victor Brătulescu, *Mănăstirea Valea, ctitorie necunoscută a lui Radu Paisie*; *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1931, p. 17.

⁴ Vezi fig. 20, p. 13.

¹ *Idem*, *Călimăneștii și Monumentele Istorice din împrejurimi*, ed. a II-a, 1936, p. 54.

² *Idem*, *Elemente profane în pictura religioasă*, *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1934, p. 61.

³ *L'Univers illustré*, anul 1861, semestrul al II-lea, p. 364. La biserica mănăstirii Valea se găsește zugrăvit și un șarpe.

Is[us] H[risto]s, pentru a noastră veșnică pomenire; 7262, lun[ie].

De mini este ferecată, iar Evangheliia o am luat de la mănăstire Slatina după alta în locu și, pentru ca să știe, am iscălit; Iordache Crup[enschi] Spăt[ariu].

Mult greșitul Athanasie Petrache Măcărescul, logofăt de taină, am scris răvașul de rugămintă de s'au câștigat această Evangheliie; Athanasie Logofăt; 7262, Iul. 9.

Smeritul între ermonaș și multul păcătos lui Dumn[e]dzău eu, Ghedeoan, proin egumen sf[i]nteii mănăstiri Slatina, au dat răvaș cu rugămintă Mării Sale lui Matei Ghica Vod de un rând de veșminte și de cărți bisericești și abi-e s'au câștigat aciastă sfântă Evangheliie. Ghed[e]on proin egumen Slatina; 7262, Iul. 9 dni. Pe care am luat-o eu de la Slatina, dând altă Evangheliie, și aciasta o am ferecat-o. Iordache Crup[enschi] Cluș[er].

Și fiind Mitropolit chiriu chir Iacov a toate Moldovlahie, dichiu sučavschii chir Calistrat; egumen slataanschi chir Parthenie i Agaton proin egumen Slatinei..., Isaiia ermonah, Calistru ermonah, Ghenadie erodiiakon, Varlaam biv dichiu, erodiiakon Serafin Uiat(?) sãn Antohia, R... gsd., erodiiakon loil ot Lozna, monah Aftãnas, monah Nicodim, monah Leonte, monah Mitrofan Blașna(?), monah Vãrnav, monah Dionisi, monah Ionichi ot Vorniceni, monah Ionichi Bãul ot Birvoești, monah Vãrnav, monah Iorestu Pãisa, monah Efrosin Vãrvãroiul; lt. 7262, Iul. 31, Av. 1.

Argintãriile ce am făcut la bisãrica m-e din Feredieni: un discopotiron, svãnta aciasta Evangheliie, o svãntã cruce, un artoforion, o cadelnișã un brãu i ieratia(?). Toate aceste sãnt făcute de mine, robul Domnului Iordache Crup[enschi] biv Vel Com[is], la 1799, Mart. Și bisãrica aciasta ci o am zãdit de piatrã, unde s'au afierosãt toate acestea de sus arãtate și altele cele trebuințoase spre podoaba ei, unde sã prãznuiește hramul Adormirii a Svintei Precești. Rog dar și pre moștenitori cei după mini sã fii pe svãnta bisericã cu toate după cum va rămãne de la mini, și mult așutoriu vor sãmșã. Lt. 7262, Iul. 30, s'au însemnat în dumnezeiascã mănăstire Slatina, Sãmbãtã.

3.

Schitul Zagavia:

1. Pe un mormânt la stãnga, cu semnele episcopiei, crucea și cãrja:

Moarte biruește... pe coroanã, pe misã... toate... E al lui Anfilohie, episcop de Hotin.

2. Pe un alt mormânt:

Supt această piatrã, acoperindu l, sã odihnește mult păcătosul trup al arhimandritului Nil, carele

au fostu mulți ani proestos de... schiturilor Zagavei și Sbierenii, încă spori și moșia Prãjeni, precum e învederat prin numitul cu... schitul Zagavei vii și livezi înmulțite, cum tuturor sãnt știute. În svãrșitu... s'au odihnit de urmașii sãi... itul; 1820, Fevruarie 15.

3. Aceste chilii s'au zidit din temeiul lor precum se vãd prin osãrdia și toatã chieftueala Sf. Sale pãrintelui Venlamin protosinghel, la anul 1830.

4. Pe alt mormânt:

Moarte biruește... de omul lui... Aice jos odihnește robul lui Dumnezeu [Le]onte Brãilean..., aice cu vrãsta s'au mutat la...

4

Hlincea,

Pe o piatrã:

Ianache, protopop Mitropoliei; 1802.

Reparații la Golia.

În cronică lui Ienachi Kogãlniceanu, *Letopisești* III, ed. a 2-a, p. 198, supt Domnia a doua a lui Grigore Matei Ghica: „În zilele lui s'au făcut și un cutremur mare, care a ținut un minut de ceas, și mare spaimă a căzut asupra norodului, și multe ziduri au căzut, care și mănăstirea Goliei, fiindcă o tocmia într'acea vară și o acoperia cu fier alb, cã arsese în zilele lui Constantin-Vodã Mavrocordat („și toate casele cãte au fost în ograda mănăstirii“); și, fiind meșterii unguri din Țara Ungureascã, au căzut toate cubelele mănăstirii peste dãnșii și au omorit șapte oameni dintr'înșii, care pre unii peste trei zile i-au gãsit turtiți supt pietre“.

Biserica lui Mihai Viteazul la Fãgãraș

La Fãgãraș Mihai Viteazul făcuse în Domnia sa o biserică. La 1617 prințul Ardealului dă lui Mihail Gyulai locul pe care fusese această zidire sfântă, care a fost distrusă de bună samă odată cu cãderea Domnului: „super quo quidem fundo et sessione praediali olim templum quoddam Michaelis, Vajvodae Transalpinensis, fuerat extructum“¹.

O nouă publicație cu vederi de monumente

Unele reproduceri de monumente în publicația *Episcopia Argeșului, Glas pentru reînzestrarea ei*, 1937: Cotmeana, înainte de restaurare, Bascovele, Brãdetul, cu țesătura lui de cãrãmizi aparente, Stãnișoara, Vãlenii, Clocociovul, Strihareșul, încă închis în goanga de tencuială, Borlești, Vãrzarul.

N. Iorga.

¹ Veress, *Documente*, IX, 1937, pp. 130-1, no. 110.

V R A P O R T

DESPRE STAREA ACTUALĂ A MONUMENTELOR ISTORICE
DIN COMUNA COSTEȘTI, JUDEȚUL VÂLCEA
DE A. SACERDOȚEANU.

— 0 —

Domnule președinte,

În urma însărcinării verbale pe care d-voastră ați avut bunăvoința să mi-o dați pentru a mă interesa de starea actuală în care se găsesc monumentele istorice din comuna mea natală, Costești, județul Vâlcea, am onoarea să raporteze cele ce urmează.

În numita comună se află două mănăstiri. Cea mai veche este Bistrița, de care mai ține bolnița și cele două capele din peștera Bistriței. A doua este mănăstirea Arnota, de pe muntele cu același nume. Asupra acestora nu am făcut nicio cercetare, fiind în de ajuns de cunoscute. La Arnota se lucrează acum la refacerea clădirilor din jur, făcute de Știrbei-Vodă. Astfel toate ruinele de până ieri vor fi refăcute, iar monumentul în întregimea lui va fi salvat. În ceea ce privește pictura din interiorul bisericii lui Matei-Vodă de la Arnota, am avut bănuiala că se face în culori prea vii, care nu reprezintă nuanțele celei vechi. Cu privire la mănăstirea Bistrița, îndrăznesc să adaug o mică observație. Pe dealul din stânga mănăstirii s'a zidit un palat episcopal nou. Am impresia că stilul adoptat în locul pe care s'a făcut, nu se armonizează cu mănăstirea și zidurile ei. Mult mai în față decât planul mănăstirii, pe care o și domină de la înălțime, aceasta pierde mult din cauza asimetriei. Pentru a păstra întru totul perspectiva mănăstirii, care și așa o cred destul de greoaie ca expresie și realizare, trebuie să se interzică în mod absolut de a se mai construi ceva de o parte și de alta a drumului mănăstirii, pe toată întinderea lui. Pentru acest lucru este loc destul în partea de N.V. a mănăstirii, unde sunt și vechile case ale egumeniei. În felul acesta nu se va depăși cu nimic linia fațadei. Această măsură trebuie luată cât mai repede, fiindcă s'ar putea întâmpla mari prefaceri, mai ales acum de când s'a deschis o fabrică de cherestea, a cărei linie ferată de exploatare s'a construit în imediată apropiere a mănăstirii. De asemenea să se intervină ca varnița de la poarta mănăstirii să fie mutată în altă parte. Aceste ob-

servații sânt cu totul personale. Aș putea să mă înșel. Un trimes special al d-voastră, cu deosebită grijă pentru estetica monumentelor și pentru conservarea caracterului strict mănăstiresc al locului, ar putea da referințe precise în acest sens.

În afară de monumentele istorice amintite, se mai găsesc în această comună și nouă biserici satești. Șase dintre ele sânt de zid, și anume: 1. biserica Țigănia, din satul cu același nume, zidită la 1689; 2. biserica Patruzeci de izvoare, din satul Pietreni, de la 1701; 3. biserica Păpușa, din satul Bistrița, de la 1712; 4. biserica Ciorobești, din satul cu același nume, zidită la 1750; 5. biserica Săcături, din satul cu același nume, terminată în 1919, și 6. biserica Costești, din satul Feregile, neterminată. La aceasta din urmă pictorul s'a inspirat de la pictura Bistriței de Tătărescu, în ceea ce privește distribuirea portretelor. Capetele de sfinți lasă însă cu totul de dorit, fiind străine de iconografia noastră. Țin să atrag atenția în mod special asupra privirii tuturor sfinților, de inspirație cinematografică. Mă indoiesc să fie aprobate de Sf. Episcopie. Dacă se va întâmpla acest lucru, faptul în sine rămâne regretabil, și ar fi de dorit să nu se mai încerce astfel de inovații lipsite de simț estetic. Alte trei biserici sânt de lemn: 1. biserica Grămești, din satul cu același nume, ridicată la 1664; 2. biserica din Grușetu, din satul Costești, de la 1799-1801; și 3. biserica Văratice, din satul cu același nume, din 1818. La acestea se adaugă trei cruci de piatră, din 1756, 1798 și 1829, și o fântână din 1874, pe care le-am putut vedea.

De la toate aceste monumente istorice am cules tot materialul pe care l-am mai aflat, fie epigrafic, fie manuscris. Îl prezentăm în întregime în studiul alăturat, însoțit de lămuririle necesare. Aproape tot este necunoscut. Din șaiszeci și opt de inscripții și însemnări nu cunosc decât cinci care au fost date publicității.

Multe din icoanele acestor biserici sânt datate: la Ciorobești cu 1775, la Grămești cu 1779, la Păpușa cu 1835, la Grușetu cu 1839. Țin să

atrag atenția în mod special însă asupra a două lucruri. Mai întâiu, și lucrul îl consider de o deosebită importanță, am descoperit icoanele Mitropolitului Ștefan, ctitorul de la Grămești, care stăteau nebăgate în seamă pe o poliță de lemn. Cu ajutorul zugravului Bogdan, pictor local, probabil același cu Bogdan cel îngropat acolo, Mitropolitul a făcut icoanele de la altar în 1666, iar prăznicarele în 1668. Execuția și coloritul sânt dintre cele mai interesante. De curând au fost înlocuite cu altele noi, dăruite de un enoriaș. Am rugat pe preotul deservent să le repună imediat la loc spre nu se pierde. Comisia Monumentelor Istorice trebuie să le inventarieze pe toate, să le declare proprietate a sa și să înlăture astfel orice înstrăinare a lor. Al doilea lucru se referă la ușa bisericii din Țigănie, foarte frumos sculptată. Aceasta nu este decât părechea ușii de la biserica Arnotei. Împreună au fost la vechea biserică a mănăstirii Bistrița. Meșterul lor iscălește cu litere latine, la 1688. Sânt de părere că, de și au fost mutilate spre a putea fi adaptate noilor împrejurări, ele ar trebui împărechiate și ferite de stricăciune, poate chiar la Muzeul de artă religioasă.

La acestea se adaugă câteva coale dintr'un manuscris slavon, secolul al XVI-lea sau al XVII-lea, aflat la biserica din Ciorobești, și trei pomelnice din secolul al XIX-lea, ale bisericilor Grușetu și Văratice. De toate acestea mă voi ocupa în mod special cu altă ocazie.

Credem, Domnule Președinte, că, prin acestea spicuiți întâmplătoare, se îmbogățesc simțitor datele sigure privitoare la trecutul acestei comune fruntașe din Vâlcea. Dacă se va continua cercetarea, se poate să se mai găsească și alte lucruri, care azi au scăpat atenției noastre.

Încheind acest raport, ținem să mai aducem la cunoștința Onor. Comisii următoarele lucruri, asupra cărora este necesar să se ia măsuri urgente. Biserica din Pietreni, de la 1712, se minează cu răpeziune. Acoperișul, stricat pretutindeni, a și căzut de-asupra pronaosului. O parte din bolta de acolo, de asemenea. Dacă nu se repară cât mai răpede și nu se pune un nou acoperiș, năruirea este sigură într'un an cel mult doi. Tânărul preot al parohiei, C. Constantinescu, s'a străduit să strângă material pentru această reparație, dar n'a putut aduna decât varul, până acum. Se angajează însă a da tot varul, piatra și cărămida de care va fi nevoie, cum și mâna de lucru, din sat. Îi lipsește lemnăria pentru acoperiș, cum și meșterii specialiști, pentru care roagă Onor. Comisie a Monumentelor Istorice să-i ia asupra sa.

1-iu Octombrie 1936.

În ceea ce privește lemnăria și șața, cred că se pot căpăta de la ocolul silvic Hurezi. Transportul l-ar face gratuit oamenii din sat. Aceste lucrări ar trebui făcute cât mai grabnic, pe de o parte spre a nu se năruie biserica, iar, pe de alta, sătenii, dorind să-și facă biserică nouă mai încăpătoare, când s'ar începe lucrul la aceia, nu vor mai da ajutorul lor bucuros pentru cea veche. Comisiunea poate însă interzice începutul lucrării celei nouă până nu va fi asigurată cea veche. Întru cât locul bisericii este imbibat cu apă de la izvoarele alăturate, pentru consolidarea temelilor trebuie să se facă și un șanț de scurgere umplut cu pietriș, cel puțin spre Nord. Lucrările totale nu vor fi prea costisitoare și prin ele se va salva de la peire unul dintre cele mai prețioase monumente ale locului, așezat în cea mai frumoasă poziție.

Îmi îngăduiți o sugestie și în ceea ce privește cele două biserici de lemn din satele Văratice și Costești, care se ruinează. La cea d'întăiu au început să cadă părășii la altar. A doua are nevoie numai de acoperiș nou. Cred că trebuie să se intervină să nu fie lăsate paraginii, cu toate că nu au o vechime prea mare. Repararea lor și întreținerea de acum înainte ca monumente istorice n'ar fi prea costisitoare, dacă vor fi date pe sama preotului deservent. Oamenii locului sânt saritori la lucru și ar face acest sacrificiu de muncă și de cheltuială.

În cazul când nu s'ar putea face aceste reparații, atunci să se ia toate lucrurile de preț de la amândouă bisericile, să se desfacă însăși grinda cu inscripția de la cea din Văratice și toate să formeze un deposit istoric, expus la biserica cea nouă din satul Feregile, care are destul de mult loc pentru a face aceasta.

Spre a feri de distrugere și crucile existente, ar fi bine să fie strânse toate în curtea bisericii celei nouă și așezate acolo într'un mod oarecare estetic. Ar forma piese interesante pentru trecutul satului. În felul acesta n'ar mai tenta pe nimeni și, fiind supratravegherea continuă a preotului, nu ar mai risca să fie nimicite nici de vreme.

Presintând astfel rezultatul cercetărilor noastre în comuna Costești și atrăgând atenția Onor. Comisii a Monumentelor Istorice asupra stării actuale a monumentelor de acolo, nădăjduim că ni-am putut îndeplini, cel puțin în parte, grațioasa însărcinare cu care ați binevoit a ne onora.

Cu speranța că ne vom mai putea bucura și de acum înainte de onoarea pe care ni-ați făcut-o de data aceasta, primiți, vă rog, Domnule Președinte, asigurarea deosebitului meu respect.

VICTOR BRĂTULESCU, *Églises de Transylvanie (églises fortifiées)* : Celle de Dârjiu, dans le pays des Szekler : forte tour, murs anciens, fresques du moyen-âge, avec la représentation d'une bataille du roi Louis contre les Infidèles (XIV-e siècle) ; pierres tombales. Celle de Cricău : même clocher, sans doute ancien. Église de Măsențea : type roumain du XVIII-e siècle ; fresques populaires, Église de Gâldea : même type, XVII-e siècle. Église de Galdea : pareille à la première. Église de Geoagiu ; base ancienne. Églises de Zlatna ; type roumain, XVIII-e et XIX-e siècles, sauf celle des uniates,

à fenêtres gothiques et fresques anciennes : une colonne romaine.

N. A. GHEORGHIU : *Humbles fondateurs d'une église de village* : contrat pour une église de Izvoare, district de Prahova (1801).

CHRONIQUE par Victor Brătulescu et N. Iorga : sur l'iconographie d'une plaque de céramique ; quelques notices sur des livres et des objets du culte.

DOCUMENTS ADMINISTRATIFS : A. Sacerdoțeanu, Monuments historiques du village de Costești, district de Vâlcea (en dehors du deux anciens couvents, églises du XVII-e-XIX-e siècles).

	Pagina		Pagina
Fig. 4. — Biserica unită din Zlatna. Vedere laterală.	28	Planșa 3. — Planul de situație al bisericii din Dâr- jiu, zidurile incunjurătoare, turla și basti- oanele	35
Fig. 5. — Biserica unită din Zlatna. Contrafort și fe- reastră gotică pe latura de Sud	29	Planșa 4. — Biserica din Șard. Vederea, fațada, planul.	36
Fig. 6. — Biserica unită din Zlatna. Picturi vechi la tâmplă	29	Planșa 5. — Biserica din Cricău. Vedere, secție lon- gitudinală, plan.	37
Fig. 7. — Piatră de mormânt cu inscripție latină, in zidul de Nord	30	Planșa 6. — Biserica unită din Zlatna. Vedere laterală, fațadă, secție longitudinală, plan, secție transversală	38
Fig. 8. — Biserica cimitirului catolic din Zlatna	31	Planșa 7. — Biserica din Mesentea. Secție longitudinală, vedere, plan	39
Fig. 9. — Coloană romană, în curtea bisericii romano- catolice din Zlatna	32	Planșa 8. — Biserica din Mesentea. Fațadă	40
Planșa 1. — Biserica Dârjiu, Odorheiu, clopotnița. Casa pătrată. Locul clopotniței în zidul inconjurator	34	Planșa 9. — Biserica din Galda. Vederea, fațada, planul și secția longitudinală	41
Planșa 2. — Biserica din Dârjiu. Vedere, secție lon- gitudinală, planul și vederea bolților cu			42

R E D A C Ț I A :

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI. — STRADA GENERAL BERTHELOT No. 26.

Secretar-Director : VIRGILIU N. DRĂGHICEANU.

Buletinul se găsește de vânzare la principalele librării din țară.
Studentii, învățătorii, profesorii, preoții și funcționarii au 45% reducere,
adresându-se Secretariatului.

Fiecare fasciculă apare în două ediții:

Ediția pe hârtie chromă, Lei 120. — Ediția pe hârtie velină, Lei 90.

La secretariatul Comisiunii se poate procura Buletinul Comisiunii pe anul 1923,
consacrat Curții Domnești din Argeș. Exemplar de lux cu text frances Lei 1.100,
fără text frances Lei 1.000. Exemplar pe hârtie velină cu text frances Lei 600,
fără text frances lei 500.

**PREȚUL
LEI 90**

COMISIUNII

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

1 9 3 7

MINISTERIUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE ȘI AL CULTELOR
 MINISTRU: C. ANGELESCU
COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

Membri: IOAN ANDRIEȘESCU, PETRU ANTONESCU, ALEXANDRU LAPEDATU, CONST. MOISIL,
 PR. NIC. POPESCU, VICTOR G. ȘTEFĂNESCU ȘI ARTUR VERONA.
 Secretar-Director: VIRGILIU N. DRĂGHICEANU.

C U P R I N S U L

T E X T :

	<u>Pagina</u>
VICTOR BRĂTULESCU: Biserici din Vâlcea	49
N. IORGA: Biserici Prahovene	66
D. ȘI I. B. BERCIU: Antichități medievale din Oltenia	72
N. IORGA: O descriere din 1859 a monumentelor Țării-Românești	84
D. BERCIU: Asupra „balaureului” dacic	87
Raportul Secțiunii Regionale Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1936	91
Resumat frances	96

ILUSTRĂȚIUNI :

	<u>Pagina</u>		<u>Pagina</u>
Biserici din Vâlcea.		Fig. 5. — Biserica din Foleștii-de-Jos, Vâlcea. Ușile de altar	65
Fig. 1. — Biserica din Olănești. În față, clopotnița	49	Biserici prahovene.	
Fig. 2. — Biserica din Olănești-Vâlcea	50	Fig. 1. — Mislea. Vederea bisericii	66
Fig. 3. — Biserica din Olănești-Vâlcea. Raiul	51	Fig. 2. — Mislea. Vederea de Sud-Vest a bisericii	67
Fig. 4. — Biserica din Olănești-Vâlcea. Iadul	52	Fig. 3. — Mislea. Icoana Sf. Arhangheli	68
Fig. 5. — Olănești. Ușa bisericii	53	Fig. 4. — Mislea. Vechile clădiri	69
Biserica cu hramul Sf. Ioan, Sf. Nicolae și Sf. Gheorghe.		Fig. 5. — Mislea. Zidurile înconjurătoare	69
Fig. 1. — Biserica din Olănești, cu hramul Sf. Ioan, Sf. Nicolae și Sf. Gheorghe	54	Fig. 6. — Mislea. Interior	70
Fig. 2. — Biserica Sf. Ioan, Sf. Nicolae și Sf. Gheorghe din Olănești. Fațada	55	Fig. 7. — Mislea. Interior	70
Fig. 3. — Ctitorii bisericii: Ioan Săracinescu arhimandritul, boierul Gheorghe Brănescu și jupâneasa Ilîncă, împreună cu fiii lor, boierul Barbu Brănescu, fratele lui Gheorghe.	56	Fig. 8. — Mislea. Arcurile de zid ale pivniței	71
Fig. 4. — Ctitorii Iane Brănescu și Iana	57	Fig. 9. — Mislea. Arcurile și bolțile pivnițelor	71
Fig. 5. — Ctitorii bisericii: Sanfira, cu fiicele ei, și încă o femeie fără nume	58	Antichități medievale din Oltenia.	
Fig. 6. — Maica Domnului, tipul rugătoare. Pictură de pe bolți, în pronaos	59	Fig. 1. — Coșovenii-de-Jos, jud. Dolj. Colecția C. Negrescu, Craiova	73
Fig. 7. — Facerea lui Adam și a Evei. Scenă din pridvor.	60	Fig. 2. — No. 1, fibula de la Plenița. No. 2, brățara din mormântul de la Hinova. No. 3, sabia de la Poloveni	74
Fig. 8. — Izgonirea din Raiu	61	Fig. 3. — Fragmentul de fibulă de la Orlea (mărit). Colecția G. Georgescu, Corabia	75
Biserica din Foleștii-de-Jos, județul Vâlcea.		Fig. 4. — Inventariul mormintelor de la Balta Verde, Mehedinți	76
Fig. 1. — Biserica din Foleștii-de-Jos, Vâlcea	62	Fig. 5. — Cerceii din mormântul de la Hinova, Mehedinți	77
Fig. 2. — Biserica din Foleștii-de-Jos. Filosofii	63	Asupra „balaureului” dacic.	
Fig. 3. — Biserica din Foleștii-de-Jos, Vâlcea. Sibilele și filosofii	63	Fig. 1. — „Balaureul” dacic de la Nova Palanca, Banatul iugoslav. Muzeul din Vârșet	87
Fig. 4. — Biserica din Foleștii-de-Jos, Vâlcea. Pictură exterioară în laturea de Nord	64	Fig. 2. — Urna funerară cu șerpi din mormântul germanic de la Lechința-de-Mureș, secolul al IV-lea după Hristos. Muzeul din Viena.	88

V BISERICI DIN VÂLCEA

DE VICTOR BRĂTULESCU.

BISERICA SF. NICOLAE DIN OLĂNEȘTI.

Sânt patru biserici în Olănești: Cea veche, cu o ușă frumos sculptată este așezată pe un bot de deal, celelalte trei pe trei văi deosebite. De cea de mai jos și de încă una s'a ocupat Enache Ionescu¹.

Clopotnița celei d'întăiu, de formă pătrată, are o cameră a clopotelor, despărțită de partea de jos, pe unde este intrarea, printr'o boltă de cărămidă (fig. 1).

Biserica, în formă de navă, are pridvor deschis, sprijinit pe opt coloane, dintre care două sânt angajate în zidurile laterale. Între coloane sânt arcuri simple (fig. 2).

Naosul este despărțit de pro-naos printr'un zid înalt ca de un metru și jumătate, lăsând la mijloc un loc de intrare. De o parte și de alta a acestei intrări, și sprijinite pe zidul despărțitor, se înalță câte o coloană de piatră, de formă rotundă, suptiindu-se spre vârf, și terminându-se cu un capitel de formă pătrată. Din vârful acestor două coloane se înalță două arcuri simple, care se sprijină cu câte un capăt pe zidurile laterale.

Tâmpla de lemn, sculptată după un model mai vechiu, datează din secolul al XIX-lea. Ușile împărătești ale vechii tâmple stau, fără întrebuințare, în altar.

Tabloul votiv înfățișează biserica, în forma ce s'a păstrat până acum: cu pridvor deschis, cu brâu de jur împrejur, învelită cu șindrilă. Ctitorii zugrăviți lângă tabloul votiv sânt: de o parte jupân Drăghici, căpitanul Olănescu, având lângă el doi co-

pii: o fată, cu numele, rar întâlnit, de Hrista, și un băiat, Nicolae. În dosul jupânului Drăghici apare jupân Teodor, tânăr, poate fiul său, iar lângă el un copil cu numele tot Nicolae. În urma lui Teodor, jupâneasa Catrina, soția lui Drăghici probabil, și, în acest cas mama lui Teodor. Vine apoi o tânără al cărei nume e șters și apoi niște

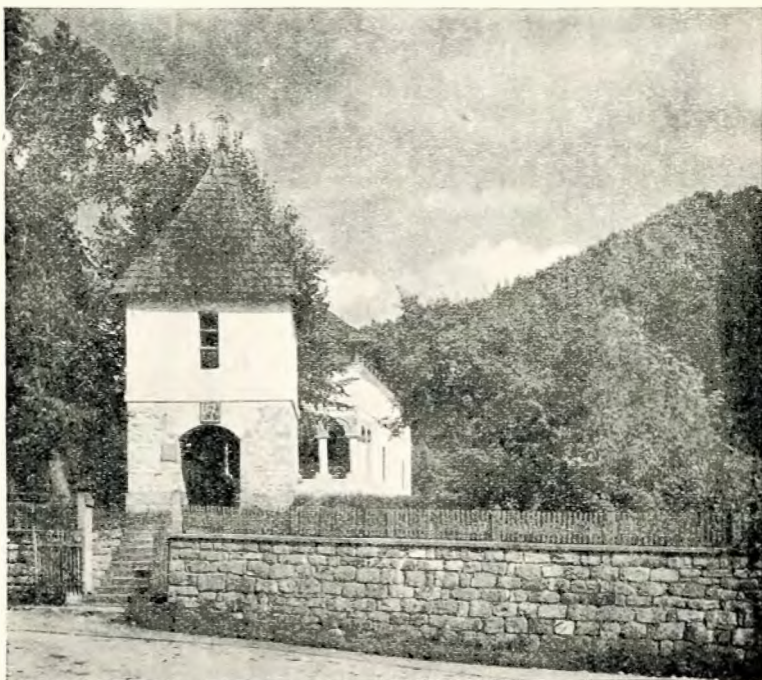

Fig. 1. — Biserica din Olănești. În față clopotnița.

copii: Ruxanda, unul cu numele întunecat, Anicuța, Maria și Nicolae.

Spre Sud: jupân Radul Olănescu, vornic, sin..., jupanița ego, Ancuța Cherața, jupân Constantin, apoi copiii..., Radul, Ioan, Bălașa, Ilinca, Ana⁴.

Pe zidul de Nord: logofătul Tudosie, sin Tudor logofătul, jupanița ego Anca, logofătul Sima sin Tudor logofătul, jupanița ego Ancuța, logofătul Drăghici sin Sima logofătul, logofătul Părvu Olănescu și Tudor logofătul.

¹ Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, VIII, pp. 177-181.

Pe zidul de Sud, începând din spre naos: „Io Șerban Cantacuzino Voevod, Steanvil ghinăral“ (generalul austriac din Ardeal, Stainville!), „părintele Ioan monah, fratele jupânesei Ecaterina, logofătul Tudor Olănescu, logofătul Sima schileriul, logofătul Popa Ghinea, ispravnicul acestei sfinte biserici“.

Pe o icoană, de bună calitate, a Maicii Domnului: „Această sfântă icoană s'au făcut de dumnealui logofăt Niță Olănescu ot Călimănești, ca în veci să [se] pomenească; 1837 Martie 26“.

Cu toate acestea, icoana pare mult mai

Pisania a fost publicată de răposatul Enache Ionescu.

Scena judecății din urmă amintește pe cea de la Cozia. Pe supt grădina Raiului curg patru râuri: Gheon, Fison, Tigru și Eufrat.

Judecata din urmă.

Scena Raiului cuprinde două registre și este așezată în stânga intrării, cum privești din față. În primul registru în stânga, grădina Raiului este închisă cu ziduri, ale căror capete sânt străjuite de turnuri. În

lăuntru se ridică o serie de coline, pe care cresc copaci orientali, flori și copaci de ai noștri. Maica Domnului stă pe un scaun, peste care este așezat un căpătăiu (o pernă), cum se obișnuiește pe la țară pentru persoanele de samă, și se roagă. De o parte și de alta, câte un inger; din spre intrare apare tâlharul care a fost răstignit cu Isus. Pe un alt plan, mai jos, se văd: Avram, în mijloc, ținând un suflet, de sigur al lui Lazăr; de o parte și alta, Isac și Iacob. La ușa Raiului, un număr de sfinți, în fruntea cărora, ca de obicei, apare Petru, purtătorul cheii. De-asupra o inscripție având cu-

prinsul: „Toții copiii merg la Rai“.

În registrul de sus „Pro[oroc] Solomon“ poartă în stânga o filacteră de-asupra capului unui muribund, al cărui suflet este primit de ingerul Domnului. Mortul este Lazăr, iar pe filacteră scrie: „Sufletele drepților sânt în mâna“ [lui Dumnezeu]. În urma lui Solomon vin cetele: „ceata apostolilor, proorocilor, mucenicilor, arhiereilor, pre-podobnelor, mucenițelor“ (fig. 3).

Pilda bogatului nemilostiv.

Dacă privim cu atenție, zugravul a avu-

Fig. 2. — Biserica din Olănești-Vâlcea

veche și aduce într-o măsură cu icoanele de la Episcopia de Argeș, din aceeași epocă. Ea se datorește unui zugrav dintr-o bună școală de iconari din acest timp.

Pictura este remarcabilă. Câteva scene caracteristice în pronaos. Pe panoul de supt arcul de Nord, o scenă în care apare Isus, o masă de oaspeți. Printre aceștia se află și ingeri care pedepsesc cu sabia și cu sulița. Pe panoul de supt arcul de Sud, Maria, sora lui Lazăr, spală picioarele lui Isus. În panoul de de-asupra ușii, Isus izgonind pe vânzătorii din templu.

în vedere un anumit subiect, și anume: Pilda bogatului nemilostiv. Într'adevăr, în partea de sus se vede sufletul dreptului, primit de ingerul Domnului, dreptul fiind înfățișat prin Lazăr; în poala lui Avram un suflet, al lui Lazăr, cum am arătat. Urmărind subiectul, găsim în scena Iadului pe bogatul nemilostiv, luptându-se în văpaie și făcând semne lui Avram, pe care-l roagă, după cum știm, să înștiințeze, prin Lazăr, pe frații săi de pe pământ despre chinurile din Iad. Scena aceasta este pandantul celei din Raiu, în care găsim pe

clipa din urmă. Și aici apare ingerul, dar nu aplecându-se ca să primească sufletul, ci ținând o cangă cu care îl scoate din corpul păcătos al bogatului; la picioarele bogatului stă diavolul, care și el întinde o cangă pentru a atrage la sine sufletul bogatului nemilostiv.

Scena Iadului.

Scena Iadului are trei registre principale, despărțite în două zone printr-o diagonală formată din flacăra ce iese din gura balaurului așezat în colțul din dreapta și

Fig. 3. — Biserica din Olănești-Vâlcea. Raiul.

Lazăr în momentul morții. Moartea bogatului nemilostiv formează un alt pandant, în Iad, al scenei în care ni se înfățișează sufletul lui Lazăr bucurându-se în sânul lui Avram, în Raiu. Pe cât este de ușoară despărțirea sufletului lui Lazăr de trup, pe atât este de chinuită aceea a bogatului nemilostiv. Cu figura bărbosă și tristă, bogatul nemilostiv stă întins pe patul morții; la capătul veghia soția, stând pe un scaun, iar lângă ea, în picioare, un bărbat, cineva din familie sau preotul, căci are barbă și plete, așteaptă

merge până supt picioarele lui Isus, la scaunul de judecată. Flacăra aceasta desparte patrulaterul în care este zugrăvit Iadul în două triumphiuri neegale.

Registrul de jos cuprinde scena morții bogatului nemilostiv, descrisă mai sus. Urmează o a doua scenă, în care găsim doi oameni: bărbat și femeie, culcați în pat și acoperiți cu plapoma; de-asupra lor un diavol, la capătul patului altul, iar la picioare al treilea. Acesta din urmă ține două capace, din care pare a lovi ușor, pentru ca, în cântări, să doarmă cei doi

și să nu se trezească spre a merge la biserică. Inscripția de de-asupra sună: „*Cei care doarme (sic) Dumineca mult și nu se duce la biserică*“. În continuare, un diavol merge călare, ținând-o de păr și lovind-o cu un ciocan, „*Curva*“, un diavol mai mic îi arată drumul spre focul nestins. De-asupra acestor scene stau trei diavoli: Unul duce din greu trei pietre de moară spre „*cumpăna dreptății*“, altul ține de păr cu stânga și lovește cu o măciucă din dreapta pe o femeie cu mâinile legate la spate în lanțuri, „*care iea laptele vacilor*“, al treilea

pe doi lei și doi vulturi, simbolul puterii. Lângă această scenă, un mormânt deschis din care iese, înfășurați, după ritul oriental, trei corpuri: „*Învierea Morților*“, dincolo de flacăra Iadului, și, tot în acest registru, un alt mormânt, din care iese două corpuri. Tot aici, „*Marea*“ simbolisată printr'o femeie ce stă de-asupra unor pești, ține în stânga o corabie cu pânze și are inscripția curioasă: „*Sihiariul*“; în jur, valuri agitate, monștri înaripați, cerberi și o scorpie. În colțul din stânga, de sus, un cap, „*Chir*“, în cel din dreapta: „*Alexandru*“, în cel din stânga, de

Fig. 4. — Biserica din Olănești-Vâlcea. Iadul.

duce în spinare, ținând-o de picioare cu capul în jos, pe femeia „*care scoate pe dracul*“.

În registrul de mijloc, în stânga, apare „*Cumpăna Dreptății*“. O balanță cu două talere, pe care o ține în mâinile sale, prea lungi, un inger; de talerul din stânga se agață un diavol, pe care îl impunge cu sulita un inger din fața celui care ține cumpăna dreptății.

Alături e „*Lumea*“, în chip de Împărăteasă incununată, având în dreapta sceptru, în stânga un șarpe înălțat și stând

jos, scris rău: „*Nabucodonosor*“, în cel din dreapta, de jos, este de sigur, *August Cesarul*, pe care îl întâlnim în registrul de de-asupra în ipostasa de Împărat. Ei apar aici simbolisând cele patru vânturi care agită marea, lucru pe care l-am mai găsit în Maramurăș, la biserica din Rozavlea, supt altă formă.

În registrul de sus, în stânga flăcării, „*Moise cu Ovreei*“, în dreapta flăcării: „*Împăr. Nabucodonosor*“, cu sceptru, *Chir*, scris *Bir*, *Alexandru*, cu sceptrul și sulita, „*August Chesar*“, cu sceptrul. Toți au cununii și

mantii împărătești¹. În fața lor, ingerul cu trâmbița din urmă, sună Învierea Morților.

Focul Iadului. Chiar în gura balaurului stă Scaraoschi, pe un scaun, ținând în brațe pe Iuda; mai sus „ghemariul”, apoi patru „Împărați tirani”, mozafirul (trădătorul), iubitorul de bani, cu punga de gât, cu capu 'n jos, un oarecare fără inscripție și, sus, „bogatul nemilostiv” de care a fost vorba (fig. 4). Într-o viitoare cercetare a acestei scene vom arăta contribuțiile personale ale zugravilor noștri, cari au pus în focul Iadului, câte odată, pe proprii lor vrăjmași (fig. 5).

Ușa sculptată este într'un canat de formă dreptunghiulară: laturea de sus are însă formă de acoladă, urmărind linia pragului de piatră de de-asupra ei. Un chenar pe margene, cu un ornament în formă de spirală, închide o serie de șapte panouri, a căror descriere urmează mai jos. Spirala este compusă dintr'o serie de zale ce se leagă unele de altele, lăsând ca spațiile goale să fie întregite prin frunze de stejar și flori. Același ornament împodobește banda care desparte panourile unul de o parte, altul de alta, vertical, și două câte două, afară de cel superior, care este singur, orizontal. Ornamentul de care vorbim ia naștere dintr'un butuc de pe laturea de jos, în chipul arborelui lui Esei, și se desparte în trei vițe, arcuindu-se spre colțuri, iar a treia urcând în jos și umplând banda din mijloc.

Am spus mai sus că spirala este compusă dintr'o înlanțuire de zale care alternează, în sensul că una se deschide într'o parte, iar cealaltă în cealaltă parte. În locul unde se întâlnesc două benzi, pentru a face legătura între ele, se desparte din lăgurel principal o viță care se arcuiește și prelungește, în mod firesc, lăgurel din care s'a desprins. Cele două lăgure, care se urcă pe banda de pe marginile ușii, se întâlnesc în mijlocul laturii de sus, unde se resfrâng în forma unui X, între ale cărui ramuri apare un ornament potrivit cu nodul acoladei, pe care o face aici laturea superioară a ușii, pentru a se imbuca în prag, sculptat la fel.

Panourile. Cel de sus are forma unui dreptunghi, încadrat de o ramă sculptată

în puncte. Se desparte în două: partea de sus înfățișează un medalion, în mijlocul căruia este un vultur cu două capete; de o parte și alta medalionul este susținut de câte un leu ridicat în două picioare¹. Spațiile goale sânt umplute cu ornamente vegetale. Partea de jos a panoului este mărginită de o ramă ceva mai lată decât

Fig. 5. — Olănești. Ușa bisericii.

cea de pe laturi și cu două rânduri de puncte. Între această ramă și o alta la fel, care formează laturea de jos a panoului descris mai sus, găsim următoarea inscripție cirilică: „Această ușă a sf. biserică s'au făcut vâ leat 7237” (1729).

Supt acest panou urmează o bandă în-

¹ Este vedenia proorocului Daniil, de care vorbește „Erminia”.

¹ Motivul acesta îl întâlnim și în miniaturi, din secolul al XVII-lea, cum vom vedea cu altă ocazie.

florată, despărțind două panouri dreptunghiulare, așezate vertical. Cel din stânga este încadrat într-o ramă sculptată în puncte. Partea superioară a panoului este o dantelărie de linii curbe ce se întretaie între ele în chip elegant, terminându-se la capete prin câte o floare în formă de treflă. Partea inferioară înfățișează, în mijloc, un inger cu aripi desfăcute, având de o parte și alta câte un ornament în formă de semicerc. Panoul din dreapta, din aceeași zonă, diferă de cel descris mai sus, cum, de altfel, diferă toate între ele, prin

laterale de asemenea zigzaguri. Între acestea mai este unul, în mijloc, rezultat din apropierea și depărtarea liniilor celor două marginale. Din punctul de legătură dintre ele se ridică o floare.

Panoul din dreapta este împodobit printr-o combinație de linii curbe, ce se întretaie în formă de romburi ale căror spații sânt întregite cu frunze și flori. Partea de sus și cea de jos prezintă colțuri foarte rotunjite.

Panourile de jos, ultimele, au un alt principiu de împodobire. Cel din stânga are forma a două inimi puse cap la cap; spațiile goale din interior se întregesc prin frunze de stejar, iar, între spațiile exterioare, o acoladă leagă cele două laturi marginale ale inimilor, tinzând oarecum să dea aceeași formă și acestor spații.

Panoul din dreapta e împărțit în patru unghiuri prin două diagonale. În punctul de întâlnire, care e și centrul panoului, o rosetă formează ornamentul central. Unghiul superior, ca și cel inferior, față de care este așezat vârf la vârf ca și cele două inimi din panoul descris, cuprinde trei ovale, rezultate din linia curbă împletită, pline cu flori. Cele două unghiuri laterale cu-

Fig. 1. — Biserica din Olănești, cu hramul Sf. Ioan, Sf. Nicolae și Sf. Gheorghe.

aceia că aici ornamentul principal este o combinație de linii curbe și frânțe, care dau naștere la patru romburi, înscrise într'un romb central mai mare, și la alte patru figuri, în cele patru colțuri rotunjite. În romburi este înscrisă câte o floare sau o frunză. În zona următoare, despărțită de asemenea printr-o bandă sculptată, alte două panouri, ceva mai asemănătoare între ele. Aici romburi sunt înlocuite printr-o buclă, derivată tot din romb. Vârfurile acestea sânt strânse printr-o legătură, iar în mijloc este înscrisă o floare. Sânt două rânduri

prind câte două semicercuri, un fel de zale din ornamentul principal, umplute de asemenea cu ornamente vegetale.

Se pare că sculptorul de la biserica din Urșani s'a inspirat din sculptura de la ușa bisericii din Olănești.

Încheiere. Ca și cealaltă biserică, tot din Olănești, biserica aceasta e fără turlă, cu pridvor deschis pe coloane de piatră. Împodobirea exterioară o face brâul în relief, însoțit de un rând de zimți, care încinge biserica pe de-așupra coloanelor. În afară de acest brâu, în partea de sus biserica

este închisă de o bandă compusă din două rânduri de zimți, mai mici decât la brăul celălalt, mărgenit de trei dungi în relief, care merg scăzând în adâncime, începând cu cea de sus. Spre deosebire de celelalte, ornamentul de aici pare a sprijini consolele de lemn care împart fațada bisericii în panouri albe. De-asupra acestora, și formând aproape un unghi drept, se ivesc capetele grinzilor de de-asupra pereților, scobite ca și consolele. Acoperișul, în pantă dulce, se termină printr-o strâșină

elemente deosebitoare ale acestei biserici.

Biserica însăși face parte din aceeași grupă ca și aceia care urmează și a cărei încheiere se referă și la biserica descrisă aici.

BISERICA CU HRAMUL SF. IOAN, SF. NICOLAE ȘI SF. GHEORGHE.

O a doua biserică are hramul Sf. Ioan, Sf. Nicolae și Sf. Gheorghe. Pisania de de-asupra ușii de intrare, scrisă în relief, are cuprinsul următor:

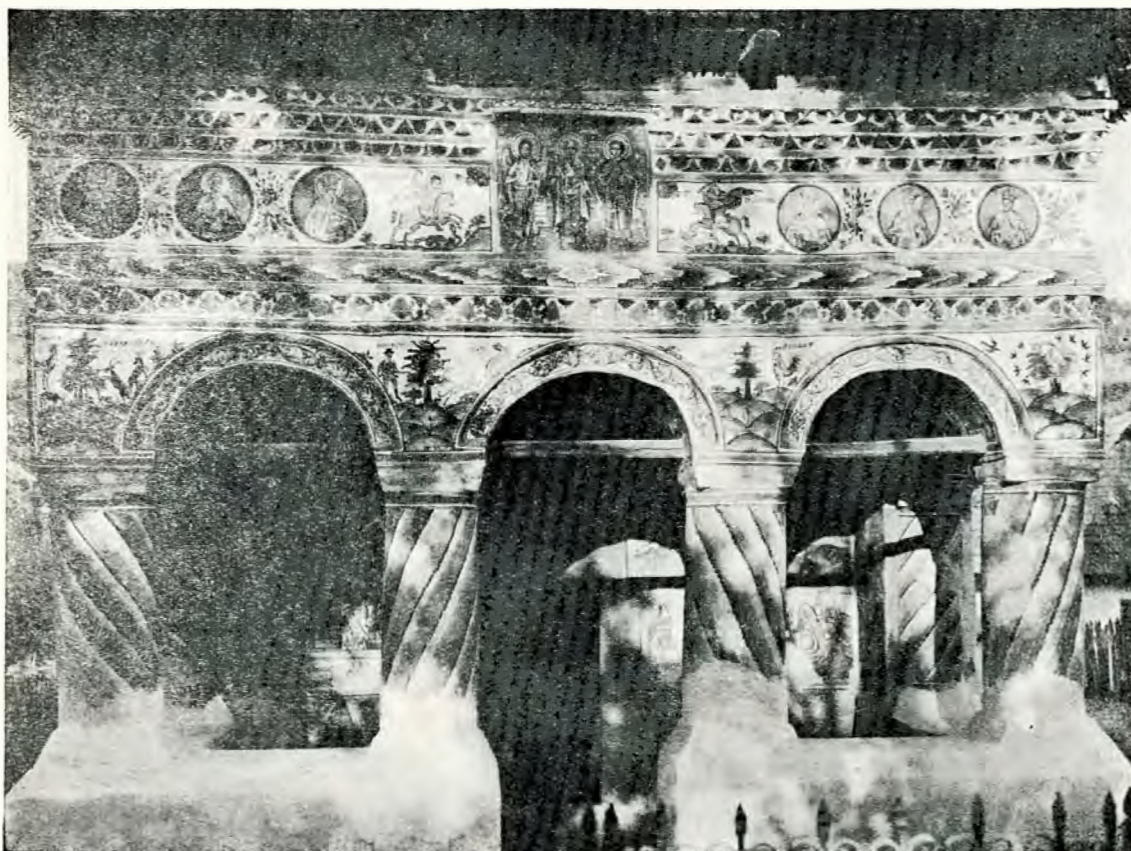

Fig. 2. — Biserica Sf. Ion, Sf. Nicolae și Sf. Gheorghe din Olănești. Fațada.

proporționată cu construcția.

Coloanele pridvorului sânt de piatră, în număr de opt, cu base și capitele de formă pătrată. Fațada arcurilor de cărămidă sprijinite de coloane este împodobită cu pictură ornamentală: linii în zigzag sau șerpuite punctate în golurile ce fac și lăsate anume. În unghiurile formate de aceste arcuri, de-asupra coloanelor, sânt zugrăvite coline și copaci locali: brazi, fagi și plante.

Ușa sculptată și clopotnița, zidită deosebit și așezată în axa bisericii, sânt două

„Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Duhului Sfânt, amin, ziditu-s'a această sfântă și dumnezeiască biserică din în (sic) temelie de piatră întru cinstea și lauda a sfântului prooroc și botezătorului Ioan și a sfântului arhieru Nicolae și a sfântului marelui mucenic Gheorghe și cu cheltuiala și osteneala robilor lui Dumnezeu boeri Gheorghe Brănescu ot Olănești i Barbu, brat ego. Iosif, arhimandritu Sărăcinescu, fid (sic) Domu al Țară[i] Io Alicsandru Niculae Suțu Vvd. și cu blagoslovenia Preasfinții

Sale iubitului de Dumnezeu chir Galaction, arhiepiscopu Râmnicului, leat 7328, iar de la Hristos 1820, Ap. 2".

Pridvorul deschis, pe șase coloane, a fost adăugit în 1832. Aceasta se deduce din arhitectura lui și din data zugrăvelii însemnată sus, care este 1832 (fig. 2).

Scena Iadului, cu păcătoși mai numeroși decât în alte părți, are în preajmă pe Sf. Haralambie. *Lumea* este o femeie încununată, stând pe un leu și ținând de-asupra capului un șarpe. *Marea*, o femeie, jumătate pește, ține în mână o corabie.

Scena Raiului, cu cele patru râuri: Gheon, Fison, Eufrat și Tigru. Lângă ea se află proorocul Ilie, stând în picioare.

În afară, de-asupra coloanelor pridvorului,

golurile lăsate de șerpuirea acestei linii. Între arcuri, în capetele coloanelor întâlnim un număr de scene cu caracter rustic. Toate au ca element comun un număr de linii arcuite, închipuind colinele regiunii, iar în mijloc câte un copac mare, în fața căruia se ridică două, trei tufe de flori, iar în fund copaci mai mici, mai depărtați.

De-asupra coloanei din colțul de Sud, în stânga copacului este „barza“, în josul căreia paște o căprioară; în dreapta, ridicate în două picioare ca să mănânce frunze, două căprioare mai mari, iar alături una mică, păscând.

De-asupra coloanei a doua, în stânga copacului, „vânătoru“, cu pușca în mână, cu pantaloni strânși pe picior, cu o haină

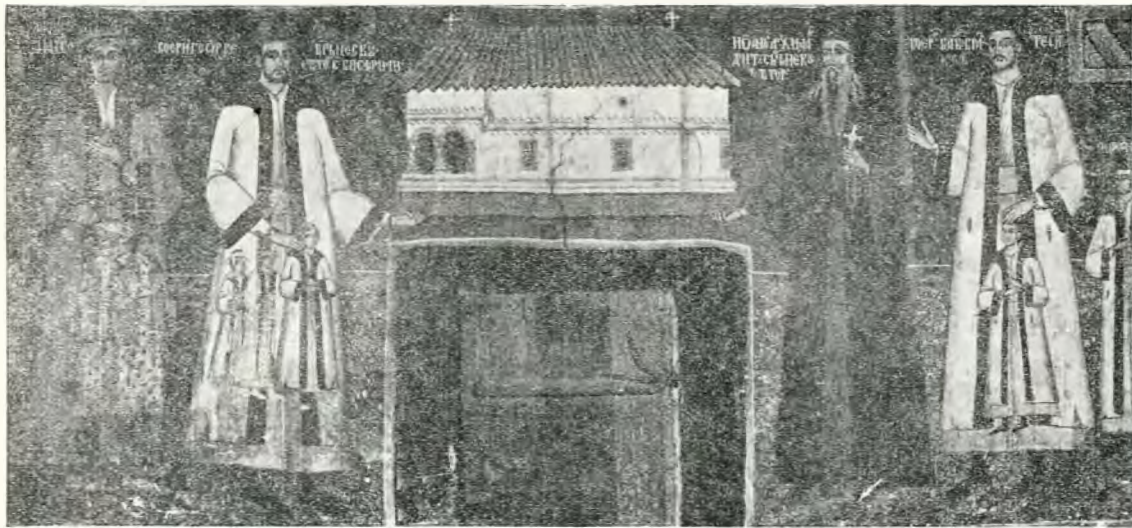

Fig. 3. — Cămin bisericii: Ioan Sărăcinescu arhimandritul, boierul Gheorghe Brănescu și jupâneasa Ilinca, împreună cu fiii lor, boierul Barbu Brănescu, fratele lui Gheorghe.

se întâlnesc scene cu caracter didactic.

Coloanele pridvorului, lucrate din cărămidă, în torsadă, sunt legate între ele prin arcuri de zid zugrăvite. Arcul din stânga, aproape un semicerc, este mărginit de o bandă colorată. Partea de mijloc cuprinde un ornament vegetal compus din ramuri și frunze care se unesc într'un punct, din distanță în distanță, închizând un oval. Asămănător acestuia este ornamentul arcului din dreapta, cu deosebire că aici ovalul este ceva mai redus și se asemănă și cu cel din mijloc din punct de vedere al înfățișării generale. Ornamentul arcului din mijloc este, în fond, linia șerpuită, din care se desfac ramuri încărcate de frunze și flori, care umplu

închisă până sus, incins la mijloc, purtând pălărie, așteaptă gata, căci, dincolo, „ogaru“ urmărește un „epure“ ce fuge la deal, înfățișat aici de indoitura arcului.

În capul coloanei a treia, în stânga, „vulpea“, mergând tiptil spre „cocoși“ (sic), aflat în dreapta.

În sfârșit, în vârful celei de a patra coloane, în coroana capacului, pe care aproape o acopere, un „ciuhurez“, asupra căruia dau năvală, din toate părțile, un stol de păsărele, lucru obișnuit în lumea acestor viețuitoare.

De-asupra arcurilor dintre coloane urmează o bandă colorată, formând cu cea din capul coloanelor și cu cea de pe laturi un cadru care închide arcurile și scenele

descrie mai sus. Cam tot așa se prezintă și cele două părți laterale ale pridvorului.

De-asupra acestei bande colorate urmează un ornament compus din două zigzaguri albe ce se impletesc și sunt punctate cu negru; romburile formate de zig-zag sunt colorate.

Urmează o altă bandă ca și cea de mai jos, apoi un ornament care pornește de la o figură centrală în multe colțuri și se desvoltă mergând într-o parte și alta a acestor figuri, aducând în câțva cu cercurile formate în lemn, arătând vârsta copacului. Aceiași bandă colorată mărginește și acest ornament. De-asupra, în mijloc, este pictată icoana hramului bisericii, cuprinzând trei sfinți: Sf. Ioan Botezătorul, Sf. Nicolae și Sf. Gheorghe. Spre Nord de această icoană este zugrăvit Sf. Dumitru, călare, învingând pe Împăratul păgân, iar spre Sud Sf. Teodor Tiron, ucizând un balaur întocmai ca și Sf. Gheorghe din alte icoane. În fața lor, din colțuri, câte o mână dumnezeiască binecuvintează pe acești doi sfinți. Urmează, de o parte și alta, câte trei medalioane, între care stă zugrăvit un număr de buchete de flori.

Medalioanele acestea și cele de pe laturi cuprind chipurile celor doisprezece fii ai lui Iacob.

Supt strașină o fașie de trei rânduri de cărămizi colorate, așezate în formă de zimți, încunjoară biserica, după cum, în dreptul capetelor coloanelor, un brâu în relief, însoțit de două rânduri de zimți, încinge biserica, împărțind zidul în două zone egale, pornind de la soclu.

Pe latura de Sud un ursar, jucând ursul, este arătat de inscripție: „Ursu“.

În pridvor, am văzut mai sus că e vorba

de Judecata din urmă. În pronaos găsim pe ctitori, boieri de țară din neamul Brăneștilor. Sunt îmbrăcați în costume naționale și sunt așezați, după cum urmează:

„Ioan Arhimandritul Sărăcinescu, ctitor“, stă în dreapta ușii și susține cu dreapta biserica, iar în stânga poartă o cruce și un șir de metanii. E îmbrăcat în rasă, pe dedesupt are anteriu și este încins. Chipul prelung este împodobit cu barbă albă și mustați lungi, iar pe cap are culion și camilafcă.

Fig. 4. — Ctitorii Iane Brănescu și Iana.

În stânga, ținând biserica în mâna stângă, se află „boier Gheorghe Brănescu, ctitor sf. biserici“. Boierul Gheorghe poartă pe cap un fel de căciulă și este îmbrăcat cu haină albă, cu mâneci largi, împodobite cu blană neagră. Tot așa gulerul și marginea hainei sunt tot de blană. Dedesuptul hainei acesteia este un veșmânt lung, tot alb, puțin deschis la gât și încins cu brâu. Lângă el stau trei băieți, îmbrăcați la fel. Pe umărul celui mai răsărit dintre ei, boierul Gheorghe razimă mâna dreaptă. Alături

„jupâneasa Ilinca“, imbrăcată într-o haină de culoare închisă, imblănită ca și a soțului ei, poartă pe dedesupt o rochie înflorată, iar cingătoarea se incheie cu două paftale de metal.

Lângă ea se găsesc trei ferite imbrăcate la fel. Haina de de-asupra, tot imblănită, este însă mai scurtă (fig. 3).

Urmează un „lane Brănescu“, în același costum ca și Gheorghe Brănescu, însă cu capul gol. Se observă mai bine mâneca strânsă și bumbii cu care se incheie la gât

Fig. 5. — Cțitorii bisericii: Sanfira, cu fiicele ei, și încă o femeie fără nume.

cămașa sau veșmântul de dedesuptul hainei albe, la care se văd buzunarele, iar în dreptul lor, în poale, o tăietură în formă de unghiu.

Lângă el „lane“, soția lui de sigur, imbrăcată mai modest decât jupâneasa Ilinca. Poartă pe cap maramă albă, pe corp o haină lungă cu mâneci, impodobite cu blană ca și marginile hainei.

Cingătoarea e simplă, iar rochia de dedesupt se incheie cu o dantelă.

În laturea cealaltă, după arhimandritul

Ioan Sărăcinescu, vine „boier Barbu, brat Gheorghe ctitor“. Lângă el, un copil, în dosul lui un altul, Nicolae, apoi „jupâneasa Sanfira“, soția lui Barbu, probabil, având în față o fetiță mai mare, iar lângă ea alta mai mică. Pe cap poartă maramă albă ca și lana, haina de de-asupra este însă scurtă iar pe dedesupt poartă o rochie lungă în râuri, cu mâneci strânse. Este încinsă cu o cingătoare albă.

Fetițele au aceeași haină scurtă, rochiile lor însă sânt albe și impodobite cu linii sau puncte.

După imbrăcăminte și după așezarea lor, alături de ctitorii principali, acestea sânt rudele mai sărace ale boierului Gheorghe Brănescu.

După jupâneasa Sanfira urmează însă o cucoană, fără nume, care pare chiar mai bine imbrăcată decât însăși Ilinca.

Ea poartă pe cap o pălărie rotundă, pe umeri duce o haină lungă cu guler lat de blană, cu mâneci și margini imblănite. Pe dedesupt o rochie sau haină cu mâneci largi, iar mai dedesupt o rochie înflorită cu ramuri, flori rotunde și frunze în formă de egretă. Rochia aceasta este acoperită de un șal de mătăsă, cu ciucuri și țesut în dungi.

În degetele mâinii drepte ține o floare, iar stânga o ține pe creștetul unei copile, imbrăcate la fel.

Vor fi poate rudele apropiate ale arhimandritului Ioan Sărăcinescu?

Este o întrebare. E de observat că zugravul de la această biserică, pentru a arăta vârsta copiilor, ca și alți zugravi de sigur, i-a făcut de diferite înălțimi, dar, când a fost vorba de a-i pune alături de oamenii mari a căror mână a socotit el că trebuie să stea neapărat asupra capului copiilor, n'a știut cum să rezolve problema. De aceea vedem pe copiii cțitorilor ridicați de la nivelul pământului pe care calcă cei mari și aduși până la mâna părinților așa fel, încât copiii par suspendați sau ridicați de păr de proprii lor părinți.

Biserica din tabloul votiv înfățișează biserica de astăzi: cu pridvor pe coloane, cu ferestre zăbrelete, învelită cu șindrilă și fără turlă.

Tâmpla e de zid, fără uși laterale. Pe dosul tâmplei, în altar, e zugrăvită jertfa lui Isaac. În fereastră, pe arcu de sus, „mie-

lușelul lui Dumnezeu", Isus, în leagăn, sub un acoperământ, imitând stema de la împărțit și simbolisând însăși împărțirea.

Pe o icoană a Maicii Domnului.

„Această sfântă și dumnezeiască icoană a Născătoarei de Dumnezeu s'au făcut cu osârdia și cheltuiala de dumnealui postelnic Dimitrie Sărăcinescu¹, ca în vecinica pomenire să pomenească”.

Pe icoana lui Isus: „Leat 1820, de Ilie și Ioan ot... zug”.

Pictura bisericii, de și din secolul al XIX-lea, de la 1820, păstrează totuși buna tradiție care s'a păstrat aici mai bine decât în alte ținuturi.

Pe bolțile pronaosului apare, în medalion, Maica Domnului, tipul rugătoare (Platitera), cu mâinile ridicate spre rugăciune și având în față pe Isus.

Inscripția grecească a icoanei: „ΠΑΑΤΗΤΕΡΑ, ΜΡ. ΘΞ”, arată numai izvorul de inspirație al zugravului, nu și originea acestuia, care a fost Român, fiindcă toate inscripțiile sânt românești. În jurul medalionului stă scrisă următoarea inscripție, în românește: „*Ceia ce ești mai cinstită decât heruvimii și mai slăvită fără de asemănare decât serafimii, carea fără stricăciune pre Dumnezeu cuvântul ai născut, pre tine cea cu adevărat Născătoare de Dumnezeu te mărim*”.

În jurul inscripției este un ornament în colorile curcubeului, executat dintr'un șir de romburi ca și în alte părți, iar dincolo și de acest ornament se află un arc mai lat, împărțit în opt porțiuni, astfel: în patru laturi stă de strajă câte un arhanghel cu sulită. De o parte și de alta câte un heruvim cu patru aripi, purtând în mâni un fel de ripide de formă rombică, pe care apare inițiala S.

¹ Rudă de aproape, probabil, cu arhimandritul Ion Sărăcinescu, zugrăvit între cititori.

În cele patru colțuri, dintre ei apar patru serafimi cu șase aripi, flancați de câte un ingeraș cu două aripi. Serafimii țin în mâni câte o ripidă de formă rotundă, cu două inițiale „Sf.”, care și acestea și celelalte amintesc și aici, ca și în alte părți, cântarea ingerească: „Sfânt, Sfânt, Sfânt, Domnul Dumnezeu Savaot, plin este cerul și

Fig. 6. — Maica Domnului, tipul rugătoare. Pictură de pe bolți, în pronaos.

pământul de mărirea Ta. Osana intru cei de sus”.

Asupra scenei judecării din urmă, asemenea cu altele din regiune, pe care le-am descris la locul cuvenit, trecem, spre a ne opri la Crearea celor d'întăiu oameni: a lui Adam și a Evei.

Înlauntrul pridvorului, în capul coloanelor, apar scenele următoare, începând din spre Nord:

În capul primei coloane, „Facerea lui Adam”. Un inger în alb, cu aureolă și o tiară în șase unghiuri, atribut obișnuit pentru Dumnezeu Tatăl, chiamă la viață pe Adam.

În capul coloanei a doua, „Facerea Evei”. Adam doarme, în timp ce din coasta lui răsare Eva, în fața aceluiași inger descris mai sus (fig 7). În capul coloanei a treia, „Înșelarea Evei”. Un copac mare, din care un șarpe solzos, încolăcit pe tulpină, aduce în gură un măr.

Eva întinde mărul mușcat de ea lui Adam, care îl ia. Este de observat că zugravul a prins foarte bine acest moment.

Fig 7. — Facerea lui Adam și a Evei. Scenă din pridvor.

Eva, mușcând din măr, își dă samă că e goală și cu mâna stângă cearcă să se acopere; Adam însă, care n'a gustat încă din măr, nu face același gest, cu mâna stângă liberă.

În sfârșit, în capul celei de a patra coloane găsim „Izgonirea lui Adam”. Din Raiul cu pomi și flori, închis cu ziduri, ingerul Domnului, cu un biciu cu două sfârcuri, alungă pe cei doi muritori, acoperiți cu un brâu de frunze în jurul mijlocului (fig. 8).

Încheiere. Biserica cu hramul Sf. Nicolae și Sf. Gheorghe din Olănești este ridicată de boierinași localnici, face parte din grupa celor fără turlă, cu pridvor deschis, pe

coloane și „fără abside laterale”, cum a caracterizat-o d. N. Ghika Budești¹.

Pictura este de bună calitate, dovedind buna școală tradițională, păstrată pe alocuri până spre jumătatea secolului al XIX-lea. Scenele exterioare, de caracter profan, sânt destul de răspândite aici.

Numele zugravilor ni s'au păstrat pe icoana lui Isus Hristos. Ei sânt Ilie și Ion, deci Români.

BISERICA DIN FOLEȘTII-DE-JOS, JUDEȚUL VÂLCEA.

Este de formă dreptunghiulară, cu pridvor deschis, pe șase coloane, dintre cari două sânt angajate în zidurile laterale. Coloanele sânt de formă rotundă, din cărămidă; cele două din mijloc au un ornament în torsadă. Capitelurile sânt de formă pătrată, ca și bazele coloanelor, de altfel. Ele sânt legate între dânsle prin drugi de lemn în muchi. Arcurile dintre coloane sânt trilobate caracteristic, întru cât lobul din mijloc nu este din linia celorlalte două (fig 1).

Bolțile pridvorului sânt în calote sferice; cea de Nord a fost spartă pentru a face loc scării ce duce la clopotnița

de lemn, ridicată prin spargerea acoperișului, a cărui linie continuă a fost ruptă în chip nepotrivit de apariția acestei turle lipsite de gust.

Pronaosul este despărțit de naos printr'un zid de formă semicirculară în partea superioară, sprijinit pe patru coloane rotunde; dintre acestea, două sânt angajate în zidurile laterale. La rândul lor, aceste patru coloane se ridică de pe un zid, înalt de un metru și ceva tăiat la mijloc pentru a face loc intrării în naos. Spațiul gol dintre coloane

¹ N. Ghika-Budești, *Evoluția Arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, IV, *Noul Stil din veacul al XVIII-lea*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, an. XXIX (1937), pp. 56-7.

servește celor cari asistă la slujbă în pronaos; după obiceiul vechiu acesta era locul sortit femeilor.

Pe zidul de Vest al pronaosului, tabloul votiv înfățișează numai biserica, fără turlă și fără ctitori. Aceștia vor fi fost rași la reparația din 1855.

Picătura e de caracter țărănesc, naiv, și, judecând după data de pe filactera Sf. Ioan Botezătorul, ea a fost refăcută în 1855.

În jurul tabloului votiv întâlnim următoarele scene pictate. De-asupra, în stânga: Iosif și Maria în ipostasa indoielii lui Iosif, având inscripția: „Vișor de gânduri Iosif având”, alături Isus, cu inscripția: „Vrând să mântuiască lumea împodobitorul tuturor”. Scenele care însoțesc pe aceste două, urmând un semicerc, sânt: Sf. Alexie „omul lui Dumnezeu”, Sf. Melania, Sf. Teodora, Sf. Nimfodora, Sf. Iulita, Sf. Minodora.

O bandă, care începe de pe zidul de Nord, cuprinde întreaga boltă și se sfârșește în fereastra de Sud a pronaosului, cuprinde următoarele scene: Sfântul Cuvios Stelian ținând în stânga un copil, iar în dreapta, având pe filacteră următoarele cuvinte: „Al pruncilor fusesi streajă, al lui Hs. e daru”¹. Alături, Sf. Ioan Botezătorul, pe filactera căruia stă scris: „Pocățiți-vă, că s'a apropiat împărăția cerului, 1855”. De aici se deduce data refacerii picturii, a cărei tehnică, prin meșterii zugravi de aici, s'a păstrat în ciuda inoierilor de caracter occidental pe care le inaugurează pictorul Tătărescu și alții cari au determinat un curent de occidentalizare în pictura noastră tradițională.

Urmările acestei occidentalizări se văd și astăzi, când încercăm a inoda firul rupt acum o sută de ani.

Urmează scena fugii în Egipt, cu inscripția „Când fuge Precista la Egipt”. Iosif merge pe jos, purtând pe toiagul de pe

umeri un veșmânt. Măgarușul care poartă pe Maria cu Isus în brațe aduce a cal la făptură și e condus de un servitor¹.

Pe boltă, în mijloc Maica Domnului, cu inscripția: „Ceia ce ești mai cinstită decât serafimii și ești mai mărită fără de asemănare decât heruvimii”. De o parte și de alta a acestei scene, câte doi ingeri purtând câte un glob.

Scoborând pe zidul de Sud, găsim Întărirea Sf. Fecioare cu Elisabeta, de-asupra ferestrei un inger, paralel cu fereastra, Sf. Eftimie, iar, de o parte și alta, în insuși cadrul ferestrei, Sf. Marina și Sf. Varvara.

Pe zidul despărțitor dintre naos și pronaos, în panoul format de semicercul de de-asupra celor patru coloane împodobite cu zugrăveli ce imită torsada coloanelor de piatră, în jumătatea din dreapta este

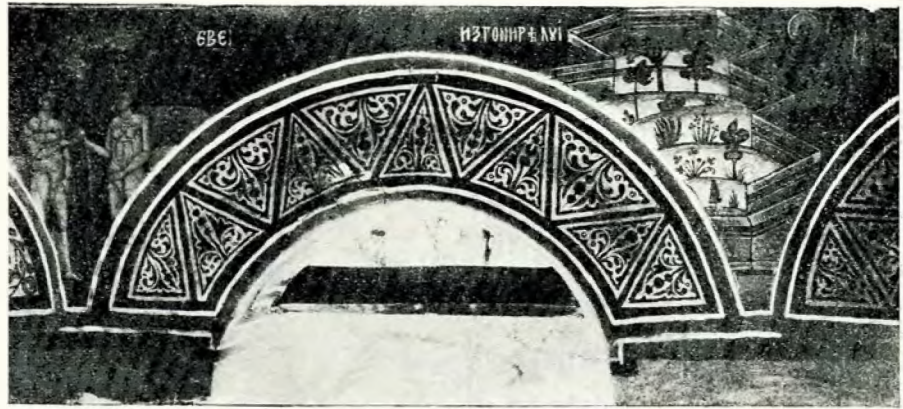

Fig. 8. — Izgonirea din Raiu.

zugrăvit Izvorul Tămăduirii, după tipicul cunoscut:

Maica Domnului pe un stâlp din care țâșnesc izvoare de apă mântuitoare, la care aleargă suferinzi de toate felurile. În stânga, Maica Domnului, în fața căreia mulțimile se roagă în genunchi. Este de sigur o scenă explicativă, un alt moment din scena Izvorul Tămăduirii, fie înainte, fie după ce bolnavii au folosit apa vindecătoare.

Dedesuptul acestora și potrivit cu spațiul ce rămâne liber în dreptul coloanei sau de-asupra arcului apare câte un sfânt sau câte un inger. Începând de la Nord, de-asupra coloanei angajate în zid apare Sf. Chiriak; de-asupra arcului ce ia naștere de aici, un inger. De-asupra coloanei ur-

¹ Cf. și V. Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, Cernăuți, 1936, p. 234. La p. 343 a aceleiași lucrări inscripția de mai sus e dată sub forma: „Darul a fi păzitoriu pruncilor am luat de la Hristos”.

¹ *Ibid.*, pp. 150 și 216.

mătoare, Sf. Onufrie, de-asupra celeilalte Sf. Antonie, iar de-asupra celei din Sud, Sf. Teodosie. De-asupra celorlalte două arcuri, dintre coloane, apare câte un inger ca și cel de de-asupra primului arc.

În naos, pe același zid despărțitor, în capul coloanelor apare câte un serafim. Urmează apoi un rând de medalioane, care încunjură întreg naosul împodobit cu lujere, foi de viță și struguri. Aceștia sânt asemănători știuleților de porumb, ceea ce înseamnă că este o stilisare a strugurelui care n'are nimic a face cu epoca lui Șerban Cantacuzino, cum, grăbit,

altarului, precum zidul sprijinit pe coloane, despărțitor al pronaosului, sprijine bolțile acestuia și ale naosului.

Constructorul bisericii a căutat să rezolve și problema apăsării bolților naosului, ridicând un arc de zid, în relief la jumătatea naosului. În acest fel bolta semicilindrică a întregii biserici este asigurată.

Ca la mai toate bisericile din regiune și din alte părți de altfel pe dosul tâmplei de zid este zugrăvită jertfa lui Avram. Scena aceasta lipsește la bisericile cu tâmpla sculptată în lemn. Fiind în altar, ea are și un caracter simbolic, acela al jertfei lui Isus.

Pictura exterioară. Are un caracter profan și nefiind îngrădită de „Erminie“, meșterul își îngăduie să ni înfățișeze personagiile mai libere în mișcări, mai svelte, pe cele feminine chiar elegante, în costumele vremii.

În afară de nota aceasta cu caracter laic, costumele feminine se pot cerceta în amănunte. Sibilele, — așa se numesc personagiile feminine —, poartă rochii lungi, cu mânecile până la cot, cu guler răsfrânt, de culoare deschisă. La mijloc sânt incinse cu un brâu care se incheie cu două paftale rotunde. Pe cap poartă un fel de turban, legat cu o bandă, un fel de fișiu lung, pe care îl trec cu eleganță dintr'o parte în alta, pe supt o mână pentru a-l ține cu cealaltă (fig. 2 și 3). Una singură, *Sivila Profichia*, poartă, peste rochie o haină mai scurtă, strânsă la mijloc. Pentru simetrie, două din

aceste patru sibile sânt așezate de o parte, două de cealaltă parte a filosofului Platon.

În ce privește rânduiala personagiilor din exterior, acestea urmează o normă ce pare a avea în vedere o scenă centrală, aceia de la altar, și anume: *Buna Vestire*. Pe laturea de Nord se grupează cei doisprezece fii ai lui Iacov, cu inscripții ca acestea: „*Levi sin Iacov*“, „*Dan sin Iacov*“, etc. Caracterul picturii exterioare și inscripțiile slave menționate dovedesc două lucruri și anume: Că pictura exterioară n'a fost refăcută la 1855 și că biserica actuală datează din secolul al XVIII-lea, judecând după aceste elemente.

Fig. 1. — Biserica din Foleștii-de-jos, Vâlcea.

s'a afirmat.

Porumbul presupune o tulpină dreaptă și o frunză lunguiată, iar nu un lujer, o coardă și o frunză ca acelea ale viței.

Stilisarea de care vorbim o întâlnim la o mulțime de tâmpile din secolul al XVIII-lea, care au acest ornament. Motivul acesta, de origine asiatică, este foarte vechiu și a fost întrebuințat în pictură și în sculptura de toate felurile, încă din cele mai vechi timpuri¹.

Tâmpla e de zid și se închide altarul până sus, sprijinind în acest fel și bolțile

¹ Victor Brătulescu, *Frescele de la Voroneț*, p. 8.

Pictura fațadei, în care apar Sfinții hramului, având de o parte și alta pe *Sfântul Teodor Tiron și Sfântul Dumitru*, este independentă de restul picturii exterioare pe care în parte o văzurăm.

Pe latura de Sud, începând din spre altar, stau rânduite personagiile următoare: *Proorocul Solomon, proorocul Moisi, proorocul Iacov, filosoful Emice, sivila Profichia, sivila Levica, filosoful Farton, sivila Persica, sivila... sivila Frighia, filosoful Ditimi, filosoful Iaripi, filosoful Dioghie* — poate *Diogene* —, *filosoful Stoicu*¹, *filosoful Platon, filosoful Sait, filosoful Erostrat*.

Numele Sibilelor de aici nu corespunde întru totul numelor celor zece sau douăsprezece sibile cunoscute. Întâlnim

forma: *Persica, Libica, Delfica, Himeria,*

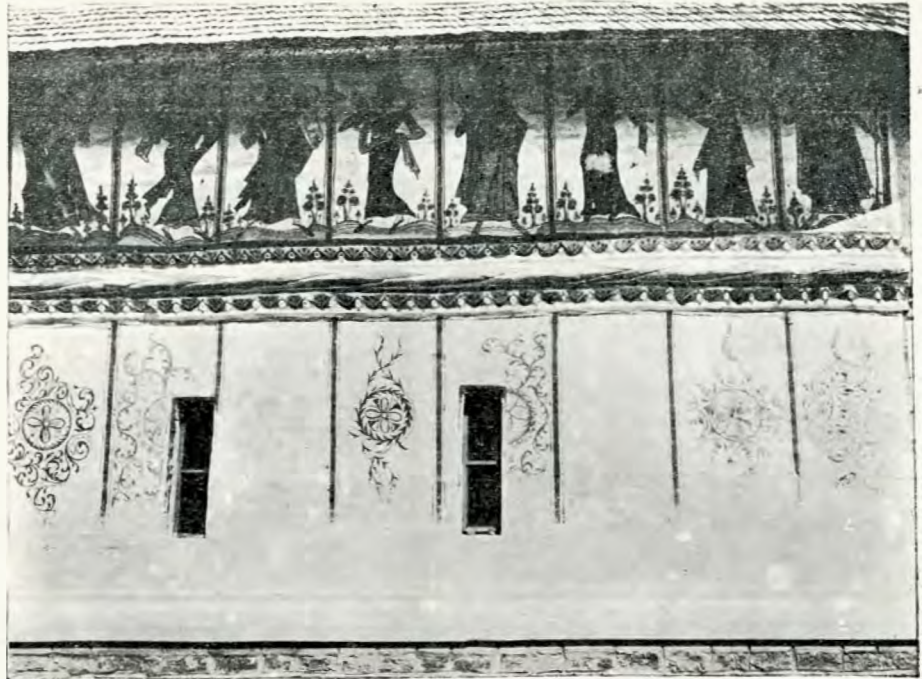

Fig. 3. — Biserica din Foleștii-de-Jos, Vâlcea. Sibilele și filosofi.

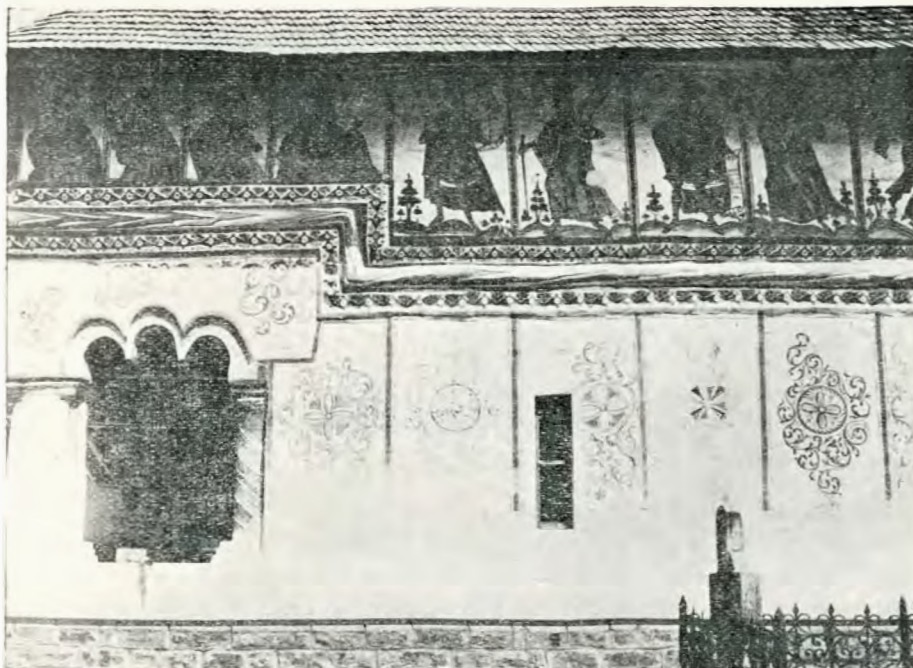

Fig. 2. — Biserica din Foleștii-de-Jos. Filosofi.

nume ca *Profichia, Levica* pentru *Li-*

Samia, Cumeea, Helespontica, Frighia, Evropia, Tiburtina, Eritreica și Agrippa.

Sânt zugrăvite ca prevestitoare, alături de filosofii cari au proorocit despre Isus. E curios că și aici apar filosofi cu alte nume decât cele obișnuite, sau cu nume apropiate, ca filosoful *Parton*, de sigur *Platon*, filosoful *Dioghie*, pentru *Diogene*, filosoful *Ditimi*, filosoful *Iaripi*, filosoful *Stoic*, unde atributul ținelocul numelui adăvărat, filosoful *Emice*, poate *Ermis*.

Iată ce spune „*Erminia*”, privitor la sibile:

„Înțeleapta *Sivilla* zice : „*Veni-va din ceriu Împărat al veacurilor, care iaste să judece tot trupul și lumea*

¹ Stoicu este pus de meșter în legătură cu numele de *Stoica*, luând noțiunea de stoic drept nume propriu.

¹ Dan Simonescu. *Sibilele în literatura românească*, 1929, p. 16, București.

toată. Vedea-vor și oamenii Dumnezeu, credincioșii și necredincioșii. Din pân:ece de mireasă cu totul neintinată fecioară, iaste să se intrupeze unul Dumnezeu însuși fără de inc:put, neapropiat, un Dumnezeu cuvântul, de care se cutremură ceriurile și gândurile oamenilor”¹.

După „Erminie”, filosoful Platone înfățișat bătrân, cu barbă lungă și lată și grăiește: „Cel bătrân tânăr și tânărul bătrân; Tatal e intru Fiul și Fiul în Tatăl; cel unul se imparte în trei și ceale trei în unul: fără de trup intrupăcios și născăcios, pământul! l au făcut ceriu și al pământului făcătoriu”.

Fig. 4. — Biserica din Foleștii-de-Jos, Vâlcea. Pictură exterioară în latura de Nord.

Ermis a zis: „S-a făcut din pământeani, pogorind prea mare apă, pre neam a luat milă, pre cuvântul cel prea necovârșit să-l înțeleageți pricină”².

Exteriorul bisericii mai este împodobit cu un brâu în relief, mărgenit de o parte și de alta de câte o bandă pictată. Motivul principal al acestor bande este un zigzag pe care se înșiră alternativ puncte și flori cu trei ramuri, după mărimea spațiului ce ocupă.

În dreptul pridvorului, brâul face un unghi, se îndreaptă în sus, reducând la

bust personagiile din această regiune, în-cinge pridvorul la aceeași înălțime și imparte, în acest fel, în două zone întreg exteriorul. De o parte și de alta a celor două bande se află o dungă colorată. De aceeași culoare este și rama care închide panourile zugrăvite din zona de sus și ornamentele din zona de jos. În fiecare panou din zona inferioară găsim câte un ornament zugrăvit, având ca punct central un cerc în care se află înscrisă o cruce. În jurul cercului, o spirală, ale cărei capete se prelungesc în lungimea perpendicularei panoului. La cele două ferestre câte o jumătate de ornament de o parte se întregeste cu jumătatea cealaltă la fereastra de alături, în partea opusă.

Ornamentația aceasta, în formă mai redusă, însoțește și pridvorul.

În latura de Nord, unde ornamentația panourilor s'a păstrat mai greu, găsim o scenă cu caracter didactic: în mijloc un cerc în care este înscrisă o floare în formă de cruce, din partea externă a cercului pornește o spirală, care face un nod și scoboară în jos; de o parte un vânător cu arma într-o mână privește spre vârful unui copac. În partea de sus, o pădure, un cal cu un corn în frunte; înorogul, ridicat în două picioare, pare a face față atacului unui urs, ridicat și el în două picioare d'inaintea calului. Din dreptul unui copac, din dosul ursului, un vânător ocheste cu pușca (fig 4).

Judecând după exterior și lăsând la o parte turla adăugită stângaciu, la reparația din 1855, biserica din Genumeni face parte din bisericile fără turlă, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, de la care ni s'a păstrat pictura din afară.

Prototipul bisericilor de acest fel din regiune cred că a fost biserica veche de la mănăstirea Bistrița din apropiere, după care s'au făcut cele de la Olănești și din împrejurimi.

Ușile împărătești. Ceia ce face podoaba de căpetenie a bisericii pomenite sânt ușile împărătești, lucrate în secolul al XVIII-lea de un mare meșter. Ele pot sta alături de

¹ Vasile Grecu, o. c., op. 146-368.

² Ibid., pp. 146-360.

cele mai bune exemplare din această epocă. Într'adevăr ușile împărătești de aici amintesc pe cele de la Arnota, pe cele de la Hurezi, pe cele de la Stavropoleos din București, pe cele de la Cotroceni, de la începutul secolului al XVIII-lea (fig. 5).

Fiecare canat cuprinde două părți principale: partea inferioară, sculptată à jour și mărginită sus și jos de un ornament sculptat în spirală, având spațiile marginale întregite cu câte o floare, iar cel din mijloc o frunză de stejar și partea superioară pictată.

Panoul sculptat à jour este compus din patru benzi verticale impletite cu cinci orizontale. Fiecare bandă este brăzdată de un șanț, prin mijlocul căruia se înșiră o serie de bumbi, un fel de puncte în relief.

Partea superioară cuprinde scena *Bunei Vestiri*, înfățișată în modul obișnuit, adică având în dosul Sfintei Fecioare pe David, iar în dosul arhanghelului Gavriil pe Solomon.

O ramă îngustă, sculptată în flori de forma unei cupe, fără picior, închide fiecare panou, tinzând pe lângă pilastru câte un punct înalt, de unde scoboară, în formă de acoladă, către partea exterioară a panoului, pentru a închide în unghiuri drepte baza fiecărui panou.

De-asupra fiecărui panou un ornament sculptat à jour și compus din coarda în spirală, cu spațiile întregite de flori și cu frunze de stejar și struguri bătuti bob lângă bob, închide cadrul de sus al ușilor împărătești.

Pilastrul, care acopere partea de închidere a ușilor, este sculptat în solzi, prezintă la mijloc un nod sculptat și odinioară se va fi terminat cu o iconiță în medalion sau cu o cruce, care astăzi lipsește.

Sânt foarte asemănătoare ușilor împărătești din Colecțiile Comisiunii Monumentelor Istorice.

Pe o cruce, în fața bisericii:

„Cu ajutorul Sfintei Troițe s'au ridicat această sfântă cruce de robul lui Dumnezeu Ștefan arhimandritu, Mihail ermonabu, Matei ereu, Gheorghe, Catrina, Maria, Păuna, Di-

mitrie, Părvu ereu, Calistra monahia, Ilinca eria, Pahomie ermonab, Ana monahia cu tot neamul lor. „Pe laturea de Nord, anul 7306 (1798).

Pe o piatră de mormânt:

„Supt această piatră să hodinește coana Păuna, fiica dumnealui Nicolae..., soția...; 1854“.

Concluzii. Din punct de vedere arhitec-

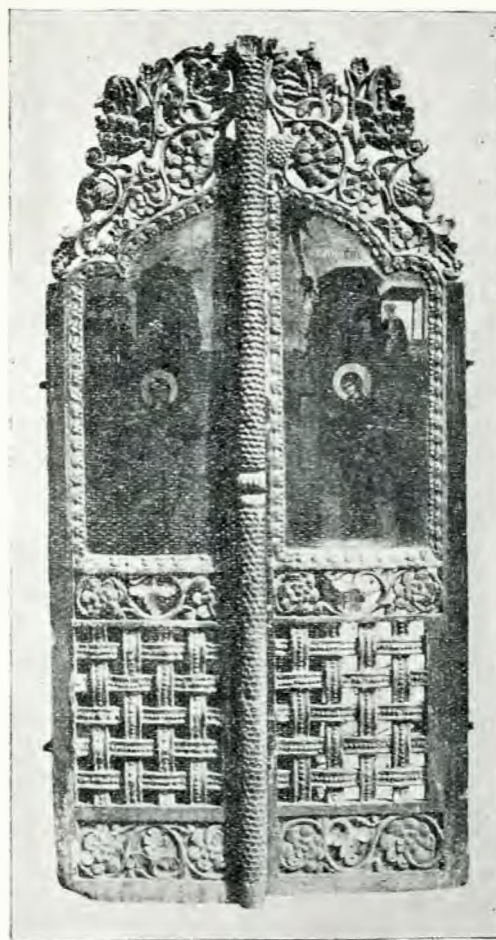

Fig. 5. — Biserica Foleștii-de-Jos, Vâlcea. Ușile de altar.

tural, biserica din Genuneni păstrează caracterul bisericilor fără turlă din secolul al XVIII-lea din această regiune.

Pictura exterioară este cea originală, cea interioară este refăcută în 1855, păstrând împărțirea scenelor de la cea veche.

Sculptura în lemn este bine reprezentată prin ușile împărătești, datorite unui mare meșter din secolul al XVIII-lea.

I.

Bisericuța din Bordeni (Prahova) (de la strămoșul Bordea; v. gluma cu „calul murg la fântâna Bordei“, făcută Grecului, care nu poate pronunța așa, în Cronica moldovenească), lângă Scurteni și nu departe de cea ce a fost, la Mislea, ctitoria lui

Antologhion slav, fără titlu, cu intercalări românești probabil din epoca brâncovenească, merită să fie culese și presintate:

Pe *Antologhionul* din secolul al XVII-lea:

„Adecă eu, Vlad, mult păcătos și ticălos, am scris aceste puține slove, iar cine va citi să zică: „Doamne, pomenește“.

Fig. 1. — Mislea. Vederea bisericii.

Radu-Vodă Paisie, în cea d'întăiu jumătate a secolului al XVI-lea, e o veche înjghebare de lemn, din care a rămas brâul împletit ce o încunjură, iar pe urmă s'au adaus tencuieli, coperiș de tablă și un turn împodobit cu linii pretențioase, total nepotrivit cu umila făptură, așa de simpatcă în proporțiile ei de la început

La catapeteasmă, o icoană de o colorație vioaie represintă într'o formă populară pe cei doi Arhangheli purtând între ei în rotocolul tradițional înfățișarea lui Isus copil.

Unele însemnări pe cărți dintre care un

Să să știe de când am scris aici, pe acest *Anthologhion*, din zilele lui Ioan Nicolai Voivod, de acum, la leat 7231, Av. 8 dni.“

Pe o *Evanghelie* din București, 1775:

„Acastă sfântă și dumnezeiască *Evanghelie* am cumpărat Radu Cernica ot Bordeni cu brat ego leordache ot tam cu tl. 10, adecă zece, și am luat la sfânta biserică ot Bordeni *de la margine*, ca să fie pentru veșnica pomeneire. Și am scris eu, popa Gheorghie ot Scurteni; Noemvrie, leat 1780.

La această s[ăn]tă Evanghelie s'au făcut ostenitor și Radu, dimpreună și popa Stan duhovnic; Noem. 5, 1780".

Pe un *Octoih* de Râmnic, 1776:

„Acest Ofoic este al sfintii băsereci ot Bordeni..., cumpărat de titori sfint. beserici“.

Pe un *Triodion* de Râmnic, 1777:

„Să să știe de când s'au tăiat Domnu Hangarlău, pentru căci au scos vâcărit în Țara-Românească; 1799, Dchmv. 20.

Să să știe de când m'am căsătorit eu, Ioniță logf. ot Bordeni Veichi, în zilele

lilnca de bola cumii; leat 1813, Sep. 7.

Să să știe de când au răposat soția mea Safta pre[s]v[ite]r[a] și toț copii miei, anume Costandinu i Dobra, câte trei într'o zi, tot de bola cumii; leat 1813, Secv. (sic) 2.

Popa Ioniță proestos ot Bordeni Veichi“. (La 1866 pomenire că până la 24 Mart au infrunzit pomii, iar apoi a fost „fifor cu zăpadă“ trei zile.)

Pe un *Catavasieriu* din Iași, 1788:

„Să să știe, de cându au dat potopu și au venit până la casa popi Ioan, era leat 1842, Octvr...zile.

Fig. 2 — Mislea. Vederea de Sud-Vest a bisericii.

prea-inălțatului Domn Io Alicesandru Muruz Voivod: l-au adus în urma Hangarlăului, Domnul ce l-au tăiat în p[alatu] Bucureștilor, pentru căci au scos vâcăritu în Țara-Românească; 1799, Novr. 13.

[Nașteri de copii:] și au născut Sămbătă.

Să să știe de cându au răposatu preotu State ce au slujitu la sfânta biserică din sat Bordeni cea cu bradu, în anul ce au venit Muscali de au scos Turci din București.

Să să știe de când au răposat frate-mieu Părvul de bola cumi; leat 1813, Ocv. 3.

Să să știe de cându au răposat fi-mea

Să să știe de cându cu iarna care n'au ninsu de locu, și am scrisu ca să să [știe de aca minune, era leat 1843: Noem., Dechv, Ghenar și Fevrorie n'a ninsu de locu, decât numai în zio de Sfântu Dumitru, la Octv. 26. Stan sin popa“.

Pe *Cazanii* din București, 1828:

„Este a preutului State din satul Telegade-jos, cumpărată de la d-lui jupănu Antonu Brașovian din orașu Târgoviști, în lei 45.

Sfintele și dumnezeieștile *Lyturghii*, în *București*, în tipografia lui Eliad. 1833.

Fig. 3. — Mislea. Icoana Sf. Arhangheli.

Fig. 4. Mislea Vechile clădiri.

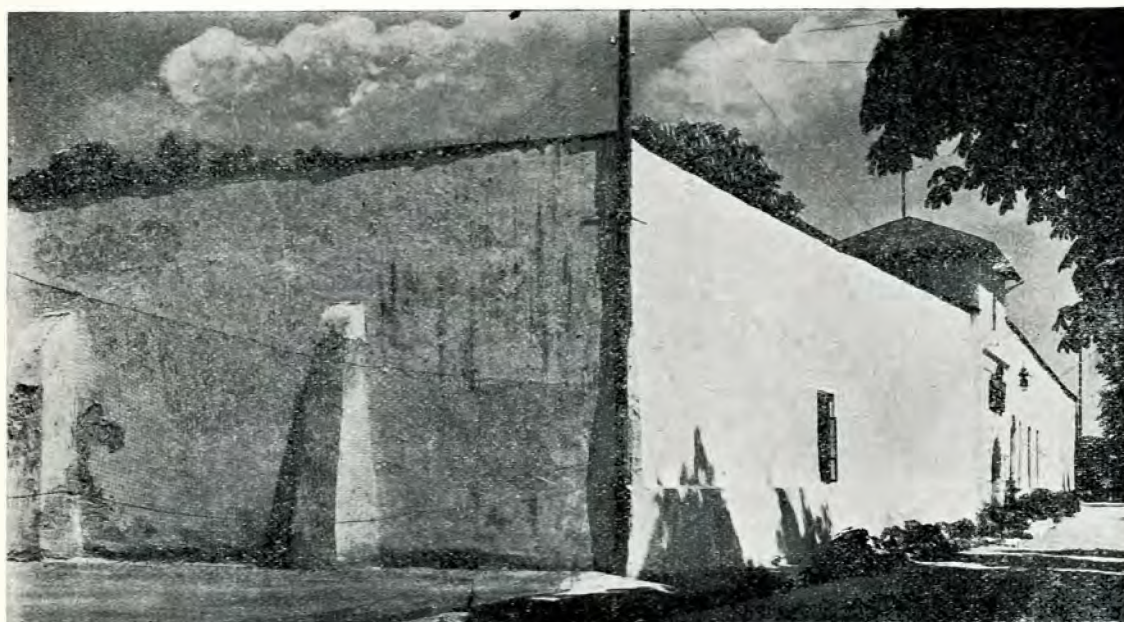

Fig. 5. — Mislea. Zidurile inconjurătoare.

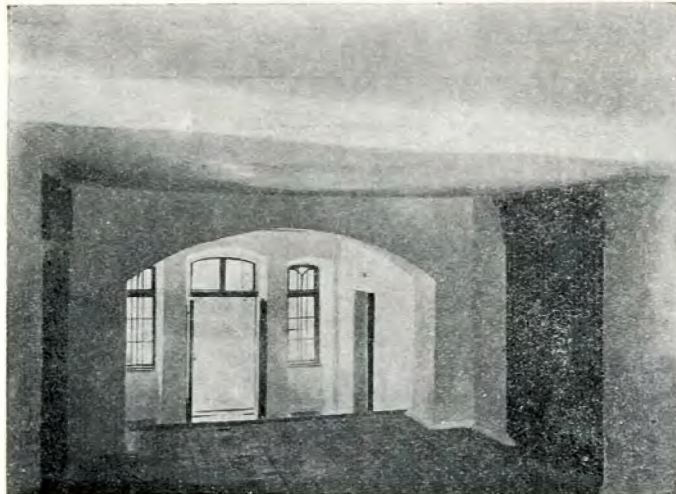

Fig. 6. — Mislea. Interior.

Fig. 7. — Mislea. Interior.

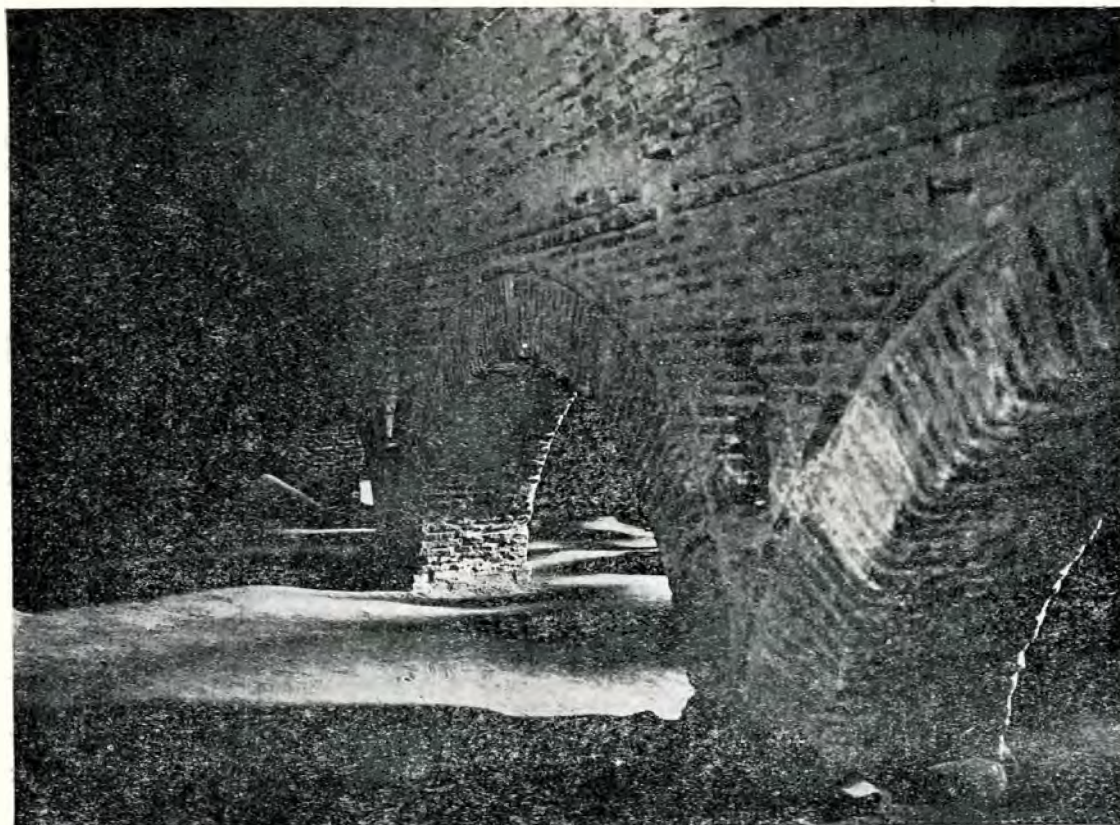

Fig. 8. – Mislea. Arcurile de zid ale pivniței.

Fig. 9. – Mislea. Arcurile și bolțile pivnițelor.

Dacă despre archeologia preistorică se poate spune azi că a ajuns la noi să lămurească cele mai multe dintre problemele de căpetenie ale Daciei preromane, îngăduind chiar priviri de sintesă, cu interpretări istorice, ceia ce a realizat d. profesor N. Iorga în partea de început a operei de sintesă asupra istoriei Românilor¹, nu tot așa se prezintă cea medievală, care se află abia la început. Descoperirile nu lipsesc nici pentru epoca postromană. Este o falsă interpretare a scopului și metodelor preistoriei ca disciplină când i se fixează acesteia în mod obișnuit o limită care ar corespunde cu cucerirea Daciei. Într'adevăr un moment luminos putem vedea în vremea acestei cuceriri, a stăpânirii romane și a eforturilor care vin, fie de la Roma, fie de la noua capitală din Răsărit, de a păstra cu orice preț ceia ce se câștigase de către Împăratul Traian². S'a dat o deosebită atenție stăpânitorilor, fără a se căuta a înțelege viața modestă a celor stăpâniți, a localnicilor. S'au neglijat descoperirile mărunte din epoca romană, așa-zisele „kleine Funde“ mulțumită cărora s'ar putea studia temeinic legătura dintre civilizația superioară romană și cea locală. E simptomatic faptul că până acum nu posedăm un studiu sintetic asupra civilizației provincial-romane din Dacia. El ar fi, nu numai util, dar chiar necesar pentru lămurirea procesului romanisării noastre, care începe tocmai printr'o strânsă și activă colaborare a celor două culturi³. Preistoria are nu numai dreptul, dar chiar datoria de a interveni cu metoda sa de lucru, atât în epoca romană, cât mai ales în cea ulterioară, a evului mediu, intrerupt lu-

minat de puținătatea izvoarelor scriptice. De aceea cu multă dreptate d. profesor I. Andrieșescu prelungia, încă din 1924, domeniul de cercetare al preistoriei până către întemeierea Principatelor⁴.

Credem că adunarea laolaltă, măcar dintr'o singură provincie, a antichităților medievale, atât pe cât se poate face deocamdată și în cadrul unui *repertorium*, la care adăogăm scurte observații cu deosebire la descoperirile întâmplătoare, nu poate să fie fără interes. Asupra descoperirilor provenite din săpături vom insista mai mult.

*Descoperiri germanice*⁵.

1. *Coșovenii-de-Jos, jud. Dolj*. Din această localitate provine, ca descoperire întâmplătoare, tesaurul publicat în 1933 de către d-nii C. N. Plopșor și H. Zeiss⁶ și care cuprinde o fibulă de argint și mai multe piese de harnașament. Printre acestea din urmă sânt de notat cele patru atârănătoare în formă de secure, din argint, având partea superioară acoperită cu foiță de aur ornamentată cu cercuri concentrice „dinti de lup“ și alte motive geometrice. Altele au caracter vegetal, foarte stilizat. Analogii de formă și de ornamentare pentru atârănătoarele de curea de la Coșoveni se găsesc, precum a observat Zeiss, în inventariul mormintelor germanice de la Untersiebenbrunn⁷, nu departe de Viena. Beninger le crede de influență orientală⁸.

¹ I. Andrieșescu, *De la preistorie la evul mediu*, București 1924.

² Cf. D. Berciu și E. Beninger, *Germanenfunde aus Klein-Walachei*, in *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, LXVII, 1937, pp. 192-195.

³ Ein Schatzfund der Gruppe Untersiebenbrunn von Coșoveni (Kleine Walachei), in *Germania*, 17, 1933, pp. 272-277.

⁴ H. Zeiss, o. c. (nota 6); W. Kubitschek, *Grabfunde in Untersiebenbrunn (auf dem Marschfeld)*, in *Jahrbuch für Altertumskunde*, V, 1911, pp. 32-74 pl. IV, 1 și 4; E. Beninger, *Die Germanenzeit in Niederösterreich von Marbod bis zu Babenbergern*, Viena, 1934, p. 43.

⁵ O. c., p. 88.

¹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. I, partea I-a: *Strămoșii înainte de Romani*, București 1935.

² *Ibid.*, vol. I, partea II-a, *Șigiliul Romei*; și vol. II: *Oamenii pământului (până la anul 1000)*.

³ *Ibid.*, vol. I, 2, pp. 248-249. Cf. D. Berciu, in *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1934, p. 36.

Ca o variantă a exemplarelor noastre se pot considera cele două piese de la Rábarpordány din Ungaria¹ și cele de la Oescus (Ghighen) din Bulgaria², în fața cu Sucidava (Celeiu). Dacă această formă de podoabe lasă să se întrevadă prezența unor elemente de influență orientală, fibula de argint însă dovedește pe de o parte că lucrurile de la Coșoveni au aparținut unor neamuri germanice și, pe de altă parte, ea datează întreg complexul în perioada timpurie a năvălirilor barbare.

2. O fibulă similară s'a descoperit în săpăturile d-lui C. N. Plopșor făcute în „brazda lui Novac” pe proprietatea comunei Lazu, jud. Dolj. În asociere cu ea s'au găsit fragmente ceramice analoage celor din cetatea dacică din pădurea de la Bucovăț (jud. Dolj; săpăturile d-lui Plopșor) și care au caracter „germanic”. Cele două fibule reprezintă tipul cu un picior din grupa VI, 2 după Almgren³. Fibula de la Coșoveni a fost considerată ca prototip al seriei Wiesbaden⁴ și Winaritz⁵, pe aceeași linie de evoluție cu exemplarul de la Kis-Köszeg (Ungaria)⁶, care după Brenner ar marca cert trecerea de la tipul așa-zis „mit umgeschlagenem Fuss” la cele tipice visigotice de argint⁷. O

formă înrudită cu cele din Oltenia o întâlnim și la Selce, în Slovacia¹. Un pas mai departe în evoluția acestor fibule o constituie tocmai tipul Coșoveni cu piciorul romboidal, care este o tranziție spre „Silberblechfibel”, iar cronologic acest tip nu poate fi mai de vreme decât ultimul sfert al veacului al IV-lea, d. Hr. Forma romboidală a piciorului s'ar datora unei influențe gotice, dar schema rămâne în directă legătură cu cele anterioare.

Zeiss a văzut că analogiile cele mai potrivite cu Untersiebenbrunn ar plasa primul nostru „tesaur” de la Coșoveni în grupa acestui cimitir, dar în privința determinării cronologice se pot face rezerve².

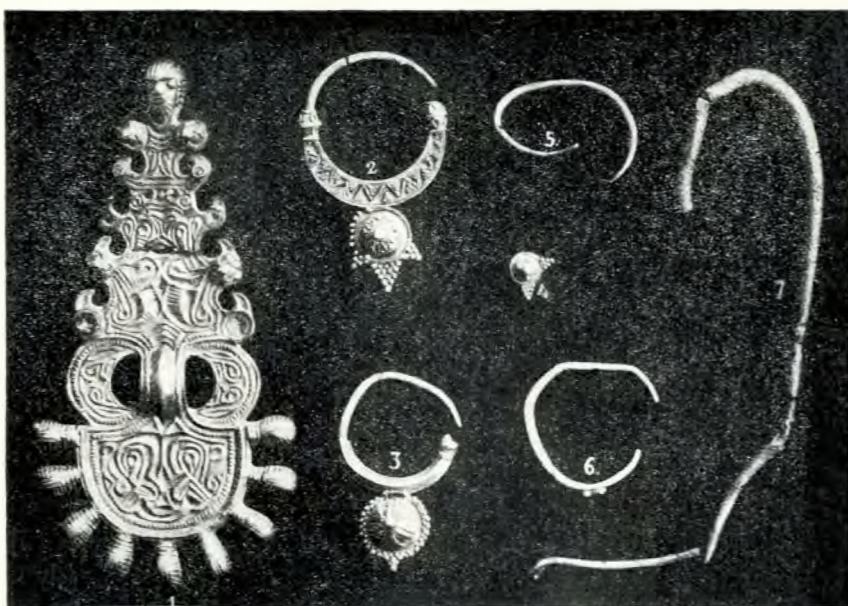

Fig. 1. — Coșovenii-de-Jos, jud. Dolj. Colecția C. Negrescu, Craiova.

¹ A. Alföldi, *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*, in *Archaeologia Hungarica*, IX, 1932, pl. x, 5-6. Cf. Zeiss, o. c., p. 275, nota 2. La Rábarpordány este de asemenea o brățară de argint, împletită cu sârmă tot de argint și de care atârnă trei podoabe similare celor de la Coșoveni și care își găsesc corespondentul, nu numai în forma acestora, dar mai ales în motivele ornamentale ale exemplarelor noastre („tăușul securii” despicat în două, Alföldi, o. c., pl. xi, 4), V. și Fettich, in *Ipek*, 1926, p. 265 și urm., pl. 19, 11 (Rábarpordány).

² J. Welkov, *Ein frühvölkerwanderungszeitliches Pferdegeschirr von Oescus, Bulgarien*, in *Germania*, 20, 1936, pp. 203-4, fig. 1, 1 și 4 („amazonenschildförmige”). Cf. *Isvestia, Bull. de l'Inst. arch. bulgare*, VIII, 1934 (Sofia 1935), p. 452. Autorul face apropierea stilistică și cronologică cu cele de la Coșoveni.

³ O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, Stockholm 1897, și ed. II, Leipzig 1923.

⁴ H. Zeiss, o. c., p. 276.

⁵ D. Berciu-E. Beninger, o. c.

⁶ *Arch. Ert.*, XXVII, 1907, fig. la pag. 187.

⁷ E. Brenner, in *Altertümer unserer heidnischen Vorzeit*, V, pp. 425-7, pl. 72; cf. H. Zeiss, in *Germania*, 14, 1930, p. 15 și urm., și *Germania*, 17, 1933, p. 276. Cf. D. Berciu-E. Beninger, o. c.

Beninger a arătat că apropierea Coșovenilor cu Untersiebenbrunn nu este cea mai fericită. Untersiebenbrunn ar avea unele relații și cu cimitirele alane, ceea ce nu pare să fie de loc cazul cu Coșoveni³. Pe de altă parte, pentru Untersiebenbrunn se poate lua ca *terminus post quem* anul 395, când cade Carnuntum. Observațiile stilistice, amintite mai sus, arată că „tesaurul” de la Coșoveni trebuie să fie mai timpuriu decât Untersiebenbrunn. Zeiss a datat Coșovenii pe la 376⁴, dar mai po-

¹ Ondrouch, *Ein Beitrag zur Besiedlung der Niederen Tatra und der Grossen Tatra* (revista „Bratislava”, IX, 1935), Bratislava, 1926, p. 538, fig. 23.

² O. c., p. 276.

³ E. Beninger, in *Mannus-Bibliothek*, no. 51, p. 88.

⁴ O. c., p. 277.

trivit ni se pare anul 377, când au loc în Oltenia evenimente de care se poate lega „tesaurul” din Dolj și de care H. Zeiss n'a ținut samă.

Până la 377 Oltenia a fost ocupată de Taifali, o ramură a Visigoților, cari locuiau, precum se știe, la Vest de Nistru. După C. Diclescu, Taifalii ar fi stăpânit și o parte din șesurile Munteniei, unde s'au deprins a fi călăreți¹. Ei s'ar fi întins și în Sudul Transilvaniei². O așezare a lor în Moldova nu ni se pare întemeiată³. Pasagiul din Amian Marcellin, reprodus de către d. profesor N. Iorga⁴, în care

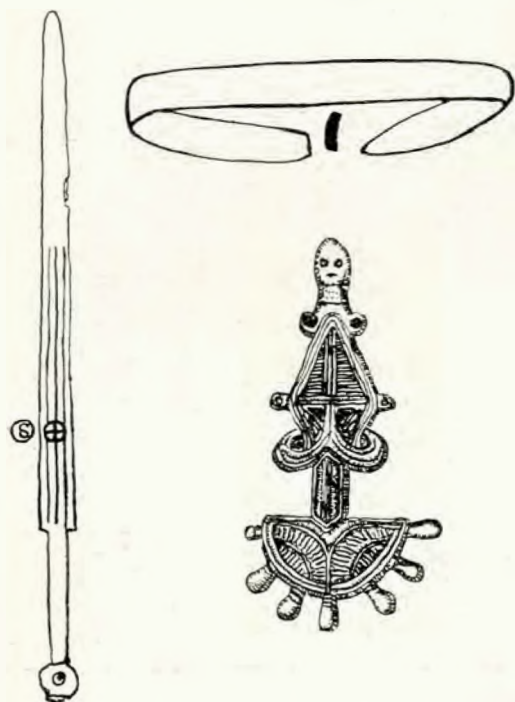

Fig. 2. — No. 1 fibula de la Plenița. No. 2 brățara din mormântul de la Hinova. No. 3 sabia de la Poloveni.

este vorba de întăriturile ridicate de Atanaric în vederea luptelor ce avea de suportat cu noii năvălitori, Hunii, și care „urmau de aproape pământurile Taifalilor”, arată că această ramură visigotă se afla la Vest de neamurile de supt directă ascultare a regelui Atanaric. Nu poate fi verosimilă nici părerea lui C. Patsch că

Taifalii ar fi ocupat Banatul¹, fiindcă aci se constată în vremea aceasta Hasdingii, ziși și Vandali². În timpul când Atanaric încearcă a rezista Hunilor cu orice preț, mai ales că un jurământ făcut tatălui său îl împiedeca de a trece în imperiul roman³, o parte a neamurilor Visigoților trece peste Dunăre, supt Fritigern și Alaviv. Se pare că Visigoții au folosit de o potrivă cetățile dacice de pământ și valurile romane în apărarea lor contra Hunilor, după cum o dovedesc descoperirile de pe „brazda lui Novac”, numirea populară a valului roman care desparte în Oltenia și Muntenia regiunea dealurilor de aceia a câmpiei, și de la cetatea dacică de la Bucovăț. Retragera lui Atanaric în „Caucaland”⁴ nu pare a fi străină de ținuturile Olteniei⁵, de și în mod obișnuit cercetătorii noștri caută să identifice acest ținut în județul Buzău⁶. Totuși C. Patsch⁷ și L. Schmidt⁸ se gândesc la regiunile Banatului.

În 376 limes-ul roman cade, și în 377 Taifalii trec Dunărea, urmați apoi de Ostrogoți și mai târziu de Alani și Huni.

În legătură cu aceste evenimente provocate de năvălirea Hunilor credem că trebuie privit „tesaurul” de la Coșoveni. El pare a fi aparținut cuiva din ramura visigotică a Taifalilor, a căror stăpânire, o oarecare durată de vreme, s'ar fi extins și la Sud de Dunăre, în dreptul Olteniei, ipotesă la care ni dă dreptul descoperirea de la Oescus. Primele descoperiri de la Coșoveni sânt un bun exemplu de artă gotică de la începutul năvălirilor barbare⁹.

3. O altă descoperire tot de la Coșoveni, dar ulterioară celei d'întâiu, se află azi în colecția d-lui C. Negrescu din Craiova. Ea cuprinde:

¹ C. Patsch, *Banater Sarmaten* [Beiträge zur Völkerkunde von Südsteuropa II], Anzeiger d. Akad. d. Wiss. in Wien, phil.-hist. Kl., 62, 1925, pp. 181-216.

² C. Diclescu, o. c., p. 16.

³ N. Iorga, o. c., II, p. 65.

⁴ Ibid.

⁵ Cf. D. Berciu-Beninger, o. c.

⁶ Al. Odobescu, *Le trésor de Petroasa*, vol. III, p. 19 și urm.; C. Diclescu, o. c., p. 43. Cf. I. Andrieșescu, o. c., p. 68. Cf. C. C. Giurescu, o. c., p. 188 și *ibid.*, în *Rev. Ist. Rom.*, V-VI, 1935-1936, p. 342.

⁷ C. Patsch, o. c., vezi mai sus.

⁸ L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, ed. II-a, München 1934, pp. 226-546.

⁹ Câteva obiecte aflătoare în colecția d-lui Dr. Severeanu și publicate de d. C. C. Giurescu (o. c., p. 318 și fig. 93) ca provenind din același tezaur de la Coșovenii-de-jos nu pot avea nicio legătură cu acest tezaur, de oare ce, după informațiile d-lui Severeanu, ele au fost cumpărate în 1914, pe când tezaurul de care este vorba a fost găsit în 1932 (C. N. Ploșor, o. c., p. 272).

¹ C. Diclescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, in *Mannus-Bibliothek*, 34, Leipzig 1923, p. 15. Cf. I. Andrieșescu, o. c., p. 64.

² Ibid.

³ V. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București 1935, vol. I, p. 179. V. și D. Berciu și E. Beninger, o. c.

⁴ O. c., vol. II, p. 64 și nota 3.

a. O fibulă de argint cu placaj de aur: placa inferioară e flancată de câte patru capete de păsări, care poartă resturi de safir: lungimea 0.20 m. (fig. 1, 1).

b. Doi cercei de argint, dintre cari unul cu foiță de aur (fig. 1, 2, 3).

c. Trei fragmente de cercei (fig. 1, 4, 6).

d. Un *torques* din argint; un capăt ascuțit; pe corp puncte incisate; lungimea 31 cm.¹ (fig. 1, 7).

Forma cerceilor nu este obișnuită în descoperirile germanice. Ca tehnică și formă, ei orientează către tipurile bizantine. Cercei similari se întâlnesc în ținutul Niprului².

Exemplarul cel mai de preț rămâne însă fibula. Placa superioară semicirculară poartă nouă brațe ornamentate cu linii paralele. De o parte și alta a corpului se află două adausuri în formă de semilună, care fac legătură între cele două plăci ale fibulei. Ochii păsărilor de pe placa inferioară sânt împodobiți cu pietre scumpe, dintre care unele au căzut. Partea de sfârșit a plăcii inferioare (*Fussplatte*) se termină cu un fel de ramură cu trei crăci, două laterale cu capse în filigran și a treia, cea centrală, cu o mască. Unele dintre capetele de păsări poartă capse granulată, similare celor de pe ramura amintită.

Suprafața fibulei este acoperită în general cu o ornamentare în foarte strânsă dependență cu stilul animalier, de și aci într'un stadiu evolutiv târziu, care ne duce înapoi spre arta scitică. În primul rând avem motivul denticular *Zahnschnitt*, care este în ornamentare un element animalier caracteristic stilului II, după Salin³. Benzile din interiorul plăcii inferioare pe care s'au aplicat acești „dintți” sânt similare acelor de pe catarama de la Igar din Ungaria, care se datează în a doua jumătate a secolului al VII-lea, după analogiile de la Ozora, unde s'a găsit o monetă de aur de la *Constantin Pogonatos* (669-670)⁴.

¹ Fibula și cerceii au fost reproduși prima dată de d. C. C. Giurescu, o. c., p. 328 și fig. 95, socotindu-i însă greșit de aur. D-sa datează descoperirea pe la 700. Pentru o prezentare completă a se vedea D. Berciu și E. Beninger, o. c.

² *Collection Kanenko*, Chiev, 1902, fig. 26; A. Alföldi, *Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde*, in *ESA*, IX, p. 300, și pl. III 13 (Knin).

³ B. Salin, *Die altgermanische Tierornamentik*, 1904, p. 43 și urm.

⁴ N. Fettich, *Beiträge zum Entstehungsproblem des altgermanischen II. Stiles*, in *Arch. Ert.*, XLIII, 1929, p. 328 și urm., și fig. 28, p. 75. Catarama aparține stilului II, in „*Zahnschnitttechnik*”.

Acest motiv apare și pe garniturile de curea, de stil „bizantin”¹. Ochii păsărilor de la fibula noastră sânt înramati ca în stilul II, care durează cât prima jumătate a secolului al VI-lea și al VII-lea². Animalele de pe fibulă sânt foarte stilisate, încât nu se pot determina zoologicește. Ele fac parte din patrimoniul aceleiași arte animaliere ca și motivul denticular, de origine și inspirație orientală, pe care Sciții îl aduc în Europa, unde a dăinuit chiar după perioada carolingiană³. Cine sânt purtătorii acestei arte în Dacia în perioada stilului II din jurul anului 600 și răstimpul secolului al VII-lea, când cel mai de vreme se poate data fibula de la Coșoveni? Ornamentul în „*Zahnschnitttechnik*” este specific artei avare⁴ și germanice, ca și mo-

Fig. 3. — Fragmentul de fibulă de la Orlea (mărit).
Colecția G. Georgescu, Corabia.

tivele cu animale fantastice. După aceste considerații, fibula noastră ar urma să fie un produs al unui *atelier avaro-germanic*. Dar prezența cerceilor în același complex, care pare a fi inventariul unui mormânt, de o factură bizantină, precum și așa-zisul „*Strichpunkt*”⁵ de pe placa inferioară, ca și „mască”, ne fac să ne gândim de o potrivă și la un *atelier bizantin*, unde nu sânt însă neglijate tradițiile și preferințele artei germanice și în parte avare. Într'adevăr Avarii contribuira mult prin arta lor la răspân-

¹ Salin, o. c., p. 50.

² *Ibid.*

³ Boulanger, *Le mobilier gallo-romain et franc en Picardie et Artois*, Paris 1902-1905, p. 168. Pentru stilul cu păsări a se vedea G. Kossinna, *Germanische Kunst im I. Jahrtausend nach Christus*, Leipzig 1932, p. 226.

⁴ Salin, o. c., p. 42.

⁵ Care ar fi caracteristic bizantin (Salin, o. c., p. 50; cf. A. Riegl, la Berciu-Beninger, o. c.).

direa elementelor bizantine, atât în Vest, cât și în Răsărit, precum și a stilului zis „bizantin“, în difuzarea căruia arta avară a jucat un rol de mare importanță¹.

În ceea ce privește o atribuire mai precisă a podoabelor de la Coșoveni unei anumite seminții, este greu de încercat, mai ales în vremea aceasta, când populații diverse locuiesc laolaltă pe aceleași teritorii. După moartea tragică a regelui Hunimund, din 566, Gepizii nu dispar. Ei se mențin

descoperire de la Coșoveni pare a aparține neamurilor germanice și se datează în secolul al VII-lea.

4. *Plenița*, jud. Dolj. D. C. N. Plopșor publică în 1925 o fibulă de bronz din această localitate (fig. 2, 1)¹. Placa superioară este semicirculară, prevăzută cu șapte brațe, iar cea inferioară se termină cu o mască. Ornamentarea, după cât se poate vedea de pe desennul d-lui Plopșor, pare a fi în excisie. Motivele decorative au un

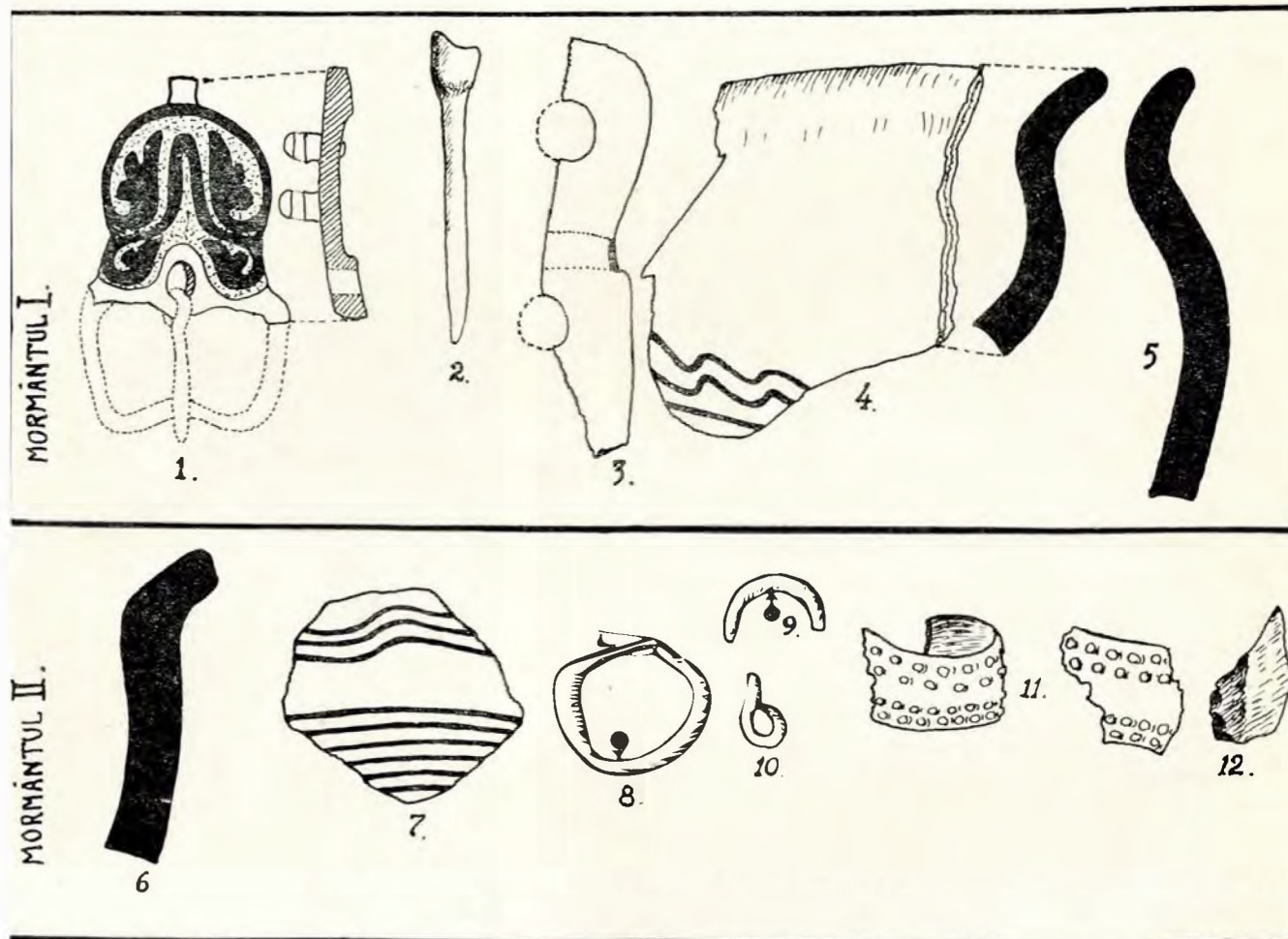

Fig. 4. - Inventariul mormintelor de la Balta Verde, Mehedinți.

supt noua stăpânire a Avarilor, bucurându-se de o situație privilegiată și dând ajutor acestora contra Bizantinilor. Împăratul Mauriciu (582-602) ia numele de Gepidicus, de și bătuse pe Avari în apropiere de Adrianopole. Gepizii sânt amintiți și cu ocazia expediției lui Priscus din 601 contra Avarilor, cari sânt de fapt stăpânii regiunilor noastre din acest timp². A doua

caracter pur geometric. Interesante sânt cele două răsuciri spiralice din zona de legătură între corpul fibulei și placa inferioară.

Acest tip aparține grupei de la Nipru² și se datează cel mai de vreme în secolul al VI-lea.

5. *Vela*, jud. Dolj. Un fragment de fibulă

¹ Cf. Salin, l. c.

² N. Iorga, o. c., p. 235.

¹ *Arhivele Olteniei*, IV, 1925, p. 47, fig. 2.

² *Guide to Anglo-Saxon Antiquities*, London (British Museum), 1923, fig. 227. Cf. D. Berciu-Beninger, o. c.

și anume placa inferioară, cu „mască”¹. E din secolul al VII-lea.

6. *Orlea*, jud. Romanați. În colecția d-lui G. Georgescu din Corabia se află un fragment de fibulă de bronz, care reprezintă placa superioară și o parte din corp. E înalt de 4 cm. și lat de 5 cm. (fig. 3). Întreaga piesă e turnată, amintind fibulele grele din regiunea Niprului. Placa, de formă semicirculară, este prevăzută cu cinci brațe terminate cu capete rotunde și pline. Brațele sânt unite printr-o bară, care trece pe la jumătatea acestor brațe, formând cu ele un fel de coroană sau cunună în jurul plăcii.

Ornamentarea a fost realizată prin două tehnici: a. excisia (*Kerbschnittechnik*), care a dat ornamentele *in relief* și b. incisia, prin lovire, care a realizat decorul *in adâncime*. Din prima categorie fac parte liniile reliefate din centrul plăcii, precum și spiralele. Din grupa a doua fac parte cercurile în formă de ochi („*Kreis- augen*”) așezate două câte două pe fiecare braț, în mod simetric, precum și adânciturile paralele de pe bara de legătură și de pe relieful-bandă din interiorul plăcii.

Motivul în „cercuri-ochi” îl întâlnim în general pe fibule din perioada târzie germanică. Astfel le găsim, de o potrivă în Sudul Rusiei, cât și în Europa centrală, ca la Suuk-Su², la Gâtér (Ungaria, com. Pesta³), la Statzdorf (Austria)⁴, precum și în Sudul Tirolului și în Italia⁵, unde N. Aberg le atribuie seriei longobardice⁶. Ornamentul de pe bară, dobândit prin lovire și care nu trebuie confundat cu „*Zahnschnitt*”-ul, îl găsim pe o fibulă din Craina, descoperită într-un cimitir din secolul al VI-lea și al VIII-lea⁷. Ornamentarea prin săpare, care stă în strânsă legătură cu xilogravura, fiind poate de origine germanică⁸, nu ne poate

servi prea mult în privința cronologiei și tipologiei. Ea este însă preferată de Germanii pontici¹, spre a căror artă indică de asemenea spirala și „*Kreis- augen*” de pe fragmentul nostru.

Amănuntul cel mai de preț al fibulei de la Orlea este fără îndoială cunună din jurul plăcii, care la origine nu este decât o coroană zoomorfică. G. Müller a făcut observația că fibula de la Gâtér intră în aceeași grupă cu cea de la Suuk-Su, atât cea reproducă de autor, cât și cea din mormântul 28 de acolo², de și exemplarul din Ungaria nu are coroană, ci doar cinci brațe libere. Noi credem însă că fibulele de la Suuk-Su reprezintă un tip de sine stătător, care se concentrează în Sudul Rusiei, având afiliații stilistice cu grupa I-a a lui H. Kühn („*fränkische Variante*”) din Vestul Europei³ și cu „*Thüringer Typus*”⁴. Salin le-a înglobat în grupa sud-germanică⁵. Punctul de plecare al evo-

Fig. 5. — Cerceii din mormântul de la Hinova, Mehedinți.

luției coroanei zoomorfice ar trebui căutat

¹ E. Beninger, *Die Germanenzeit*, p. 86.

² O. c., fig. 2 și p. 28. În mormântul 28 s-au găsit monete din secolul al VII-lea (*ibid.*, p. 115). A se vedea de asemenea și: N. Rietnikoff, *Quelques cimetières du pays des Goths*, în *Isvestia*, Petersburg, vol. XIX, 1909, pp. 1-80, pl. 6/6 și pl. 7, 1. Fibula din mormântul 55 și la: de Baye, *Mémoires de la Société nationale des Antiquaires de France*, VII-e série, vol. VII, Paris 1908, p. 111 și fig. 19. Asupra datării mormântului 87, cf. Hemke, în *Sitzungsber. d. Altertumsgezell. Prussia*, XXIII, 1919, p. 42. E vorba de incinerare și monetele de pe la 600. Cf. D. Berciu-Beninger, o. c. A se vedea și: E. Brenner, în *VII. Bericht d. röm. germ. Komm.*, 1915, p. 282.

³ H. Kühn, *Germanische Fibeln der Völkerwanderungszeit in Amerika*, în *Ipek*, VIII, 1932-1933, p. 113 și pl. 12, 2. Autorul dă o listă de patruzeci și cinci de localități, între care intră și Dacia. Cele mai multe localități sânt în Franța, apoi în Rusia și Ungaria. H. Kühn datează acest tip, cu brațele în formă de capete de pasăre, ale căror ciocuri au o vădită tendință de a se uni, pe la 500-550 (p. 115). El crede că ciocul și capul de pasăre sânt caracteristice gotice, întâlnindu-se și în materialul sarmato-scitic de la Marea Neagră. De la Goți le-au luat Francii (p. 113). A se vedea și: N. Aberg, *Ostpreussen in Völkerwanderungszeit*, 1916, fig. 69-70.

⁴ H. Preidel, *Zur Kenntnis der Thüringer Fibeln*, în *Mannus*, 27, 1935, pp. 330-333 și fig. 4, dată cu monete de la Zenon (474-491). Cf. H. Kühn, *Die Fibeln mit ausgezackter Kopfplatte*, în *Schumacher-Festschrift*, 1930, p. 343 și urm.

⁵ O. c., p. 28 și fig. 60 și 61. Cele mai numeroase le întâlneste în Cherci; *ibid.*

¹ C. N. Ploșor, în *Arh. Olt.*, IV, 1925, p. 49, fig. 1.

² G. Müller, *Die gotische Fibel von Gâtér in Ungarn, eine südrussische Fibelform und ihre Bedeutung für die ausgehende Völkerwanderung*, în *Mannus*, 27, 1935, p. 114 și urm., fig. 2.

³ *Ibid.*, fig. 1.

⁴ E. Beninger, *Die Germanenzeit in Niederösterreich*, Viena, 1934, fig. 46.

⁵ N. Aberg, *Die Goten und die Longobarden in Italien*, 1923, fig. 50, 110 și 170.

⁶ O. c., p. 74.

⁷ A. Riegl, *Die Krainburger Funde*, în *Jahrbuch d. Zentral-Komm.*, I, 1903, p. 217 și urm., pl. III, 7.

⁸ J. Strzygowski, *Altai-Iran und Völkerwanderung*, Leipzig, 1917, p. 274.

in brațele zoomorifice, simple, isolate, dar plastic redată, ca la unele exemplare din Franța, Elveția și din ținutul Rinului¹. Pentru acest prim stadiu evolutiv nu cunoaștem deocamdată niciun exemplar in Sudul Rusiei, dar trebuie să existe. Un pas mai departe îl face tipul Suuk-Su², la care forma capetelor de pasăre nu mai este plastic redată, ci in cea mai mare parte avem a face cu o *redare ornamentală*. Totuși aici capetele de pasăre se pot recunoaște ca atare³, de și au fost stilisate. Ornamentarea lor li subliniază forma și o redă mai clară. Dar evoluția nu se oprește. Ea va duce printr-o simplificare crescândă la crearea unei bare de legătură a brațelor, in felul celei de la Orlea, și la o formă a brațelor analoagă aceleia a exemplarului nostru. Vor fi avut loc două procese, unul la crearea barei, prin unirea ciocurilor de pasăre, și al doilea la crearea brațelor prin evoluția însăși a capului de pasăre. Cercurile de pe brațele fibulei de la Orlea par a fi o *reminiscență ornamentală* a ceia ce reprezintă anterior ochiul de pasăre.

Tipul Orlea marchează un stadiu evolutiv destul de înaintat. Între el și tipul Suuk-Su vor fi fost stadii intermediare, pe care nu le cunoaștem încă.

Observațiile stilistice de mai sus îngăduie și datarea fibulei de la Orlea, care corespunde secolului al VII-lea.

În ceia ce privește *originea* și încadrarea cultural-istorică a fibulei din Romanați se pot adăugi următoarele considerații. Atât tipul Gâtér din regiunea Tisei, a cărui origine și răspândire fuseseră puse in legătură de către Müller cu Sudul Rusiei și Germanii pontici, — după el ar fi Gepizii⁴ —, cât și tipul Suuk-Su și Orlea sunt produse ale atelierelor germanice. Pseudo-fibula de la Fenlac, județul Timiș⁵, face împreună cu Orlea legătura spre Europa centrală a acestor produse, și Sudul Rusiei. Dacă ținem sama de datare și de împrejurările din vremea aceia, atunci ar trebui să ne gândim, in ceia ce privește atribuirea etnică, la neamurile germanice.

Fibula de la Orlea rămâne până acum singura in felul ei. Ea dovedește că arta germanică, influențată in Sudul Rusiei de cea orientală, caută să se descătușeze de elementele naturaliste, de represintările zoomorifice, tinzând spre simplificări, atât de firești ei¹.

7. *Turnul Severin*. Din castrul Drubeta provin două fibule germanice de tip Sântana-de-Mureș, din secolul al IV-lea. Un exemplar a fost publicat in: D. Berciu, *Colecția „Gh. Georgescu”*, fig. 32,2, pp. 72 și 80-81.

* * *

Antichități hunice. Puține mărturii se cunosc până azi in provincia din dreapta Oltului din vremea Hunilor. Deocamdată nu sânt decât două descoperiri, datorite și acelea întâmplării.

1. Cazanul de bronz de la *Ciuperceni*, județul Dolj, a fost descoperit in prundurile din apropierea Dunării. Se găsește in colecția d-lui D. Neamțu. Vasul nostru reprezintă tipul cazanelor cu corp înalt și cilindric, cu două apucători verticale, trilobate, sprijinit pe un picior. Ornamentarea constă din dungi înguste și cercuri in relief. Piciorul e înalt, proporțional cu mărimea vasului. Cazanul are un profil de o rară eleganță. Vasul a fost publicat in 1935 de către d. C. C. Giurescu².

2. În Muzeul Regiunii Porților de Fier din Turnul-Severin se găsește o toartă similară acelorale cazanului de la Ciuperceni. Ea provine de la *Hotarani*, județul Mehedinți. Asemenea vase de sacrificiu au o origine răsăriteană, central-asiatică. Analogii se pot găsi până in China³. În Europa aceste vase de cult au fost aduse de către Huni și răspândite din Caucas până la Rin⁴, in urma deselor lor incursiuni spre Vest. Material comparativ pentru exemplarul de la Ciuperceni se poate aduce de o potrivă din Sudul Rusiei⁵ și din Un-

¹ Cf. E. Beninger, o. c., p. 88. A se vedea și: D. Berciu, *Colecția de antichități „Gh. Georgescu” Corabia, Caracal, 1937*, fig. 25 și 36, pp. 49-50.

² C. C. Giurescu, o. c., fig. 78.

³ Z. von Takács, *Chinesische-hunische Kunstformen*, in *Bull. de l'Institut Arch. bulgare*, III, 1925, pp. 194-229. P. Reinecke a arătat înrudirea vaselor de cult hunice cu cele chineze (*Zeitschr. f. Ethnologie*, 1897, p. 141 și urm.).

⁴ Alföldi, *Funde aus der Hunnenzeit*, p. 36. Cazanul de la Höckricht din Silesia poate fi al acestor oameni (*ibid.*, și pl. XIX, 9; cu picior scurt și torți fără lobi).

⁵ Z. V. Takács, o. c., fig. 35 (Otaka).

¹ B. Salin, o. c., fig. 80, 82 și 120.

² La care se pot adăuga fibule din Suedia, Prusia Orientală, Elveția și Franța (Salin, o. c., fig. 60, 61 și 123).

³ Cf. G. Müller, o. c., p. 120.

⁴ O. c., p. 120.

⁵ N. Fettich, in *Arch. Hungarica*, I, pl. 4, 21.

garia¹. La origine cazanele hunice sânt înrudite cu cele scitice, ca semnificație și tipologie. P. Reinecke a făcut apropierea tipologică între cazanele scitice din Sudul Rusiei și cele hunice cu picior înalt și corp hemisferic².

În mediul din Dacia cazanele de sacrificiu atribuite Hunilor s'ar putea în general data în vremea stăpânirii acestora, adică de la sfârșitul secolului al IV-lea și până în a doua jumătate a secolului al V-lea, când „Statul” lor dispare după lupta de la Netao, dar populația rămâne în parte, iar politica Hunilor va fi continuată de rudele lor, Avarii³.

Mormintele „slavo-bizantine” de la Balta-Verde, județul Mehedinți.

Pe proprietatea comunei Balta-Verde, cunoscută după cele două câmpuri de urne din epoca bronzului și a Hallstatt-ului, la locul numit „Grindul cu tunul”, în ținut de dune caracteristic, în fiecare an iese la iveală datorită vântului o mulțime de oase incinerate, fragmente ceramice și alte obiecte arheologice. Uneori se puteau vedea grâmezii mari de oase calcinate. Acestea erau bune indicii pentru existența unui cimitir, care, din cauza dunelor, a fost aproape în întregime distrus, așa precum ni-au dovedit-o și săpăturile efectuate aici în 1934. Cu această ocazie am avut norocul să dăm peste două morminte încă nedistruse.

Mormântul I a fost descoperit la adâncimea de 0.30 m. pe coama unuia dintre numeroasele „grinduri” din punctul amintit. Ritul de înmormântare este incinerarea. Oasele incinerate, împreună cu multă cenușe și cărbuni, ca și inventariul funerar, erau așezate direct pe nisip. Pe o distanță relativ mare nisipul purta urme de foc. Acest lucru, cât și prezența în mare cantitate a cenușei și a cărbunilor, ne-ar face să cre-

dem că rugul funerar care a consumat corpul celui mort s'a construit chiar pe locul unde s'a făcut și înmormântarea. Obiectele din mormânt au fost aruncate de asemenea pe rug. Așa se explică, nu numai urmele de ardere ce le poartă, dar și lipsa vaselor întregi. Obiectele de fier au fost aproape complet distruse din această cauză. Inventariul funerar cuprinde:

A. *Obiecte de metal.* a) *de bronz*: 1. un fragment dintr'o cataramă și anume placa în formă de inimă, terminată cu un scurt apendice. Lipsește toarta cu cuiul, dar se poate reconstitui pe baza analogiilor de care va fi vorba mai departe, în felul fig. 4, 1. Pe verso sânt două piciorușe perpendiculare pe placă, prevăzute cu câte o perforație, care îngăduia fixarea cataramii de curea. Avem deci a face cu o piesă de harnașament. Fragmentul e lucrat cu ciocanul, ale cărui urme sânt foarte vizibile. Cu totul interesantă este ornamentarea realizată prin săpare, astfel că ornamentul rămâne în relief. Această decorațiune redă motive florale stilizate, în forma florei de acantus.

b. *Obiecte de fier*: 1. mânerul unei sulite à douille; 2. pedunculul unei săgeți, probabil cu două aripi (fig. 4, 2); 3. o mare grămadă de bucăți de fier, care nu se pot determina.

B. *Obiecte de piatră*: un arcer fragmentar, foarte rău păstrat din pricina trecerii prin foc, care a provocat desfacerea în bucăți a gresiei.

C. *Obiecte de os*: Un fragment, probabil dintr'o verigă, având două găuri verticale și o a treia perpendiculară pe linia celorlalte (fig. 4, 3).

D. *Ceramica*. Mormântul nu conține niciun vas întreg, ci numai trei fragmente, care nu aparțin nici măcar aceluiași vas. Două dintre ele sânt lucrate cu roata, al treilea cu mâna. Lutul este de culoare roșiatică, părății relativ suptiri, rezonanți, bine arși. Ornamentarea în incizie oferă motive în valuri și linii paralele (fig. 4, 4). Fragmentul III este din pastă grosolană, cu multe impurități, de culoare negricioasă (fig. 4, 5). Profilele redau vase în forma literei S.

Mormântul II s'a descoperit la distanța de 1.10 m. de cel d'întăiu. Aceleași observații stratigrafice ca și la I. Ambele

¹ Alföldi, o. c., pl. XVIII, 1-2; G. Wilke, in *Reall. d. Vorgeschichte*. XII, pl. 68-a (com. Tolna: „scitic”, pe când în realitate este hunic, cu ornamente și torți similare celui din Dolj).

² În *Zeitschr. f. Ethn.*, 1896, p. 12 și urm. O dovadă a acestor înrudiri în forma de la: Alföldi, o. c., pl. XVII, 3-a și b.

³ N. Iorga, o. c., II, p. 235. Cazanele pot însă dăinui. În privința aceasta mormântul de la Pötsching din Burgenland ni oferă un exemplar. Inventariul lui, printre care și un cazan cilindric, este ulterior secolului al V-lea. El se poate data între secolul al VI-lea și al VIII-lea (*Museum für Vor- und Frühgeschichte*, Berlin, No. Inv. IV, p. 4150-4190).

morminte par să fi fost la origine în formă de tumul, care însă cu vremea s'a distrus din cauza caracterului de dună al regiunii. Inventariul:

A. *Obiect de metal*: a. *de bronz*: 1. un inel de sârmă cu secțiunea rotundă, dar de o grosime inegală; unul dintre capete se termină cu un fel de aripioară, iar al doilea cu o ușoară răsucire în S (fig. 4,8); 2. un fragment de inel similar (fig. 4,9); 3. un inel mic de sârmă răsucită (fig. 4,10); 4. două fragmente de placă supțire ornamentală cu câte două șiruri de butoni *au repoussé*, probabil din aceeași garnitură a unei plăsele de cuțit (fig. 4,11), b. *obiecte de fier*: o masă de fragmente atipice.

B. *Obiecte de piatră și silex*: 1. un percutor, lung 0,068 m.; 2. un instrument de silex (fig. 4,12).

C. *Ceramica*: fragmente ca și în mormântul I (fig. 4, 6, 7).

Inventariul mormântului I arată prin caracterul său că ne găsim în fața unui luptător, probabil călare, după cum o ar dovedi piesa de harnașament, pe când acela al mormântului II evidențiază un caracter pașnic.

O determinare cultural-istorică a celor două morminte, precum și a întregului cimitir, ni este inlesnită de înseși elementele de inventariu, pe care le conțin. Ceramica, atât prin formele sale, cât și prin tehnică, dar mai ales prin ornamentare, face parte din manifestările similare ale epocii migrațiunilor popoarelor. În stadiul de față al cercetărilor de la noi însă, unde lipsește încă, din păcate, un studiu al ceramicii medievale cu categorisiri pe specii și cu atribuiri etnice pe cât ar fi posibil, așa precum s'a procedat în alte țări, ea nu poate servi pentru o mai precisă fixare cronologică a celor două morminte. Fragmentele noastre ceramice pot fi, ca o vagă cronologizare, plasate în prima jumătate a evului mediu. Ornamentele în valuri sunt caracteristice ceramicii slave, dar ele apar în forma întâlnită pe fragmentele noastre de o potrivă pe vasele „germanice” și „avare”¹. Analogii

mai apropiate avem în jurul Bucureștilor, la Dămăroaia².

Obiectele de fier, cele de piatră și cele de os nu ni spun nici ele mare lucru. În schimb mormântul I are un prețios element pentru datare și încadrare culturală. E vorba de catarama de bronz.

Într'adevăr, dacă urmărim mai de aproape forma acestei catarami, observăm că avem a face, nu numai cu analogii, dar chiar cu forme identice. Astfel în Sicilia cunoaștem câteva exemplare, unele asemănătoare până la cele mai mici amănunte, care au apărut atât pe litoral, cât și în regiunile centrale ale insulei: Siracusa (Buffaloro), Vizzini, Belvedere și Canicattini (Alfam)³. Din Italia centrală se află o cataramă identică în formă și ornament, descoperită în Roma împreună cu lucruri medievale⁴. Alte șase exemplare provenind tot din Italia le-am întâlnit în Muzeul din Berlin⁵. În același Muzeu se află o cataramă identică, expusă la un loc cu alte materiale din Sudul Rusiei⁶. În Crimeia, asemenea catarami par a fi asociate cu lucruri gotice în cimitire din diverse perioade⁷, iar la Mesembria apare o atare piesă în mediu bizantin⁸. Cele mai multe care ni sânt cunoscute se concentrează însă în Italia. La lista de mai sus se pot adăuga și altele, ca de la Nocera Umbra (mormântul 156,

Verde. Cimitirul de la Mistelbach se datează în secolul al VII-lea, după monetele bizantine ce s'au descoperit în morminte (M. Abramic, *Funde aus der Völkerwanderungszeit in Mistelbach*, în *Jahrbuch f. Altertumskunde*, VI, 1909, p. 222 și urm., fig. 19, și p. 226). Ceramica similară a dat vasta necropolă „avaro-slavă” Devinska Nova Ves din Slovacia, unde sânt, ca și la Balta Verde, morminte de incinerare din prima perioadă a „ringurilor”, înainte de anul 800 (J. Eisner, *Slovensko v pravěcu*, Bratislava, 1933, pp. 337-8 și pl. LXXXIX, 2 și 4; compară de asemenea pl. XCVII, 3-4, cu fragmentele noastre).

¹ Dinu V. Rosetti, în *Germania*, 18, 1934, p. 207 și urm., fig. 6.

² P. Orsi, *Byzantina Siciliae*, în *Byzantinische Zeitschrift* XXI, 1912, p. 187 și urm., fig. 23, 1, p. 203; N. Aberg, *Die Goten und die Longobarden in Italien*, 1923, fig. 204; *Idem*, *Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa*, Copenhaga, 1936, pl. XLIV, 56. Exemplarele se află expuse în Museo Civico din Siracusa, Vitrina No. 79.

³ În *Antiquarium Comunale* din Roma, Sala IV, No. Inv. 1966.

⁴ *Museum für Vor- und Frühgeschichte*, Sala 18, Vitrina 10, No. Inv. I 49 („Italien”). La un loc cu aceste șase exemplare se găsește și un altul cu placa în forma literei U (Seria A, la P. Orsi, o. c., fig. 11, 1).

⁵ Sala 18, Vitrina 17. O nouă piesă în *Album Risonkov*, *Arch. Komm.*, 1882-98, No. 1597. O formă similară: *Russ. Arch. Komm. Berichte Otschet*, 1905, fig. 116, p. 96; și ornament analog fig. 110, p. 95.

⁶ N. Riethkoff, o. c., pl. X, 19. Forme similare, pl. X, 20 și 27.

⁷ G. I. Kazarov, în *Isvestia, Bull. de l'Institut Arch. bulgare*, VII, 1932-33, pp. 256 și 66.

¹ J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I, fig. 323, II, 1905, fig. 331-332 (Keszty) și fig. 321. La Mistelbach, în Austria, au apărut morminte care au dat o ceramică de caracter „barbar”, ornamentată cu valuri și cu profile similare celor redată de fragmentele de la Balta

cu inventariu corespunzător stilului II, Castel Trosino, Fornuovo (Bergamo)¹. Ornamentul floral de pe catarama din mormântul I de la Balta Verde, ca și de pe seria amintită, se întâlnește pe o mare mulțime de piese de harnașament, în special avare sau de caracter mixt, germano-„bizantin“. Îl găsim la Vrap din Albania, în bogatul tesaur de aur², probabil aparținând Avarilor, în tesaurul de la Akolan, în Turcia, căruia i se poate da ca termin post quem anul 610, după monetele ce le conține³, apoi la Keszthely din Ungaria, al cărui cimitir, prin analogiile cu Pusztatói, unde s'a găsit o monedă de aur de la Constantin Pogonatos (669-670), se datează în a doua jumătate a secolului al VIII-lea⁴, precum și în ținutul Caucasului⁵ și în Boemia⁶, ca și pe vasul No. 3 de la Sân-Nicolaul Mare din Banat⁷. Ornamentul nostru se poate compara de asemenea cu motivele xilografurii și cu acelea ale artei arabe⁸, străbătută puternic de influențele bizantine.

Din cele amintite până aici reiese că tipul de cataramă de la Balta Verde are o largă răspândire, și plasarea lui cronologică, basată pe analogiile aduse, nu depășește secolul al VIII-lea. După forma sa, dar mai ales după motivul ornamental, ea se încadrează în așa-numitul stil „bizantin“, căruia îi aparțin toate exemplarele semnalate.

Cel d'întăiu care le-a tratat ca o grupă a parte, deosebindu-le de cele germanice sau de cele cu caracter mixt, german și „bizantin“, a fost N. Aberg⁹. Stilul „bizantin“ apare, după cum am văzut, alături de stilul II, iar în Apusul Europei corespunde

cu perioada târzie merovingiană. Primele două stiluri nu se exclud geograficește. În Sicilia lucruri „bizantine“ apar în morminte care pot fi tot atât de bine bizantine, cât și gotice¹. Forma catarării din mormântul I amintește pe cele avare, prevăzute uneori chiar cu peduncul², dar se deosebește de ele prin ornamentul său de caracter bizantin, bine definit.

Înainte de a ajunge la concluzii, ni rămâne a insista asupra unui alt element de inventariu prețios și anume asupra inelelor din mormântul II. Cele trei inele de la Balta Verde aparțin tipului de podoabe numite în general, fie „Schläfenringe“, fie „Lockenringe“ sau „anneaux temporaux“, inele de păr sau de cărlionți —, atât de preferate de lumea slavă, de care pare a se lega și un rit oarecare în evul mediu³. În mormintele slave apar în mari cantități în special în secolul al VIII-lea până în secolul al XII-lea⁴, când au cea mai mare răspândire. Dar aceste podoabe, caracterizate printr-o răsucire mai mult sau mai puțin pronunțată a uneia dintre extremități în forma literei S⁵, apar anterior secolului al VIII-lea. Hampel amintește, — fără a-l ilustra —, că acel mai vechiu exemplar pe care l-a cunoscut înainte de războiu a apărut în asociere cu monete de la Teodosiu al II-lea (408-480), și-l descrie ca având extremitatea „turtită“, în locul spiralei S⁶, ceea ce, ca tipologie, nu pare a fi departe de inelul nostru, fig. 4,8. Exemplarele din mormântul II de la Balta Verde reprezintă, pare-se, un stadiu evolutiv mai timpuriu decât secolul al VIII-lea. În Transilvania s'au descoperit unele inele analoage, care se pot data între secolul al V-lea și al VII-lea⁷. Forma, însă, oarecum primitivă, nu poate fi un indiciu că ne găsim, ca vreme, înainte de secolul al VIII-lea, fiindcă tot în Transilvania, ca să ne mărgenim numai la teritoriul Daciei, ea apare alături

¹ N. Aberg, *Die Goten und Longobarden*, fig. 236, 260, 265.

² J. Strzygowski, *Altai-Iran und Völkerwanderung*, Leipzig 1917, p. 47 și urm., fig. 40, pl. II, 20; cf. pl. V, 19. Aceleași flori de acantus poartă și cupa pl. III. Autorul se gândește la Slavi.

³ N. Aberg, o. c., p. 132.

⁴ N. Fettich, *Bronzeguss und Nomadenkunst*, 1929, pl. I, 3-7 și p. 18.

⁵ W. A. Jerny, *Bronzeschnalle aus dem Nord-Kaukasus*, în *Prähistorische Zeitschrift*, XXIII, 1932, pp. 270-5 (secolul al VI-lea și al VII-lea).

⁶ H. Preidel, *Ein avarischer Fund aus Böhmen*, în *Sudeta*, III, 1927, pp. 64-6, fig. la p. 64 (sfârșitul secolului al VI-lea și al VII-lea).

⁷ G. Németh, *Les inscriptions du trésor de Nagyszentmiklos*, în *Revue des études hongroises*, XI, 1933, p. 32. Același ornament îl avem în Transilvania pe garnituri de curele din secolul al VII-lea (J. Banner, în *Dolgozatok*, III, 1927, p. 157 și urm., fig. a, c, p. 159).

⁸ Strzygowski, o. c., p. 47 și urm., fig. 68, cu pp. 122, 126.

⁹ O. c., p. 103 și urm. Cf. pp. 112 și 149. *Idem*, *Vorgeschichtliche Kulturkreise*, p. 60 („târziu merovingian“, secolul al VII-lea).

¹ P. Orsi, o. c., p. 204.

² J. Hampel, o. c., I, fig. 2083 („Ungaria“: cu „Zahnschnitt“). Cf. fig. 2001 și 2076. Cf. Fettich, în *Arch. Hung.*, I, p. 49 și fig. 14.

³ Hampel, o. c., I, p. 438.

⁴ I. Niederle, *Manuel d'antiquité slave*, II, 1926, p. 89. P. Reinecke crede că asemenea inele vor fi fost folosite și drept cercei. Ele se întâlnesc și în mormintele germanice. Reinecke este pentru originea slavă a acestor podoabe (*Zur Herkunft der slavis hen Schläfenringe*), în *Germania*, 18, 1934, pp. 218-19.

⁵ *Ibid.*, fig. 29 și 30, de pildă.

⁶ O. c., p. 438.

⁷ *Dolgozatok*, IV, 1903, p. 429, fig. 24,1 (I. Kovács).

de forma clasică și cu monete de la începutul secolului al XI-lea¹. Observațiile stilistice nu conduc totdeauna la precisări cronologice indiscutabile; de aceea trebuie să se aibă în vedere întreg inventariul mormintelor, precum și împrejurările descoperirii. Între cele două morminte descoperite nu poate fi vorba de o distanță de vreme, ele fiind contemporane. Am văzut mai sus că mormântul I ni-a oferit un element de datare mai precisă, mulțumită căruia am putea spune că cimitirul medieval de la Balta Verde se plasează cel mai de vreme la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea.

În vremea aceasta de nestabilitate și de vânturare a neamurilor, supt care rămâne însă ca basă permanentă doar populația autohtonă², este greu a vorbi de o civilizație sau o artă specific națională. Nu se poate determina o artă „avară“, „hună“ sau „slavă“, și nici chiar „bizantină“, cu deosebire la periferia Imperiului, fiindcă atâtea componente intră în alcătuirea acestora, ca și în cea „scitică“ ori „sarmatică“. Așa încât ar fi prematur a afirma că mormintele de la Balta Verde aparțin unor anumite populații. Totuși o încercare să ni fie îngăduită. Am văzut că această ceramică „barbară“ din morminte afectează un caracter „slav“, iar inelele de cărlionți ar fi chiar un bun al lumii slave. Ca un argument în favoarea atribuirii Slavilor vine și ritul de înmormântare. Descoperirile arheologice sânt de acord cu știrile istorice în a arăta că Slavii își ardeau morții înainte de a fi primit creștinismul. Incinerarea pare a fi ritul de înmormântare în civilizația păgână slavă, care a cedat, puțin câte puțin, fără a dispărea complet până târziu, în fața influențelor romane și orientale³. Mormintele vechi slave sânt în tumuli⁴, cum par a fi fost la origine cele de la Balta Verde. Slavii erau la Nordul Dunării cu multă vreme înainte de a se fi așezat definitiv în Balcani, așa precum o dovedesc mărturiile istorice⁵. Prezența pe malul stâng al Dunării a unor elemente de origine certă bizantină nu trebuie să ne

surprindă. Ele provin, fie dintr'o influență ce se exercită aici în mod constant, fie dintr'o perioadă de stăpânire efectivă la Nordul fluviului, ceea ce în cazul de față pare mai verosimil. Se cunoaște politica lui Iustinian de la Dunăre, urmată de o ofensivă a Imperiului în aceste regiuni și campaniile ce au avut loc în jurul anului 600¹, în legătură cu care s'ar putea pune și a doua descoperire de la Coșoveni. Părerea noastră este că acest cimitir de la Balta Verde ar fi dintr'o vreme când liniștea se restabilise la Dunăre prin colonizarea Slavilor în Imperiu și recâștigarea malului stâng, ceea ce corespunde cu începutul secolului al VII-lea². În felul acesta am avea o confirmare arheologică a datelor istorice referitoare la stăpânirea bizantină din acest răstimp dincoace de Dunăre și la prezența populațiilor slave, printre care vor fi fost și elemente locale, puse poate în slujba Imperiului. Denumirea noastră de morminte „slavo-bizantine“ are o accepțiune cultural-istorică, și nu etnică, de și constatările de mai sus ni-ar îngădui-o într'o oarecare măsură.

*Mormântul de inhumație de la Hinova,
jud. Mehedinți.*

Pe proprietatea d-lui C. Trocan s'a dat, în săpături regulate, întreprinse de către noi, peste un mormânt de inhumație, la adâncimea de 20 cm. Scheletul era așezat cu fața în sus și orientat N V. S. E. În pământul scos s'au găsit fragmente ceramice caracteristice epocii de bronz târziu, de tip Bivolării (= Gârla Mare), precum și câteva din prima epocă a fierului. Acest lucru dovedește că pentru amenajarea gropii în care era scheletul s'au deranjat cele două straturi de cultură. Continuându-se săpătura supt mormânt s'a putut preciza aici stratul de cultură Turdaș, din fașa mai târzie, care era documentată la Hinova prin cunoscuta cupă cu picior³ și alte descoperiri ulterioare.

Inventariul acestui mormânt conține următoarele obiecte găsite *in situ*: 1. la mâna dreaptă o brățară de bronz cu un capăt ascuțit și celalt drept având secțiunea ușor

¹ Dolgozatok, IV, 1913, p. 198, fig. 3; p. 170 (M. Roska).

² N. Iorga, o. c., II, *passim*.

³ I. Niederle, o. c., pp. 43-44.

⁴ *Ibid.*, fig. 4: tumulii funerari de incinerare de la Gnezdovo, aproape de Smolensk.

⁵ N. Iorga, o. c., cap. III, *Sintesa slavă*, în special p. 247.

¹ *Idem*, *Histoire de la vie byzantine*, I, 1934, p. 252 și urm.; *idem*, *Istoria Românilor*, II, p. 247.

² *Idem*, *Istoria Românilor*, II, p. 392.

³ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, in *Bericht der römisch-germanischen Komm.*, 22, 1933, pl. I, 1.

concavă (fig. 2, 2); 2. în urechea dreaptă purta un cercei cu toartă din sârmă de bronz care trece printr'un globul gol în interior și ornamentat în filigran (fig. 5, 3); 3. în urechea stângă se găsea un cercei puțin deosebit de cel d'întăiu, format dintr'o toartă de sârmă de bronz, pe care este impletită, din distanță în distanță, sârmă foarte subțire, tot de bronz; globul este decorat de asemenea în filigran, dar avea un alt dispozitiv de a se prinde de toartă (fig. 5, 1, 2).

Brățara, lipsită de ornamente, apare într'o perioadă târzie slavă¹. Toarte de cercei, care uneori servesc de cercei, fără niciun adaos, cu ornament obținut prin impletire de sârmă subțire, le întâlnim destul de frecvent în mormintele din Ungaria (com. Tolna²). Tehnica în filigran a cerceilor noștri consistă din impletirea firelor de bronz foarte subțiri, care dau la suprafața globulelor diferite motive ornamentale, împărțite la rândul lor pe zone, spre deosebire de filigranul granulat, care-și are altă tehnică. Supt influența bizantină lucrarea în filigran atinge apogeul la lumea slavă în secolele al IX-lea și al XII-lea, care au

arătat o predilecție pentru asemenea poadoabe³. În special în tesaurele de argint, datate prin monete din secolul al IX-lea și al XII-lea, abundă lucrările în filigran⁴. Din nou, și supt alt aspect, se afirmă influența culturii bizantine în mormintele din valea Dunării. Mormântul de la Hinova aparține secolelor al IX-lea și al X-lea. Din aceeași vreme se poate socoti și sabia de fier (lungă 1,17 m.) de la Poloveni-Dolj⁵, care amintește pe acelea ale Vikingilor în Apus, din secolul al IX-lea și al XI-lea, ca și o serie întreagă de securi de fier, aflătoare în muzeul din Craiova și descoperite în Dolj⁶.

Pentru a încheia scurta prezentare a antichităților medievale din Oltenia mai amintim și mormântul în tumul de la Poiana, județul Gorj⁷, care ar fi din vremea cruciatelor.

În felul acesta credem că studiul de față va contribui într'o măsură oarecare la înțelegerea unor vremuri atât de tulburi din viața provinciei din dreapta Oltului. Cât de util ar fi un altul —, fie chiar supt formă de repertoriu, — pentru întreaga Dacie!

April 1937.

¹ Compară: Hampel, o. c., I, fig. 414.

² Ibid., o. c., fig. pag. 263. Cf. vol III, pl. 226, 1 și 2. În grupa Keszthely, din Vestul Ungariei, apar cercei în filigran (ibid., vol. I, fig. 966).

³ L. Niederle, o. c., II, pp. 219 și 220.

⁴ Ibid.

⁵ C. N. Ploșor, în *Arhivele Olteniei*, I, 1922, fig. 3, p. 81.

⁶ A se vedea exemplarul de la Fundeni din jurul Bucureștilor (Dinu Rosetti, o. c., fig. 25) și cele din Slovenia (J. Eisner, o. c., pl. XCI, 17, și pl. XCIII, 42; și pl. XCVI, 5 pentru sabia de la Poloveni). Cf. L. Niederle, o. c., II, fig. 107.

⁷ D. Berciu, *Morminte tumulare în Oltenia, Craiova*, 1935, p. 25.

O DESCRIERE DIN 1859 A MONUMENTELOR ȚĂRII-ROMÂNEȘTI

DE N. IORGA.

— o —

La 1859 tipăria, în Tipografia lui C. A. Rosetti din București, un Frances. Théodore Margot, altfel necunoscut, o descriere a călătoriei sale prin Țara-Românească. O *viatorie în cele șaptesprezece districte ale României, antikuități, curiozități naturale, situe, orașe, monumente, date istorici, usuri și moravuri*.

Lucrarea, de vre-o sută de pagini, e închinată Pitarului Constantin Slăvitescu.

Însemnările privitoare la mănăstiri și biserici și alte „anticvități“, scurte, nu sânt totdeauna fără interes.

La Găești (p. 12) Margot vede „multe case ruinate, abandonate fiind de către proprietarii lor, cari se strămutară d'aici de când cu desființarea sa de cap de district, la 1832“. La Câmpulung, care se explică autorului de scriitorul N. Rucăreanu, care-și avuse și o fabrică de sticlă, lângă Nămăiești, se observă că gârla care străbate orașul se chiamă „Șcheiul“ (cf. Șcheii, Șcheia). La mănăstire nu află „decât câteva celule, locuite de prea puțini monahi, și casa preotului. Toate acestea sânt ocolite cu zidul de țarie, ruinate în multe părți“. Și continuă naiv: „Unii zic că templul ocupă, d'impreună cu dependințele sale, locul unde se înălța altă dată antica cetate de Basarabea (*sic*); alții pomenesc de chiar Romula“ (p. 14). Deci amintirea lui Băsarabă-Vodă era vie.

La Nămăiești, cu amintirea „cloașterului“ catolic din Câmpulung în minte: „Acolo se vede un closter (*sic*), a căruia origine este foarte curioasă și mai cu samă foarte interesantă. Acest closter se află zidit pe o stâncă; o scară tăiată în piatră duce până sus. Capela e făcută d'o singură piatră și poate conținea ca la cincizeci persoane înlăuntrul ei, este însă foarte întunecoasă; în fundul ei se află sfânta icoană

a Maicii Mântuitorului, inegrită de timp, astfel de veche ce este, și care se descoperă printr'un miracul“ (pp. 14-5). Și aici „miracul“.

Semnaleză „eclesia foarte antică“ de la Dragoslave, pomenind turnul și inscripția pe clopot, fără a o reproduce (p. 17). La Rucăr amintește trecerea Ungurilor în ajutorul lui Radu de la Afumați (pp. 17-8).

La „cetatea lui Radu Negru“, „nu se mai văd nici urme, afară din două capele în ruine. Una din ele ținea de ritul ortodox, iar cealaltă de ritul catolic, căci se pretinde că Radu Negru luase de soție o princesă catolică; pe pereții lor se vede un mare număr de inscripții“. I se arată urmele lăsate de copitele calului domnesc și de pasul Domnului însuși în stânci (pp. 20-1). „Mai de vale de deal se află o pictură în formă d'o căpătină de zahăr, ce iea numele de „masa lui Radu-Vodă“. Pe acel loc obișnuia prințul a face ospățuri. Se dă cu socoteală că pe dealul opus există o a doua cetate, care comunica cu cea d'întăiu printr'un pod făcut din piei de bivoli. În mijlocu-i era lăsată o gaură sau gură prin care se scotea apa din Dâmbovița spre a întâmpina trebuințele garnizoanei în timpul de incunjurare“ (p. 21).

Se descrie frumoasa incunjurime a mănăstirii Flămânda, lângă Mățau (p. 22)¹.

La Pitești, unde autorul crede că află ca locuitori, în cea mai mare parte, „Bulgari, Sârbi și Greci Macedoni, plus Evrei cu două havre“, se văd urmele focului din 1847. Și o frumoasă temniță (pp. 28-9).

La Curtea-de-Argeș i se vorbește de mormântul lui „Radu Negru“. Admiră zidirea lui Neagoe Basarab. „Templul este

¹ Pe larg, pp. 23-4, despre costum. În legătură cu el se spune că, la câmp, în loc de „horă“, se zice: „govie“; p. 24. A se pune la masă e „refenea“; *ibid*.

superb; stâlpii, coloanele, parchetul (*sic*) sânt toate de marmură. Bolta (*sic*) este încărcată de deseme și de flori sculptate, precum și zidurile de din afară. Icoanele sânt ornate cu pietre prețioase și incrustate cu aur. Lampe de aur și de argint, sculptate, atârnă de boltă și arde neincetat. În fine toată mănăstirea este un adevărat cap d'operă, atât prin avuția, cât și prin delicateța și fineța ornamentelor ei, și poate că surpasă (*sic*) cu mult prin magnificența artei pe multe din eclesiile renumite din Italia, pentru construirea lor. Această mănăstire este vizitată de mulți străini și de către mai toată nobilimea țării" (pp. 29-30).

La Stănișoara, „subterane secrete”. Femeile sânt oprite printr'un farmec de a ajunge acolo. Cotmeana e notată fără descripție (pp. 30-1).

La Râmnicul Vâlciei, urmele focului din 1847. Episcopia, făcută de episcopul Calinic, fost stareț la Cernica, e nouă; pictura, de Tătărescu (pp. 32-3). La Cetățuia, „odată exista pe acest deal o cetate ce corespundea cu alta asemenea pusă pe malul Oltului” (p. 23). Și aici, exacte amintiri istorice. La Ostrov i se pare că a fost inscripția „populo sergidaviensi”.

La Cozia, „campanela este minunată în structura ei și se dă cu socoteala că ar fi un turn vechiu ce dată încă din timpul Romanilor. Era ocolită cu țării ce se dărimară în parte spre a face loc unor ziduri moderne, ce stau neisprăvite. În curte se admiră o fântână săpată de diverse deseme și foarte antică” (p. 30). Toate, lucruri dispărute. „Nu departe de mănăstire, între munți, se află Puturoasa, cunoscută supt numele de Visteriile lui Mircea-Vodă și unde acest prinț înălțase o cetate de apărare, în care se păstrau avuțiile Statului” (p. 36).

„Mai înainte d'a ajunge la Olănești, întâmpină cineva ruinele de la Pribagă, așezate pe un înalt deal, din sus de satul de la Arhanghel. Aceste ruine sânt încă bine conservate, și se spune c'a fost locuința unui prinț pribegit, dar care, nu se știe”; *ibid*.

În treacăt, „troianul”; p. 37.

La Mănăstirea dintr'un lemn, legenda fundației; p. 38.

Se laudă forma, refăcută, a caselor stăreției de la Bistrița și picturile din biserică

ale lui Tătărescu. Și Arnota i se arată „prefăcută după stilul modern”; p. 39.

Puțină înțelegere pentru Hurezi; pp. 39-40.

În cale de la Râmnic spre Craiova, „dealul cărămizilor”, „numit astfel de către țărani din cauza mulțimii de cărămizi ce se află într'acolo și a zidurilor groase ce-l încunjură”; p. 40. Vede în aceste ruine o cetate romană. „Cărămizile... sânt de o lungime ca de trei palme pe o lățime de $\frac{1}{2}$, din care unele sânt și țifrate. Zidurile sânt iară foarte groase și astfel de tare cimentate, încât este cu neputință la unele locuri de a le deslipi din clădirea lor. Tărâmul este acoperit de ruine, și însemnăram și acelea ale unui apăduct. Alătura se mai află și un alt deal, numit Dealul Războaielor. Ruinele acestea sânt cunoscute de locuitorii învecinați supt numele de Cetatea Urișilor”; p. 43.

La Slăvitești Pitarului, în curte, „se văd urmele unei turle în care se închise Drăghici Slăvitescu și susținu oarecare timp o luptă înviersunată în contra unei cete numeroase de Turci, precum și, alătura, o biserică foarte veche, ale cărora (*sic*) zidurile din față se văd ciuruite de gloanțe și de darapuri (*sic*)... Această [turlă] avea o ușă de intrare făcută din lespezi de piatră¹.”

La Urșani, casa boierului Urșanu; pp. 43-4.

Mănăstirea Șerbănești, cu „arhivi istorice” și amintiri. Movile pe câmp arată locul unei lupte din secolul al XVI-lea.

La Străjești, inscripția din 1601 a lui Stroe Buzescu; p. 44. Tot Buzestii și la Mamul, cu schit bine ținut, dar puțin vizitat, a cărui fundație se descrie; pp. 44-5.

Mențiunea Polovraciului; p. 45.

Tismana, cu pagina ei de cronică, și atât; p. 47².

La Tatomirești-Filiaș, casa boierului Filiașanu, a cărui familie va fi dat numele cel nou. „Biseriță frumoasă”; p. 50³.

La Craiova, picturile lui Leca la vechea Precistă, — dispărute; p. 52. Se menționează, „în centrul orașului marile ruine numite Hanul Nemților”; *ibid*. „Într'o mică stradă locuită de Evrei leșești se găsește încă

¹ În drum, descrierea paparudei, cu versuri; pp. 42-3.

² Datini la munți; pp. 48-9. Ospătarea de „cumețrenie”, „fratele mirelui”, etc. Asămănarea ar fi perfectă cu ce știe autorul din a sa Brețanie.

³ Descrierea clăcii; pp. 50-1.

turnuri, beciuri, ziduri d'o grosime extraordinară." La poartă, „o inscripțiune latină nedescifrabilă și cercetată de d. Maiorescu, ex-inspector Liceului din Craiova"; p. 53. Se descrie în margene palatul lui Bibescu, în mijlocul parcului; p. 53.

„Eleganta mănăstire de la Bucovăț¹... cu întinse curți și cu minunate grădini. Apartamentele sânt spațioase, bine aerisite și foarte ornate. Templul este mic, d'o arhitectură modernă, dară inavuțit cu icoane, sculpturi și poleieli bine lucrate"; p. 53².

Sadova, „cu ruine antici", și mănăstirea. „Cercându-se pământul, se găsește multe mici monede de argint, pietre antici, și chiar s'au și aflat inscripțiune și vase funerare (urne)"; *ibid.*

Pe podul făcut supt Bibescu de inginerul Balzano, spre Slatina (1846), cu mențiunea școlii și bisericii lui Ionașcu.

Se dă istoria Bucureștilor după focul din 1847 și teama „lovirii de căluș". Pe Podul Mogoșoaii, „palatul prințului Grigore

Ghica, cu eleganți portici, ornați de sculpturi"; p. 60. Nicio descriere de biserică.

La Târgoviște, tot așa. Numai fapte istorice se pomenesc la Dealu.

La Buzău autorul își amintește petrecerea acolo la 1838 a primelor serbători de Crăciun în țară; p. 70. Cu acest prilej, se prezintă pitoresc obiceiurile.

Simpla mențiune a mănăstirii de la Râmnicul Sărat. La Focșani, cele două mănăstiri „mărețe", Sf. Ioan și Precista; în județ, mănăstirile Poiana Mărului și Dălhăuții; p. 72. Firește, nimic la noua Brailă.

Cu un „ceauș neguțătoresc" la Călărași. În drum, la Piuș Petrei (și aici „Pietrei"), ruine; p. 76. Drumul, „viatoria", se urmează apoi pe Dunăre până la Severin¹.

Mențiunea sapăturilor de la Antina și Reșca; p. 84; a descoperirilor de la Celeiu, cu troianul; p. 85. Dar și amintirile mănăstirii Brâncoveni; pp. 84-5. Nimic la Baia de Aramă, cu care se încheie descripția.

¹ Cel nou.

² Danțul călușarilor; pp. 54-5.

¹ Descrierea bordeielor; p. 82. Unele cu „mai multe odăi curate, luminoase, pardosite, ce sânt proprietatea sau închiriate de neguțători, de ofițeri", din lipsa lemnăriei. Port popular; pp. 82-3.

Cu ocazia primei noastre călătorii de studii, pe care am întreprins-o în anii din urmă în Europa centrală și sud-estică, am avut norocul să dăm în Muzeul din Vârșet peste o interesantă descoperire, provenind de la *Nova Palanca* de pe Dunăre, vechea Lederata, și pe care o ilustrăm alăturat, mulțumită bunăvoinței d-lui F. Milleker, custodele Muzeului amintit, care ni-a pus la dispoziție fotografia și ni-a îngăduit publicarea¹ (fig. 1).

E vorba de o piesă de bronz în miniatură, care s'ar apropia ca formă generală de „balaurul” pe care-l întâlnim frecvent pe Columna lui Traian, ca steag național al Dacilor². Se știe că acest stindard dacic este o curioasă împerechere de două elemente deosebite: *capul de lup* prelungit cu *corp de șarpe*, care era redat prin însăși falfăirea stofei din care era făcută aceasta a doua parte. Reprezentări similare întâlnim pe Arcul de Triumf al lui Constantin-cel-Mare din Roma³ și pe Columna lui Marcu-Aureliu⁴. Toate acestea sânt însă *sculpturi*. Pentru prima dată apare un exemplar de bronz în felul celui de la Palanca, din Banatul iugoslav. Tot din mediul Daciei romane mai cunoaștem un „balaur” de bronz de la Apulum⁵, dar n'are mișcarea atât de expresivă și de viguroasă ca a celui din Banat. E o lucrare mai grosolană.

Felul de a fi fost întrebuințat *ca aplică*, se deduce din prezența unei tortițe, cu care se termină coada, pe când cel de la Palanca are pe partea inferioară un foarte ușor semn, vizibil de altfel și în fotografie. După tehnică și mediul în care a fost descoperit, „balaurul” din Muzeul de la Vârșet pare a fi o lucrare romană, ieșită probabil dintr'un atelier din epoca imperială târzie. Dacă încercăm să-l apropiem de reprezentările stindardului dacic de pe Columna lui Traian, observăm că există oarecare deosebire în ceea ce privește forma generală, dar mai

Fig. 1. — „Balaurul” dacic de la Nova Palanca. Banatul iugoslav. Muzeul din Vârșet.

ales redarea capului de lup, de o vivacitate de toată evidența. În schimb regăsim aceeași formă, mișcare și chiar amănunte, cum este de pildă „creasta”, în reliefurile de pe flancul estic al Arcului de Triumf al lui Constantin, care reprezintă triumful Împăratului la Treveri¹. Acești *dracones*, pe cari Amian Marcellin îi descrie cu atâta exactitate², ca unul care-i văzuse în 357, serviau ca *signa* în armatele romane chiar în vremea lui Constantin. Observațiile stilistice, pe care ni le oferă sculpturile constantiniene ne îndeamnă să credem că „balaurul” de la Palanca ar putea să fie din același timp, folosit poate de vre-o cohortă al cărei sediu era în Le-

¹ A se vedea și F. Milleker, *Führer durch die Altertums-sammlung des städtischen Museums in Vrsac*, Vârșet 1933, p. 15 („dakische Gottheit”, fără ilustrare).

² Lehmann-Hartleben, *Die Trajanssäule*, Viena 1930, pl. 35 = scena LXII. V. Pârvan, *Getica*, București 1926, fig. 359 și p. 519.

³ Gr. Florescu, *Arcul de Triumf al lui Constantin-cel-Mare*, București, 1927, fig. 27.

⁴ E. Petersen, A. von Domaszewski, Caldarini și Mommsen, *Die Marcussäule auf Piazza Colonna in Rom*, 1897, pl. 64-5 și fig. 71 în text.

⁵ Muzeul din Cluj, no. inv. 4863 (inedit). D. C. Daicovici imi comunică prezența unor atari „balauri” în castelele romane din Germania (*Der römische Limes in Österreich*, XXXII, 41, pl. III, 10 și p. 38).

¹ V. nota 3.

² Pasagiul la V. Pârvan, o. c., p. 521.

derata. Aceiași concluzie s'ar impune și pentru cel din Apulum, care pare totuși a fi mai vechiu.

Răspândirea „șarpelui” ca stindard în imperiul roman s'ar datora armatelor auxiliare de Daci¹, sau poate că Romanii să-l fi luat chiar de la Parți, cari folosiau în lupte același steag². În orice caz, în luptele de înviersunată rezistență contra Romanilor, Dacii lui Decebal aleargă, fără deosebire de rang, la chemarea regelui supt fâlfăirea acestui stindard național. În afară de sculpturile de pe Columna lui Traian, nu aveam până acum nicio mărturie arheologică din cuprinsul Daciei, care

Fig. 2. — Urna funerară cu șerpi din mormântul germanic de la Lechința-de-Mureș, secolul al IV-lea după Hristos. Museul din Viena.

să ateste prezența acestor steaguri, fie chiar dintr'o perioadă ulterioară cuceririi. Exemplarul de la Vârșet și cel de la Cluj sânt cele d'întăiu în această privință. Ele ni prilejuiesc o reluare a problemei *originii* și *semnificației* celor două componente, problemă încă nelămurită și de sigur unită cu multe dificultăți.

V. Pârvan a încercat o lămurire, care ni se pare însă unilaterală și nesatisfăcătoare. El credea că originea „balaurului” dacic stă în strânsă legătură cu Orientul asi-ro-babilonian, aducând și material com-

parativ pentru susținerea tesei sale. El îi atribuia de asemenea un caracter de *demon al văzduhului*, fiind chiar „imaginea mitică a „zmeului”, care stăbăte văzduhul infuriat de furtună”¹. Pârvan înlătura posibilitatea interpretării „șarpelui” ca putere subpământeană și se gândia la un *cult al cerului*².

Parerea noastră este că trebuie urmată o altă cale în clarificarea șarpelui din stindardul dacic. Într'adevăr șarpele apare în Orient dintr'o foarte îndepărtată antichitate, și se bucura, ca și în Egipt, de un cult special, dar, atât la Caldeenii, Asiro-Babilonienii, Fenicienii, la Egipteni, cât și la toate popoarele orientale, șarpele simbolizează *principiul răului*³. În religia lui Zoroastru este esența acestui rău⁴. Credințele Orientului, — și în special cele semitice, la care se referia Pârvan —, au influențat religia Grecilor și apoi s'au prelungit până la noi prin creștinism. Prin această filieră se explică gigantomachia din mitologia greacă, uciderea șerpilor de către Hercule, pe cari răsunarea lunonei îi trimisese ca să-l piarză, precum și șarpele Bibliei. Evident, mitologia greacă ni oferă o *dualitate a naturii șarpelui*, dar trebuie ținut samă că șarpele apare cu un caracter sacru și chtonian *numai* în credințele locale, pur elenice. El este un protector al locurilor sacre, — un *genius loci*, — atribuție care justifică, după Pottier, apropierea de cultul zeilor mani⁵. Pe multe monumente el apare alături de mortul eroizat⁶. Ca tutelar al căminurilor îl găsim în credințele străvechi indigene italiice, făcând abstracție de influențele orientale, care aduseră și în Italia credința că șarpele este incarnarea principiului negativ al vieții. Șarpele apare pe monumentele romane și ca divinitate⁷, pe când în Creta preistorică șarpele rămâne un atribut al divinității

¹ O. c., p. 161, nota I și p. 520. De la Asiro Babilonienii l-ar fi luat Trero-Cimerienii și prin aceștia s'a transmis Dacilor. Cf. R. Vulpe, *L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balcanique*, Paris, 1930, p. 102.

² *Ibid.*, p. 521.

³ E. Pottier, in Daremberg Saglio-Pottier, s. v. *Draco*.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ Cumont, in Pauly-Wissowa, s. v., *Dracones sancti*. (La Roma apare pe inscripții: CIL VI, i43) Cf. Pottier, l. c. (pe monumente funerare, unde șarpele poate fi socotit ca tovarăș al zeilor Lari). Într'o inscripție din Caesarea găsim *deus Manus Draconis* (CIL VIII, 9326; V. Stending, *Dracones*, in W. H. Roscher, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, I, p. 1200).

¹ V. Pârvan, o. c., p. 522.

² Fiebiger, in Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie*, s. v. *Draco*.

femenine cretane, simbolisând puterea chtoniană, în vreme ce porumbelul, un alt atribut, înfățișează puterea cerească¹.

În Dacia șarpele se cunoaște pe ceramica din a doua epocă a fierului și în special pe produsele locale, autohtone. Astfel îl găsim la Zimnicea² și la Ostrovul Șimianului (Mehedinți), în colibe modeste din ultima perioadă a La Tène-ului³. Care era semnificația acestor represintări, este greu de spus, totuși trebuie amintit caracterul *ritual* al acestei ceramice, așa precum pare. Foarte frecvent este însă în tesaurele de argint dacice, cu deosebire brățările care se termină cu cap de șarpe⁴.

În urma constatărilor de mai sus s'ar putea scoate următoarea concluzie: *șarpele stindardului dacic nu poate fi de origine orientală*, cum crezuse Pârvan, fiindcă ar fi trebuit luat cu semnificația de spirit rău și, în acest cas, credem că întrebuintarea sa pe un steag național ar fi fost greu de acceptat. *Originea sa trebuie căutată în Europa*. O apropiere de „Zmeul“ credințelor noastre populare nu poate fi susținută din aceleași motive. Zmeul din mitologia slavo-română este un duh rău. E drept că șarpele apare în legătură cu „cavalerul thrac“ și zeul Mithra⁵, dar aici se pare că avem un sincretism între credințele orientale și mediteraneene. Pe de altă parte, se știe că șarpele n'a fost legat de la început de cultul mithriac. În Nordul „barbar“ și dinărean șarpele va fi avut o semnificație, nu departe de aceia din mitologia greco-romană, care vede în șarpe un *genius loci*. Cu acest prilej este potrivit a aminti și povestea Argonauților și a șarpelui care păzește lâna de aur, poveste ce se petrece undeva, la Dunăre și la Marea Neagră, în Nordul traco-getic. În popor e răspândită credința că fiecare casă

trebuie să aibe un *șarpe protector*, este „șarpele casei“, pe care, dacă îl ucide cineva, nu numai că ar săvârși un păcat, dar aceasta ar atrage un blăstăm asupra întregii familii: o rămășiță a credințelor totemiste. În lumea germanică precreștină șarpele joacă un mare rol. Povestirile fraților Grimm sânt pline cu legende nu lipsite de interes. Șarpele aduce fericirea copiilor. Dacă l-ar ucide, copiii mor¹. Dacă în unele legende germanice se înfățișează ca ingerul protector al copiilor, în altele șarpele este *spiritul bun al unui întreg neam și sufletul însuși al celor dispăruți*². În legătură cu aceste fapte adăugăm o observație de caracter arheologic. La Lechința-de-Mureș din Transilvania s'a descoperit un mormânt germanic de incinerare, care conține o urnă funerară (fig. 2), două vase de pământ și o fibulă de bronz³, după care putem data mormântul în secolul al IV-lea după Hristos⁴. Urna este foarte interesantă și unică până acum în toată lumea germanică. Ea are trei torți. Pe fiecare dintre ele se află câte un șarpe, — care face impresia că privește spre interiorul urnei, unde se află oasele incinerate ale celui dispărut. Credem că prezența șarpelui pe asemenea urnă dintr'un mormânt germanic se poate explica, nu prin religia mithriacă, ci prin tradițiile vechi germanice precreștine, care atribuiau, după cum dovedesc și legendele cu substrat păgân, șarpelui o putere protectoare, dar mai ales acelea care îl considerau ca simbol al sufletului celui mort. Chiar dacă vasul provine dintr'un mediu pur roman, folosirea lui ca urnă funerară într'un mormânt germanic înseamnă că neamurile germanice aveau anumite legături cu cultul șarpelui. Se pare deci că în Nordul germanic și

¹ G. Glotz, *La civilisation égéenne*, Paris 1923, fig. 43 și pp. 286-7. Cf. J. Charbonneau, *L'art égéen*, Paris-Bruxelles, 1929, pl. xx, 1-2, „déeses aux serpents“. Cf. Hoernes-Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst*, ed. III, 1925, fig. pp. 375-377.

² Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, 1880, pl. x, 5.

³ Muzeul Regiunii Porților de Fier, Turnu-Severin (inedit). În Slovacia se întâlnește însă pe ceramică provincială romană; (J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, pl. LXXXII, 6. Nu lipsește nici pe ceramica din Elam (P. Torcane, *Études sur le serpent figure et symbole dans l'antiquité élamite*, in *Mém. de la Délégation en Perse*, XII, p. 209 și urm.).

⁴ V. Pârvan, o. c., fig. 383-5. Nu este lipsit de interes a aminti aici că brățări similare s'au descoperit în lumea germanică și în Suedia (V. Pârvan, o. c., pp. 620-1).

⁵ *Ibid.*, o. c., pp. 520, 522.

¹ C. Olbrich, *Deutsche Schlangensagen*, in *Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde*, III, 1898, p. 39 și urm.

² *Ibid.*, pp. 42-3.

³ Inventariul mormântului se află în *Naturhistorisches Museum* din Viena, no. inv. 62578-81. Mulțumesc cu această ocazie d-lui E. Beninger, care a avut bunăvoința să ni comunice fotografia alăturată și să ni îngăduie studiarea materialului. Între timp d-sa a publicat acest mormânt în revista *Mannus*, vol. 30, 1938, pp. 122-41. Autorul crede că urna cu șerpi provine dintr'un mithracum roman și folosită apoi ca vas funerar.

⁴ Fibula de la Lechința-de-Mureș corespunde tipului de la Santana-de-Mureș (un cimitir „visigotic“, la trei kilometri departe de Târgul-Mureș) și care aparține secolului al IV-lea (v. Kovács, in *Dolgozatok*, III, 1911, p. 250 și urm. Cf. E. Brenner, *Der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit*, in „VII. Bericht der römisch-germanischen Komm.“, 1915, p. 253 și urm., fig. 2 (mormintele 40, 46, 49 și 55).

traco-getic șarpele nu era numai tovarășul zeilor Lari ca în lumea romană și cea greacă, dar el reprezintă însuși sufletul celor trecuți în lumea de dincolo, al înaintașilor. Dacă șarpele este sufletul strămoșilor, care în toate vremurile și la toate popoarele e considerat ca protector al familiei, al neamului sau al națiunii întregi, atunci „balaurul” dacic nu poate fi pus în legătură decât cu *cultul strămoșilor*, ci nici de cum cu un cult al cerului. Aici ar trebui să vedem și explicația avântului și jertfei de sine cu care au luptat Dacii sub protecția acestor stindarde naționale, ele însele simbolul sufletului atâtor generații de înaintași.

Dar *capul de lup* al stindardelor Dacilor dă loc iarăși la interpretări. V. Pârvan l-a crezut ca „simbol religios de apărare”, un

ψυλακτήριον¹. El a făcut apropierea stilistică de animalele de la Pașachioiu, Dalj și Mikhalkovo, dar s'a gândit la aceeași origine orientală, asiro-babiloniană². Lupul poate fi animalul sacru al Dacilor, dar el poate simboliza puterea, rezistența și sacrificiul. Dar capul de lup este însăși icoana vie a patriei, — în codrii căreia lupul este animalul cel mai de temut, dar și cel mai admirat —, ca și bourul Moldovei de mai târziu?

La baza „balaurului” dacic stau, pare-se, aceste două concepte: *cultul strămoșilor* și *cultul patriei*, materializate prin două simboluri, contopite la rândul lor într'un singur tot original și semnificativ, asemenea poporului din Carpați, indestructibil unit dintru început și pentru totdeauna de pământul Daciei străvechi.

✓ RAPORTUL

SECȚIUNII REGIONALE CERNĂUȚI A COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE PE ANUL 1936

După semnele bune ale anului precedent, anul 1936 aduce un plus nou în activitatea pentru îngrijirea de mai bine a multiplelor și valoroaselor monumente istorice din cuprinsul Secțiunii Regionale Cernăuți.

Chiar la începutul anului I. P. S. S. Mitropolitul Visarion al Bucovinei cere secțiunii noastre să se alcătuiască un tablou al acelor biserici și mănăstiri, — monumente istorice —, care necesită cele mai urgente lucrări de restaurare.

Răspunzându-se acestei îmbucurătoare invitații, s'a arătat mai întâiu că în Siret, una din cele mai vechi așezări orășenești din Bucovina, cele două monumente istorice: biserica Sfintei Troițe, din mijlocul secolului al XIV-lea, cât și biserica Sf. Ioan, de la sfârșitul secolului al XIV-lea, prezintă din nou multiple și serioase deteriorări, care necesită lucrări de restaurare ce nu mai pot fi amânate. În special acest din urmă monument istoric, după tradiție atribuit Margaretei, maicii Voevodului Petru I-ii, a suferit în timpul din urmă deteriorări importante în exterior, iar, în interior, din cauza fumului lumânărilor de compoziție inferioară, s'a așezat pe pereți și pe iconostas o pojghiță de fum și praf, defecte care dau acestei biserici, atât de vechi, un aspect prea întunecat, aproape sinistru.

Menționăm că această biserică a fost supusă în anul 1922 unor radicale lucrări de restaurare, tencuindu-se și zugrăvindu-se pe din afară și pe din lăuntru; cu această ocazie au fost refăcute radical contraforturile clopotniței, întreaga lucrare fiind executată supt supravegherea secțiunii regionale. Înainte de Unire, biserica a mai fost restaurată în anul 1837 și, mai înainte, între anii 1858-1860.

Al doilea monument, biserica Sf. Treime din Siret, numită de localnici „Biserica Domnească” una din cele mai vechi biserici de piatră din Bucovina, după tradiție zidită de Voevodul Iancu

Sasul¹, este astăzi biserică filială; din cauza vechimii această clădire se află într-o stare destul de rea și aproape amenințată să cadă în ruină. Se pare că terenul pe care se află nu este prea solid. Chiar pe vremea stăpânirii străine, după ultima restaurare integrală în anul 1873, reprezentanții autorităților administrative preconisau ideea de a se dărâma această biserică, chiar din motivul relei stări a fundațiilor și zidurilor clădirii. Totuși biserica aceasta atât de șubredă a scăpat de dărâmare, fiind apoi, după războiu, restaurată parțial în anul 1922. Iconostasul, restaurat în anul 1841 pe cheltuiala negustorului din Siret Panaite Goraș, se găsește azi în stare foarte deteriorată, stratele cele vechi, exemplare interesante de vechiu mobilier moldovenesc, cu meșteșug lucrute, sânt de asemeni stricate, astfel că atât interiorul bisericii, cât și exteriorul, se prezintă în condițiuni cât se poate de nefavorabile.

În continuare s'a arătat că la biserica Sf. Petru și Pavel din târgul Solca, zidită pe la anul 1620 ca biserică mănăstirească de Domnul Moldovei Ștefan Tomșa, atât șarpanta acoperișului, cât și învelișul de țigle, trebuie refăcute în părțile deteriorate, iar turnul principal de la intrare, care servește și de clopotniță, necesită radicale lucrări de restaurare.

La fel s'a arătat că la biserica, având hramul Tărierii capului Sf. Ioan, din comuna Arbore, ctitorie din anul 1502 a pârălăbului Sucevei Luca Arbore, a cărui gropniță se află în pronaosul bisericii, la care de altfel se executaseră înainte cu vre-o zece ani lucrări importante de restaurare, s'a produs o crăpătură de oarecare importanță pe perețele din spre Nord, între altar și naos.

Mai departe s'au semnalat lucrările de restaurare necesare la admirabila biserică a lui Ștefan-cel-Mare din Voroneț (zidită în 1488), și aici impunându-se imperios refacerea parțială a învelișului acoperișului și a șarpantei lui, restaurarea turnului

¹ De fapt Sas-Vodă cel vechiu. — N. I.

clopotniței și a zidului de împrejmuire, precum și, mai ales, indiguirea pârăului, care în timpul ploilor mari ajunge până în zidul clopotniței. Concomitent, și oficiul parohial din Voroneț arată că la biserica de acolo s'au produs atât la păreții bisericii, în mai multe locuri, crăpături, în deosebi însă una mai serioasă între pridvor și pronaos; această crăpătură a mai fost astupată înainte cu câțiva ani, dar acum a ieșit din nou la iveală, dând întregului părete un aspect neplăcut, astfel că, dacă se ține cont de valoarea și importanța acestui monument neîntrecut, este absolut necesar a se executa cât mai răpede lucrările de restaurare. În tinda bisericii, de-asupra fereștii, se observă de asemeni o crăpătură și în fine a treia mai serioasă la bolta altarului. Acest juvaier de artă bisericească necesită însă și alte lucrări de restaurare, de mică importanță.

Pe tabloul lucrărilor de restaurare, prevăzute pe anul 1936, a mai fost trecută și ctitoria lui Petru Rareș din 1531, foasta mănăstire din comuna Vatra Moldoviței, necesitând diferite lucrări de restaurare la acoperișul bisericii și la zidul de împrejmuire și la turnurile acestuia.

Pentru o mai bună presintare a mănăstirii Putna, mai ales vara în sezonul de vilegiatură și de vizite, s'a arătat că se impune a se crea împrejurul mănăstirii o zonă de protecție a pădurii, existentă încă, și de reîmpădurire a Dealului Crucii, astăzi pleșuv, de a se opri sau reglementa exploatarea carierelor de marnă pe panta acestui deal în fața mănăstirii, de a se impune fabricii de ciment instalarea de exhaustoare pentru îndepărtarea prafului de ciment și a fumului, ce-l împrășteie furtunile fabricii în tot timpul verii¹.

Cercetări și o corespondență mai amplă s'a desfășurat asupra condițiilor în care urmează să fie restaurat turnul de pază și apărare, zidit în anul 1641 de Vasile-Vodă Lupu la biserica din comuna Mănăstirea Humorului, ctitorie a Marelui Logofăt Toader Bubuiug și a soției lui, Anastasia, din anul 1530.

În primăvara anului 1936, oficiul parohial din această comună cerând să se acorde autorizația pentru așezarea unui acoperiș nou pe turnul de apărare, ne-am adresat Consiliului Eparhial din Cernăuți cu rugămintea ca, ținându-se samă de importanța acestui unic monument, din punct de vedere arhitectonic și istoric, să se acorde numitului oficiu parohial, fie materialul lemnos necesar pentru executarea unui nou acoperiș, fie o sumă de 5.000 de lei, care ar fi suficientă

pentru această lucrare, absolut necesară pentru ca să se pună la adăpost zidăria turnului.

Ca răspuns la intervenția noastră, Consiliul Eparhial trimite secțiunii noastre un plan împreună cu devisul pentru restaurarea turnului mănăstirii Humorului, evaluându-se costul lucrărilor la suma de 80.000 de lei.

Fiind o lucrare de importanță, secțiunea noastră a înaintat planul și devisul Comisiunii Monumentelor la București, împreună cu un raport detaliat, arătând că, întru cât acoperișul vechiu este complet putrezit, urmează a se reconstrui integral, atât șarpanta, cât și învelișul acoperișului. Tot odată s'a atras atențiunea că Serviciul Arhitecturii al Consiliului Eparhial proiectează să restaureze cu ocazia acestor lucrări și galeria turnului, conform relevului ce s'a anexat, menționându-se că astăzi mai sânt vizibile, într-o latură a turnului, găurile în zid în care au fost fixate pe vremuri consolele ce purtau galeria. Față de proiectul Consiliului Eparhial s'a făcut rezerva că scândurile care formează balustrada galeriei sânt perforate după gustul și stilul vilelor din Elveția de acum treizeci de ani, iar nu așezate întregi una lângă alta, în mod sobru, așa precum corespundea scopului acestei galerii de pază și apărare și cum se găsesc încă și azi la turnurile de apărare ale vechilor biserici săsești din Ardeal; în consecință, după ce secțiunea noastră consultă și pe arhitectul Municipiului Cernăuți, propune în privința galeriei de lemn și, pentru cazul că și Comisiunea Centrală ar fi de părere să se reconstruiască și această galerie, refacerea acesteia conform planului modificat, și anume: scândurile, care formează balustrada galeriei, să fie așezate, fără nicio perforare decorativă, direct una lângă alta, și galeria să fie legată cu șarpanta acoperișului prin stâlpi de susținere, conform proiectului secțiunii noastre. De altfel, pe păreții exteriori ai turnului se mai cunosc încă și azi urmele unor scări acoperite, care serviau la urcarea în turn. Aceste scări nefiind prevăzute în proiectul Consiliului Eparhial, secțiunea noastră a propus să se reconstruiască și scările acoperite, așa precum au existat de sigur pe vremuri, căci fără de astfel de scări nu se poate ajunge în interiorul etajului întâiu al turnului și nici la galeria lui. Secțiunea a mai specificat că pentru o bună conservare a turnului este suficient dacă se reface numai șarpanta și învelișul de șindrilă ale acoperișului.

Comisiunea Centrală a aprobat întocmai propunerile de modificare făcute de secțiunea noastră privitor la proiectul de reconstruirea turnului din Mănăstirea Humorului, elaborat de către Serviciul

¹ De fapt, trebuie închisă fabrica. — N. Iorga.

de Arhitectură al Consiliului Eparhial din Cernăuți ; din cauza sesonului înaintat, lucrarea proiectată nu s'a mai executat în anul 1936, rămânând rezervată anului următor.

Cerând Oficiul Parohial Ortodox Român din comuna Zaharești, județul Suceava, autorisația să nzeșteze păreții exteriori și interiori ai bisericii de acolo cu picturi, pentru care scop angajase un pictor sătesc din împrejurime, secțiunea noastră, ținând cont de faptul că biserica de acolo a fost zidită la anul 1542 de pârcălabul Hotinului Nicoară Hâra și cunoscând, pe de altă parte, mediocritatea lucrărilor pictorului angajat, a refuzat autorisația cerută, aprobând numai ca tencuiala păreților să fie colorată cu o culoare de var, într'un ton foarte deschis.

Biserica parohială din comuna Mănăstioara, județul Rădăuți, fostul schit închinat Sf. Onufrei, o ctitorie a Domnului Moldovei Ștefan Petriceicu, din anii 1672-3, a suferit grele deteriorări în timpul războiului mondial, când chiar pe lângă biserică trecea linia principală a tranșeelor, și este numai o minune cum de a rămas biserica în picioare și nu a împărțit destinul trist al frumoasei ctitorii a lui Ștefan-cel-Mare din Bădăuți. De la războiu încoace se manifestă diferite crăpături, mai mult sau mai puțin importante, și numai din lipsă de fonduri Consiliul Eparhial al Bucovinei a tot amânat restaurarea acestui frumos monument istoric. Abia în vara anului 1936 Consiliul Eparhial, aflat în regenerare financiară și sesizat de un raport al oficiului parohial local, cere autorisația pentru lucrările de întreținere, presintând și proiectul pentru consolidarea zidurilor crăpate, reparațiuni de zidărie la soclu și păreți, tencuiala și văruiatul păreților și curățitul și spălatul iconostasului. Executarea acestor lucrări s'a aprobat, cu condiția ca prin ele să nu se modifice întru nimic starea arhitectonică actuală a bisericii și să nu se deterioreze pictura sau inscripțiile vechi ce eventual s'ar descoperi cu ocazia lucrărilor de curățire.

În imediata apropiere a municipiului Cernăuți, în marginea unei mici păduri de stejari, se găsește biserica parohială cu hramul „Nașterea Maicii Domnului“, din comuna suburbană Horecea Mănăstirii, zidită în anul 1767, din material vârtos, ca biserică mănăstirească, de către egumenul Artemon, pe locul unde, pe la anul 1730, episcopul Rădăuților Antonie, ulterior Mitropolit al Moldovei, ridicase o bisericuță de lemn și câteva chilii. Arhitectura bisericii este interesantă pentru faptul că aceasta are un etaj de-asupra întregii clădiri, împrejurul bolților turnurilor ; acest etaj servia

altă dată pentru adăpostirea chiliilor călugărilor și a unei mici capele.

Și această biserică, situată pe malul drept al Prutului, în drumul ce duce din Cernăuți prin Boian la Nouă-Sulița, a suferit multe deteriorări în timpul războiului mondial, ale cărui urme se mai găsesc încă și azi chiar lângă biserică, în formă de adăposturi construite din beton armat ; biserica a fost literalmente ciuruită de gloanțe, tencuiala păreților era căzută și din învelișul de tinichea a acoperișului bisericii și turnurilor nu mai rămăsese nicio tablă întreagă.

Primele lucrări de restaurare după războiu la acest monument istoric s'au executat în anul 1920, când s'a tencuit din nou corpul clădirii și turnul din mijloc, cele două turnuri de-asupra pronaosului și altarului rămânând mai departe în starea în care le-a lăsat războiul. În vara anului 1936 secretarul secțiunii a cercetat la cererea părintelui paroh de acolo în două rânduri această frumoasă biserică în stil baroc, pentru a se putea da avisul cerut în vederea lucrărilor de restaurare. În urma celor stabilite la fața locului s'a aprobat apoi de către secțiunea noastră restaurarea întregii zidării în exterior și interior, schimbarea pardoselii bisericii și zugrăvirea cu coloare de lapte de var a acelor părți din interiorul bisericii care nu sânt înzestrate cu pictură în fresco, adică numai restaurarea brâului de jos al păreților interiori, precum și a celor două coloane frumoase, ce despart naosul de pronaos. Curățirea sau spălarea picturii iconostasului și a picturii în fresco a păreților, din epoca zidirii bisericii, nu s'a aprobat, de oare ce aceste picturi se află într'o stare relativ bună și nu se poate executa cu mijloacele și de către profesioniștii de cari ar putea dispune deocamdată această biserică. S'a pus în vedere părintelui paroh că restaurarea sau curățirea picturii s'ar putea eventual executa numai de către un pictor academic specialist în asemenea lucrări și recomandat de către Comisiunea Centrală.

În limitele acestei autorisări întreaga clădire a fost supusă unei radicale restaurări, în urma căreia biserica, vizitată de multă lume din Cernăuți și împrejurimi, a fost adusă în stare de bună randuială și plăcut aspect.

Consiliul Eparhial a mai presintat în vara acestui an un devis pentru o largă restaurare a bisericii din târgul Burdujeni, zidită de Teodor Movilă, la începutul secolului al XVII-lea ; acest proiect de lucrări a fost aprobat în întregime.

Secțiunea noastră fiind informată că la clădirile mănăstirii Sucevița se execută ample lucrări de restaurare, a trimis Consiliului Eparhial o adresă

prin care a atras atenția asupra dispozițiilor legii pentru conservarea monumentelor istorice, conform cărora niciun fel de lucrare de conservare sau restaurare nu se poate executa la biserici, mănăstiri și orice alte clădiri declarate monumente istorice decât numai cu autorizarea și supt supravegherea Comisiunii Monumentelor Istorice.

La această minunată mănăstire s'a restaurat întreg zidul de împrejmuire, turnurile lui, precum și clădirea chiliilor. Tencuiala zidului și turnurilor, evident de dată mai recentă, din timpul dominației străine, a fost îndepărtată, astfel că a fost scos la iveală zidul de piatră al primului aspect, iar clădirea arhondaricului a fost restaurată, tencuită și văruiată.

La fel s'a atras atenția Consiliului Eparhial și asupra faptului că la vechea biserică de lemn din Putna fără autorizarea și știrea secțiunii noastre s'au vărui în interior pereții din bărne de stejar, acoperindu-se astfel caracteristica patină a lemnului bătrân. Această mică biserică, clădită în prima jumătate a secolului al XIV-lea (1346?), în comuna Volovăț, județul Rădăuți, după tradiție de Dragoș-Vodă, mutată de Ștefan-cel-Mare în anul 1468 la Putna, reprezintă deci tipul celei mai vechi clădiri de lemn din părțile de Nord ale Moldovei.

Pentru executarea lucrărilor de consolidare, precum și de întreținere, semnalate la biserică din Voroneț, serviciul arhitecturii al Consiliului Eparhial din Cernăuți a înaintat secțiunii noastre în toamna anului 1936 proiectul de lucrări și devisul estimativ, în valoare de treizeci și cinci de mii de lei, anexat în copie raportului de față. Acest proiect a fost aprobat cu condiția ca lucrările menționate să fie executate în așa fel ca pictura pereților să nu fie în niciun caz deteriorată.

Enoriașii ortodocși români din comuna Iacobești, județul Suceava, neavând mijloace să-și ridice o biserică, s'au adresat oficiului parohial din comuna Capul-Câmpului, județul Câmpulung, cu rugămintea, să li se dăruiască vechea biserică de lemn, de care comuna nu se mai folosea, ea clădindu-și un nou lăcaș de închinare. Fostul egumen al mănăstirii Voroneț, Macarie, zidise în anul 1782 bisericuța veche, și, materialul ei fiind încă sănătos și iconostasul bine întreținut, o mutare a acesteia nu prezenta niciun pericol. La cererea oficiului parohial local, secțiunea noastră a aprobat desfacerea bisericii menționate și mutarea ei și reclădirea în comuna Iacobești, punând condiția ca la reclădire să se păstreze forma de până acum a bisericii.

În comuna Țureni, județul Cernăuți, clopotnița

bisericii, zidită în anul 1820, a fost cu desăvârșire distrusă în timpul războiului mondial, așa că după războiu sătenii au improvisat o clopotniță din material moale. La cererea Consiliului parohial din această comună s'a aprobat clădirea unei noi clopotnițe.

Pentru întâia oară de la criza economică de după războiu, Consiliul Eparhial al Bucovinei ajunge în situația fericită de a putea realiza economii și de a pune la dispoziție suma importantă de două milioane de lei pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice din Bucovina. Reproducem textual adresa I. P. S. S. Mitropolitului Bucovinei Visarion din 16 Novembre 1936, prin care aduce acest îmbucurător fapt la cunoștința secțiunii noastre :

„Domnule Președinte,

Profund impresionat de lipsa de mijloace bănești arătată de această secțiune a Comisiei Monumentelor Istorice Cernăuți prin darea de samă publicată în numărul „Buletinul” Comisiei centrale din București pe lunile Aprilie-Iunie 1935, dar apărut abia zilele acestea, venim a vă aduce la cunoștință că, ajutându-ne bunul Dumnezeu să realizăm câteva economii bugetare pe anul în curs 1936, punem la îndemâna Comisiei, în scopul reparațiilor și restaurărilor necesare monumentelor istorice (biserici și mănăstiri) din cuprinsul acestei Mitropolii, suma de două milioane lei.

În asemenea scop, rugăm să binevoiți a dispune să ni se arăte și nouă numele bisericilor și programul de lucrări cărora urmează a se distribui apoi arătată sumă pe temeiul deviselor ce vor fi întocmite de d. arhitect Teodoru, delegatul Centralei din București, împreună cu arhitectul Mitropoliei noastre, d. Virgil Ionescu.

Mitropolit: Visarion.

Consilier: Negură.

Domniei Sale,

Domnului Președinte al Comisiei Istorice,
Secția Cernăuți“.

În ședința din 4 Ianuar 1937, secțiunea regională Cernăuți ia act cu mulțămire sufletească de adresa sus menționată a I. P. S. S. Mitropolitului Visarion. Tot odată comisiunea hotărăște să se aducă la cunoștința I. P. S. S. Mitropolitului Visarion propunerea de cooptarea I. P. S. S. în Comisiunea Monumentelor Istorice, secțiunea regională Cernăuți și că în sensul acesta s'au făcut cuvenitele demersuri la Ministeriul Cultelor și Artelor.

Având în vedere că unele din cele mai de

preț monumente istorice și de artă din Bucovina, ca biserica din Voroneț, cele din Arbore, din Vatra-Moldoviței, din Siret, Sf. Onufrei și Mănăstirea Humorului, au mare nevoie de urgente măsuri de conservare și restaurare, comisiunea hotărăște să intervină pe lângă Comisiunea Centrală din București ca să delege un expert în arhitectură și pe altul în pictură, cari să constate lipsurile și să întocmească cuvenitul devis pentru lucrările de restaurare și conservare, urmând ca, apoi, creditul de două milioane să servească în primul rând pentru aceste lucrări.

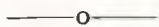
Terminându-se în vara anului 1936 restaurarea

iconostasului din biserica schitului Crișceatic de pe malul Nistrului, cât și refacerea bisericii, aceasta a fost sfințită și redată slujbei religioase.

În anul 1935 Muzeul Regional din Cernăuți a fusionat cu Muzeul Industrial local și a fost reorganizat pe baza unor noi statute, adaptate cerințelor și situației schimbate, primind numele de „Muzeul Regele Carol al II-lea”. În conformitate cu dispozițiile acestor statute, Muzeul este condus de un curatoriu, din care face parte ca membru de drept și un delegat din partea secțiunii regionale a Comisiunii Monumentelor Istorice.

Dr. Petre Luța.

R É S U M É F R A N Ç A I S

VICTOR BRĂTULESCU, *Églises du district de Vâlcea*. – Églises du XVIII-e siècle, du type commun, avec de très belles fresques et des portes remarquables. Quelques portraits de folklore.

N. IORGA, *Églises du district de Prahova*. – Église de village près du couvent de Mislea, qui est une fondation du XVI-e siècle (reproduction des murs et des arcs de cave de ce dernier monument).

D. ET J. B. BERCIU, *Antiquités médiévales de l'Olténie*. – Analyse minutieuse d'objets de carac-

tere byzantino-germanique. D'autres appartiennent à l'influence asiatique des Huns.

N. IORGA, *Une description de 1859 des monuments de la Valachie*. – Il s'agit de l'opuscule publié en 1859 par le Français Théodore Margot.

D. BERCIU, *Sur le „dragon dace"*. – Ce serait, avec la tête de loup, la personification du génie de la race.

Rapport de la section de Cernăuți.

R E D A C Ț I A :
SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI. — STRADA GENERAL BERTHELOT No. 26.

Secretar-Director: VIRGILIU N. DRĂGHICEANU.

Fiecare fasciculă apare în două ediții:

Ediția pe hârtie chromă, Lei 120. — Ediția pe hârtie velină, Lei 90.

**PREȚUL
LEI 90**

COMISIUNII

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

1 9 3 7

MINISTERIUL INSTRUCTIUNII PUBLICE ȘI AL CULTELOR
 MINISTRU: C. ANGELESCU
COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

Membri: IOAN ANDRIEȘESCU, PETRU ANTONESCU, ALEXANDRU LAPEDATU, CONST. MOISIL,
 PR. NIC. POPESCU, VICTOR G. ȘTEFĂNESCU ȘI ARTUR VERONA.
 Secretar-Director: VIRGILIU N. DRĂGHICEANU.

C U P R I N S U L

T E X T :

	Pagina
VICTOR BRĂTULESCU: Biserici din Vâlcea	97
D. TUDOR: Monumente inedite din Romula	110
N. IORGA: Un caiet de miniaturist.	125
MARIA GOLESCU: Saint Georges délivre l'adolescent emmené en captivité par les Infidèles.	128
Comunicări de Al. Bărcăcilă și Barbu Slătineanu	132
Cronică de N. Iorga	143
Resumat frances	144

ILUSTRĂȚIUNI :

	Pagina		Pagina
Biserici din Vâlcea		Fig. 51.— Colecție particulară la Reșca	115
Fig. 1.— Biserica din Urșani, jud. Vâlcea. Vedere generală	97	Fig. 52.— Col. Constantinescu	116
Fig. 2.— Biserica din Urșani-Vâlcea. Vedere din spre altar	98	Fig. 53.— Col. Constantinescu	116
Fig. 3.— Biserica din Urșani-Vâlcea. Ușa, pisană și chenarul	99	Fig. 54.— Col. Constantinescu	117
Fig. 4.— Biserica din Urșani-Vâlcea. Fragment din Judecata din urmă și Pisană	100	Fig. 55.— Col. Capșa	118
Fig. 5.— Biserica din Urșani-Vâlcea. Scena Raiului.	101	Fig. 56.— Col. Constantinescu	119
Fig. 6.— Biserica din Urșani-Vâlcea. Iadul	102	Fig. 57.— Col. Constantinescu	120
Fig. 7.— Biserica din Urșani-Vâlcea. Sfântul Arhanghel Mihail. Pictura din pronaos	103	Fig. 58.— Col. Constantinescu	121
Fig. 8.— Biserica din Urșani-Vâlcea. Picturi pe bolți.	104	Fig. 59.— Col. Georgescu	124
Fig. 9.— Biserica din Urșani-Vâlcea. Ctitorii. Păretele de Vest, în dreapta	105	Fig. 60.— Col. Capșa	123
Fig. 10.— Biserica din Urșani-Vâlcea. Ctitorii. Păretele de Vest, în stânga ușii.	106	<i>Un caiet de miniaturist.</i>	
Fig. 11.— Biserica din Urșani-Vâlcea. Ctitorii. Păretele de Sud	107	Fig. 1.— Probe de litere ornate dintr'un carnet de miniaturist	125
Fig. 12.— Biserica din Urșani-Vâlcea. Ctitorii. Păretele de Nord	108	Fig. 2.— Probe de litere ornate dintr'un carnet de miniaturist	125
<i>Monumente inedite din Romula.</i>		Fig. 3.	126
Fig. 42.— Muzeul Național din București	110	Fig. 4.	126
Fig. 43.— Muzeul Național de Antichități din București.	110	Fig. 5.	126
Fig. 44.— Col. Istrati-Capșa, Turnu-Severin	111	Fig. 6.	126
Fig. 45.— Col. Istrati-Capșa	112	Fig. 7.	127
Fig. 46.— Col. Istrati-Capșa și Col. Georgescu-Corabia.	112	Fig. 8.	227
Fig. 47.— Col. Istrati-Capșa	113	Fig. 9.	127
Fig. 48.— Col. Constantinescu și Col. Capșa	113	Fig. 10.	127
Fig. 49.— Col. Constantinescu	114	Fig. 11.	127
Fig. 50.— Col. Georgescu	115	Fig. 12.	127
		<i>Saint Georges délivre l'adolescent emmené en captivité par les Infidèles</i>	
		Fig. 1.— Saint Georges délivrant l'adolescent; icône du Musée municipal de Oradea.	128
		Fig. 2.— Sceau du monastère grec de Galați	129
		Fig. 3.— Agrandissement du même sceau	130

/.

BISERICA DIN URȘANI-VÂLCEA.

Biserica din Urșani este așezată pe o colină, încunjurată de dealuri împădurite, la câțiva kilometri de Hurezi (fig. 1). Ea este ctitoria unui vătaf de plaiu din părțile locului, ale cărui rude, foarte numeroase, sânt zugrăvite pe pereții de Vest, de Nord și de Sud ai pronaosului. Ei sânt îmbrăcați în costume naționale și dau, în acest chip, o notă de vioiciune zugrăvelilor acestei părți de biserică.

Planul are forma de treflă: biserica se prelungește printr'un pridvor deschis, pe opt coloane, din care două sânt angajate în ziduri. Pentru a ocroti frescele din pridvorul deschis, împotriva ploilor și a zloatelor mănate de vânturile puternice de pe aici, panta din față a acoperișului s'a prelungit printr'un aplecător de șindrilă, sprijinit pe stâlpi de lemn, după modelul de la Grămești. Acest aplecător slujește însă și la mesele de la praznice, când e vremea rea, sau la pomenile făcute pentru sufletele celor morți, obicei răspândit la Românii de pretutindeni, până în Maramurăș, unde pridvoarele își au rolul acesta bine determinat.

Că este așa, n'are cineva decât să urce în foișorul deschis de de-asupra pridvorului adăus de la biserica mănăstirii Vărbila din Prahova, pentru a găsi lingurile și stră-

chinile puse la păstrare, împreună cu alte lucruri trebuitoare la pomeniri.

Podoaba din afară a bisericii este redată de brâul care o încinge de de-asupra ferestrelor, de picturile din panourile de de-asupra acestui brâu, de rândurile de zimți de supt streșini și de cadrele lunguiete ale ferestrelor turelor (fig. 2).

Coloarea albă a pereților contrastează

Fig. 1. — Biserica din Urșani, jud. Vâlcea. Vedere generală.

cu aceia cenușie a acoperișului de șindrilă mărunță. Vertical, pereții bisericii sânt împărțiți în panouri de formă dreptunghiulară, intrerupte la jumătate de brâu amintit. Din pricina acestor panouri, care sânt executate din cărămidă, forma exterioră a bisericii este a unui poliedru. Un soclu streșinit face parte din elementele de arhitectură ale bisericii de la Urșani, iar, în măsura în care acest soclu are o culoare mai închisă decât restul, el

poate fi socotit și ca element decorativ.

Cadrele ferestrelor mici ale bisericii sânt de piatră și au formă dreptunghiulară.

Brâul este alcătuit dintr'un relief lucrat din cărămizi rotunjite, mărgenit de câte o bandă foarte îngustă, iar de o parte și alta câte un rând de zimți resultați din cărămizi așezate în colțuri.

Partea din josul brâului, până la soclu, este alcătuită din panouri dreptunghiulare, egale între ele.

Partea de de-asupra lui cuprinde un număr egal de panouri, încadrate în rame, scoase în relief din materialul de cons-

Fig. 2. — Biserica Urșani-Vâlcea. Vedere din spre altar.

truție și rotunjite în formă de arc, în partea de sus. Fiecare panou închide câte un personaj biblic, în părțile laterale, sau câte două personaje în cele trei panouri ale altarului. Ca și la biserica din Folești, ca și la alte biserici cu „sibile“, ca: Paraclisul de la Episcopia din Râmnicul-Vâlcea, Biserica cu Sfinți din Caracal, Biserica cu Sfinți din București și în atâtea alte locuri, picturile exterioare de la Urșani înfățișează filosofi și sibile cari au proorocit venirea lui Hristos.

În unghiul format de arcuirea ramelor panourilor, precum și de-asupra acestora,

se observă un ornament floral pe care îl întâlnim și la turlă. De-asupra acestui ornament începe un brâu de trei rânduri de zimți care împodobește biserica pe supt streșină.

Turlele au ca basă un pătrat, împodobit cu ornamente florale de colțuri, streșinit cu șindrilă și încunjurat de două rânduri de zimți. În aceste pătrate se înscriu bazele în formă stelară, în opt laturi, ale turelor. Pe fiecare latură apare câte o fereastră lunguiață, închisă de un cadru rotunjit în partea superioară și împodobit cu câte două arcuri de zimți. Arcurile de zimți se sprijină în capetele coloanelor rotunde care înlocuiesc muchiile prea ascuțite ale poliedrului, care este însăși turla.

De-asupra acestor arcuri, ca și de-asupra celor ale panourilor de supt streșină, urmează un ornament floral zugrăvit, iar supt streșinile turelor aceleași două rânduri de zimți. Acoperișul turelor este un coif de forma piramidală, având ca basă un octogon, a cărui streșină continuă forma octogonală a piramidei.

Pictura exterioară. Scenele zugrăvite în panourile amintite, începând de la altar, pe latura sudică, sânt următoarele:

Buna Vestire, Avraam și Isac, Iosaf¹ filosof, Rovim² (*sic*) filosof, Iudita³ (*sic*) filosof, Melcoră⁴ (*sic*) filosof, Gaspar filosof, Balthazar filosof⁵, Rovavachel⁶ (*sic*) filosof, Estiră⁷ filosof (femeie), Afathan filosof⁸, Iosaf filosof⁹, Veniamin filosof¹⁰, Aminandac¹¹, filosof, Iuda filosof.

Pe zidul de Nord, începând de la aceeași scenă a Bunei Vestiri, urmează:

Varlaam filosof¹², Nahor filosof¹³, în ace-

¹ Pentru Iosif patriarh.

² Pentru Ruvin patriarh.

³ Zugravul a incurcat numele lui Iuda, din rândul patriarhilor, cu acela al Iuditei din rândul femeilor sfinte ale testamentului vechiu.

⁴ Melchior.

⁵ Numele celor trei magi.

⁶ În loc de Zorobabel de sigur.

⁷ În loc de Estera.

⁸ În loc de Nathan prooroc.

⁹ Întâlnit mai sus.

¹⁰ Fiul lui Iacob, din rândul patriarhilor.

¹¹ Aminadam din rândul dreptilor.

¹² Din rândul cuvioșilor.

¹³ Din rândul sfinților strămoși.

laș panou, Gad filosof¹, Alisandru (*sic*) filosof², „... filosof, Hevurtica filosof (femeie)³, Calipăson filosof⁴, Aristotel filosof⁵, Nevitaleam filosof⁶, Avimeleh filosof⁷, Adelfica filosof⁸, Ruf filosof⁹, Iasug filosof¹⁰, Îngerul Domnului de-asupra unei ferestuici, Euripid filosof, Esop filosof¹¹.

De-asupra coloanelor pridvorului: Jertfa lui Avel și uciderea lui Cain.

Din cele înșirate mai sus, se vede că zugravul n'a făcut nicio deosebire între filosof și sibila, de aceea și numele feminine sânt însoțite de cuvântul filosof. Tot așa cu privire la fiii Iacob.

Între Hevurtica-Helespontica, după cum am propus noi, și „Alisandru filosof“, mai e un nume, pe care nu l-am descifrat.

Zugravul. Pe latura de Sud găsim, însemnat cu roșu, numele zugravului, și anume: „Dinu zugrav sud Gorj“, apoi numele și însemnarea: „Ion Andrei dă var sfintei biserici la zugrăvit, 7314“, adică 1806.

Însemnarea este prețioasă, în rândul întâiu fiindcă ni dă numele zugravului și, al doilea, ni putem face ideie de tehnica lucrului de artă, păstrată de acest zugrav și de tovarășii lui din Gorj însemnați în pronaos și la

proscomidie, după cum urmează mai jos.

După inscripția, care însoțește pe arhanghelul Mihail¹, din naos, se adaugă „Pred[a] zug[rav], leat 1805, iar, la proscomidie: Milcu zugrav, Gheorghe fiind ucenic, Preda zug. ot sud Gorj“².

Arhitectura. Turla de de-a-upra pronaosului pare a se fi adăugit mai târziu, judecând

Fig. 3. — Biserica Urșini-Vâlcea Ușa, pisania și chenarul.

după resturile de zugrăveli care înfățișează, în latura de Sud, capetele ctitorilor, ră-

¹ Din rândul fiilor lui Iacob.

² Din rândul patriarhilor cari au luat parte la Soboare.

³ Hevurtica poate în loc de Helespontica, una dintre sibile.

⁴ În loc de Calipso

⁵ Care după Erminie grăiește: „Firea nașterii lui Dumnezeu iaste fără trudă; căci de la sineși se înființează însuși cuvântul“ (V. Grecu, o. c., p. 146).

⁶ În loc de Nethalim sau Neftali, unul din cei doisprezece fii ai lui Iacob.

⁷ Cel care scoate din groapă pe Ieremia.

⁸ În loc de Delfica, sibila.

⁹ Trecut în rândul filosofilor din rândul celor șaptezeci de apostoli.

¹⁰ Să fie un nume corupt?

¹¹ Filosofi greci.

¹ „Cine va intra în biserică necurat, de această sabie va fi tăiat.“ Despre această inscripție, care amintește pe cea de la Argeș, am vorbit în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, XXVII (1934), p. 43.

² Numele zugravului Dinu și al lui Gheorghe le întâlnim și la biserica din Vioarești, ctitorie a aceluiași vâtaf de plaiu Ion Urșanu; Maria Goleșcu. *Biserica din Vioarești* în „Boabe de grâu“, IV, no. 1, 1933, p. 27. Zugravul Dinu apare singur și la Cociobei, o altă ctitorie a vâtafului; *ibid.*

mase după ce s'a făcut loc uşii scării ce duce, prin grosimea zidului, la pod.

Pronaosul este despărţit de naos printr'un zid care serveşte în acelaşi timp şi la sprijinirea greutateii bolţilor, atât de o parte, cât şi de cealaltă, anulând apăsările laterale ale pantocratorului şi ale calotei din pronaos.

Naosul, cu cele două abside laterale, unde

partimente mai mici, în acelaşi scop al susţinerii greutateilor de sus.

În resumat, biserica de la Urşani se înfăţişează arhitectonic aşa: cu pridvor deschis, sprijinit pe opt coloane, cu un pronaos închis de patru ziduri groase care sprijină calota sferică, de-asupra căreia se înalţă turla din faţă, cu un naos mărgenit între zidul tâmplei şi cel despărţitor de pronaos şi prezentând două abside laterale, boltite în calote sferice, de-asupra cărora, pe patru arcuri larg deschise, se înalţă turla pantocratorului şi cu un altar, — a treia absidă —, proporţionat cu restul bisericii şi bine legat de ea. În axa uşile de intrare în pronaos în naos şi altar.

Sculptura în piatră este slab reprezentată la Urşani. Cadrele ferestrelor sunt simple, ca şi laturea de de-a-supra a cadrului uşii de intrare, a cărei linie dreaptă este scobită într'un singur loc la mijloc, în unghiuri drepte. Părţile laterale ale cadrului, — uşorii de piatră —, încearcă a ni înfăţişa linia şerpuită, lujerul unei plante, cu câteva flori simple, în lungime, iar la basă o floare deschisă ca o rosetă.

Pisania, în relief, lucrată fără nicio artă, dintr'o piatră slabă, având de-asupra un fronton sculptat, arată ca pietrarii dispăruseră de pe aici.

Sculptura în lemn este însă altceva. Ea arată că meşteşugul acesta a continuat pe aici, lucru explicabil de altfel prin aceea că ţăranul însuşi ştie a-şi împodobi locuinţa cu lucruri de mâna lui şi că lemnul, aşa de răspândit atunci ca şi acum, în acest ținut, era materialul cel mai la îndemână.

Uşa de la intrare este sculptată linear. Este formată din două canate, fiecare canat având câte cinci panouri sculptate, iar

Fig. 4. — Urşani-Vâlcea. Fragment din Judecata din urmă şi Pisania.

arhitectul a găsit cheia apăsării turlei pantocratorului, puternic sprijinită pe cele patru arcuri mari ale căror capete cad pe încheieturile zidurilor absidelor.

Tâmpla de zid face şi ea legătura între pereţii laterali ai celei de a treia abside, care formează altarul, împlinind funcţia pe care o îndeplineşte zidul dintre naos şi pronaos şi împărţind biserica în com-

legătura între canate o face un *pilastru* sculptat și el ca și celelalte părți.

Motivul principal în sculptura ușilor este linia frântă, care dă un zig-zag ce se împletește cu un altul, dând naștere la romburi și triunghiuri, ca forme geometrice. Înăuntrul lor apare un ornament floral: o frunză cu trei foi, mai dezvoltată sau mai puțin dezvoltată, după spațiul ce-i stă la îndemână.

Margenile laterale sânt sculptate în lung, ca și benzile dintre panouri; panourile însă, de formă dreptunghiulară, înscriu în ele un romb, tăiat la rândul său de diagonalele dreptunghiului și dând cu ele naștere la alte patru romburi mai mici și la opt triunghiuri isoscele pe margene. Panoul al doilea, de sus, din dreapta, poartă data de 1805, iar cel din stânga, de sus, inițialele Z și T, de sigur din numele meșterului.

Singur pilastrul este sculptat deosebit, căci zig-zagul din restul ușii potolit până ce dă naștere liniei șerpuite, care, aici, este lujerul unei plante cu frunze și flori stilisate în legătură cu golurile prelungi ale liniei șerpuite.

În dreptul belciugelor și al incuietorii, sculptura pilastrului este ca și în restul ușii: lineară (fig. 3).

De-asupra ușii, pisania, în relief, are cuprinsul următor

† „Această sfântă și dumnezeiască biserică iaste din temelie zidită și infrumusețată cu toată cheltuiala și osteneala dumnealui jipanū (sic) Ioan Popescu¹, care și vatafū să află acestui plaiu Hurezu intru cinstea și lauda praznicului Vovedenia Sfintei Născătoare de Dumnezeu, care și intru pofali² (sic) sfântului Ion Botezătoru aceste amândouă sfinte praznice le săvârșăște. Dumnealui

ctitoru cată de a să pomeni dumnealui și părinții cei răposați în veașnică pomenire pe tot neamu dumnealui. Și s'au zidit această biserică în zilele Măriei Sale Costandinu Moruzi-Vodă cu blagoslovenia Sfintiei Sale episcopu Nectare¹, la ani de la [Hs.] 1800, Iulie 22. Începutu-s'a lucrarea să desăvârșită 180... Și la această beseașică s'au

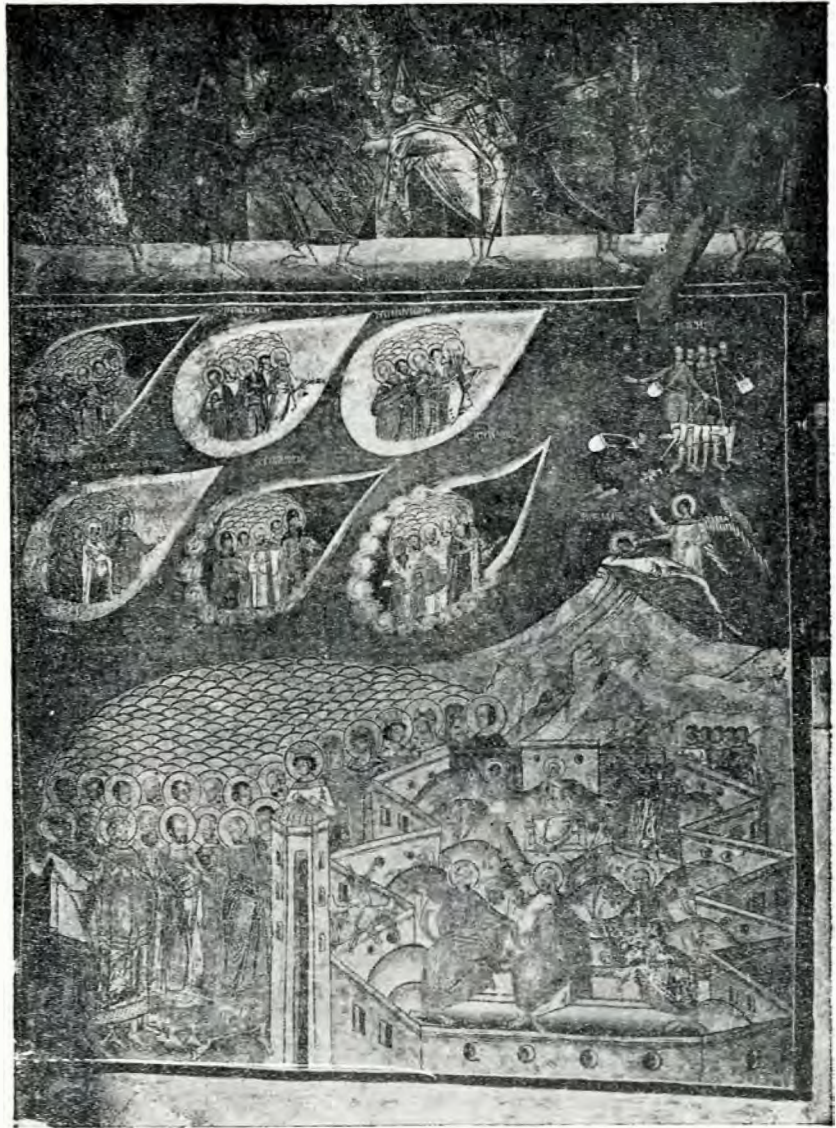

Fig. 5. — Biserica Urșani-Vâlcea. Scena Raiului.

mai îndemnat de au mai ajutat și alți ctitori cu bani și cu ajutoi, cum cu osăbire a să pomeni. Vii: Ionu, Nedelea, Costandin, Dumitru, Nicolae ereu, Ion, Florea, Stanca, Nicolae diaconu, Dumitru, Stanca, Pătru, Dumitru, Mihai. Morți: Mihailă, Barbu,

¹ În zugrăveli e numit Ion Urșanu. El e ctitorul mai multor biserici din regiune.

² Intru lauda.

¹ Nectarie Moraitul, mai târziu Mitropolit (1792, 16 Decembrie 1812); N. Iorga, *Istoria Bisericii Române*, vol. II, ed. a 2-a, Vălenii-de-Munte 1932, p. 323.

Pătru, Stan, Stanca, Dumitru, Ion ereu, Florica, Costandin, Radu, Stoica, Dumitru, Costandina și cu tot neamul lor, Gheorghe, Florica¹, Pătru, Dumitru² (fig. 4).

Pictura. Este capitolul cel mai de samă al bisericii Urșanilor. Într'adevăr mișcarea și vioiciunea personagiilor, așezarea grupelor, frământarea din Iad, pacea desă-

inclinat a crede că pictura acestei biserici este făcută măcar pe la jumătatea secolului al XVIII-lea.

Judecata din urmă. Va fi cercetată mai pe larg cu un alt prilej. Fiindcă însă despre acest subiect mai este vorba și la biserica din Olănești, vom încerca a face unele apropiieri între această scenă la Urșani și între aceia de la Olănești.

De-asupra pisaniei se află scaunul de judecată străjuit de îngeri, dintre cari cei doi din lături au aripile întinse. Pe scaun stă un porumbel alb cu aripile întinse, în dreapta scaunului, Adam în genunchiat, în stânga Eva. În față, ciocanul, cleștele și cuiele, într'un vas rotund. De o parte și alta a scaunului de Judecată, stând în jețuri, doi sfinți cu săbii: unul mai tânăr, altul mai bătrân, probabil, Sf. Petru și Pavel. Scena este însoțită de inscripție: „Gătirea scaun de judecată”. De-asupra acestora, în nori, cu un număr de șase roate supt picioare, Isus Hristos, având în dreapta pe Maica Domnului, iar în stânga pe Sf. Ioan.

Raiul. Lipsesc din grădina cei doi îngeri de lângă Maica Domnului; în schimb avem pe cele cinci fete înțelepte, în dosul cărora, dincolo de zid, așteaptă cele cinci fete nebune.

În locul dreptului Lazăr din scena de la biserica Olănești, găsim, la Urșani, scena trezirii proorocului Daniil pe care, alături de aceia cu Lazăr, o întâlnim la Cozia.

Cetele, în număr de șase, sânt grupate pe două rânduri în lung câte trei, ca și la Cozia. În rândul de jos, începând de la margene: „Ceata cuvioaselor mucenice”, „ceata cuvioșilor”, „ceata arhierilor”. În rândul de sus: „Ceata mucenicilor”, „ceata apostolilor”, „ceata proorocilor”. Cetele sânt închise într'o perdea de nori având forma unui oval ascuțit.

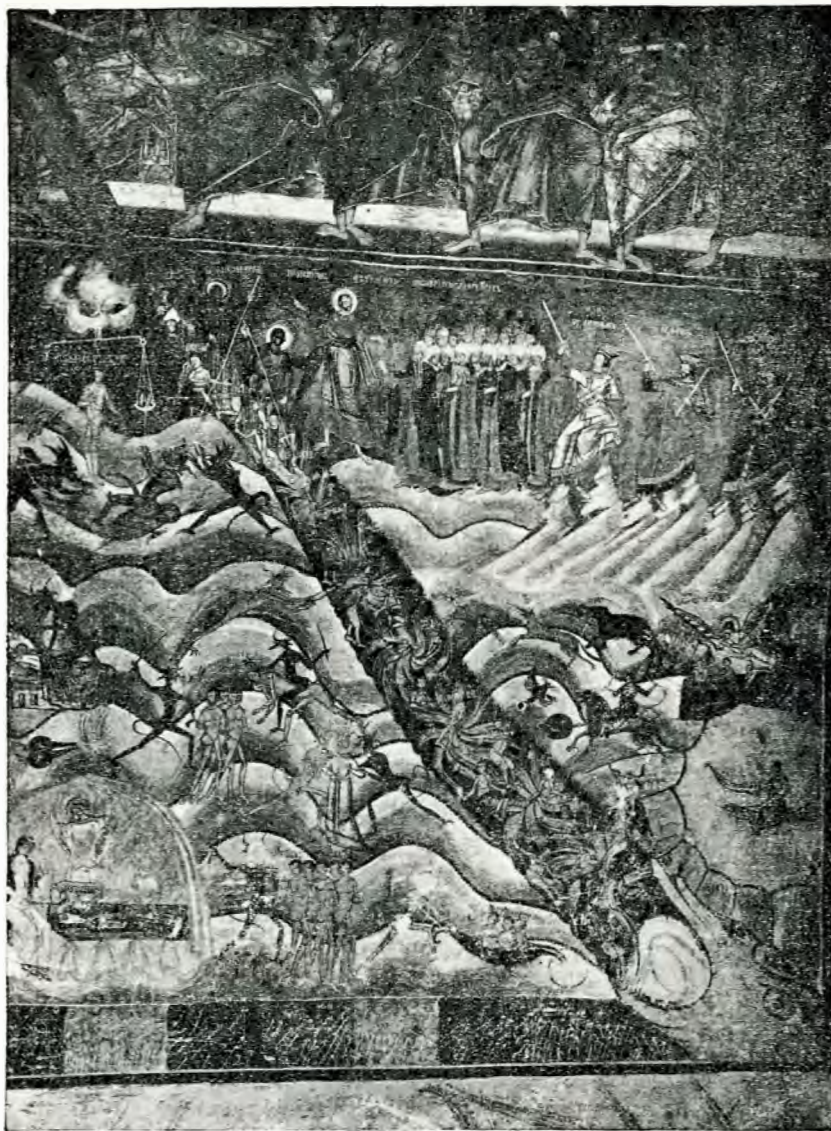

Fig. 6. — Biserica din Urșani-Văleea Iadul.

vârșită a celor din grădina Raiului, mănuierea săbiilor în mâna arhanghelilor din pronaos și a celor trei Împărați din scena judecării din urmă, te fac să te gândești la o altă epocă, mai veche și, de n'ar fi atâtea date care să arăte anul 1805, ai fi

¹ Cu altă literă.

² Inscriptia a fost așezată când s'a terminat biserica, înscrind și omelnicul ctitorilor cu viii și morții lor.

În fața cetelor șase cerșetori, cu toiege și traiste atârinate de gât, „săracii”: orbi, șchiopi și un olog (fig. 5).

Iadul. Spre deosebire de cea de la Olănești și cea de la Cozia, scena Iadului de la Urșani, prin mișcarea celor din munci și a diavolilor negri, se apropie mult de scena de la Hurezi. Limba de foc ce desparte în două zone scena Iadului, lăsând în dreapta învierea morților, iar în stânga muncile păcătoșilor, pornește din gura unui balaur și invăluie în para ei pe cei pedepsiți. Spre a reda cât mai bine zbuciumul din mijlocul vâlvătaii, în jurul fiecărui chinuit flăcările se înalță și se rotesc întocmai ca brațele unei helici (fig. 6).

În stânga sus: Cumpăna dreptății de care se agață diavoli; ceva mai jos, cei cari dorm Dumineca, apoi moartea bogatului nemilostiv. În dreptul celor cari dorm Dumineca, diavolul întinde de picior pe unul din flacăra, mai jos „muerea curvă”, pe care merge călare un diavol; în dreptul acesteia „hoții” mănâncă la iad de diavol; mai jos „Antichrist”, întins, ca de obicei, de doi diavoli, și mai jos „călugărițele curve”. Între cei cari dorm Dumineca și între moartea bogatului nemilostiv sânt niște foale care întetesc focul, apoi un diavol care duce cu o roabă elegantă trei „curvari egumeni”.

De cealaltă parte, sus: „Inge, nemilostiv”, alături de încă unul cu trident, apoi Moise cu Evreii, cu inscripția: „Moise prooroc arată Turcilor și Ovreilor venirea lui Isus Hristos”. „Țar Alexandru”, „Țar Faraon”, „Țar Nabucudonosor”; pe zidul de Sud „Țar Chesariu”, mai jos: „vulpea”, „lupu”, „ursu”, în „învierea morților”, trâmbițată de ingerul de alături.

„Lumea”, o femeie călare pe leu, ține de-asupra capului un șarpe în formă de

arc. Are în fața o broască țestoasă și un fel de scorpion mare.

„Marea”, tot o femeie, călare pe doi pești, ține în mâni o corabie.

Iată însă că, făcând apropierea între diferitele scene din Judecata din urmă, găsim explicația așezării proorocului Daniil în atitudinea omului culcat și rostul Impă-

Fig. 7. — Biserica din Urșani-Vâlcea. Sfântul Arhanghel Mihail.
Pictura din pronaos.

raților zugrăviți în această scenă. Cu unele ușoare întregiri avem a face cu „Vedenia proorocului Daniil”.

„Casă și pre un pat dormind Daniil și mare din afară de casa aceia; și la ceale patru margini ale mării, suflând cele patru vânturi și patru fiară, suindu-să în sus din marea aceia; întâia fiară, leu cu aripi de

vultur; și de-asupra lui șezând Nabucodonosor, împăratul Vavilonului, ținând în mână un schiptru; fiara a doua, o ursoaică având trei coaste în dinții ei și de-asupra ei Împăratul Perșilor Darie, o sabie goală ținând în mână; fiara a treia, pardos, pestriță cu patru aripi și cu patru capete; și de-asupra lui Împăratul Machedonenilor Alexandru ținând în mână o sulită; fiara a patra ca un leu negru cu dinții de fier și cu zece coarne, ceale trei sfărâmate și între coarnele acelea un mic corn răsarit, care cornișor ochi avea de om și

agățate de umeri, 5. „cel ce ascultă la ușă“, 6. „cârciumarul“, 7. „croitoru“, 8. „nemilostivu“, 9. . . . , 10. „înșelătoru“, 11. „mincinosul“, 12. „fermecătoarea“, 13. „curvariu“, 14. „ucigașu“, 15. „muiarea care ia mana“, 16. „călugării curvari“, 17. „popa curvar“, 18. „mozaviru“, 19. „cârciumaru“, 20. . . . , 21. „bețivu“, 22. „muiarea care ia laptele“, 23. „preoteasa“, 24. „Ține Satana pre Iuda“. În brațele unui diavol cu coarne șade Iuda. Spre gura balaurului: 25. „Iacomu“, 26. „pizmașu“, apoi o mulțime pe care o inghite această gură de

Fig. 8. — Biserica din Urșani-Vâlcea. Picturi pe bolți.

gură; și de-asupra lui Împăratul Romanilor August, o topazie ținând în mână (care a e o piatră scumpă și năstămată). Și cealelalte, precum e la venirea a doua¹.

Scena aceasta este foarte bine redată în zugrăvelile de la Olănești (fig. 4).

Începând de sus în jos, iată puzderia de păcătoși pe cari îi arde focul Iadului: 1. „mozavirul nesățios“, 2. „morariu“, cu o piatră de moară pe cap, 3. „hoțu“, 4. „cântaragiul“, cu cârligele și balanța

balaur. De-asupra capului balaurului sânt însemnate numele arhiereilor: Ana și Caiafa, urmate de numele lui Pilat.

Dedesubtul flacării și a scenelor arătate mai sus dăm de o bandă de culoare mai închisă, în care sânt schițate mulțime de corpuri. Aceasta cuprinde partea numită: „Plângerea și scrâșnirea dinților“, foarte răspândită, ca, de altfel, întreaga scenă.

Sânt și unele grafite, care cuprind nume comune, fără vre-o însemnătate.

Arhanghelul Mihail este înfățișat cu sabie scoasă, adusă puțin la vârf, cu garda mare,

¹ V. Grecu, o. c., pp. 128-129.

cu aripile înălțate și călcând pe un muribund. Când se va răspândi în straturile largi ale celor interesați așezarea mormântului lui Duca în fața arhanghelului răsunător, se va face numai decât legătura între emblema politică și această întâmplare, și imaginația populară va crea legenda. Scena este în pronaos (fig. 7).

Supt icoanele zugrăvite pe zid, draperiile sânt înlocuite prin niște panouri care înfățișează un vas cu flori, precum întâlnim alături, la Hurezii lui Brâncoveanu.

Pictura bolților absidei de Sud cuprinde

ne înlesnește să facem deosebirea dintre unii și alții. Altfel nu ni-ar rămânea altceva de făcut pentru a-i deosebi și asta numai la câțiva, decât: părul alb, bărbile la doi clerici și zbârciturile feței la unul singur.

Femeile au același chip. În total sânt înfățișați la Urșani treizeci și șapte de oameni mari, dintre cari optsprezece bărbați, nouăsprezece femei, la cari se adaugă și șase copii. Ca și la Olănești, copiii n'au același nivel la picioare ca oamenii mari, ci sânt ridicați ceva mai sus, ca și când

Fig. 9. — Biserica din Urșani-Vâlcea. Ctitorii. Făretele de Vest, în dreapta.

o scenă centrală: Coborirea lui Isus la Iad, sfărâmarea porților și a incuietorilor Iadului. În jurul ei scene praznicare, și anume: „Coborirea de pe cruce“, „Dumineca Tomiei“, „Dumineca Mironosițelor“, „Dumineca Slăbănogului“, „Dumineca Samariencii“, „Dumineca Orbului“. În registrul următor, în medalioane, dăm peste un rând de sfinți. Spațiile dintre medalioane sânt întregite cu flori (fig. 8).

Ctitorii. Înfațișați de profil, ctitorii de la Urșani apar cu același chip, în aceeași atitudine, și numai numele scris de-asupra

ar fi suspendați.

Împărțiți după locurile ce ocupă, ctitorii de la Urșani sânt așezați astfel: pe zidul de Vest, de o parte a ușii, anume spre Nord, trei bărbați, trei femei și trei copii, de cealaltă parte, spre Sud, doi bărbați și patru femei. În urma acestora, pe zidul de Sud, vin doi bărbați, o femeie și un copil, despărțiți prin locul lăsat pentru fereastră, de alți doi bărbați, două femei și doi copii.

Pe zidul de Nord găsim nouă bărbați, dintre cari doi sânt preoți și nouă femei.

În mod obișnuit, ctitorii bisericilor noastre sânt așezați unul după altul, după gradul de rudenie cu ctitorul principal.

În unele locuri ordinea aceasta se păstrează, iar așezarea lor unul după altul, ținând către tabloul votiv, este respectată.

În altele, cum e la Hurezi și aici, rânduiala aceasta nu s'a păstrat, căci pe zidurile laterale zugravul a așezat pe ctitorii de aici cu fața spre biserică, iar nu spre tabloul votiv. Așa i s'a părut lui că se cade.

Numai la biserica din Călinești, de pe malul Oltului, am mai întâlnit un număr

mâneca strânsă și închisă cu un rând de bumbi negri, mărunți, mărgeniți de amândouă părțile de găietane de aceeași culoare. Se incheie la gât printr'un șir de bumbi de aceeași culoare ca și cei de la mâneci. Legătura de la gât, amintitoare a șalului, este de o materie prețioasă, lăsând să i se vadă broderiile de pe margini și florile cu cari este împodobit.

„Stana, jupâneasa dumnealui“, se poartă cu pălăriuță albă, de blăniță, împodobită la frunte cu o pană scumpă de culoare neagră și de forma unei flori umbelifere;

Fig. 10 — Biserica din Urșani-Vâlcea. Ctitorii. Păretele de Vest, în stânga ușii.

așa de mare de ctitori, dar parcă tot nu sânt așa de numeroși ca cei de la Urșani.

Primul este jupanul Ioan Urșanu, cu inscripția:

„Jupanu Ioan Urșanu și vâtaf fiind au început această biserică și au stat ctitor“ (fig. 9).

Costumul. Cu capul gol, cu mustață lungă, vâtaful Ion poartă plete lungi lăsate pe umăr. Este îmbrăcat cu o haină cu mâneca largă, cu guler lat răsfrânt pe umeri și drept nasturi niște talere rotunde, câte cinci pe fiecare parte. Pe dedesupt e îmbrăcat într'un anterior boieresc, având

în urechi are cercei bogați, înrâmați în aur și cuprinzând o piatră prețioasă de formă ovală. Peste pălăriuță poartă, lăsate pe umeri, marama albă, pe care o au toată femeile acestei ctitorii. Gâtul este împodobit de o salbă cu trei rânduri de perle. Pe umeri are o haină bogată, imblănită, cu guler lat de blană, lăsat pe spate, cu margini late, imblănite, cu mânecile de asemenea bogat imblănite. Pe dedesupt are o rochie de culoare deschisă înflorită, peste care poartă o cingătoare care se închide cu două paftale de argint, în formă

de inimă, puțin curbate la vârf, cum se purta încă de pe vremea lui Brâncoveanu.

Înainte jupănesei Stana stă cu mâinile încrucișate, ca pentru rugăciune, o copilă cu plete negre, cu capul gol, îmbrăcată cu o dulamă albă, fără mâneci, imblănită, iar pe dedesupt poartă o iie cu râuri.

Urmează rudele mai sărace. „Costandin Urșanu, brat¹, au ajutorat cu taler”. Poartă plete lungi ca și toți ceilalți; ca vârstă apropie pe ctitorul principal, ca îmbrăcăminte se deosebește de el. Costandin poartă o zeghe lungă, albă, imblănită, fără

cina soțului și a altui bărbat care urmează, n'o vedem decât de la umeri în sus. La gât poartă două șiruri de mărgelă, în urechi cercei mai modești decât ai Stanei, iar pe cap n'are decât o maramă.

„Dumitru Urșanu, brat, au ajutorat cu taler”, este îmbrăcat la fel cu Costandin. Este mai tânăr însă, mustața lungă, și pletele lăsate pe umeri sânt negre. În fața lui se află un copil.

„Măria, jupâneasa dumnealui”, cu mâna pe umărul soțului, este îmbrăcată ca și cealaltă Marie. Poartă la gât trei rânduri

Fig. 11. — Biserica din Urșani-Vâlcea. Ctitorii. Păretele de Sud.

mâneci. Pe dedesuptul acesteia are o altă haină, cu mâneca strânsă, imblănită mai sus de cot, închisă pe piept cu un șir de bumbi negri și cu găitane de culoare închisă. Capetele mânelor se răsfrâng în afară, dând forma unui unghiu, împodobit cu bumbi și cu găitane. Peste această haină, tot lungă, poartă un brâu lat. În față are un copil îmbrăcat ca și ceilalți.

„Măria, jupâneasa dumnealui”, neavând loc să fie zugrăvită în întregime, din pri-

de perle albe.

De cealaltă parte a ușii susține biserica „Jupâneasa Nedelea, muma vâtafului”, despre care inscripția spune mai departe că „au început biserica și au isprăvit-o”. Ea poartă pe umeri o haină blănită ca și a soției vâtafului: în schimb n'are pălărie, ci numai maramă care încunjoară gâtul, ca la mai toate femeile mai în vârstă zugrăvite aici. Se observă încheietura în bumbi și scobitura rochiei de-asupra bustului (fig. 10).

După această jupâneasă urmează chipul negricios, fără inscripție, al unui bărbat

¹ Frate cu Ion Popescu, de sigur.

de o altă factură decât celelalte portrete¹.

„*Florica, sora vătafului*“, deci fiica Nedelei, este îmbrăcată la fel cu mamă-sa și cu cele două surori care o urmează, și anume:

„*Ioana, sora vătafului*“, și *Stana, sora vătafului*“. Singura deosebire față de jupăneasa Nedelea este că aceste trei surori poartă la gât șiraguri de perle, iar cea din urmă are o rochie cu dungi, spre deosebire de celelalte, care au rochii cu flori. Urmează apoi un bărbat, îmbrăcat în felul

secolul al XVIII-lea¹. Dincolo de fereasta care-i desparte de cei de mai sus, urmează: „*Jupan Barbu Urșanu, brat vătafu, a fost purtător de grijă la această biserică și au și isprăvit-o*“.

În fața lui o copiliță cu o hăinuță scurtă, fără mâneci, cu blană, cu rochiță în dungi, iar cingătoarea cu paftale rotunde.

Vine apoi „*Dumitra, soția lui*“, „*jupan Pătru, brat vatafu*“, cu un copil în față, „*Stanca, soția lui*“.

Costumele lor sânt cele descrise mai

Fig. 12. — Biserica Urșani jud. Vâlcea. Ctitorii. Păretele de Nord.

celor doi descriși mai sus, Constantin și Dumitru. N'are însă nicio inscripție.

Pe zidul de Sud, începând din spre naos: „*Jupan Mihailă, tatăl vătafului*“, apoi „*Toma, gineri-său*“, în costume asemănătoare celorlalți. Înaintea lui Toma e un copilăș. „*Stanca, sora vătafului*“, în costumul femeiesc descris mai sus, înfățișează o pafta rotundă, împodobită cu o floare deschisă, floarea soarelui, motiv ornamental răspândit în

sus (fig. 11).

Șirul cel mai numeros este cel de pe zidul de Nord, care începe cu:

„*Jupan Mihai...*“, singur în tot acest șir cu haină imblănită ca a jupănelor. Imbrăcămintea de dedesupt, înflorată ca a femeilor, ne-ar putea face să credem că zugravul a înlocuit o femeie cu acest Mihai, căruia i-a schimbat fisionomia numai prin adăugirea unor mustăți lungi.

¹ Lipsă de spațiu ?

¹ Motivul acesta se întâlnește și în cadrul de piatră al ușii de la Vioarești, de care a fost vorba mai sus.

Il urmează „*Măria, soția dumnealui*”, cu părul împletit în coade care atârnă pe lângă urechi, purtând pălăriuță ca și Stana, soția vâtafului, și niște cercei pandantivi, în urechi.

Ea și soțul ei sânt, de altfel, singurii cu costume apropiate de ale vâtafului și de al soției acestuia.

Ca și cele două preotese care vin mai în urmă, poartă la gât mărgelile colorate, nu perle albe ca și celelalte.

„Popa Dumitru”, cu barbă, mustăți și plete, este îmbrăcat în veșminte. „*Preoteasa Mira*” îl urmează. „*Popa Nicolae*”, tot în costum preotesc, urmat de „*Preoteasa Ilinca*”. „*Diaconu Nicolae*” poartă un costum diaconesc, mai simplu decât al preoților. „*Diaconița Stanca*”. „*Filip Tănăsescu*” e un bătrân cărunt. „*Ioana*”, apoi „*Radu, brat Filip*”, „*Ilinca*”, „*Dumitru*”, „*Stanca*”, „*Dumitru snă popa*”. Acesta din urmă, cu încă

alte trei figuri care urmează, sânt retezați de la umeri în jos, pentru a face loc ușii ce duce la pod. De-asupra lor inscripțiile sânt șterse. Ici-colo au mai rămas ceva urme. De-asupra capetelor celor zece din urmă apare și inscripția aceasta lămuritoare pentru așezarea lor acolo: „*Acește ce să numesc prisoa[se] au ajutorat cine cu ce au putut ; mai mult cu alergătura*” (fig. 12).

Închidere. La începutul veacului al XIX-lea arhitectura bisericii de la Urșani păstra liniile și proporțiile veacului trecut, pictura se menținea la tehnica ei veche, iar sculptura în lemn își avea încă reprezentanții ei destoinici. O lume credincioasă bunelor tradiții ridica, după puterile ei, între colinele verzi ale plaiului Hurezi un monument de artă românească, amintind strălucitele vremi ale acestei arte, în timpul lui Matei Basarab și al lui Constantin Brâncoveanu, în aceste locuri.

VI.

TĂBLIȚE VOTIVE ALE „CAVALERILOR DANUBIENI.”

258. — Fragment dintr'un relief de marmoră. Muzeul Național de Antichități din București. Mă-

Fig. 42. — Muzeul Național din București.

soară: $0,080 \times 0,070 \times 0,020$ m. Fig. 42.

Din repertoriul figurativ al scenelor se mai păstrează o parte din două registre.

a. În primul registru, care era central și principal, se vede un cavaler cu bustul rupt, îmbrăcat cu o tunică, pantaloni și mantie fluturândă în vânt. Supt copitele calului e căzut un om cu fața la pământ.

b. Din zona următoare au rămas: un șarpe ce se întinde supt omul căzut și capul unui personaj, imediat supt reptilă.

259. — Alt fragment dintr'un relief de marmoră. Muzeul din București. Măsoară: $0,066 \times 0,050 \times 0,010$ m. Fig. 43.

a. În centrul registrului central se află o femeie, ce are în față un trepied pe care stă un pește. Ea e flancată de doi cavaleri. Din cavalerul care era la stânga se mai păstrează un picior și partea din față a unui cal. Din celălalt cavaler, supt care e un om căzut pe spate, se păstrează o bună parte din cal și un picior al stăpânului. Femeia din centru duce palmele supt botul cailor.

b. În ultima zonă se mai mențin doi șerpi, ce însoțesc pe cei doi cavaleri și sânt dispuși în schemă haraldică.

260. — *Tăblița de plumb.* Descoperită în 1905 de maiorul Tzupagu, care o vându colecției Capșa, unde se păstrează. Măsoară: $0,083 \times 0,077 \times 0,004$ m. Fig. 44.

Repertoriul e încadrat de două colonete răsu-cite și terminate cu capitele corintice, care susțin un dublu arc rupt în centru. Cele două arcuri formează două mici nișe legate între ele și compuse din trei linii boltite, ale căror goluri sânt umplute cu șiruri de perle.

a. La intersecția nișelor se află o acvilă ce privește spre stânga și e gata de zbor. În colțurile superioare ale plăcii stau două capete ome-nești; cel din dreapta fiind mai clar, se vede că suflă într'o trompetă.

b. În nișa din stânga e bustul lui *Sol* îmbrăcat într'o mantie, cu capul încununat cu o coroană

Fig. 43. — Muzeul Național de Antichități din București.

de raze și cu o tolbă de săgeți alături de arc, pe spatele lui. Nișa din dreapta e rezervată bus-tului *Lunei*, îmbrăcată și ducând în spate un corn

de semilună. Lângă basa ce unește cele două nișe, e pus un cap de taur flancat de doi șerpi ce se ridică spre coarnele lui.

c. Centrul monumentului e ocupat de o femeie în picioare, de profil spre dreapta, îmbrăcată cu un chiton și un chimation. Ea stă pe o basă simplă, așezată de-asupra unui pumnal pus orizontal pe pământ și duce palmele supt botul cailor. Cavalerul din stânga e un soldat, înarmat cu coif și platoșă, peste care flutură o hlamidă. Cu dreapta ridicată face salutul roman spre femeia din centru. Un acolit la fel îmbrăcat stă în picioare la spatele stăpânului. Cavalerul din dreapta e îmbrăcat în costum oriental (tunică și mantie fluturândă în vânt) și cu capul descoperit. Face și el același salut. E urmat la fel de un acolit, purtând tot un costum oriental, cu beretul frigian pe cap. Se pare că e agățat cu mâinile de coada calului. Supt copitele cailor sânt căzuți cu fața la pământ, doi oameni.

d. În zona următoare, începând de la stânga spre dreapta, se văd: un leu înfuriat spre un *kantharos*; un trepied încărcat cu un pește (delfin?), spre care își ridică ciocul un cocoș; un om ce stă în picioare lângă un altar, de-asupra căruia întinde mâna și privește spre un mic edificiu care are forma unui templu, cu un fronton susținut de trei coloane, acoperișul și pereții formați numai din bârne și fiind umplut cu niște obiecte neclare, de o formă circulară și punctate în centru.

e. Ultima fâșie a repertoriului conține de asemenea o serie de lucruri și ființe destul de clare. Un câne aleargă spre dreapta. În fața lui sânt trei oameni goi ce se țin de mână: primul poartă barbă și pare a îndemna pe cei doi tineri să-l urmeze. Vedem apoi: trei *lucernae* puse pe câte un suport, trei pâni în formă de inel, supt ele un candelabru cu trei brațe și un cap de berbec.

261. — *Tăbliță de plumb*, ruptă în mai multe bucăți (unele lipsă) și descoperită în aceleași împrejurări ca și cea precedentă. Măsoară: $0,115 \times 0,088 \times 0,004$ m. Col. Capșa. Fig. 45.

Are forma unui mic edicul, cu frontonul triunghiular susținut de două colonete răsucite.

a. În timpan stau busturile lui *Sol* cu cununa de raze (la stânga) și *Luna* (la dreapta). Soarele e urmat de un mic șarpe, care figura și după *Luna*, acum distrus.

b. Prima zonă cuprinde: un taur ce merge spre dreapta, o acvilă cu aripile desfăcute și apoi un obiect neclar (un om căzut pe pânțele?).

c. În registul central, care e și cel mai mare, stă la mijloc o femeie cu hainele drapate și cu

un *polos* pe cap. Cei doi cavaleri dispuși în schemă eraldică în jurul ei, sânt rău conservați, însă e sigur că cel din stânga e un soldat, cu platoșă, mantie în vânt, coif și lance. Fiecare cavaler e urmat de o femeie la fel îmbrăcată ca și cea din centru, și care duce mâna la gură. De-asupra cailor și femeii din centru se ridică, față în față, doi șerpi. Alți doi șerpi stau de-a lungul picioarelor cailor, cu capetele ridicate spre un trepied așezat de-asupra a două vase (cratere). De o parte și de alta a trepiedului se află două corpuri ome-nești, goale și căzute pe o latură și apoi câte un delfin cu capul spre trepied. Colțurile de jos ale registului sânt ocupate de câte un crater, fiecare cu picioare și mânășă. Lângă picioarele omului

Fig. 44. — Col. Istrati-Capșa, Turnu-Severin.

căzut în stânga, mai sânt patru pumnale, ori o colonetă învârtită de patru ori.

d. Ultima zonă conține: un patruped cornut (căprioară?) ce aleargă spre dreapta, trei altare având de-asupra lor trei pâni și trei lămpi (?), un trepied încărcat cu un pește, un crater enorm, asemănător cu cele descrise mai sus, și un berbec ce merge spre vas.

Cu cele patru monumente descrise mai sus, m'am ocupat pe larg într-o lucrare a mea relativă la acest cult¹. Deocamdată menționăm numai contribuțiile, unele necunoscute până acum, pe

¹ „I Cavalieri danubiani“, în *Ephemeris Dacoromana*, VII.

care le aduc acestea la cunoașterea zeilor cărora fuseseră dedicate.

1°. E pentru prima dată când ni se atestă exis-

Fig. 45. — Col. Istrati-Capșa.

tența acestei religii și la Romula. Până acum era cunoscută în Dacia Inferioară numai la *Drobeta*¹ și Orlea, în jud. Romanați².

2°. Cele două plăci de plumb de mai sus sânt cele mai bogate în reprezentațiuni din cele 134 de ex-voturi ale acestui cult adunate de mine din Museele țărilor dunărene.

3°. Șarpele stând pe pământ de-a lungul picioarelor cailor, motiv întâlnit pe trei tăblițe romulense, era cunoscut în această situație numai pe o tăbliță din Transilvania³ și fusese rău interpretat⁴. Acum el ni apare clar a fi însoțitor în luptă al zeilor, ca pe unele icoane mithriace⁵ și ale cavalerului trac⁶.

¹ La mine, în *An. Inst. Studii Clasice-Cluj*, II (1933-1935), p. 181 și nr. 1.

² *Eph. Dacorom.*, VII, mon. 26 și 27. Vezi și harta anexă.

³ *Ibid.*, mon. 18.

⁴ Buday, *Dolgozatok-Szeged*, 1928, p. 101: valurile mării.

⁵ Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, II, p. 424; Rostovtseff, în *Mithr. d. Deutsch. Arch. Inst.*, 1934, p. 190 și urm.

⁶ Kazarow, în Pauly-Wissowa, *Realencycl.*, Suppl. III, col. 113°.

4°. Reprezentarea vânturilor supt forma unui cap de om cu părul răvășit și suflând într-o trompetă e de asemenea un lucru nou în plastica tăblițelor noastre, împrumutat fără îndoială din arta mithriacă¹.

5°. Tot nou este și capul de taur flancat de cei doi șerpi, ce poate fi interpretat ca un simbol astral, capul de taur fiind emblema constelației cu același nume, iar corpul sinuos al șerpilor indică drumul urmat de astru pe bolta cerească².

6°. Pumnalul pus supt picioarele „Zeitei“, din centrul unei tăblițe, face alusie la marile jertfe sângeroase ce i se aduceau prin crio-taurobol³.

7°. Noutatea cea mai importantă pe care o aduc cele două tăblițe de plumb descrise mai sus, e presintarea unui cavaler în aspectul unui soldat roman. Acest militar apărea numai pe unele tăblițe de plumb panonice, servind de acolit zeului cavaler⁴ și fusese bine identificat de Rostovtseff cu Mars⁵. Plăcile de plumb romulense ni arată că zeul războinic roman, nu numai că era subordonat unuia din cei doi cavaleri, dar, într'un moment, fusese și asimilat cu ei, și aceasta fu opera soldaților de la Dunăre, adoratorii cei mai fideli ai acestor divinități războinice.

8°. Omul sacrificând la altar apare până acum numai pe cele mai vechi monumente,

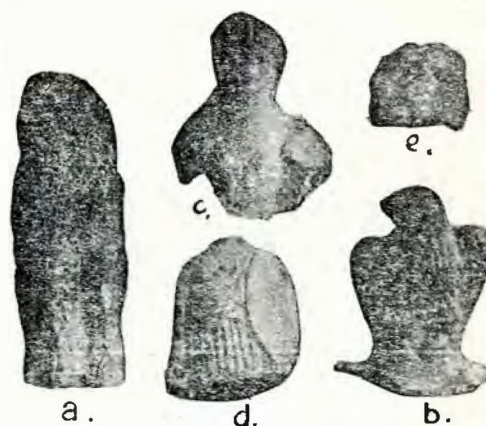

Fig. 46. — Col. Istrati-Capșa și Col. Georgescu-Corabia.

acolo unde cavalerul nu fusese încă dublat⁶. Căsuța din fața lui e întâlnită pe un singur

¹ Cumont, *o. c.*, I, p. 96 și II, n-le 245, 251, 253, 257, etc.

² *Eph. Dacoromana*, VII, p. 261.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, mon. 59 și 71-94.

⁵ *Une tablette votive thraco-mithriaque du Louvre* (în *Mém. Acad. Inscr.*, XIII, Paris 1923), p. 8

⁶ *Eph. Dacoromana*, VII, mon. 7, 10, 17, 35, etc.

medalion panonic¹ și prin conținutul ei poate fi interpretată ca o cistă mistică încărcată cu obiecte sacre.

9°. Cei trei miști goi formau o caracteristică tot a tăblițelor panonice². Faptul că unul din ei

divinități poleiade, nuanță căpătată de această zeiță prin sincretism.

11°. Orânduirea șarpelui, peștelui și a omului ucis supt copitele cailor apare pentru prima dată. Se cunosc însă numeroase exemple unde fiecare

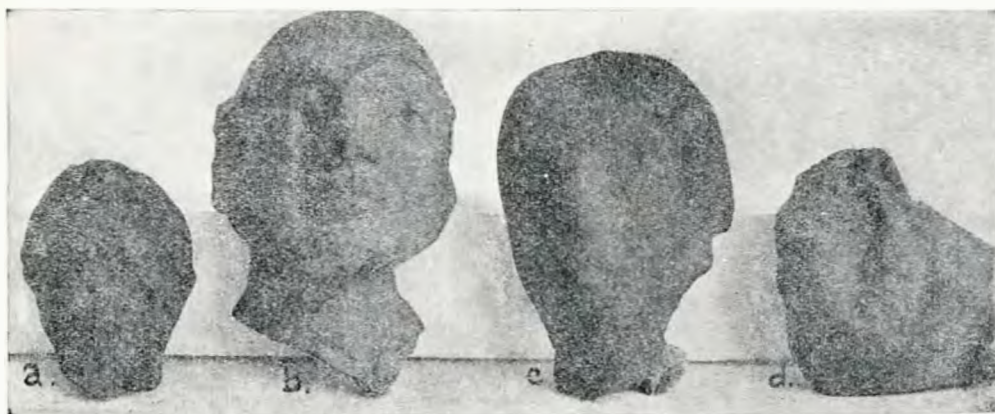

Fig. 47. — Col. Istrati-Capșa.

apare conducător și cu barbă ne duce la concluzia că e mistagogul, ca și în misterele mithriace³.

10°. Polos-ul pe capul zeiței ce stă între cavaleri, e cunoscut până acum numai pe un monument, și acela inedit⁴. El e specificul unei mari

dintre acestea stă separat în acest loc. Rolul lor ar fi bine lămurit dacă s'ar cunoaște mitul cultului.

12°. Plastic, figurativ și religios, cele două plăci de plumb din Romula se leagă, nu de grupul din Dacia, ci de cele panonice, turnate în același metal¹.

VII.

OBIECTE DE PĂMÂNT.

A. FIGURINE.

1. Colecția Maria Istrati-Capșa.

262. — *Acvilă*. Lut roșu. Înaltă de 0,077 m. Fig. 46, b.

Stă cu aripile desfăcute gata de zbor, cu capul întors în spre stânga și cu corpul acoperit peste tot cu mici scobituri ce caută a imita penele. E în general sumar modelată și servia ca mănășă la buza unui vas (poate și opaiț), din care se mai păstrează o bucată drept postament.

265. — *Acvilă*. Lut roșu lustruit cu o patină verde. Capul și ghiarele îi sânt rupte. Înaltă de 0,110 m. Fig. 46, a.

264. — *Venus*. Pământ roșu. Înaltă de 0,075 m. Fig. 46, c. Bust rău avariât (brațele și ceafa lipsesc). Părul, despărțit în două de-asupra frunții îi cădea

pe umeri și spate. Cu palma mâinii drepte își acopere o mamelă.

265. — *Capul unei figurine de terra rossa*.

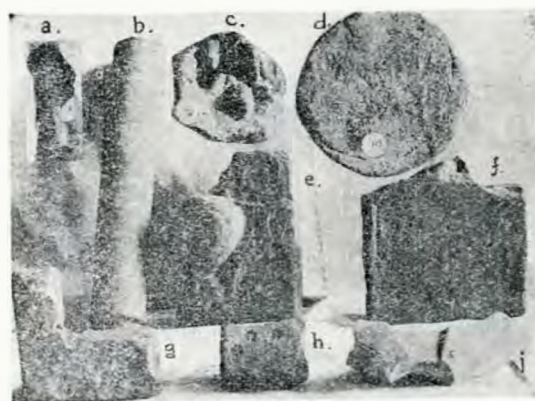

Fig. 48. — Col. Constantinescu și Col. Capșa.

Înaltă : 0,037. Fig. 47, a. Are fața de la ochi în jos complet distrusă. Reprezintă o figură masculină

¹ Compară cu mon. 71-94.

¹ *Ibid.*, mon. 36.

² *Ibid.*, mon. 62, 64, 71-94 și 110.

³ Minto, in *Not. degli Scavi*, XXI (1924), p. 368 și urm.

⁴ *Eph. Dacoromana*, VII, mon. 124. E o piatră gravată aflată de noi într'un desen la Institutul arheologic german din Roma.

cu trăsăturile distinse ale unui roman: fruntea ușor bombată, părul grupat în șuvițe mari și dat pe spate, iar în golurile ochilor va fi avut două bucăți de sticlă colorată.

266. — *Fața unei figurine*. Lut cenușiu. Înaltă : 0,060 m. Fig. 47, b. Înfațișează un interesant portret masculin neroman: fața ovală, cu fălcile și bărbia mult dezvoltate, fruntea mică și teșită; sprâncenele îngroșate, arcuite și împreunate de-asupra nasului scurt și gros; ochii mari mult deschiși, cu pleoapele cărnoase; urechile mari și ovale,

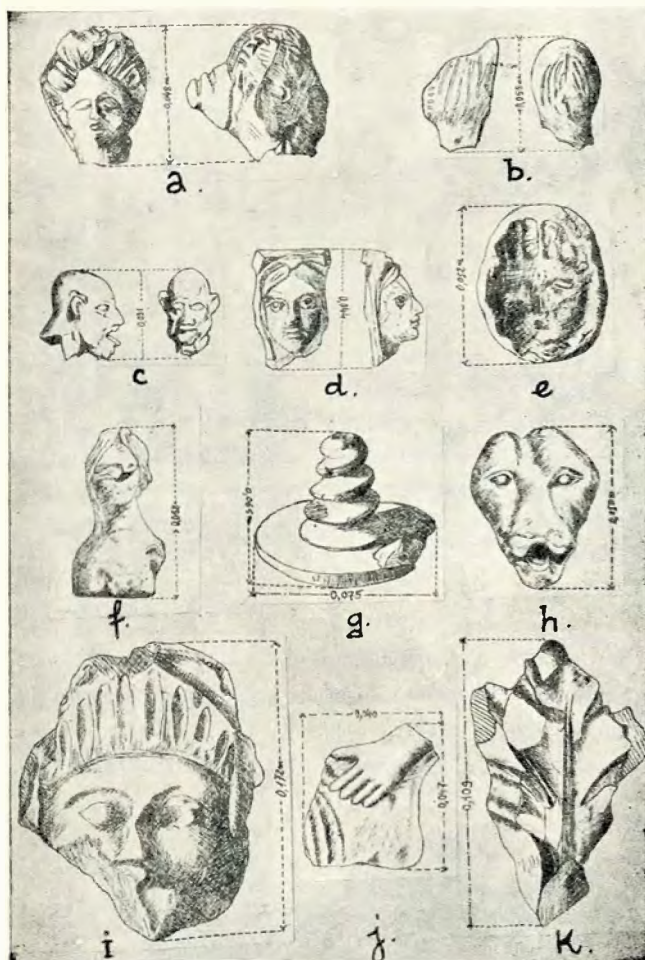

Fig. 49. — Col. Constantinescu.

buzele groase, iar gâtul scurt. Trăsăturile acestui personaj reprezintă fără îndoială un tip etnografic local și nu sânt ieșite din nepriceperea meșterului. În niciun caz, acesta nu poate fi un Dac, căci e imberb, și nici aspectul feței nu seamănă cu chipurile de Daci de pe Columnă. Seamănă a fi mai mult un barbar asiatic.

267. — *Figură feminină*. Pământ roșu. Înaltă de 0,035 m. Fig. 47, c. E mult tocită de apă și avea părul desfăcut în două de-asupra frunții. Poate o *Venus*.

268. — *Fața unei figurine*. Pământ roșu. Înaltă de 0,027 m. Fig. 47, d. E o figură ovală, cu ochii mult deschiși și circulari, nasul, îngroșat, gura scurtă și plină, iar șuvițele de păr ce se mai păstrează, îi cad pe frunte. Ar fi prin urmare un lucru din vremea lui Traian-Hadrian¹.

269. — *Phallus*. Lut roșu. Lung de 0,140 m. Fig. 48, a.

A fost găsit în 1889 de farmacistul Hențiescu din Caracăl. E de pus în legătură cu cultul lui Priap, atestat și de alte monumente ale acestui zeu, descoperite în câmpia românească, unde el era mult venerat alături de alte divinități cu caracter agrest².

270-4. — Patru mari figurine de pământ roșu, pentru care vezi n-le 284 și 290 de mai jos.

2. Colecția Ilie Constantinescu-Caracăl.

275. — *Capul unei figurine feminine*. Pământ roșu. Înalt : 0,048 m. Fig. 49, a. Poartă o bogată coafură terminată în *tutulus*. Fața e puțin tocită, dar se observă că nici tiparul cu care fusese turnată nu era prea bun.

276. — *Ceafa unei figurine*. Lut roșu. Înaltă : 0,055 m. Fig. 49, b. Formele părului sânt însemnate prin linii adâncite în lungul capului. Pieptănătura e caracteristică epocii lui Traian-Hadrian: o diademă rotundă, ridicată pe creștetul capului și un mic *tutulus* fixat cu un pieptene.

277. — *Cap de Selen*. Argilă roșie. Înalt de 0,031 m. Fig. 49, c. Faunul are un aspect foarte expresiv prin exagerarea diformităților: craniul mic și pleșuv, urechile cărnoase și aplecate, nasul socratic, gura deschisă și cu bărbia dezvoltată, peste care se răsfrânge buza de jos.

278-9. — *Fața unui cap feminin*. Pământ galben. Înaltă 0,044 m. Fig. 49, d. Găsită în dublu exemplar. Poartă părul desfăcut în două de-asupra frunții și căzut pe umeri. Peste aceasta, e un văl fin și de-asupra urmele unui *modius*. Modelarea feței ni arată o figură orientală: bărbia prelungită, nas prelung și acvilin, fruntea dreaptă, etc. Poate fi o zeiță ca: *Fortuna*, *Ceres*, *Cybele*, etc.

280. — *Tipar pentru o figurină*. Argilă roșie. Înalt de 0,052 m. Fig. 49, e. Se turnau cu el

¹ Compară cu un alt exemplar, la mine, *Antichități din Scythia Minor*, în *Analele Dobrogei*, XVI (1935), no. 17 și fig. 3, b.

² Pârvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, *An. Ac. Rom.*, XXXVI, București 1913, Mem. Secț. Ist., p. 28, și pl. VIII, 4.

capete de figurine feminine înalte de 0,040 m. Părul era grupat în mari şuvițe pe frunte. Formele feței sânt slab adâncite. Nu s'a aflat până acum nici un model ieșit din acest tipar. E interesant de observat că reproduce în mic același model întâlnit la marile figuri de pământ descrise supt n-le 284, 290 și 270 4.

281. — *Bust feminin*. Pământ galben. Înalt de 0,058 m. Fig. 49, f. Era turnat în nud și cu fața întoarsă puțin spre dreapta. O cărare îi desparte părul în două, căzut pe spate. De și rău măcinată de apă, poate fi bănuită ca *Venus*.

282. — *Cep*. Pământ galben. Înalt de 0,065 m., diam. disc., 0,075. Fig. 49, g și fig. 54, i. E format dintr'un disc puțin ciupit și dintr'un ghivent cu cinci învârtituri. E un obiect destul de interesant prin raritatea și materialul în care a fost turnat. Va fi servit la un vas mare de lut.

283. — *Cap de leu*. Lut roșu-gălbui. Înalt de 0,050 m. Fig. 49, h. Expresiv turnat și cu gura amenințătoare.

284. — *Figurină feminină*, pentru care vezi n-le 290 și 270-4. Fig. 49, i.

285. — *Fragment din șoldul unei statuete feminine*. Pământ roșu. Înalt de 0,047 m. Fig. 49, j.

Pe haina cutată se razimă mâna stângă a persoanei reprezentate. Turnarea se făcuse în gol.

Fig. 50. — Col. Georgescu.

286. — *Frunză de acant*. Argilă roșie și fină. Înaltă de 0,109 m. Fig. 49, k. Era turnată cu un tipar îngrijit săpat.

287. — *Venus*. Statuetă de lut roșu. Înaltă de 0,110 m. Recent descoperită.

Turnarea e făcută neîndemânat, și cele două tipare nu au fost pe deplin suprapuse ca să dea o figură izolată. Zeița e în nud și cu mâinile își acopere goliciunea corpului. Un vâl fin îi în-

Fig. 51. — Colecție particulară la Reșca.

fășoară bustul și cade pe pământ.

3. Colecția Gh. Georgescu-Corabia.

288. — *Bacantă*. Argilă roșie. Înaltă de 0,070 m. Fig. 46, e. Se păstrează numai masca ei cu părul împletit cu ciorchine de struguri și legat cu o *taenia* perlată. În golurile ochilor era fixată sticlă colorată.

289. — *Minerva*. Pământ galben. Înaltă: 0,078 m. Fig. 64, d. Bust cu capul rupt și turnat în gol. E îmbrăcat cu un peplos ce face de la brâu în jos cute mari și drepte. Peste umărul stâng poartă o curea în diagonală, de care era prinsă în spate o tolbă cu săgeți. În mâna stângă ține un scut lipit de corp, de o formă elipsoidală și cu *umbo*. În dreapta, sumar modelată și lipită de corp, ținea o lance de metal, al cărui orificiu se vede în palma mâinii. Lucrarea e mediocră și se vede că, după ce a fost arsă, fu remodelată cu cuțitul.

290. — *Mască feminină*. Pământ roșu. Înaltă: 0,160 m. Fig. 50. Atari figuri se găsesc în număr mari la Romula. În colecția Capșa se află patru exemplare (v. n-le 270-273 și unul în colecția Constantinescu, v. no. 284). Sânt turnate cu un tipar comun ce are trăsături rudimentare. Părul e tratat în şuvițe groase, dispuse paralel și perpendicular în jurul frunții. Peste el se pare că era aruncat un vâl căzut până pe gât, ce e de ghicit în dungă groasă ce-l încunjoară. Fruntea e îngustă, ochii mari, genele îngroșate, nasul lung

și puțin proeminent, iar buzele scurte și prea groase. Obrajii și bărbia rotunjite ies mult în relief.

Sânt de văzut în aceste modeste ornamente niște reprezentații plastice, cu care se împodobiau păreții caselor, după cum probează și urmele de mortar păstrate pe unele din ele¹.

291. — *Figurină-vas*. Pământ roșu. Înălțimea aproximativă de 0,150 m. Fig. 51.

Vasul era modelat în cap de femeie, pe al

Fig. 52 — Col. Constantinescu.

cărui creștet era gura lui, cu două mânuși (rupte) în formă de *modius*. Gâtul ce servia de suport, e îngust, încât îi da o stabilitate nesigură. Execuția lasă mult de dorit. Obiectul a fost fotografiat de noi în primăvara anului 1935, de la o femeie din Reșca. Neputându-l cumpăra din cauza prețului enorm ce-l pretindea descoperitoarea, a dispărut mai apoi în comerțul de antichități, de unde a fost recent achiziționat pentru colecția sa de d. Seb. Neamțu.

Plastica în lut era destul de dezvoltată și căutată Romula. Necesitățile estetice de a împodobi exterior și interior casele lor i-a determinat pe localnicii a se mulțumi cu produsele atelierelor locale. Multe erau duse ca ex-voturi în sanctuarele orașului sau în capele domestice². Când nu mai aveau loc aci, erau îngropate în vecinătatea templelor, și astfel se explică frecvența lor³ (n-le

¹ Motiv decorativ frecvent, întâlnit la strășinele caselor pompeiane. Era în general cunoscut multor edificii greco-romane; cf. Zamont, s. v. *figlinum*, in Daremberg-Saglio, *D. cl.*, II, 2, p. 1133.

² Jamont, art. cit., p. 1134.

³ Blanchet și Götter, s. v. *sigillum*, in Daremberg-Saglio, *Dict.*, IV, 2, p. 1303. Cf. și art. *Favissae*, in același *Dict.*

264, 287, 288, 289, etc.). La serbătorile *Saturnalia* și în ziua *Sigillaria*, ele se făceau cadou copiilor sau se schimbau ca daruri între prieteni⁴. Sculpturile de piatră trebuiau să aibă primul loc în aceste gusturi, cum însă aceasta lipsia prin împrejurimi și cea adusă de peste Dunăre nu putea fi lucrată în mic și până la cele mai de samă detalii, — fără a mai vorbi de marmoră, ce se aducea din mari depărtări și cu un preț mult ridicat la Romula, — ei au căutat cât mai mult produsele de argilă. Acestea stau în concurență cu cele de bronz, care nu puteau intra decât în casele celor mai bogați. Figurinele de lut din Romula sânt ale unei populații de mână a doua și cu puține pretenții artistice. S'au turnat cu ajutorul tiparelor în două feluri de pământ, roșu și galben⁴.

Pământul galben se întâlnește în Sudul județului Romanați, pe lângă Dunăre, iar cel roșu în ținutul Romulei. Astfel, se poate presupune că acele din lut gălbui, mai puțin numeroase în colonia romană, veniau din officinile teritoriului sucidavens. Figurinele de argilă erau opera acelorasi *sigillarii* cari pregăteau și vasele pentru populația locală, căci se găsesc amestecate cu rămășițele de cioburi în cele trei *fornaces* din pădurea satului Reșca. Printre ele găsim și interesante tipuri etnografice locale, barbare (no. 266) sau orientale (no. 278-9). E un nou document pentru amalgamul etnic al orașului, unde localnicii se amestecă și cu veneticii *ex toto orbe romano*. Venus se bucură de cele mai multe reproduceri, alese pentru grațiosul chip, în gusturile domestice (n-le 264, 287, etc.). Căpii după modele în bronz sânt prea puține

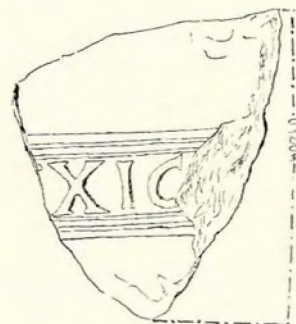

Fig. 53. — Col. Constantinescu

(n-le 269 și 277), căci se toarnă în general cu tipare anume făcute, cum ni indică un singur exemplar ieșit la lumină până acum (no. 280).

⁴ Suetoniu, *Claudius*, 5, și Seneca, *Epist.*, XII, 3.

⁵ Pentru tehnica turnării v. art. cit. al lui Jamont, pp. 1132-36. Vor fi fost multe vopsite, așa cum se obișnuia (Jamont, art. cit., pp. 1113 și 1136), însă colorarea nu a rezistat supt asprele intemperii atmosferice din această regiune.

A. CĂRĂMIZI, ȚIGLE, OLANE ȘI ALTE OBIECTE DE PĂMANT.

292-3. — Două cărămizi circulare, ce se foloseau la construcții de coloane. Col. Capșa. Diametrul lor: 0,170 m., groase de 0,060 m. Fig. 48, d.

294. — Fragment de cărămidă pe care se păstrează urma unei labe de câne. Col. Capșa. Înaltă de 0,120 m. Fig. 48, c.

295. — Cărămidă de formă pătrată, având în centru o proeminență de forma unui *umbo*. Pe colțurile conservate sânt mici adâncituri în care erau așezate ieșiturile altor cărămizi ce se suprapuneau pe aceasta, lăsând un spațiu gol între ele. Asemenea tipuri de cărămidă se foloseau la băile romane, și exemplarul de față se pare să provină de la hipocaustul castrului roman, recent dărâmat

Măsoară în stare bună: $0,430 \times 0,280 \times 0,055$ m. Fig. 48, f.

297. — Cărămidă în formă de L. Se întrebuința la canale de scurgere, ce aveau o gură pătrată. Col. Constantinescu. Lungă de 0,300 m. Fig. 48, g.

298. — Colț de cărămidă. Pe el sânt imprimate adânc trei rosete circulare. De sigur, marca unui fabricant local. Col. Constantinescu. Măsoară: $0,105 \times 0,040 \times 0,030$ m. Fig. 48, h.

299. — Fragment dintr'o cărămidă, având dimensiunile: $0,127 \times 0,105 \times 0,046$ m. Col. Constantinescu. Fig. 52.

Stampila ce o poartă, GREC, mai e cunoscută în câmpia română¹.

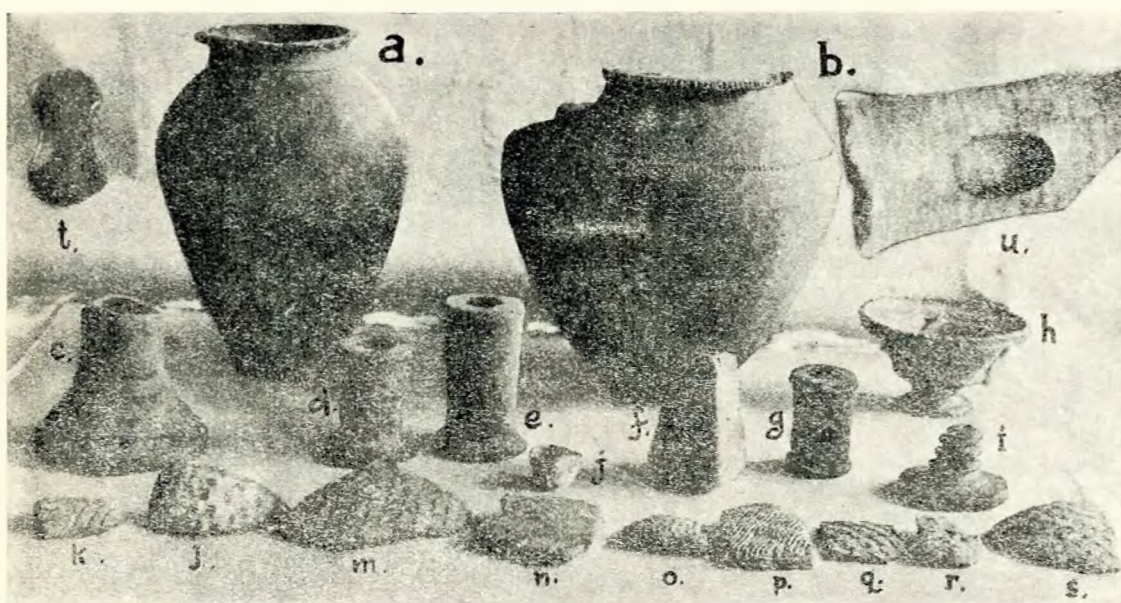

Fig. 54. — Col. Constantinescu.

de săteni. Col. Constantinescu. Lungă de, 0,450 m. și groasă de 0,050 m. Fig. 48, e.

296. — Cărămidă fragmentară, ce avea o formă pătrată. Pe una din fețe se disting, adâncite cu degetele, paralel și în diagonală, două canale. Pe latura dreaptă e un ornament ce reprezintă o ramură de copac cu trei crăci, și în golurile dintre ele stau două cruciulițe. Atât ramurile, cât și crucile sânt adâncite în pământ crud cu un obiect ascuțit și în felul unor perle punctate. Dacă ar fi posibil a se dată acest obiect dintr'o epocă târzie, secolul al IV-lea și al V-lea p. Chr., am avea fără îndoială un simbol creștin în acest ornament¹.

¹ Asupra creștinismului târziu de la Romula v. la mine, *Antichități din Romula*, p. 1 și urm.

300. — Fragment de țiglă. Măsoară: $0,120 \times 0,110 \times 0,035$ m. Înălțimea literelor e de 0,020 m. Col. Constantinescu. Fig. 53.

Cele câteva litere conservate ni arată precis numele unui corp de trupă necunoscut până acum la Romula. Cetim cu certitudine:

[leg](io) XI C[l](audia).

Legiunea XI Claudia se afla în anul 100 p. Chr. încă în Germania Superioară². De aici

¹ C. I. L., III, 8075, 45, a (Sucidava). Pentru alți fabricanți civili din aceeași regiune mai vezi Tocilescu, *Monumentele*, pp. 361-2; Christescu, *Viața economică a Daciei Romane*, Pitești 1929; p. 76, iar asupra cărămidărilor militare, la mine, *o. c.*, pp. 18-27.

² C. I. L., XIII, 6298.

fu mutată la Durostorum, pe Dunăre. Schimbarea lagărului ei se făcu cu ocazia războaielor daco-romane ale lui Traian. Filov crede pe dreptate că ea vine la Dunăre la sfârșitul primului războiu¹. Fragmentul de țiglă de la Romula poate fi din vremea celor două războaie, când detașamente de ale ei au staționat la Romula și au participat la operațiile militare. E de asemenea probabil că aceste vexilații din armatele Moesiei rămân în noua provincie și după sfârșirea regatului dac, unde participă la marile construcții civile și militare. Tot în aceleași misiuni întâlnim în Romula și detașamente din legiunile VII Claudia, a V Macedonică² și a XXII Primigenia Pia Fidelis³.

301. — *Tub cilindric* de lut roșu. Lung de

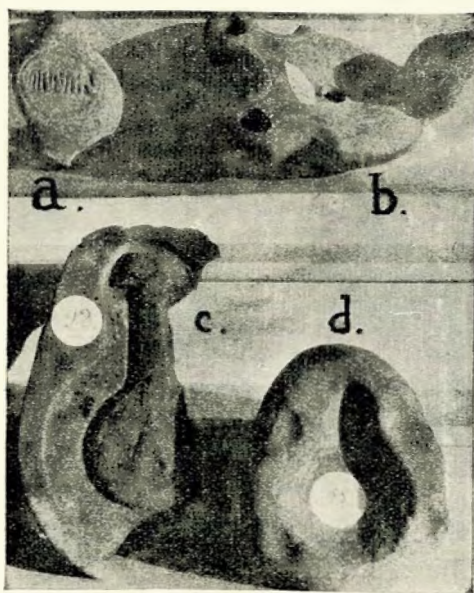

Fig. 55. — Col. Capșa.

0,800 m. și cu diametrul gurii de 0,120 m. Col. Constantinescu. Fig. 48, b.

Un capăt al lui e amenajat pentru a îmbuca un alt tub, iar celălalt, pentru a fi îmbucat. Asemenea conducte se scot din apeductul subteran ce alimenta Romula cu apă din izvoarele de la Frăsinet. Drumul lui urma pe lângă malul de Nord al Tâsluiului și apoi apuca pe câmpie în direcția vestică (v. și fig. 1, de la începutul acestui stu-

diu)¹. Acum șase ani, săpându-se adânc lângă grădina regimentului 19 Infanterie, situată la Apus de Reșca, el a fost distrus pe o lungime de câțiva metri și cu această ocazie a fost scos la lumină și tubul de față.

302. — *Cap de tub*, de pământ galben. Lung de 0,450 m. Col. Constantinescu. Fig. 54, u.

Servia pentru o mare conductă, din care se desfăcea una mai mică, după cum arată deschișătura elipsoidală din partea de jos a lui. Capătul păstrat intact se desface ca o pâlnie pentru a îmbuca tubul următor.

303. — *Tuburi mici de pământ*. Lungi de la 0,180 — 0,100 m. Fig. 54, d, e și g. Col. Capșa și Col. Constantinescu.

Asemenea tubușoare, din care avem un mare număr în cele două colecții amintite, au un capăt retezat drept, iar celălalt cu buza îngroșată și deschis ca o pâlnie.

Ele vor fi servit ca mici canale în nevoile casnice sau acolo unde nu se cerea un debit mare de scurgere.

304. — *Basă de colonetă*. Turnată în lut roșu. Înaltă de 0,160 m., și cu diametrul bazei lung de 0,150 m. Col. Constantinescu. Fig. 54, c.

Coloana ce era goală se odihnea pe patru plinturi circulare, ce se micșorează pe măsură ce se apropie de fus. Ruptă probabil de la un altar domestic.

305. — *Greutăți piramidale*. Pământ roșu. Colecția Capșa și Constantinescu. Fig. 54, f.

Înălțimile lor variază între 0,100 — 0,250 m. Basa piramidei e un pătrat regulat. În apropiere de vârf se găsește de obicei o perforație paralelă cu baza. Destinația ce li se poate atribui poate fi judecată în felurite chipuri¹. Puteau servi și drept greutăți la plasele de prins pește.

306. — *Bucăți de mosaic*. Pământ roșu sau vânt. Col. Capșa și Constantinescu. Lungimea lor e variabilă între 0,050 — 0,090 m. Fig. 54, t.

E o specie de pavaj pentru case, bine cunoscută în tot imperiul roman. Piesele erau de dimensiuni egale, având capetele umflate și laturile scobite în așa măsură, încât se îmbucau perfect cu capetele pieselor vecine.

¹ *Die Legionen der Provinz Moesia*, p. 66 (extras din *Klio*, VI (1906). Cf. și Paribeni, *Optimus Princeps*, Messina 1927, I, p. 228.

² La mine, o. c., p. 25.

³ Două inscripții recent descoperite, una de mine și alta în posesia d-lui Seb. Neamțu din Craiova.

¹ Despre acest canal ni dau ample referințe inginerul Popovici, maiorul Papazoglu și D. A. Sturdza. Cf. la Odobescu, *Antichități jud. Romanați*, pp. 47, 60 și 65.

² Cf. și Praschniker, în *Jahreshefte d. österr. Inst.*, XXI-II (1922-3), *Beibl.*, col. 223 și fig. 130: *Webergewicht oder Netzbeschwer*.

C. L. A. M. P. I.

307. — *Tipar* pentru funduri de opaițe, pământ roșu și de o formă bombată¹. Lung de 0,093 m. Lungimea lămpii: 0,083 m.; lățimea ei: 0,058 m. Col. Capșa. Fig. 55, *d* și 56, *c*.

De o parte și de alta a golului în care se turna basinul lămpii, stau două grupe de adâncituri ce ajutau la deslipire de tiparul cu care se turna capacul². Nu am putut afla decât o singură lampă în Col. Constantinescu, al cărei rezervoriu corespunde mărimii tiparului de față.

308. — *Tipar* pentru capace de opaițe, rupt pe laturea dreaptă și de o formă plată³. Lungimea lui: 0,185 m., iar a lămpii: 0,158 m. Col. Capșa. Fig. 56, *b* și 55, *c*.

față era făcut pentru o *lucerna bilychnis*, de un tip bine cunoscut¹. Centrul adâncit al capacului era împodobit cu un ornament în forma unui vârf de lance, prin care se va fi perforat și orificiul pentru alimentare cu combustibil. Pe dunga tiparului mai este un semn de forma de trident cu vârful în jos.

Explicația ce se poate da acestuia nu poate fi decât a unui semn ce corespunde cu un altul și cu unghiurile adiacente, de pe tiparul rezervoriului, folosite de lucrător pentru a-i înlesni perfectă suprapunere a celor două părți ale lămpii, atunci când se făcea lipirea lor².

Până acum nu am reușit să descopăr niciun exemplar turnat cu acest tipar, de și lămpile cu

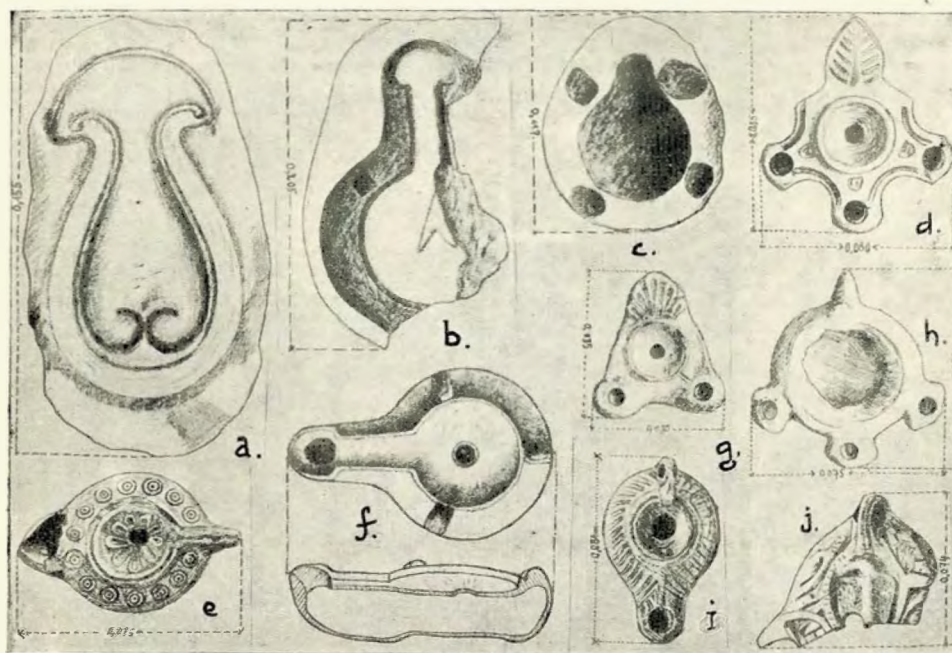

Fig. 56. — Col. Constantinescu.

Cu el se turnau *operculi* de tipul lucernelor marilor fabricanți din secolul al II-lea p. Hristos, ce aveau pe margene obișnuitele proeminențe pătrate, fără *ansae*, ciocul lung și cu un uluc ce mergea de la orificiul pentru turnat *oleum* până la cel cu *ellychnium*. Observând cu atenție linia marginală din partea dreaptă, lângă *rostrum*, se vede că ea caută să se ridice, lărgind forma lămpii. Această particularitate ni arată că tiparul de

două până la cinci lumini sânt numeroase la Romula. E de remarcat tendința fabricanților locali de a imita prin produsele lor pe ale marilor exportaturi din Occident.

309. — *Tipar* pentru capace de opaițe din bronz. Pământ roșu. Col. Constantinescu. Măsoară: 0,115 × 0,081 × 0,030 m. Lungimea opaițelor turnate era: 0.132 m. Fig. 56, *a* și 57, *m*.

¹ Menționat de Christescu, *o. c.*, p. 72, nota 4.

² Toutain, s. v., *lucerna*, în Daremberg-Saglio, *Dict.*, III, p. 1333. Caracteristice identice și la alt tipar, cf. Walters, *Catalogue of the Greek and Roman lamps in the British Museum*, London 1914, no. 1401, pl. xxxvi, și p. 212, reproduș și la Toutain, art. cit., p. 1130 și fig. 3045.

³ Notat de Christescu, *l. c.*

¹ Egger în *Jahreshefte*, XVII (1914), *Beibl.* col. 52 și fig. 82 și Evelein, *De romeinische Lampen*, pl. XII, 4, Haga, 1928. Cele *trilychnis* ale lui Ianuarius, la Walters, *o. c.*, n-le 941 și 6485.

² Exemple similare la Toutain, art. cit., p. 1334 și fig. 4603; alte exemple la Hug, în Pauly-Wissowa, *Realencycl.*, XIII², col. 1589, s. v. *lucerna*.

Capacele au ca ornamentație două linii în relief arcuite¹.

310. — *A. A. Lucerna*. Pământ gălbui. Col. Constantinescu. Măsoară: $0,083 \times 0,064 \times 0,027$ m. Înălțimea literelor: 0,005 m. Fig. 58, c.

Forma lămpii e de tipul marilor fabricanți din epoca Antoninilor. Are ciocul rupt. Pe fund, închisă într'un cartuș se află inscripția prescurtată:

A. A.

Numele fabricantului nu-l întâlnesc nicăiri. Poate fi și local².

311. — *Armenius. Lucerna*. Col. Constantinescu. Măsoară: $0,093 \times 0,060 \times 0,034$ m. Înălțimea lit., 0,007 m. Fig. 58, i.

Același tip. Reservoriul spart. Pe fund inscripția, abia vizibilă:

Campili.

Exportatorul, care fabrică în timpul lui Hadrian³, e de asemenea întâlnit și în Dacia⁴.

313. — *Cassius*. Lampă de pământ roșu. Col. Capșa și Col. Constantinescu. Cele patru exemplare aflate la Romula sânt de diferite mărimi. Cel mai mare măsoară: $0,085 \times 0,057 \times 0,030$ m. Fig. 58, b.

Același tip. Pe fund inscripția:

Cassi.

Cassius e activ în Italia nordică prin secolul

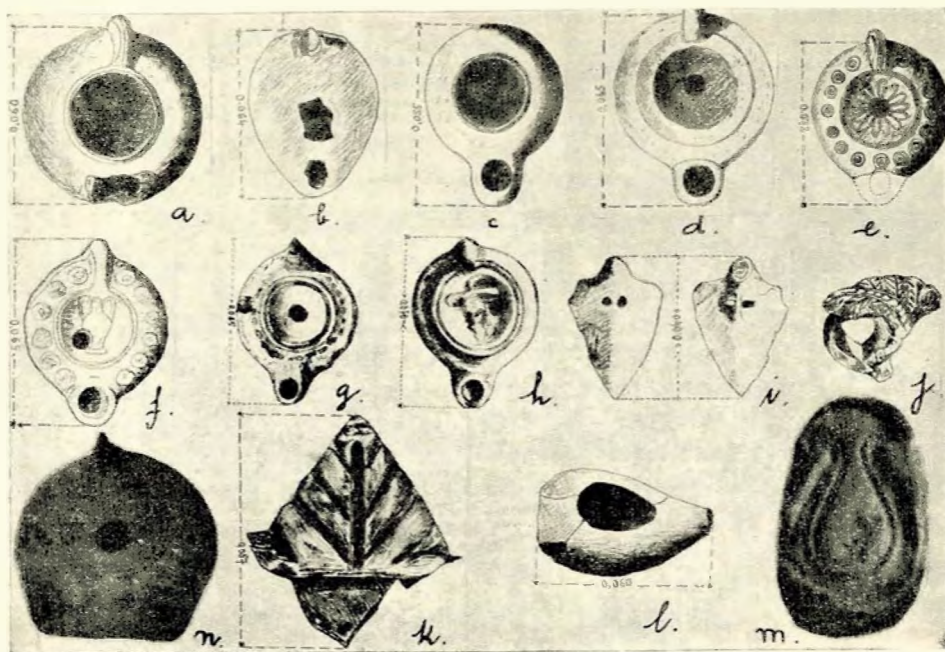

Fig. 57. — Col. Constantinescu.

Același tip. Pe fund, închisă între două cercuri concentrice, e stampila:

Armeni.

Fabricantul e bine cunoscut în Dacia⁵.

312. — *Campilius*. Lampă de pământ galben. Col. Constantinescu. Măsoară: $0,062 \times 0,033 \times 0,025$ m. Înălțimea lit. 0,004 m. Fig. 58, d.

¹ Modèle asemănătoare la Walters, *o. c.*, p. 213, n-le 1402-1403 și fig. 333-334.

² O serie de fabricanți ce semnează prescurtat la Loeschke, *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919, p. 247, fig. 9.

³ *C. I. L.*, III, 1634, 3 (Apulum). Un exemplar de la Sucidava și în Col. Georgescu-Corabia; la mine, *Découvertes archéologiques à Sucidava et dans les environs* (extr. din *Arh. Olt.*, 1936, n-le 83-85), p. 7. no. 2.

al II-lea p. Chr., și-și trimite marfa până la Rin, la Dunăre și în Dacia⁶.

314. — *Flavus*. Două fragmente din bazinele a două opaițe identice. Pământ roșu. Col. Constantinescu. Înalte de 0,068. Înălțimea literelor: 0,009 m. Fig. 58, g și h.

Pe fund inscripția fragmentară:

[F]avi.

E un fabricant cunoscut până acum numai la

⁴ Loeschke, *o. c.*, p. 296.

⁵ *C. I. L.*, III, 1634, 4 și 8076, 7.

⁶ *C. I. L.*, III, 1634, 5, a-b; 8076, 8. Apare și în Drobeta; Christescu, *o. c.*, p. 72, no. 4, și Bărcăcilă, *Drubeta*, București 1933, fig. 42. Stampilă identică și la Walters, *o. c.*, p. 137, no. 960. Cf. încă și *C. I. L.* XV, 5359, și Loeschke, *o. c.*, p. 107. Recent l-am aflat și în săpăturile de la Sucidava.

Drobeta¹. Tehnica neîngrijită a turnării ni arată o producție locală, dintr'un centru al Daciei Inferioare, poate Romula.

315. — *Fortis*. Lucerna. Pământ roșu și galben. Col. Capșa, Constantinescu și Georgescu. Cel mai mare exemplar măsoară: $0,094 \times 0,062 \times 0,032$ m. Fig. 60, nr. 6, fig. 58, *a* și fig. 59, nr. 1.

Este exportatorul cel mai cunoscut la Romula. S'au aflat până acum peste zece lămpi cu firma:

Fortis.

El este activ de la Vespasian până la Marcu Aureliu. Fabricile acestei *officina* erau la Modena și de aici s'au trimis lămpi în tot Imperiul roman².

Ianuari.

Ianuarus e activ în secolul al II-lea, p. Chr.³ și lămpile lui apar regulat și în Dacia⁴.

317. — *Sextus*. Lampă de lut galben, vopsit în roșu. Col. Constantinescu și Georgescu. Măsoară: $0,072 \times 0,062 \times 0,028$ m. Fig. 58, *j* și fig. 59, nr. 7.

Același tip. Pe fund inscripția:

Sexti.

Pe fundul exemplarului din Col. Constantinescu mai sânt în jurul inscripției trei proeminențe circulare și un strugure. Fabricantul e de asemenea cunoscut în Dacia⁵.

318. — *Atimetus* și *Strobilus*. Numele lor ni-

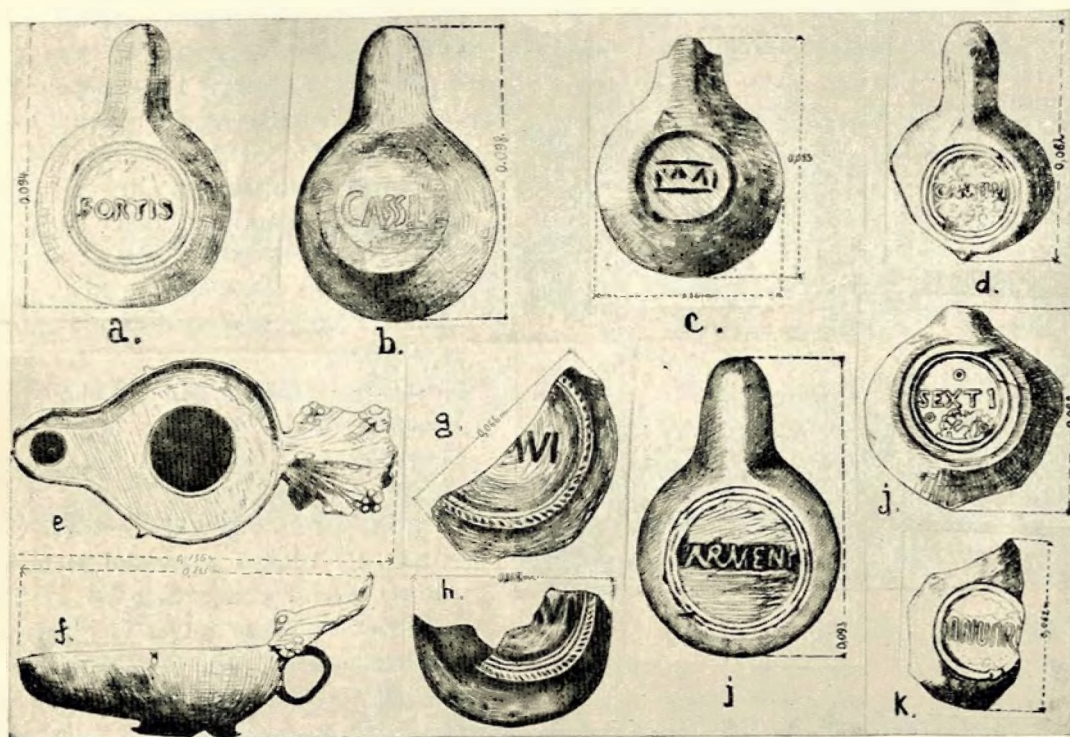

Fig. 58. — Col. Constantinescu.

Produsele lui vin în Dacia odată cu noii cuceritori⁶.

316. — *Ianuarus*. Lămpi de pământ cenușiu și galben. Col. Capșa și Col. Constantinescu. Măsoară: $0,071 \times 0,062 \times 0,027$ m. Înălțimea literilor: 0,010 m. Fig. 55, *a* și 58, *k*.

De tipul marilor fabricanți din secolul al II-lea p. Chr. Inscripția de pe fund e abia inteligibilă:

¹ Christescu, *I. c.*, și Bărcăcilă, *o. c.*, fig. 42, nr. 2, dă greșit lectura *Iuli*, în loc de *Flavi*, după cum rezultă din fot. grafie.

² Cf. *Bull. dell'Inst.*, 1875, p. 195 și *C. I. L.*, XI, 6689. Lista răspândirii, la Loeschke, *o. c.*, p. 280 și urm.

³ *C. I. L.*, III, 1634, 7, a-d 8076, 16, a-m; Tocilescu, *o. c.*, p. 374; Bărcăcilă, *o. c.*, fig. 42, nr. 1 și Christescu, *I. c.* L-am aflat și la Sucidava.

fac cunoscut două lămpi de pământ din Colecția d-lui dr. Severeanu, unde i-am notat în treacăt⁷.

⁴ Loeschke, *o. c.*, p. 107.

⁵ *C. I. L.*, III, 8076, 18, a-c. Întâlnit și la Drobeta; Christescu, *I. c.*; Bărcăcilă, *o. c.*, fig. 42, nr. 4 și Florescu în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 51, fig. 10, nr. 1. Tot un *Ianuari* e de cetit și în desemnul de la Tocilescu, *o. c.*, p. 384.

⁶ *C. I. L.*, III, 1634, 8; 628b, 6; 8076, 25, a-b, și Keune, s. v. *Sextus*, în Pauly-Wissowa, *Realencycl.*, II, A, 2, col. 2065, d. Un exemplar și de la Sucidava, în Col. Constantinescu, la mine, *o. c.*, p. 6 no. x.

⁷ *Strobilus*: *C. I. L.*, III, 1634, 9, a-b; 8076, 29 a-b; cf. și Loeschke, *o. c.*, p. 288 și urm. *Atimetus*: *C. I. L.*, III, 6286, 1; 8076, 6, a-b; cf. Loeschke, *o. c.*, pp. 273 și 427. În toamna trecută am mai găsit la Romula și un opaiț semnat *Probi*.

319. — *Lucerna bilychnis*. Măsoară: $0,095 \times 0,088 \times 0,078$ m. Col. Capșa. Fig. 35, b.

Mănușa e plină și stilisată în frunză. Marginile capacului sânt ornamentate cu linii adâncite.

320. — *Idem*. Aceiași tehnică și ornamentație. Mănușa mai ascuțită și cu un cioc rupt. Col. Georgescu. Măsoară: $0,155 \times 0,083 \times 0,085$ m. Fig. 59, nr. 2.

321. — *Idem*, cu ciocul și mănușa mai scurte. Lut roșu. În dosul mănușii are o mică proeminență perforată pentru atârnat. Col. Constantinescu. Măsoară: $0,085 \times 0,080 \times 0,060$ m. Fig. 56, g.

322. — Fragment din capacul unei *lucerna bilychnis*. Pământ negru. Col. Constantinescu. Lungimea opaițului era: $0,074$ m. Fig. 56, j.

Era frumos împodobit cu o acvilă cu ciocul spre stânga, în care poartă o *corona*. În jurul ei

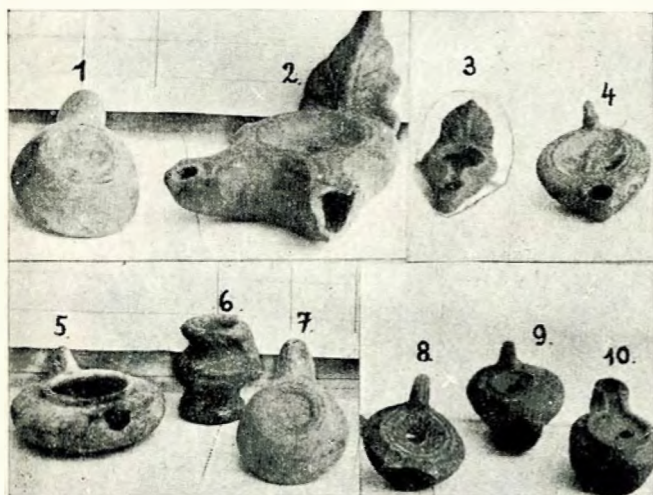

Fig. 59. — Col. Georgescu.

se întretaie numeroase linii în relief, în diverse sensuri și până la baza mănușii.

323. — *Lucerna bilychnis*. Pământ roșu local. Col. Constantinescu. Măsoară: $0,095 \times 0,055 \times 0,049$ m. Fig. 57, n.

Formă circulară, cu ciocurile puțin ieșite. Mănușa mică și plină. Capacul adâncit și încunjurat de două cercuri.

324. — *Lucerna trilychnis*. Pământ roșu. Măsoară: $0,085 \times 0,080 \times 0,060$ m. Col. particulară în Caracal. Fig. 56, d.

Ca tehnică și formă e mult asemănătoare cu două exemplare *bilychnis* de mai sus (n-le 319 și 320). Între *rostra* se află câte un mic canal arcuit mărginit de ornamente striate.

325. — *Idem*. Pământ galben. Col. Constantinescu. Măsoară: $0,080 \times 0,075 \times 0,030$ m. Fig. 56, h.

De o formă circulară, mănușa plină și cu ciocurile puțin ieșite. Centrul capacului e spart și peste tot roasă de apă.

326. — *Lucerna* cu cinci brațe. Pământ roșu. Col. Constantinescu; fiind recent descoperită.

327. — *Lucerna* de bronz. Col. Constantinescu. Lung de $0,135$ m., lat, $0,068$ m. și înalt de $0,065$ m. Fig. 58, e., capacul și f., profilul.

Avea un căpăcel pentru orificiul de aprovizionare, acum pierdut. Peste mănușa inelată se întinde o frunză de viță ce poartă în cele patru colțuri câte un mic strugure, iar în centru o urechiușă. Pe marginile capacului, ridicate, mai aflăm resturile încă a două tortițe, așa că lampa se atârna cu un lănișor¹. Fundul lămpii e mic și concav. Obiect artistic turnat și probabil de import la Romula.

328. — *Lucerna*. Lut galben vopsit în exterior cu roșu. Col. Constantinescu. Dimensiunile: $0,065 \times 0,052 \times 0,035$ m. Fig. 57, g.

Formă circulară, cioc mic și mănușă scundă și plină. Bordura capacului e împodobită cu un șir de perle striate, iar centrul lui cu o amforă, din care cauză orificiul pentru alimentare cu combustibil a fost puțin deplasat spre stânga.

329. — *Lucerna*. Lut galben vopsit cu roșu. Col. Constantinescu și Georgescu. Dimensiunile: $0,076 \times 0,052 \times 0,035$. Fig. 57, h și fig. 59, nr. 4.

Aceiași formă și tehnică ca și cea precedentă. Pe centrul capacului și închisă între două cercuri concentrice, o acvilă e gata pentru zbor cu un fulger în ghiare. Orificiul uleiului e deplasat spre dreapta.

330. — *Lucerna*. Pământ roșu. Col. Capșa și Col. Georgescu. Dimensiunile: $0,062 \times 0,054 \times 0,037$ m. Fig. 59, nr. 8 și fig. 56, e și fig. 60, nr. 10.

Ciocul rupt. De o formă circulară, cu mănușa plină și ciocul mic. Pe capac poartă în jurul orificiului de combustibil o rosetă cu treisprezece brațe, iar pe bordură un rând de cercuri concentrice. Atari opaițe se fabricau la Sucidava, cum ni arată un tipar al lor, descoperit aici².

331. — *Lucerna*. Pământ roșu. Col. Constan-

¹ Decorații, cu palmete la mănușile opaițelor de bronz, la Ohnefalsch-Richter, *Kypros*, I, Berlin, 1893, 370 și Hug, art. cit., col. 1574. Sisteme de atârnat similare la Evelein, *o. c.*, pl. xviii, 8, 10-12. Opaițele de bronz sânt rari în provincii. La Vindonissa din 1600 exemplare descoperite, abia 16 sânt din bronz. Cf. Loeschke, *o. c.*, p. 132

² La mine, *Découvertes archéologiques à Sucidava*, p. 6 și fig. 8.

tinescu și Col. Capșa. Măsoară: $0,085 \times 0,066 \times 0,040$ m. Fig. 57, *e* și fig. 60, n-le 11 și 9.

Același tip ca cel precedent. Numai că roseta centrală are nouă brațe în loc de treisprezece. Ciocul puțin stricat.

332. — *Lucerna*. Lut roșu vopsit în exterior. Col. Georgescu. Dimensiunile: $0,070 \times 0,043 \times 0,040$ m. Fig. 59, nr. 3.

E de tipul marilor fabricanți din secolul al II-lea p. Chr. Are însă o mănășă mare stilisată într-o palmetă și neobișnuită la acelea. Centrul capacului e spart. Pământul, ca și tehnica, neglijate, ni indică un produs local, ce are de model unul de import.

333. — *Două lămpi*. Pământ roșu vopsit. Col. Capșa și Constantinescu. Măsoară: $0,072 \times 0,047 \times 0,028$ m. Fig. 60, nr. 8 și fig. 59, nr. 10.

Tipul marilor fabricanți din secolul al II-lea p. Chr. Pe fund poartă o stampilă ștearsă, din care nu se poate birui decât numele unui: *Fortis*, *Cassius* sau *Sextus*.

Fig. 60. — Col. Capșa.

334. — *Lucerna*. Pământ gălbui. Col. Constantinescu. Lung: 0,085. Fig. 56, *i*. De o formă alungită, mănășă perforată și ornamentat cu scobituri paralele pe bordura capacului. Poate din secolele IV-V, p. Chr.

335. — *Lucerna*. Pământ roșu. Col. Constantinescu. Lung: 0,085 m. Fig. 57, *g*. Formă circulară, cu mănășa ruptă. Pe capacul adâncit stă în jurul unui cerc simplu un ornament perlat.

336. — *Lucerna*. Pământ roșu. Col. Georgescu. Lung de 0,081 m. Fig. 59, nr. 9. Lucru neîngrijit. Pe capacul puțin adâncit stau dispuse în sensul unor raze și în jurul orificiului de alimentat o serie de striaturi. E dintr'o epocă târzie, secolele IV-V p. Chr.

337. — *Lampă*. Spartă în mai multe bucăți. Col. Capșa. Măsoară: $0,060 \times 0,045 \times 0,040$ m. Fig. 60, nr. 12 și fig. 57, *l*.

Lucru rudimentar și nepriceput. Avea o formă conică alungită. E produsul unei populații nevoiașe

sau dintr'o epocă târzie a vieții de aci (sec. IV-V p. Hristos). Modelată cu mână.

338. — *Opaif*. Pământ galben. Col. Capșa și Col. Constantinescu. Lung de 0,064 m. Fig. 60, nr. 15 și fig. 57, *b*.

Are o formă plată, cu un cioc ce face corp comun cu basinul. Mănășa e o simplă proeminență prost lipită. Tehnica e foarte neîngrijită, fiind modelat cu mână. E dintr'o epocă romano-barbară a Romulei.

339. — *Lucerna*. Pământ roșu. Col. Capșa (trei exemplare) și Col. Georgescu (1 exemplar). Măsoară: $0,078 \times 0,066 \times 0,025$ m. Fig. 60, n-le 2, 20 și 25; fig. 59, nr. 5 și fig. 57, *a* și *c*.

Tipul se remarcă printr'un basin circular, corpul plat, ciocul mic, cu sau fără mănășă, orificiul fițilului larg deschis, iar cel de alimentat era astupat cu un căpăcel, acum pierdut.

340. — *Opaif*. Pământ roșu. Col. Capșa și Constantinescu. Mărimi variabile, de la 0,065 — 0,095 m., lungime. Fig. 60, n-le 3-5; 18; 19; 27 și 33 și fig. 57, *d*.

Cele opt lămpi de acest tip se remarcă printr'o siluetă circulară-plată, cioc mic, mănășă perforată și mică, și cu capul mărgenit de o dungă groasă și turtită¹.

341. — *Lămpi diferite*. În afară de cele descrise mai sus, se mai găsesc în colecțiile amintite încă aproape o sută de lămpi de la Romula, unele în stare fragmentară sau de proastă conservare, ce nu au nimic specific ca formă și ornamentație. Execuția lor puțin pretențioasă și pământul regiunii ni arată atelierele locale.

342. — Patru mănăși de opaite mari, stilisate în formă de frunză (fig. 57, *k* și *j* și fig. 60, nr. 31) sau modelate simplu (fig. 57, *i*).

Lămpile de pământ sânt cele mai numeroase obiecte ce se descopăr la Romula. Buna conservare se datorește formei lor plate, care le feria de distrugere, dar și numărului impunător ce era folosit în antichitate. Ca și plastica în pământ sau piatră de aci, ele se împart în mai multe categorii, corespunzătoare diferitelor clase de proprietari, bogați ori săraci. Se fabrică multe opaite în localitate dar la început se importau și din marile fabrici ale Imperiului, din secolul Antoninilor. Acest import e clar la Romula, ca și în alte localități romane, după pământ, tehnică numele

¹ Tip de lampă specific primei jumătăți a secolului al II-lea, p. Chr., mai ales în Nordul Italiei și Sudul Rusiei. Cf. Waldhauer, *Die antiken Tonlampen (Kaiserliches Ermitage)*, Petersburg 1914, n-le 258-276. Corespunde de fapt tipului V de la Evelein, o. c., p. 21 u. și pl. VI, n-le V, 2; V, 15; V, 8; V, 12; V, 1 și V, 17.

producătorilor ș.a.m.d.¹. Lămpile de import au o tehnică superioară: pământul e bine cernut, bine ars și în exterior vopsit, cu o culoare roșie, ce resistă intemperiilor atmosferice. Forma lor e specifică: prelungită, cu ciocul mult ieșit din corpul basinului circular, plată ca să faciliteze transportul; n'au mănuși pentru același motiv: de apar înlocuite cu trei mici proeminente dispuse la distanțe egale pe marginea *operculus-ului* (fig 56. f).

Un uluc cu o bordură ridicată leagă orificiul fitilului cu al alimentării, unde se lărgeste, înlesnind turnarea combustibilului. Pe fund e nelipsită stampila fabricantului, (cf. n-le 310-8). Pentru Dacia, ele sânt toate databile din secolul al II-lea p. Chr.². Numărul fabricanților străini ce-și fac concurență pe piața Romulei e impunător față de alte centre ale Daciei, și își trimit marfa aci diferite centre ale Imperiului roman, ca: *A. A*; *Atimetus*; *Campilius*; *Armenius*; *Fortis*; *Ianuarus*; *Cassius*; *Flavus*; *Sextus*; *Strobilus*; *Probus*, etc.

Afluența produselor străine aduse crearea unei industrii locale, care imită în primul rând marfa de import. Dovada ni-o fac tiparele și apoi lămpile. Dacă forma e imitată perfect, tehnica nu reușește să egaleze pe a marilor exportatori. Vopsea exterioră cade, pământul nu e bine cernut, iar pasta e plină de impurități. Din vecinătate, de la Sucidava și din teritoriile, se aduceau de asemenea lămpi. Lutul galben ce lipsește la Romula e o bună dovadă pentru importul de aci, pe lângă

ornamentația cu o rosetă mare pe capac, ce se turna cu un tipar descoperit la Sucidava (v. n-l 330).

Lămpile locale au o formă circulară, lucrate cu neîndemânare și sânt ipsisite de ornamentație sau de numele fabricantului. O deosebită căutare aveau opaițele cu două până la cinci ciocuri (*rostra*). Pământul le arată a fi o producție locală. Interesant, din punct de vedere decorativ, sânt frumoasele mănuși ale lor, stilisate în formă de frunză de viță, ce ar putea face alusie și la o destinație funerară. Importul opaițelor cu firmă încetează cu desăvârșire la începutul secolului al III-lea, când atelierele locale sânt în stare să satisfacă gustul și cerințele localnicilor. Apar pe lângă exemplare frumos lucrate și unele de o tehnică barbară, modelate cu mâna și destinate unei populații sărace. Unele pot fi și dintr'o epocă târzie, din secolele IV-V, când există o populație romano-barbară la Romula. Se poate spune însă cu certitudine că sânt opaițe, mai bine lucrate, din aceeași vreme, aduse probabil aci din Sudul Dunării (n-le 336 și 334).

E de închipuit că lămpile de la Romula erau opera acelorași olari cari fabricau și vase pentru localnici. Ateliere de olărie, din nefericire încă necercetate sistematic, se găsesc în pădurea satului Reșca. Multe vor fi ieșit de aci³.

Importul lămpilor costisitoare, din bronz, era redus; de aceia nu e documentat până acum decât un singur exemplar (n-l 327).

(Va urma.)

¹ Hug., art. cit., col. 1594; Loeschke, *o. c.*, pp. 66 și 303, și același, în *Westdent. Mitth.*, V, p. 211.

² Acest tip de lămpi se datează în secolele I-II, și are caracteristic stampila încadrată în cercuri pe fundul opaițului. Cf. și descrierea lor la Hug., art. cit., col. 1592. Sânt așa-zisele *Firmalampen*, de tipul Loeschke, X, *o. c.*, p. 259 u., și fig. 11 (ca model); Evelein, *o. c.*, III, p. 35 și pl. VIII, n-le III, 82; III, 40; III, 20, etc. Pentru exportul celor din Italia v. Gummerus, s. v. *Industrie u. Handel*, în Pauly-Wissowa, *Realencycl.*, IX, 2, col. 1468 și urm. Cf. și Cagnat-Chapot, *Manuel d'arch.*, Paris, 1920, II, p. 472, fig. 3.

³ Se fabricau vase și opaițe la un loc, la Fasana. Cf. Loeschke, *o. c.*, p. 341 u., iar, pentru alte exemple, la Hug., art. cit., col. 154, și *Jahrb. f. Altertumskunde*, 1910, p. 182.

Hasardul imi scoate inainte un interesant caiet de miniaturist român, din București,

cântări, și cutare altul incercase un mic dicționar franco-român, cărticica nu vâdește numele artistului, care dă în grecește și rețeta cernelei.

Din unele însemnări aflăm numai că ea a ajuns la Pană Catulescu (de fapt: Cățulescu), la frații săi și la surori, fiii preotului Pană, cari, rămași orfani în 1846, mulțămesc, în aceste cuvinte, unchiului Veniamin Catulescu, care se îngrijise de creșterea lor:

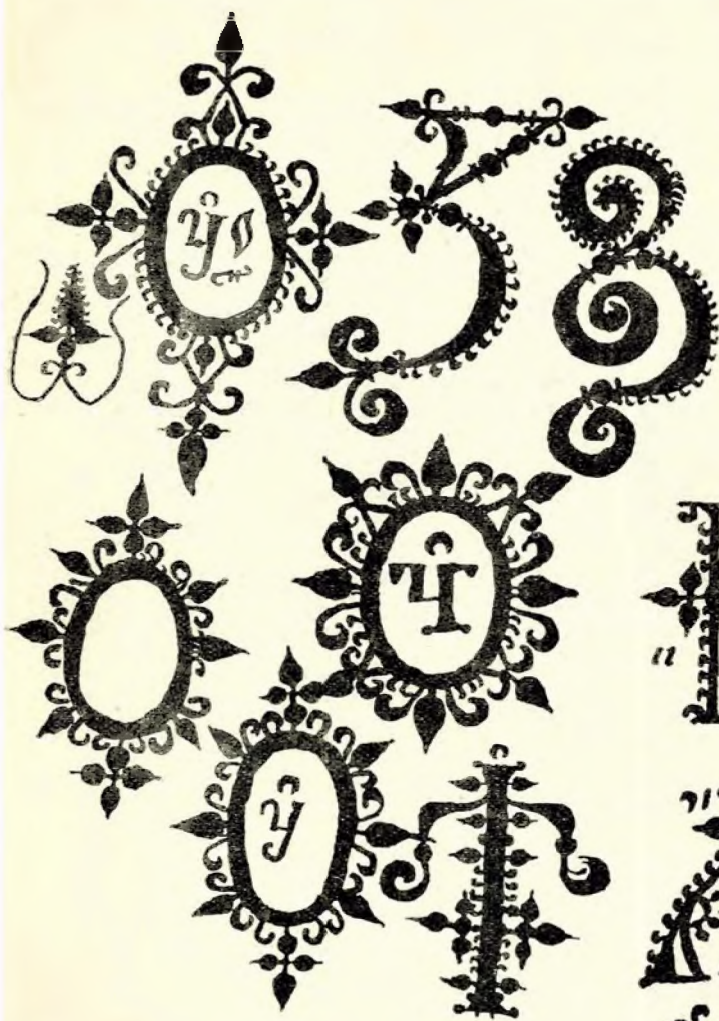

Fig. 1. — Probe de litere ornate dintr'un carnet de miniaturist.

datând de la jumătatea secolului al XIX-lea, miniaturist modest care se oprește la singura formă a literelor ornate, pe care le redă în multe variante, amestecând și fragmente de rugăciuni.

Căzută în mâni proaste, care au adăus notițe neroade cu creionul, după ce alți proprietari îi adăuseseră *Podobiile glasului* sau *Slavoslovnia cea mare*, pentru

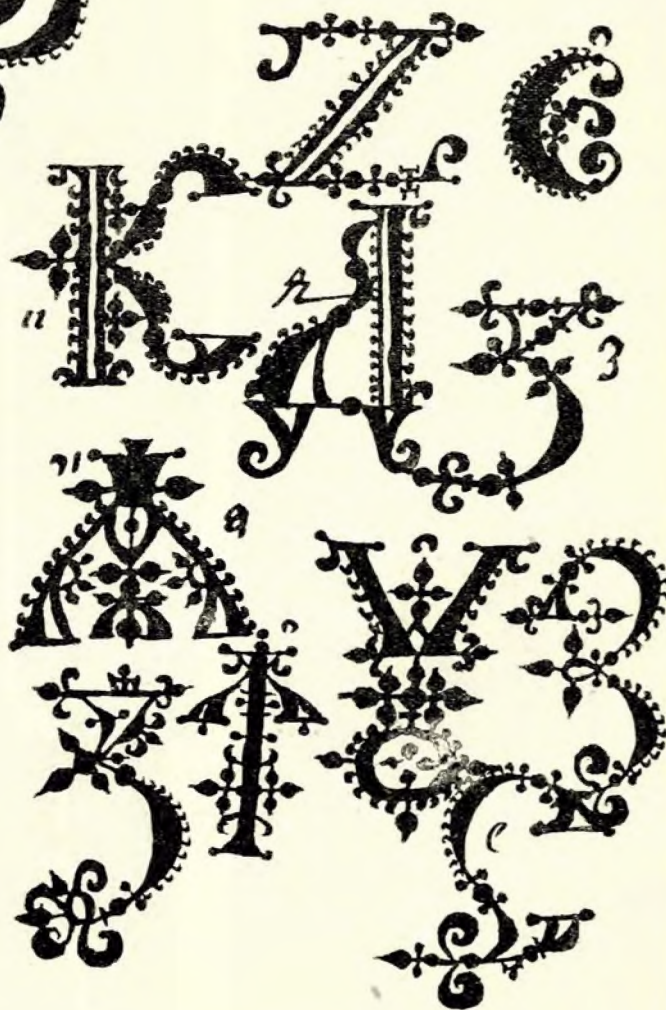

Fig. 2.

Probe de litere ornate dintr'un carnet de miniaturist.

„Rămânând pătruși de cea mai adâncă durere, simțind străinătatea, fiind orfani fără părinți, am alergat labunul Dumnezeu

niamin, și strângându-ni (sic) ai lui orfani, ne-a strâns la piept, zicând: „Voi, orfani nenorociți, iată un al doilea părinte!”. Iar

Fig. 3.

prin rugăciuni, glasul cel ceresc am auzit strigând: „Voi, orfani străini, nu [vă] veți despărți până ce eu nu voi

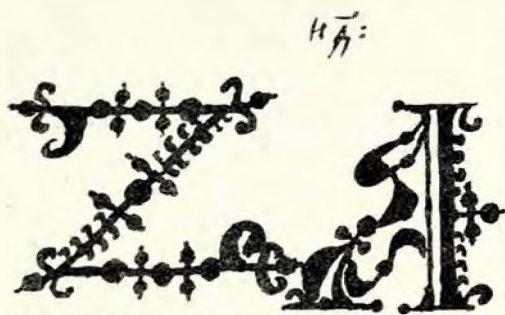

Fig. 4.

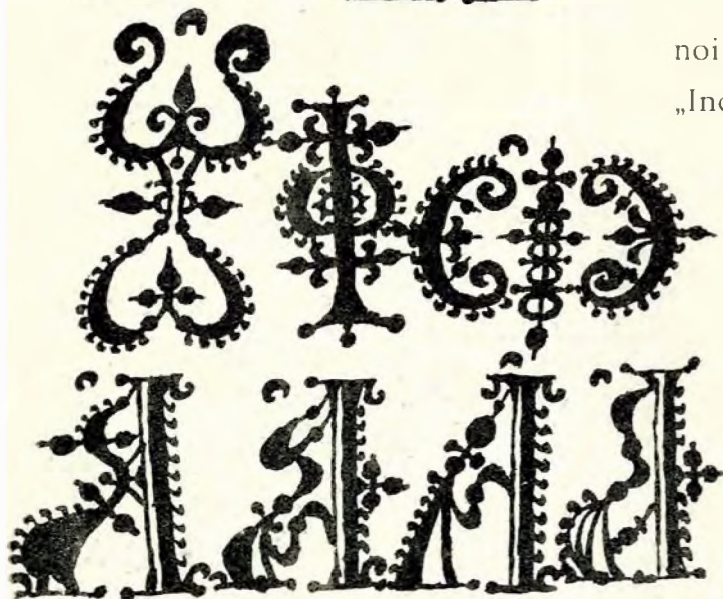

Fig. 5.

noi [cari], ascultam glasul lui, i-am răspuns: „Indulgența ta nu ne va părăsi”. Astfel

Fig. 6.

trimite fericirea. Bunul nostru Dumnezeu, arătându-ni pe acest evlavios unchiu, Ve-

Dumnezeu, [ce] vede toate, văzând pe acest bun unchiu, pe care Dumnezeu l-au

inzestrat cu norocirea sa, prin rugăciunea și lacrămile acestor nenorociți, având milă rânduri, dar alte notițe vorbesc de amorurile tânărului, căruia-i răsare ca rival un

Fig. 7.

Fig. 8.

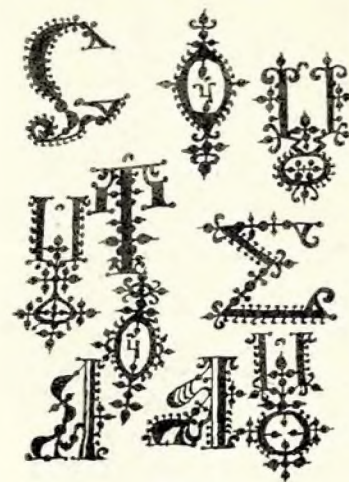

Fig. 9.

Fig. 10.

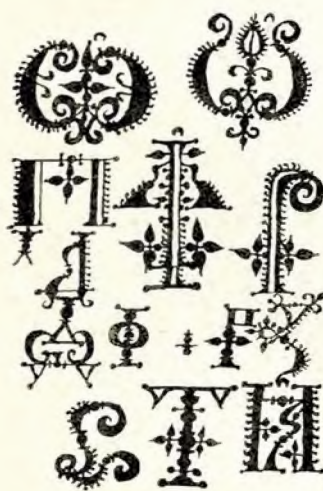

Fig. 11.

Fig. 12

de ai lui nepoți; Catulescu Veniamin, Titupoleos, arhieru in luptă aprigă pentru o Rosalie în 1853.

E multă evlavie și morală în aceste

SAINT GEORGES DÉLIVRE L'ADOLESCENT EMMENÉ EN CAPTIVITÉ PAR LES INFIDÈLES

PAR MARIE GOLESCU.

—o—

La représentation de Saint Georges à cheval portant en croupe un enfant, un adolescent qui tient une aiguère à la main, soit qu'elle se superpose à la composition bien connue de Saint Georges tuant le

Fig. 1. — Saint Georges délivrant l'adolescent; icône du Musée municipal de Oradea.

dragon, avec les personnages accessoires (au premier ou au second plan la princesse; tout au fond, au haut de la tour, le roi et la reine tenant à la main les clefs de la ville), soit qu'elle nous montre le saint avec son protégé montés sur un

beau cheval blanc, galopant sur les flots, est bien plus ancienne que nous ne le croyions. Le professeur Jos. Sauer la rencontre dans une crypte du Caucase qui date certainement du début du XIVe siècle, mais qui pourrait être antérieure à l'année 1300¹. Le prof. Sauer pense qu'elle représente Grégoire l'Illuminateur, l'évêque d'Arménie, avec son fils et coadjuteur, Grégoire, parce que Saint Georges serait déjà représenté par le cavalier transperçant le dragon. Mais ce dernier pourrait aussi bien être Saint Théodore Tiron, auquel on attribue un miracle semblable. M. Joh. Aufhauser, qui a étudié un grand nombre de manuscrits pour son ouvrage „Das Drachenwunder des hl. Georg in der byzantinischen Kunst“, et qui relate à plusieurs reprises la légende ayant trait à la délivrance de l'adolescent, en publiant la traduction de textes grecs, ne songe pas, et le fait est curieux, à la mettre en relation avec la représentation, continuant à penser qu'il pourrait s'agir d'un domestique du saint, ou bien de Pankratios, Pasikratès ou Passekras, celui qui se fait passer pour témoin oculaire à la fin du récit de la passion de Saint Georges².

Didron a décrit cette représentation dans une note de son Manuel (p. 372) et Schäfer en fait mention à son tour. M. Aufhauser, qui la trouve dans le catholicon du monastère de Philothéou, sur l'iconostase même de l'église, la décrit ainsi: „Saint Georges monte un cheval blanc, derrière lui se tient l'adolescent, si souvent rencontré dans les re-

¹ Jos. Sauer, *Die christlichen Denkmäler im Gotengebiet der Krim*, Sonderdruck aus dem *Oriens Christianus*, p. 193.

² Joh. B. Aufhauser, *Das Drachenwunder des Hl. Georg in der byz. Kunst*, *Byz. Archiv*, Leipzig 1911, pp. 165-166.

présentations grecques, qui est son domestique et qui tient une aiguière dans la main tendue; le roi et la reine regardent du haut d'une fenêtre; devant lui s'agenouille la princesse. L'image est entourée des scènes du martyre. Cette représentation date, ainsi que beaucoup d'autres, semblables, rencontrées dans l'exonarthex des églises principales de l'Athos, du XVe, XVIe siècles¹. Le thème est assez fréquent: on le brode au XVIIe siècle à Patéritsa, on le peint à Vaïopédi, tandis que dans des estampes plus tardives on le voit circuler assez largement. Ceci n'est pas fait pour nous surprendre, la légende qui l'a inspiré pouvant être tracée dans des rédactions différentes jusqu'au XIe siècle.

C'est dans le Codex Parisinus membr., s. XI, fol. 293, que M. Joh. Aufhauser trouve la plus ancienne version de ce miracle „post mortem“ attribué à Saint Georges: „du jeune homme de Paphlagonie réduit en captivité“. „Dans une invasion qu'ils firent en Paphlagonie, les Agarènes emmenèrent un grand nombre de prisonniers. Parmi ceux-ci se trouvait un adolescent qui servait dans l'église de Phratriis, dédiée à Saint Georges. Menés devant le chef des Infidèles, les uns furent décapités, les autres réduits en esclavage. Cet adolescent dut à sa beauté d'être désigné pour le service du chef. Mais, comme il ne consentait point à abjurer sa foi, on l'employa aux menues besognes de la cuisine, lui faisant porter l'eau et fendre le bois. Dans son extrémité, il adressait des prières à saint Georges. Comme il allait un soir retrouver son grabat, il s'entendit appeler par son nom dans la cour. Ouvrant la porte, il se trouva devant un magnifique cavalier qui se pencha comme pour l'embrasser, le fit monter en croupe et l'emmena au galop. Ce cavalier le déposa dans une demeure étrangère et puis disparut. Le jeune homme tomba dans un profond sommeil. Il fut trouvé le lendemain par l'un des habitants de ce lieu, qui s'épouvanta de lui voir le costume des Agarènes et se mit à pousser de hauts cris. Le jeune homme reconnut l'habit monacal de son hôte et l'église de Saint Georges d'où il

avait été enlevé. Tous les habitants louèrent Dieu pour la miraculeuse délivrance du captif“. Cette version a été encore trouvée par M. Aufhauser dans les manuscrits suivants: „Chalki 39, chart. a. 1559, fol. 263-265; Athous Josaphaion 66, chart. a. 1617, fol. 60-63; Athous Paulu 91, chart. s. XVII. fol. 97-98“.

Toujours du XIe siècle, un récit légèrement différent se rattache visiblement au même miracle: „de Georges, fils de Léon, chef des armées de Paphlagonie“. Saint Georges jouissait d'une vénération particulière en Paphlagonie. On venait de loin en pèlerinage à son église située dans l'endroit nommé τὸν πρῶτον ἡγεῖται τὸν σὺν ἡγεῖται. Le chef des armées, Léon, et sa femme, Théophano, vénéraient profondément le saint. Quand un fils leur naquit, ils le firent baptiser dans cette église et lui donnèrent le nom

Fig. 2. — Sceau du monastère grec de Galați.

de Georges. Plus tard, ils le confièrent au prêtre de cet endroit pour l'initier dans la connaissance des Saintes Écritures. C'est à ce moment que les peuplades infidèles de l'Ouest, Bulgares, Hongrois, Scythes, Mèdes et Turcs, envahirent le pays. Grâce à la protection du Tout-puissant, la ville fut épargnée. L'empereur ordonna une campagne vengeresse que Léon était désigné à conduire. Etant donné son âge avancé, il se fit remplacer par son fils Georges, qui atteignait à peine l'adolescence. Avant son départ, Léon le recommanda à la protection du saint dans cette même église où il avait reçu le baptême. Jour et nuit, les parents priaient pour leur fils. La campagne dans le pays des barbares échoua. Châtiment de

¹ Ibid.

¹ Ibid., p. 16.

l'impiété! Celui qui ne fut pas tué, qui ne périt pas dans les flots ou bien qui ne fut pas foulé sous le sabot des chevaux, mourut de faim dans l'esclavage. Georges, à cause de sa grande beauté, fut destiné au service du chef des Infidèles. A la maison, les parents ne cessaient de gémir, murmurant contre le saint dans son église même. La mère surtout était inconsolable quand elle rencontrait les jeunes gens de l'âge de son fils. De son côté, Georges importunait le saint de ses prières. L'anniversaire de la fête de Saint Georges revint; nouvelle occasion d'implorer son aide pour la délivrance du prisonnier. Au

ment, se trouvant en Bulgarie sur le point de porter à son seigneur le *ζουζούμιον*, un beau cavalier l'aurait enlevé, le transportant au-dessus des flots sur son cheval, et l'aurait déposé dans la maison paternelle. On chercha vainement le libérateur. Les parents se remirent à leur tour, et tous se sentaient heureux et pleins de reconnaissance à l'égard de Saint Georges. Le miracle ne s'arrêta pas là, car tous les convives se rassasièrent en goûtant au mets apporté. Après cela, ils se rendirent à l'église pour formuler leurs remerciements et pour demander pardon d'avoir murmuré. Quant au *ζουζούμιον*, il fut donné à l'église pour servir de calice au Saint Sacrement. Georges n'était alors qu'un adolescent. Devenu vieux, il raconte maintenant ce miracle dont il fut l'objet⁴.

Cette rédaction-ci a pour base le manuscrit Cod. Mosquensis bibl. syn. 38, (Wlad.) membr. a. 1023, fol. 367. On la retrouve dans les mss. Vatic. 679, membr. s. XI, fol. 89; Paris 502, membr. s. XII, fol. 275-81; Ambros. C. 92, chart. s. XIV, fol. 16-18; Athous Xenophon 4, membr. s. XIV, 6; Athènes, Bibl. Nat. 278, chart. s. XIV, fol. 286; Paris chart. s. XIV-XV, fol. 78-105; Paris Coislin 275, chart. s. XV, fol. 396-413; Chalki École théologique 39, chart. a. 1617, fol. 47; Athous Josaphaion 66, chart. s. XVII, pp. 69-85; Athènes, Bibl. Nat. 1026, chart. s. XVII, pp. 1059-82; Barlaam (Météores) 191, chart. s. XVII, fol. 52-56¹.

C'est celle qui a inspiré les trois scènes, peintes à la fresque, décorant le monastère de Voronet en Roumanie: dans la première on voit le jeune homme offrir le vase en forme de calice au chef des Infidèles assis sur une espèce de trône à baldaquin; dans la seconde, Saint Georges sur son cheval blanc galopant sur les flots, le soutient en croupe; dans la troisième, Saint Georges, debout, présente le jeune homme calice en main, à ses parents invisibles.

Une troisième version, sensiblement raccourcie, change la toponymie: „le jeune homme de Mytilène réduit en captivité. Dans l'île de Mytilène se trouvait une église dédiée à Saint Georges. Les corsaires de

Fig. 3. — Agrandissement du même sceau.

festin il n'était question que de Georges, qui se trouvait l'année précédente parmi les convives, et tous le regrettaient. Ce même jour, Georges s'occupait auprès du fourneau, tandis que ses souvenirs retournaient à son pays natal et imaginaient le festin. Il lui fut alors ordonné de porter à son maître le récipient nommé *ζουζούμιον*, rempli d'un mets bouillant. Mais ce récipient l'enleva dans les airs et le déposa en un instant au milieu du festin dans la maison paternelle. A l'aspect de ses vêtements bulgares et du *ζουζούμιον* fumant, les hôtes poussèrent des cris d'effroi et ses parents s'évanouirent. Quand Georges se fut ressaisi, il se mit à raconter com-

⁴ Pp. 1-13.

Crète conqurent le projet d'envahir l'île. Ils choisirent le jour de la fête de Saint Georges, quand tous les habitants se trouvaient à l'église pour mettre leur plan en application et emmenèrent en captivité tous ceux qu'ils purent surprendre. Parmi les captifs se trouvait le fils d'une veuve. Étant jeune et beau, il fut destiné au service de l'émir de Crète. La veuve ne cessait d'implorer Saint Georges pour la délivrance de son fils. Au moment où le jeune homme se préparait à remplir son office d'échanson, Saint Georges l'enleva sur son cheval et le rendit à sa mère. Tous glorifièrent Dieu et son saint¹.

Cette rédaction, qui se trouve dans la plupart des synaxaires et ménologes roumains à partir du XVIIe siècle, se rencontre, d'après M. Aufhauser, dans la collection de récits hagiographiques du Cod. Vatic. 1190, chart. a. 1542; Athènes 1026 chart. s. XVII, pp. 1082-84, vulgar.; Barlaam 191, chart. XVII fol. 56-57 vulg.; Athous Josaphaion 308, chart. s. XIX, p. 15, éditée dans le Synaxarium Eccles. Constantinopol (éd. Delehay), p. 623¹.

Il nous semble, comme nous l'avions déjà dit², qu'il serait oiseux de chercher une interprétation différente pour expliquer la présence du petit personnage

chevauchant derrière Saint Georges, personnage que l'aiguière ou le calice identifie si manifestement avec l'échanson de l'émir des Agarènes. On fera remarquer que, dans les versions roumaines de cette légende, ainsi que dans l'Hermineia¹, le chef des Infidèles porte le nom d'Amira, corruption du titre d'émir. Les fresques et les icônes illustrant ce thème et suivant de si près le récit, se rencontrent assez souvent en Roumanie²: on le retrouve sculpté sur le bois de l'iconostase provenant de l'église de Cotroceni, datant du XVIIIe siècle, qui est conservée au Musée d'art religieux de Bucarest, et jusque sur le sceau du monastère grec de Saint Georges de Galați, portant la date de 1836. L'icône que nous reproduisons ici nous a été signalée par le professeur Élie Minea et se trouve dans le Musée municipal de Oradea. Vu le nombre de ces représentations, il n'était pas inutile, croyons-nous, de revenir sur ce motif que les récits du miracle de Saint Georges éclaircissent définitivement, en faisant remonter assez loin dans le temps la formation de son iconographie, à laquelle nous venons ajouter ces quelques nouvelles preuves de survivance.

¹ Ibid., pp. 22-23.

² M. Golescu, *Sfântul Gheorghe izbăvește copilul de la Amira*, București 1935.

¹ V. Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, Cernăuți 1936, p. 258.

² V. Brătulescu, *Elemente profane în pictura religioasă*, Bull. de la Commission des Monuments historiques, XXVII, Bucarest 1935, fig. 10, 11, 13, 16.

„BĂRBOIU, BOTOȘEȘTI-PAIA“.

Informații că la Școala Primară din Bărboiu-Mehedinți se găsesc antichități strânse de entusiastul director, d. N. G. Părvulescu, am cercetat la 12 și 13 Decembrie a. c. această comună și împrejurimile, cu următoarele rezultate:

La Școala din Bărboiu am găsit:

1. Un fragment de *relief votiv mithriac* (fig. 1), găsit prin 1925 în comuna Botoșești-Paia, jud. Dolj, de d. I. Sârbu, pe atunci învățător suplinitor, acum plutonier de jandarmi. Relieful este săpat pe o placă neregulată de calcar, de dimensiunile 33 29, 3⁵/6⁵ cm. Pe dos placa este ciocănită, spre a se fixa cu tencuială de părete, și poartă încă urme de mortar de var.

Pe soclul reliefului se păstrează sfârșitul celor două rânduri din inscripția de dedicație:

VAL
VIT

care se poate completa: [D[eo] S[oli] I[n]victo] Mithrae ...Val[erius]... [ex voto pos]uit.

Din relief avem partea anterioară a taurului în genunchiat pe amândouă picioarele de dinainte; este încins cu o bandă tivită pe ambele margini; pe spinare, supt grumaz, a rămas urma genunchiului stâng al zeului, care i-a împlântat cuțitul; la ospățul sângelui se răpăd, la dreapta șarpele cu creastă¹, iar în față, pe salba revărsată a taurului gras, cânele. Jumătatea posterioară a corpului acestuia este acoperită de corpul tânărului Cautes, cu picioarele încrucișate, și care ține facla ridicată; tunica, încinsă la brâu, i se oprește de-asupra genunchilor, făcând cute pronunțate în față și de-a lungul coapsei drepte.

Este unul din cele mai îngrijit executate reliefuri din această categorie, din secolul al II-lea după Hristos, indicând un templu mithriac, poate chiar la locul unde s'a găsit².

¹ Cf. Fr. Cumont, *Mystères de Mithra*, tome II, fig. 207.

² Pentru alte indicii de cult mithriac în jud. Mehedinți, v. Al. Bărcăcilă, *Monumentele religioase ale Drubetei*, în *Arhivele Olteniei*, 1934, n-le 71-3.

2. Statuetă de bronz, *Mercurius* (fig. 2). Ii lipsesc picioarele de din jos de genunchi și din jos de cot, mâna dreaptă, în care ținea punga. În stânga avea caduceul, prins în palma întredeschisă. Părul i se lasă în jurul frunții, acoperit de pălărioara cu aripi (*petasos*). De pe umărul stâng îi cade pe spate mantia, care i se înfășoară pe după cot, căzându-i pe antebrațul întins în sus și lăsându-i restul corpului gol. Inclină capul spre dreapta, stă răzimat pe piciorul drept.

Fig. 1. — Fragment de relief votiv mithriac din Botoșești-Paia (Dolj).

Fără să pot obține deocamdată date mai precise asupra locului unde s'au găsit aceste două sculpturi romane, cercetând comuna Botoșești-Paia, am găsit pe *Valea Păii*, mai jos de botul Piscului Cazacilor, unde e și o fântână, un întreg *cimitir vechiu* pe coasta de Nord a văii, iar ceva mai sus, în dreptul Piscului Cazacilor, pe aceeași coastă, fragmente de *ceramică* romană (fig. 3) de culoare gris și roșcată. Locul acesta este ca la trei kilometri în sus de satul Paia. Sânt indicii suficiente pentru o așezare romană aici și în apropiere.

În aceeași comună, pe *culmea Pluta*, care tivește

spre Nord valea Botoșești, am cercetat locul numit *Cetatea*, de care se leagă tradiția unor lupte între „cetățenii” de supt stăpânirea lui Micu și dușmanii veniți din spre Miazăzi, supt conducerea

a. Urme continui de *pământ ars*, provenit din valul de pământ și lemn distrus prin incendiu, iar acum răscolit de plug. Pe latura de Est am constatat aceste urme pe o lungime ca de 75 m. și o lățime de 10 m.

b. Bucăți de *cărămidă*, atât din cea arsă la cuptor, cât și din cea uscată numai la soare (*chirpiciu*), făcută din pământ amestecat cu paie (fig. 5 a, b).

c. Fragmente de vase de teracotă primitivă (fig. 6).

d. Zgură metalică (fig. 5 c).

e. O lamă de silex, culoare gris, în secțiune triunghiulară, dințată pe laturile de basă, lungă de 4 cm. (fig. 7 c).

f. Blocuri de piatră, nu din cea de gâră, unele căzute pe coasta de Sud.

Este probabil să avem aici una din cetățile dace de rezistență împotriva năvălitorilor de la Miazăzi.

Fig. 2. — Mercurius. Bronz din Botoșești-Paia (Dolj).

lui Groza (fig. 4). Aceștia au săpat șanțul adânc ce se vede pe *Poiana Grozii*, la Miazăzi de Valea Botoșești, și de acolo au înaintat pentru atacul cetății pe la Apus de ea. Este o plăcere să asculti pe bătrâni povestind scena legendară a cuceririi cetății ca pe un eveniment la care au asistat și arătând cu precizie, până la poarta cetății, drumul năvălitorilor biruitori. Terenul prezintă modificări care nu sânt ale agenților naturali.

E greu urcușul din spre Miazăzi pe acest bot de deal abia desprins din culmea Pluta prin vâlceaua scurtă de la Nord de cetate, numită *Ogașul Micului* și *Ogașul Cetății*. Mai spre Apus, din aceeași culme se desprinde, lăsându-se spre Valea Botoșești, *Valea Micului*. De partea aceasta era mai ușor accesul la acropolea primitivă, pe un drum săpat, vizibil mai jos, dar și mai pronunțat în spatele cetății, către ogașul ce o taie de culmea principală. Punctul unde acest drum (acum numai urmă) ajunge în dreptul platoului cetății, locuitorii îl arată ca *poartă* a cetății. Dimensiunile acestei acropole sânt foarte reduse. Că a servit odată de cetate, ni arată urmele de pe vârful ei, unde am găsit:

Alte câteva materiale pre- și protoistorice, adunate de d. învățător director Pârvulescu și mai jos descrise m'au determinat să cercetez, în graba impusă de împrejurări, și comuna Cernătești-Dolj.

Fig. 3. — Ceramică romană de pe Valea Păii, com Botoșești-Paia (Dolj).

În cuprinsul satului este un mare deal de nisip și pietriș aluvionar, bogat în animale fosile, numit *Dealul Calului*, unde s'ar găsi și „ulcele”.

De aici mi s'a atătat că provin :

a. *Un fragment de ulcică preistorică* de teracotă, cu ornamente adânc incisate și punctate: o spirală între două grupe de linii paralele ce cad în jos; baza vasului presintă la marginea

Din comuna Bârboiu ni s'a arătat că provin:
a. O *fusaiolă-perlă* și un *căpăcel* de vas, ambele din teracotă, preistorice (fig. 7 g, h).
b. O *lespejoară ovală* de silex negricios, la vâr-

Fig. 4. — Cetatea de pe Valea Botoșești, com. Botoșești-Paia (Dolj).

superioară un șir de puncte, la cea inferioară o dungă adâncită și punctată, tivind ornamentația de pe corpul vasului. Are pereții groși, pasta de culoare cenușie (fig. 7 f.).

b. *Un corn de cerb fosilizat* cu urme de tăieturi (fig. 7 a). Tot în Cernătești, la locul numit *Poiana Iancului*, s'au găsit:

a. Un *vârf de mică lance de fer*, în formă de frunză, cu coada ascuțită de introdus în mânerul de lemn (fig. 7 k).

b. O *săgeată lunguiată de fer*, cu baza vârfului tăiată în colți laterali: coada răsucită spre vârf se lărgeste conic spre basă, lăsând golul pentru mânerul de lemn (fig. 7 j).

c. *Săgeată de fer mai scurtă*, cu vârful și colții laterali mult mai desvoltați, golul conic de basă solid încheiat (fig. 7 i).

De remarcat în comuna Cernătești găsim încă:

a. *Bătrâna troiță* uriașă de stejar ce străjuiește fântâna abundentă de supt Dealul Calului (fig. 8).

b. *Cula Cernăteștilor*, cu contrafort, cu chenare profilate, cu uși și obloane de blane masive de stejar (fig. 9).

perforată, *amuletă epotropeică* (fig. 7 d).

c. Un *topor dublu* și un *toporaș* cu capătul opus tăișului, servind de ciocan, ambele din fier (fig.

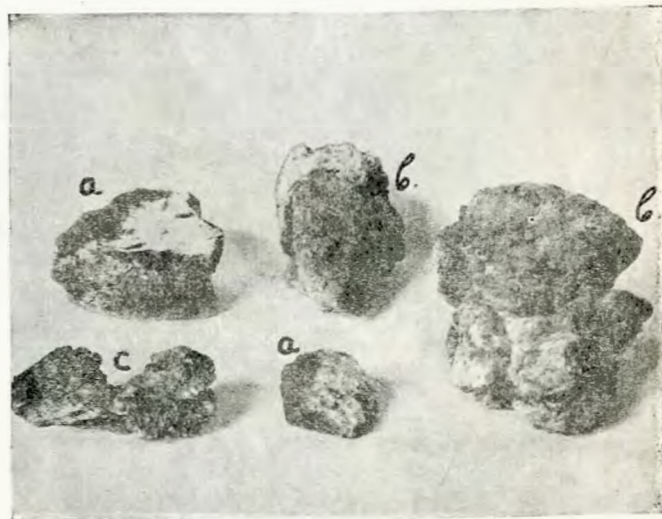

Fig. 5. — Fragmente de cărămidă (a), cărpici (b), zgură metalică (c), de la cetatea Botoșești (Dolj).¹

7 b, c), cu prototipuri din eneolitic, trecute și evolute în epoca bronzului și fierului¹. Toporul

¹ Cf. O. Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, 1931, tabla XLVII; Schuchardt, *Alteuropa*, 1935, fig. 11.

dublu este de aceeași formă, dar mai mic, ca acelea din Bălvănești-Mehedinți¹.

Fig. 6. — Fragmente de ceramică de la cetatea Botoșești (Dolj).

Socotim vrednice de însemnat și următoarele vestigii mai recente, creștine, din comuna Bărboiu:

a. Un *inel de bronz*, având placa rotundă ornamentată cu patru dublu-cerculețe, unite printr'o cruce incisată; între cercuri, alte dungii paralele incisate. Și cercul inelului este dungat la îmbinarea cu fața (fig. 10 c).

b. O *cruciuliță de alamă*, înfățișând în relief, pe o față Botezul Domnului, pe cealaltă Răstignirea. Atât Domnul Isus, cât și evangheliștii și celelalte personaje sfinte figurate poartă cununa de raze; mănunchi de raze, pornind din dosul capului Domnului Hristos răstignit, umplu câmpul dintre stâlpii împlețiți ce mărginesc această scenă. S'a găsit la hotarul dintre comunele Bărboiu și Gogoși. Are dimensiunile de 11,5⁵ cm. (fig. 10 a, b).

c. De la vechea *biserică de lemn din Bărboiu*, cumpărată în 1812 de la locuitorii din Botoșești-Paia, cari își făcuseră alta de zid, d. învățător

Părvulescu a găsit trei bucăți egale, tăiate din grinda sculptată de la catapeteasmă (fig. 11). Atâta mărturie a rămas dintr'o biserică risipită, care a fost și un monument de artă, ceea ce se poate deduce din frumusețea de sculptură ce împodobește laturea din față a grinzii: frunze de stejar stilisate, înmănunchiate două câte două, se desfășoară în mijlocul spațiului ornamentat, tivit de câte un chenar îngust, sus din capete de frunze de stejar stilisate, jos dintr'un șirag de semi-alveole. Margenea de jos poartă urmele flacării luminițelor ce au ars supt ea, în dreptul icoanelor împărătești.

Nu ne putem opri de a face o apropiere între soarta acestui monument de artă creștină și soarta templului lui Mithras, depărtate unul de altul cam cu o mie cinci sute de ani. Nu e cu neputință ca arheologia să poată găsi și apropia și alte elemente ale acestor monumente din comunele învecinate Bărboiu și Botoșești-Paia, înviind valoarea lor

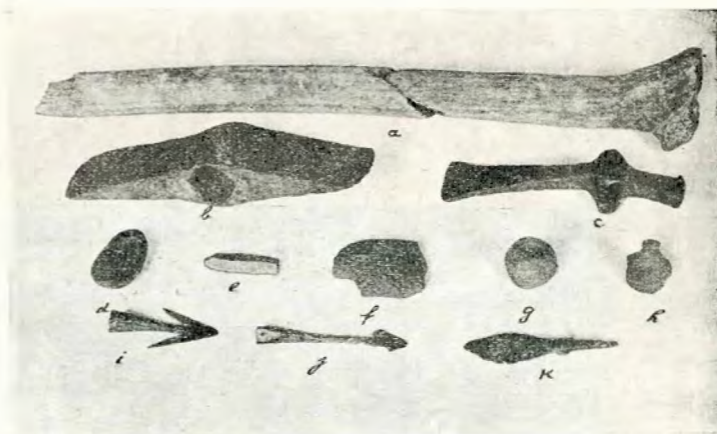

Fig. 7. — Obiecte și arme preistorice din Bărboiu-Mehedinți și Cernătești-Dolj.

artistică și culturală.

Turnul-Severin, 24 Decembre 1936.

Al. Bărcăcilă.

DESPRE TERACOTELE SUCEVENE.

Intr'un articol foarte interesant apărut în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”², d. dr. R. Gassauer ni face o descriere a diverselor

¹ Al. Bărcăcilă, *Dacia*, I, 1924: *Antiquités pré- et protohistoriques des environs de Turnu-Severin*, p. 296.

² R. Gassauer, *Teracote Sucevene*, *Bul. Com. Mon. Ist.*, no. 86, 1935, apărut în 1938, p. 145.

teracote găsite la Suceava. În afară de bucățile puțin cunoscute, dar reproduse în lucrarea lui Romstorfer¹ și care se găsesc la Museele Regionale de la Suceava și dela Cernăuți, autorul publică încă o serie de teracote descoperite cu

¹ Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, publicată de Alexandru Lapedatu, „Ediția Academiei Române”, 1913.

Fig. 8. – Troia de sejar de la fântâna din Dealul Calului, com. Cernătești-Dolj.

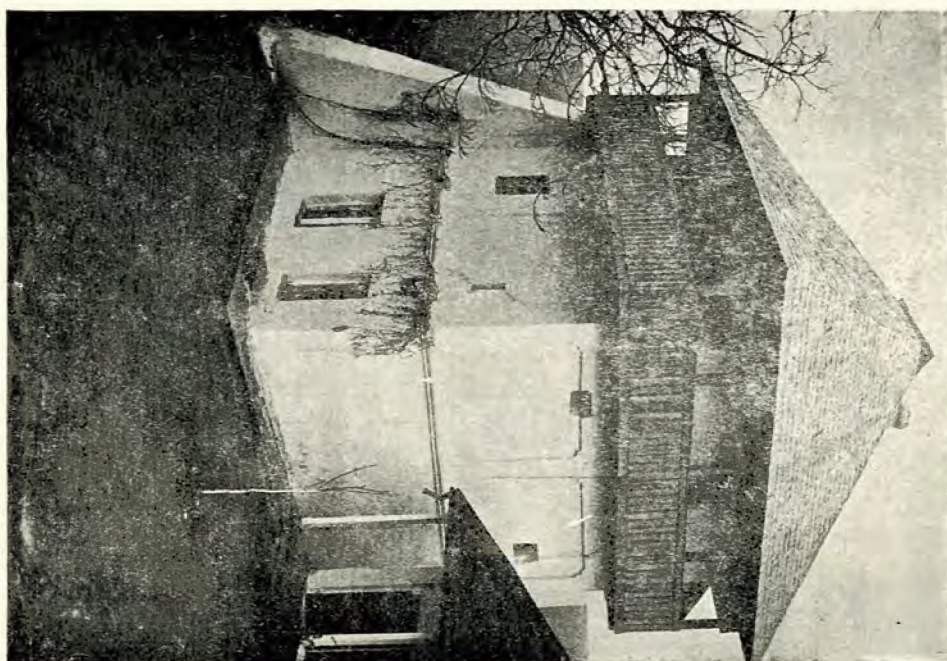

Fig. 9. – Cula Cernăteștilor, com. Cernătești-Dolj.

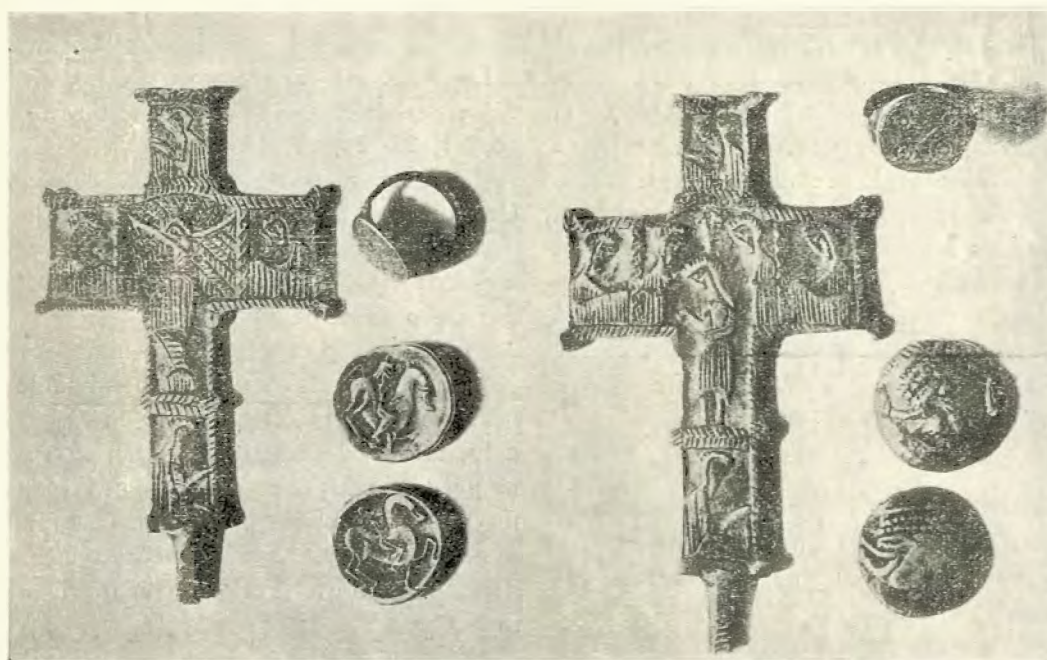

Fig. 10. — Cruciuliță de alamă; inel de bronz; două monede dace.

Fig. 11. — Fragment de sculptură în lemn de la vechea biserică de lemn din Bârboiu-Mehedinți.

ocazia diverselor lucrări sau săpături edilitare din orașul Suceava.

Înainte de toate trebuie să aduc cuvenitele mulțămiri d-lui dr. R. Gassauer pentru frumoasa contribuție ce o face aducându-ni la cunoștință un material documentar atât de interesant.

Ținând samă de caracterul nepărtinitor și exclusiv științific ce-l are o publicație ca „Bul. Com. Mon. Ist.“, mă simt dator să fac o punere la punct asupra câtorva păreri ale autorului care ar putea lăsa impresia că această ceramică n'ar fi românească. Fără a face o recenzie a lucrării, mă voi mulțami să aduc numai cuvenitele îndreptări pentru lămurirea cetitorilor.

Este păcat ca bogatul material de care a dispus autorul și frumoasa documentație de care se servește a fost întrebuițată mai cu samă pentru susținerea unor tese tendențioase.

*

Astfel autorul este de părere că mai toată ceramica din Moldova și în deosebi ceramica de la Suceava este de origine săsească cu caracter Sud-Est german.

Basându-se pe afirmația lui Nicolae Costin că „olăria se chiamă săsește Baia“ și că orașul *Baia* era un vechiu centru săsesc și unguresc¹, atribuie negustorilor de acolo și meseria de olari. La noi însă, *Baia* înseamnă *mină*², iar orașul Baia se chiamă pe săsește „Stadt Molde“ sau pe hărți „Moldavia“ sau „Civitas Moldaviensis“ cum îi zic străinii³, și ar putea proveni și de la ungurescul Bányá, echivalent cu slavonescul Banja. În ce privește originea germană a cuvântului „Baia“, care ar însemna „olărie“, este explicabil ca Nicolae Costin să facă o asemenea confuzie, dar nu se pricepe cum d. Gassauer a putut-o face, fiind un cunoscător al limbii germane. De altfel, am spus că, pe nemțește, orașului Baia i se zicea „Stadt Molde“, iar Lăpușneanu într-o scrisoare scrie; „În târgul nostru Baia, care pe nemțește se zice Moldova“⁴.

De altă parte faptul că, după d-sa, majoritatea ceramicii găsite ar fi de stil gotic sau german⁵ îl face să creadă că această ceramică

este de origine săsească, făcută de Germani și de Sași localnici. Însă figurile reproduse de autor la n-le 1-8 și 10-13 sânt caracteristic bizantine și nici de cum săsești. Tehnica aceasta „sgraffito“ cu smalt monocrom se întâlnește la Bizanț și în mai toate coloniile bizantine, cum sânt Cetatea Albă, Cherson, etc., de unde probabil a și venit.

De altfel este foarte greu de hotărât dacă bucățile de la fig. 14 (caracteristic mai tardivă), 16, 20, 22, 24, 29, 30, 35, 37 și 38 sânt mai săsești decât moldovenești. Fig. 37, unde d. R. Gassauer vede un câne, este fără îndoială represintarea unui leu oriental, cu coada încovoată, amintind baso-reliefurile achemenide și sasanide, dar de o execuție nedibace.

În schimb, bucățile represintate la fig. 17, 18, 25, 32, 33, 34 dovedesc o influență occidentală. Fără a căuta originea lor în *Legenda Aurea* a lui Iacob de Voragine și nici în *Physiologus*, ni pare mai firesc ca ochii să se fi inspirat după modelele de cusături, în care costumul avea o mare însemnătate, sau după icoane sau gravuri germane, din timp. Poate chiar că unele erau importate¹.

Mai toate reprezentările de animale apocaliptice erau venite poate pe calea Occidentului, dar de sigur că originea lor este orientală, persană sau bizantină.

Dar, prin culegerea bucăților ceramice reproduse, autorul elimină, supt cuvânt că ni sânt cunoscute, o serie de bucăți găsite la Suceava, având ornamente caracteristic orientale, cum sânt motivul solar, împletiturile, precum și motivele discurilor de pe biserici, întrebuițate ca plăci.

În fine avem încă o serie de bucăți neîndoios bizantine sau moldovenești, ce au fost reproduse de Romstorfer și n'au fost menționate. Cum mare parte din materialul publicat de d. R. Gassauer fusese publicat odată de Romstorfer, nu înțelegem de ce această selecționare a fost făcută în dauna bucăților românești sau româno-bizantine.

Dar este interesantă afirmația că olarii sași de la Suceava erau constituiți în bresle. Ni pare rău însă că d. R. Gassauer nu ni dă documentul după care s'a informat. Până acum nu se cunoaște existența unei bresle de olari în acea epocă, fie chiar în Transilvania². De sigur că

bogen) cu floarea crucii în vârf, iar pe de lături (genunchi) ornamentația de frunze stilisate“.

¹ G. Balș, *Bisericile lui Ștefan-cel-Mare*, *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1925, p. 235.

² E. Sigerus, *Siebenbürgisch-sächsische Töpferwaren Ostland*, III, 1919, Sibiu, afirmă că breasla olarilor

¹ Gassauer, *o. c.*, p. 145, nota 2, citează articolul A. Lapedatu la p. 26, în loc de 60.

² Vezi Candrea și Adamescu, *Dicționarul Enciclopedic*, la cuvântul „Baia“, p. 112.

³ Al. Lapedatu, *Antichitățile de la Baia, Note Istorice*, *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1909, p. 53.

⁴ N. Iorga, *Documentele din arhivele Bistriței*, pp. LXI-LXII.

⁵ Gassauer, *o. c.*, p. 161. „Caracteristică pentru epoca gotică este încadrarea scenei printr'un arc frânt (*Kiel-*

dacă opera ceramică de la Suceava ar fi fost făcută de breslași, ea ar purta un semn distinctiv al breslei, așa cum s'a obișnuit în alte părți¹. Pe de altă parte, breslele zidarilor și pietrarilor și-au lăsat însemnele pe cele mai multe din monumente unde au lucrat și, cum se știe exclusivitatea acestor bresle, nu vedem cum ei ar fi admis amestecul breslei olarilor în opera arhitectonică, amestec ce s'a făcut în ornamentele ceramice a fațadelor. Aceste amestecuri au fost posibile tocmai prin faptul că olarii români nu erau constituiți într-o breaslă căreia să i se poată opune breasla pietrarilor. De sigur că existența unei bresle a olarilor, care ar fi avut o producție atât de însemnată, ar fi lăsat urme în socoteli lor sau ar fi fost pomenită de breslele din alte părți cu care trebuie să fi fost în legătură.

Tot odată atragem atenția că o ceramică săsească, după câte știm, aproape că nu exista în secolul al XIII-lea și al XVI-lea în Transilvania². Cum

săși ar fi existat în Transilvania încă din anul 1376, când aceștia ar fi fost primiți între celelalte corporații. Dar să ni fie îngăduit să dorim o dovadă mai sigură de existența acestor bresle înainte de secolul al XVII-lea, căci nu cunoaștem alte acte, afară de afirmația de mai sus.

¹ Multe din ceramicile breslelor habane și cehe, precum și cele olandeze sau franceze, își aveau semnul distinctiv sau numai semnătura maestrului; Lacour-Breval, *Dictionnaire pratique de céramique ancienne*, Paris, 1937.

² În privința ceramicii săsești, d. profesor G. Oprescu, în recensia sa din *Viața Românească*, April 1938, asupra cărții mele *Ceramica Românească*, crede că vechimea ceramicii săsești este mult mai mare decât cea pe care i-o atribuim: în secolul al XVII-lea. Spre o mai completă lămurire asupra vechimii olăriei săsești mă voiu mărgeni să amintesc cele scrise de autorul sas E. Sigerus în *Siebenbürgisch-sächsische Töpferwaren, Ostland*, III, August 1919, pp. 132-3:

„Töpfergeschirr aus dem XVI. und XVII. Jahrhundert ist keines auf uns gekommen“.

„Wie Töpfereien hat sich überhaupt auch kaum nennenswerter anderer Hausrat aus dem XVI. und XVII. Jahrhundert auf dem Lande erhalten...“

Die Volkskunst, auch die keramische, hat sich erst im XVIII. Jahrhundert voll entwickelt und eine wertvolle kulturhistorische und künstlerische Ausbeute bietet erst die zweite Hälfte dieses Jahrhunderts“.

În ceea ce privește materialul săsesc din Muzeul Bruckenthal, pe care d. profesor Oprescu îl crede mai vechiu, el aparține cel mult secolului al XVII-lea. Singurele plăci datate mai vechi, de altfel cu decorații de motive orientale în antrelacuri (cercuri întretăiate), sânt datate 1671, cu inițialele L. S., iar alta 1679, și sânt trecute supt inventar cu n-1 8268. Cea din 1671 este mică, în timp ce a doua este smălțuită cu verde, albastru și galben. De asemenea se poate vedea un vas mare de nuntă, cu inscripție germană, care este datat din 1717 și este ușor smălțuit pe dinăuntru. O altă placă, foarte interesantă, cu reliefuri accentuate, re-

se face că Sașii de odată să fi avut atunci, tocmai în Moldova, o manifestație unică în genul ei?

Păcat că în numeroasele cetăți săsești din Transilvania nu s'a găsit un material asemănător¹, căci numai așa s'ar putea admite că parte din ceramica de la Suceava ar putea fi și de origine săsească.

De altfel toate lucrările de specialitate nu pot să documenteze o mai mare antichitate a ceramicii săsești decât în secolul al XVII-lea și în special supt renașterea săsească în secolul al XVIII-lea.

De altfel autorul însuși, la pagina 153, spune: „Constatăm însă că până în ziua de astăzi, în țările imediat învecinate Moldovei, nu s'a găsit niciun exemplar identic cu cele moldovenești; de altfel de mult s'ar fi semnalat descoperirea lor“.

Dintre teracotele găsite în Casa Domnească de la Curtea-de-Argeș și la Târgoviște, aproape niciuna nu prezintă ornamente asemănătoare cu teracotele sucevene, ceea ce înseamnă că la Românii din Muntenia exista la aceeași epocă o ceramică bine definită, care își avea caracterul ei propriu ca și cea de la Suceava.

Dacă ceramicile din Suceava și cele din Muntenia ar fi suferit influența săsească sau germană, ele ar fi avut un caracter comun. La ele, în schimb, caracterul comun este de proveniență bizantină și preistorică.

Fără a tăgădui aportul de influențe occidentale care se văd pe unele motive de la Suceava, aport venit atât prin intermediul Polonilor, al Germanilor din Sud-Est și al Italianilor, trebuie să spunem că această influență a fost destul de restrânsă și mai cu samă mărginită la motive în legătură cu îmbrăcămintea occidentală. De altfel și aici obiceiurile românești au început să prezintă un zgriptor inaripat, fără dată, poate fi de la începutul secolului al XVII-lea.

Aș fi foarte recunoscător dacă d. profesor Oprescu ni-ar da informații mai precise asupra ceramicii săsești mai vechi decât secolul al XVII-lea, mai cu samă asupra ceramicilor ce le-a văzut, aparținând secolului al XV-lea și al XVI-lea.

¹ Prea puțin material săsesc a fost identificat până acum: în cetățile sau săpăturile săsești din Ardeal. La Muzeul din turnul bisericii din Sighișoara se poate vedea un fragment de *cablă* reprezentând un călăreț medieval cu arcul în mână și cu un peisagiu jos în stânga, având o coroană cu trei vârfuri. Această bucată ar putea data cam de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Bucata este una din cele mai vechi cablă săsești pe care le cunosc.

O bucată mai veche pare a fi cea reproducă de d. V. Roth, *Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen*, Strassburg 1908 (*Die Keramik*, tabl. XXI, fig. 1), care reprezintă un cavaler omorând balaurul. Aceasta bucată poate fi de la sfârșitul secolului al XV-lea sau începutul secolului al XVI-lea. Ea este caracteristic occidentală și pare a fi o bucată importată, probabil din Boemia.

se impună răpede. În Moldova mai mult ca criunde, se poate urmări succesiunea transpu-nerilor¹.

Cum se face că unele ceramice smălțuite de la Suceava să fie datate, chiar după d. R. Gassauer, din secolul al XIII-lea, când faimosul Augustin Hirschvogel n'a venit în Transilvania decât în secolul al XVI-lea, adevărat tocmai după trei secole de la făurirea celor mai interesante bucăți de ceramică suceveană.

Cum s'ar fi exercitat atunci înrăurirea germană, când nici ei nu aveau la acea epocă o ceramică echivalentă? Începuturile artistice ale ceramicii săsești fiind destul de târzii, nu poate fi vorba de o influențare a ceramicii româno-bizantine până în veacul al XVI-lea².

Este regretabil că autorul nu a cercetat în de ajuns literatura de specialitate și că s'a mul-

¹ Slătineanu, *Trei plăci de ceramică din secolul al XVI-lea*, *Rev. Ist. Rom.*, 1935-6, p. 184, fig. 2.

² Pentru o mai completă lămurire a d-lui dr. R. Gassauer, vom cita pe autorul sas Misch Orend, *Krüge und Teller*, Sibiu, 1932, p. 5: „Dadurch kommt es dass aus der Zeitspanne von 1003, vom ersten Auftreten deutscher Menschen in Siebenbürgen, bis zum 17. Jahrhundert kaum Tongefäße aufbewahrt wurden“ („Așa se face dar că din anul 1003, de când a apărut rasa germană în Transilvania, până în secolul al XVII-lea aproape că nu s'au păstrat vase de lut“).

Și, mai departe:

„Die Renaissance bleibt ebenfalls ohne künstlerische Tonwaren, wie denn die Renaissance in Siebenbürgen auch in der Baukunst, dem hauptsächlichsten künstlerischen Betätigungsgebiet (auch in der Volkskunst in den Kirchenburgen) ohne Niederschlag vorübergegangen ist“ („Renașterea rămâne de asemenea fără olărie artistică, întocmai ca arta și arhitectura din Transilvania din acest timp, care reprezintă principalul teren de activitate pe tărâmul artei (chiar și arta populară din burgurile bisericesti) a rămas fără urme“).

„Erst mit dem Barock und dem Wiener Einfluss, der nach 1691 einsetzte, beginnt die Keramik bei den Siebenbürger Sachsen“ („De abia cu stilul baroc și cu influența vieneză, care-și face apariția după 1691, începe să înflorească ceramica la Sașii din Transilvania“; p. 6).

„Die Gefäße aus der Zeit bis zum 17. Jahrhundert sind nur durch ihre Gestalt von Wichtigkeit, da sie keinerlei Verzierungen tragen; erst nachher werden die siebenbürgisch-sächsischen Töpfereien, ein, zwei -, drei -, und dann mehrfarbig“ („Până în secolul al XVII-lea, vasele își au importanța prin forma lor, de oare ce nu poartă niciun fel de ornamentație; abia după aceea, olăria săsească din Transilvania își primește coloritul, fie într'una, două, trei sau mai multe colori“).

Așa dar, ținând samă și de nota precedentă și de cercetările mele, cred că n'am „comis o eroare“, cum spune d. profesor Oprescu, când am afirmat că Sașii n'au o ceramică proprie anterioară a secolului al XVII-lea. În lucrarea mea arăt că toată ceramica folosită de Sași înainte de secolul al XVII-lea era de factură românească, făcută de autohtoni, simplă și nesmălțuită.

țămît să consulte numai pe directorii Museelor de la Viena spre a identifica fragmentele găsite, ceea ce l-a făcut să nu țină samă de unele materiale, găsite tot în Moldova, care, fiind în legătură cu ceramicele sucevene, îl puteau mai bine lămurii.

D-sa datează cu precizie toate fragmentele și plăcile de sobă găsite la Suceava, fără să aibă la basă un criteriu mai sigur decât înfățișarea lor. De sigur că această metodă poate fi bună atunci când există un bogat material comparativ, dar, în cazul nostru, fără asemenea elemente, ar fi îndrăzneț să se precizeze spații de timp mai restrânse ca un secol. Pe de altă parte, înfățișarea plăcilor și subiectele folosite se repetă de multe ori de-a lungul mai multor secole, ceea ce cauzează un decalaj în timp care poate foarte ușor induce în eroare pe cercetător când se călăuzește după înfățișare¹. Numai datarea scrisă permite să se afirme cu siguranță că formele (tipare) au fost săpate la acea epocă.

În privința negustorilor și meșterilor sași ce se găseau la Suceava, cari n'au lăsat nicio operă artistică de niciun fel, este cazul să amintim ce ni spune d. profesor N. Iorga². „Ils (les Allemands-Saxons) ne laissèrent pas sur cette terre (les Principautés) une page dans l'histoire des

¹ În privința decalajului în timp, există numeroase exemple. Cel mai izbitor este păstrarea stilului gotic până aproape la sfârșitul secolului al XVII-lea în bisericile moldovenești, unde era folosit la chenarele porților și ușilor, precum și în alte diverse ornamentații. Poate cel mai vădit exemplu de decalaj ni-l înfățișează gravurile din cărțile religioase românești de la începutul secolului al XIX-lea, care folosesc motive și tradiția secolului al XV-lea și al XVI-lea.

Același lucru se petrece și cu plăcile de sobă, mai cu samă acelea de înrăurire gotică sau occidentală.

Sigerus, in o. c., arată, la p. 133, o placă de la Muzeul Bruckenthal cu data de 1675, cu decor gotic, despre care spune: „zeigt, wie lange sich alte Formen hier erhalten haben“.

De asemenea o placă săsească de la Cluj are motivul clasic folosit la sfârșitul secolului al XVII-lea, dar poartă o dată de la începutul secolului al XIX-lea. Acest decalaj în timp al stilului ar împăca afirmația mea despre oalele gotice din secolul al XVII-lea „cu kachelele gotice“, pe care le-am văzut insumi (d-l profesor Oprescu, *Recensie, Viața Rom.*, 1938 Ap.) în comerț și în colecții, care proveniau din case aparținând secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Este păcat că această pretioasă documentație despre locul și vechimea cahlelor, care ar putea ajuta într-o măsură la datare (câte sobe noi în locuințe vechi!) n'a fost păstrată de d. profesor Oprescu.

* N. Iorga, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Bucarest 1922, p. 124. D. profesor Iorga mai adaugă mai departe: „Ces étrangers, auxquels se mêlaient sans cesse des nombreux marchands de passage, n'eurent jamais des attaches avec le pays; parasites sans aucun but politique, ils empêchèrent la création, chez les Roumains, d'une bourgeoisie nationale“.

arts¹, căci, dacă ne gândim chiar la bisericile catolice mai însemnate, ele au fost clădite de Domni români, cum este cea de la Baia și probabil cea de la Cotnari¹. Negustoria nu înseamnă numai de cât arta.

Așa încât ni pare rău să nu putem admira în de ajuns „lucrări ale unor meșteri veniți din aiurea (*sic*), dar așezați la noi în țară”. „Totuși aceste lucrări ale unor oameni harnici, cinstiți și pașnici”, făcute „pentru podoaba Țării Românești” sânt foarte rare². Evidențierea calităților „acestor străini” era cel puțin inutilă.

În ceia ce privește afirmația că „ortodoxismul a constituit o piedecă pentru îndeletnicirea Românilor cu arta ceramică”, amintesc numai faptul că pe pământul țării noastre s’au făcut din timpurile străvechi cele mai frumoase olării, meșteșug care s’a urmat până în zilele noastre, păstrându-se tradiția peste care s’au suprapus, cum era firesc, diferite înrâuriri din afară. Ortodoxismul n’a împiedecat pe Români să facă ceramică, după cum putem s’o vedem prin minunata olărie oltenească, maramurășeană, bihoreană, moldovenească, precum și prin vechea olărie de tradiție bizantină, pe care o găsim la Șipote, Hârlău, Târgoviște, Curtea-de-Argeș, Turnul-Severin, București, etc. De sigur că autorul gândindu-se că, ortodoxismul nu dă voie să se facă „chip cioplit”, a generalizat această noțiune și nu a priceput că e vorba numai de sculptură, *cioplire*.

În adevăr represintările divine sau omenești sânt cunoscute în toate celelalte ramuri ale artei și ni pare rău că d. dr. Gassauer, la Suceava, nu-și amintește de frumoasele picturi ale bisericilor din Bucovina și nu cunoaște represintările de sfinți de pe plăcile de aiurea, de la Târgoviște, Buda-Lapoș³ sau de la Șipote, etc., din care probabil unele serviau de icoane.

Întrebuințarea ceramicei reliefate, cu motive diferite, ca ornamentație exterioară a monumentelor este caracteristic românească și dovedește cel mult o influență bizantino-mediteraneană, dar

nici decum influențe germane. Ornamentația fațadelor și interioarele cu ceramică sânt de tradiție mesopotamiană și s’au răspândit prin Bizanț în mai tot cuprinsul basinelui mediteranean. Nu cunosc până acum exemple de realizări de policromie a fațadelor la Sași sau la Germani; în schimb au fost întrebuințate târziu la Ruși, la Poloni și în unele cazuri la Spanioli¹.

În ceia ce privește motivele întrebuințate la discurile bisericilor, acelea care par mai germanice d-lui dr. R. Gassauer² sânt în realitate motive mediteraneene de proveniență orientală, care au fost întrebuințate, așa cum o arată Balș, în arhitectura Italiei de Nord. Analiza motivelor ni arată originea curat orientală a majorității lor și exclude tocmai influența germano-săsească, astfel:

Motivul balaurului cu gâturile încolăcite se întâlnește în Armenia Sudică, la Citadella din Alep și Haifa³.

Motivul vulturului bicefal este un motiv hitit, folosit în Asia Mică, la Yasili-Kaya, de unde l-au luat probabil Paleologii, direct sau prin intermediul Turcilor ortochizi⁴. Numai în urmă a trecut și în Occident, după călătoria lui Manuel Paleologul, în 1402. Chiar Domnii noștri, Mircea, spre pildă, îl întrebuințau ca ornament pe haine⁵.

Motivul grifonului înaripat cu cap de pasăre se găsește mult anterior în arta sasanidă și în stofele fatimite din Egipt, din secolul al X-lea de unde a fost adus și adoptat de arta romanică, lombardă⁶.

Motivul leului este un motiv oriental prea cunoscut, caracteristic artei sasanide și folosit și de Bizantini. Pe pământul țării noastre a fost găsit și la Cetatea-Albă și la Turnul-Severin.

Motivul sfinxului masculin încoronat și înaripat se găsește în cele mai vechi represintări mesopotamiene, precum și în cele tardive. Asirienii îl folosiau din secolul al VIII-lea a. Chr., de ex. la

¹ Puig y Cadafalch, *Le premier art roman*, Paris 1934.

² D. R. Gassauer crede greșit că la Suceava unele fațade erau acoperite cu „sgraffiti”, p. 156. Lapedatu, o. c., pp. xxxii-xxxiii, și N. Costin, p. 436, nu vorbesc de „casele boierești din Suceava, care erau împodobite cu un sgraffito”, dar spun că: „au pus de au zugrăvit pe pereți războiul lui Alexandru”; deci nu este vorba de ceramică, singura care putea fi cu tehnică sgraffito, ci probabil numai de pictura în frescă.

³ Max van Berhem, *Amida*: p. 84, fig. 33-34, „Diyar-Berk. Ortokide de Kaifa”.

⁴ După d. G. Brătianu, în *Rev. Ist. Rom.*, 1931, p. 56.

⁵ Portretul lui Mircea de la Cozia.

⁶ Koechlin et Migeon, *Islamische Kunstwerke*, Berlin, 1928, pl. LV.

¹ Biserica Sfânta Fecioara de la Baia a fost clădită de Alexandru-cel-Bun la 1410, pe mormântul soției sale Margareta Doamna; Al. Lapedatu, o. c., p. 55; Nicolae Costin, Kogălniceanu, *Letopisețe*, I, Apendice, p. 67. Biserica de la Cotnari s’a făcut pe vremea lui Despot-Vodă, 1561-1563: „Și, în Cotnari fiind Sași mulți, pre atunci le-au făcut biserică și școală și au adunat biblioteci. Pre semne biserica cea stricată den Cotnar a papistașilor, el o au făcut, de nu va fi și cea mare ce stă și până azi cu Sași”.

² R. Gassauer, o. c., pp. 163-4.

³ V. Drăghiceanu, în acest „Buletin”, *Săpăturile din Buda-Lapoș și Tisău*, p. 175. fig. 38; un Sf. Gheorghe: „Teracotă cu icoana Sfântului Gheorghe în chiliile de la Buda”.

Khorsabad¹. Cele expuse la Museul Luvrului și la Constantinopol sânt bine cunoscute.

Motivul capului de bour cu doi tenanți sau cu un singur tenant, singur sau peste coif, este un motiv scitic și în urmă românesc, care a fost probabil luat din Sighețul Marmației, a cărui stemă este, și de unde a fost adus de Maramurășeni cu ocazia descălecării Moldovei. Acest motiv al capului de bou era mesopotamian și mediteranean, fiind întrebuințat de Minoeni².

Motivul solar, *soleil tournant*, este vechiul motiv oriental al cultului solar, care se găsește în părțile noastre foarte răspândit la populațiile de munte, la Huțulii din Bucovina și în părțile Topliței, care păstrează și astăzi vechea tradiție, purtând cercuri de aramă, tăiate sau zgâriate, tipice cultului solar. Originea lor este feniciană și frumoase exemplare se pot cita în Siria³.

Motivul antrelacului este arabo-bizantin, încât nu mai este nevoie să insist.

Motivul cerbului poate să fie tot așa de bine un motiv german sau un motiv maghiarizat, cum poate să fi venit din Orient, unde îl întâlnim ca motiv decorativ supt forma căprioarei caracteristice vaselor elenistice sau sasanide⁴.

Sirena cu două cozi sau Melusina pare a fi un motiv occidental, care de altfel s'a românizat răpede, devenind un om care ține doi pești în mână.

* * *

În concluzie se poate spune că toată ceramica

de la Suceava, lucrată poate într'un vechiu centru de olărie, a primit la început înrâuriri bizantine la care s'au adăugat o sumă de motive decorative cumanice și gotice.

Așa cum am arătat și eu, unele motive sânt de inspirație occidentală, lombardă, din sculpturile monumentelor din Nordul Italiei și Sudul Franciei, de unde le-a reprodus Balș. Dar arta lombardă este adusă direct din Orient, mai cu samă din Egipt, Armenia, Siria, așa cum o arată atât de documentat d. E. Măle⁵.

La noi de sigur că maeștrii pietrari vor fi adus motivele atât de apreciate de arta mediteraneană.

Nu trebuie să uităm că ele nu se întâlnesc supt nicio formă la Sașii din Transilvania.

Aceste motive diferite, contopite și folosite de Români, pentru opere românești, uneori executate și cu maeștri zidari străini, sânt opere cu caracter românesc, atât ca spirit, cât și ca realizare, chiar când unele din ele dovedesc înrâuriri venite din afară.

Arta este mai întotdeauna sortită să primească influențe diverse care, contopindu-se laolaltă cu lamente autohtone, dau caracterul specific al epocii și al artiștilor cari le-au lucrat.

Astfel se poate spune că, deci, ceramica de la Suceava este caracteristic moldovenească, mai cu samă când se ia în considerație tot ansamblul ceramicii: vase, farfurii, olane de sobe, plăci de ornamentații și de pardosele, etc., ce s'au găsit acolo.

Barbu Slătineanu.

¹ Dr. Henry Frankfort. *Discoveries at Khorsabad, Sargons City*, in *The Illustrated London News*, 1934, 14 Iulie.

² G. Brătianu, l. c., p. 58; R. Vuia, *Legenda lui Dragoș*, Anuar. Ist., Cluj, I, 1921-2, p. 300; P. V. Năsturel, *Stema României*, București, 1892; Ep. Ghenadie, *Eraldica veche a Românilor*, București 1894.

³ Émile Măle. *L'art allemand et l'art français du moyen-âge*, p. 42.

⁴ Arthur Upham Pope, *Săpăturile de la Damghen*, in *Illustrated London News*, 1931, Mart, p. 482, fig. 3.

⁵ G. Brătianu, l. c., p. 56; Émile Măle, o. c., p. 44. „Ce n'est donc pas seulement l'Égypte, c'est l'Orient tout entier qui a fourni des modèles à la Lombardie. Car en Orient, de l'Égypte à l'Arménie, le même art a régné”. În resumat arată că, din diferite motive, Lombardia, partea cea mai bogată a Italiei, a avut legături cu tot Orientul, de unde a luat modelele ornamentelor, ale sculpturii și că de acolo modelele s'au răspândit în Sudul Franciei, în Istria, etc.

În broșura de propagandă *Polen ladet sie ein*, publicată de „Reisebüro Orbis“ la 1934, bise-

ricuța din Zywieck are un acoperiș ca al bisericilor bucovinene, cu care samănă și ca structură.

Adrian C. Corbu și Horia Oprescu, *București, documente iconografice (Arhivele Bucureștilor, n. 1), Vieux Bucarest, documents iconographiques.*

Splendidă culegere de vederi bucureștene, cu o introducere. Unele vederi sânt de inchipuire, dar, de la no. IV, realitatea însăși apare cu Bouquet, Mayer, Meyerson, Ferel, Bielitz, *Monde Illustré*, Lancelot, — foarte frumoasă înfățișare, luată de la Văcărești —, Huber, Doussault, Raffet, Preziosi, între 1840 și 1860; un desen spaniol de la 1877. Curioasă vederea de Ungurul Barabas (1832). Un prea frumos Bouquet din *Illustrated London News*

pe 1854. O vedere a focului din București, neiscălită, și una a cutremurului din 1838. Admirabilă casa cu pridvor și bisericuță în aceeași revistă englesă. Apoi biserica Stelei, de Doussault, focul de la Sf. Gheorghe Nou, de Büchner, casa Banului Mihai Ghica, de Brömser. De tot interesanta vedere a mănăstirii Radu-Vodă, cu minunatele chilii dispărute și vechile turnuri. O vedere colorată a bisericii Bucur. Urmează casarma de la 1855, Stavropoleos de Lancelot și altele.

Mai notăm: Palatul (casa Goleșcu, în 1866) și Teatrul, de Huber, Batiștea, minunată schiță de Szatmary, de care și Radu-Vodă (și de Schmidt), Sf. Spiridon de același (în colorii). Pe urmă, gravuri ale d-nei Maria Radianu, un Turn al Colței necunoscut, un Cotroceni de Venrich, casa de la Tei din *Monde Illustré*. Se adaugă scene, numai în parte cunoscute (primirea lui Sir Robert Ainslie, 1794). Urmează acelea din *l'Illustration*, din opera lui Aman, a lui Szatmary și Preziosi, a lui E. Schlegel, plus cele, cu text reprodus de mine odată, ale lui Kramer. De mare interes prinderea lui Nicolae Mavrocordat de către Imperiali (1716), cele cu primirea la 1789 a altor Imperiali (unele după natură; boierii întâiu la nl. LXXVI, în colorii, cu vederea Curjii, în nl. LXXI). Dar și scene mai nouă (1877).

În *Anuariul Liceului* din Ploești pe 1936 (Ploești 1937), descriere de d. Oct. Dobrotă-Odorheiu a bisericii din Porumbenii-Mari, în Secuime. Zidire din 1787, cu frumoasă piatră a ctitorilor, Dima și Elena, Panait, Ioan și două Marii, de sigur din lumea negustorească de la Brașov. Câteva icoane din aceeași epocă (un Sf. Nicolae, între doi sfinți). O catapeteasmă ceva mai nouă.

În *Artă și tehnică grafică* se reproduc admirabilele coloane sculptate de la Berca și biserica Olari din Argeș.

N. Iorga.

VICTOR BRĂTULESCU, *Églises du district de Vâlcea*, II. *Église d'Urşani*. Elle date du XVIIIe siècle. Fresques populaires intéressantes.

D. TUDOR, *Monuments inédits de Romula*, VI, etc. Tablettes votives des „chevaliers danubiens“. Catalogue illustré.

N. IORGA, *Un cahier de miniaturiste*. Il date d'environ 1807.

MARIE GOLESCU, *Saint Georges délivre l'adolescent*

emmené en captivité par les Infidèles. Texte français.

AL. BĂRCĂCILĂ, *Éléments d'art antique trouvés dans le district de Dolj*.

BARBU SLĂTINEANU, *Sur les plaques de terre-cuite à Suceava*. Réfutation de l'article de Rodolphe Gassauer: ces plaques, d'inspiration byzantine, sur laquelle s'exercent différentes influences, ne sont pas le produit d'une industrie saxonne en Moldavie.

COMISIUNII

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

1 9 3 7

MINISTERIUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE ȘI AL CULTELOR
MINISTRU: C. ANGELESCU
COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

Membri: IOAN ANDRIEȘESCU, PETRU ANTONESCU, ALEXANDRU LAPEDATU, CONST. MOISIL,
PR. NIC. POPESCU, VICTOR G. ȘTEFĂNESCU ȘI ARTUR VERONA.

Secretar-Director: VIRGILIU N. DRĂGHICEANU.

C U P R I N S U L

T E X T :

	<u>Pagina</u>
N. GHIKA-BUDEȘTI: Ceva despre Biserica Mănăstirii Tismana.	145
AL. BĂRCĂCILĂ: Cetatea Severinului (inceput de cercetări arheologice)	149
N. GHIKA-BUDEȘTI: Artele minore bizantine și romane.	167
L. MOGA: Lămuriri cu privire la vechimea Bisericii Sf. Pantelimon din București (o rectificare).	175
L. MOGA: Un plan înedit de la 1847 al unui sector din orașul București.	179
Comunicări: N. Ghika-Budești: Recensie.	185
Cronică de N. Iorga	189
Oficiale: N. Ghika-Budești: Raport privitor la lucrările Serviciului tehnic al Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1935.	190
Resumat frances	192

ILUSTRĂȚIUNI :

	<u>Pagina</u>		<u>Pagina</u>
<i>Cetatea Severinului.</i>		Fig. 18. – Piese de la construcția și mobilierul capelei; la mijloc, un mojar.	158
Fig. 1. – Păretele nordic al turnului de Nord-Est.	149	Fig. 19. – Materiale romane; a, fragment de monument funerar; b, fragment de inscripție; c, din mozaic de pardoseală; d, greutate; e, corn de cerb; f, dintr'un vas de piatră.	158
Fig. 2. – Bloc din colțul de Sud-Vest al turnului de Nord-Est	150	Fig. 20. – Ghiulele de piatră.	159
Fig. 3. – Capela din incinta cetății	150	Fig. 21. – Teavă de tun de bronz; a, pila și diferite obiecte de fier și de bronz	159
Fig. 4. – Vatra de la Nord de capelă.	151	Fig. 22. – Fragmente din țevi de tun de bronz a, d, culată e, și bulgăre de bronz f.	159
Fig. 5. – În păretele exterior al naosului capelei, locul ușii astupate	151	Fig. 23a. – Fragmente de ceramică.	160
Fig. 6. – Fața zidului estic al incintei interioare	152	Fig. 23b. – Fragmente de ceramică.	161
Fig. 7. – Zidul estic al incintei, din dreptul capelei către turnul de Nord-Est.	152	Fig. 24. – Fragmente de vase smălțuite	161
Fig. 8. – Vatra de la Sud de capelă. În fund blocuri căzute de la capelă, iar în spatele lor blocuri doborâte din zidul de incintă.	153	Fig. 25. – Ceramică ornamentală smălțuită.	162
Fig. 9. – Cuptorul alăturat la zidul estic al incintei, la Sud de capelă.	153	Fig. 26. – Ceramică ornamentală smălțuită.	162
Fig. 10. – Pragul de sus boltit al porții din zidul sudic al incintei interioare, înainte de săpături.	154	Fig. 27. – Fragment de inscripție de la capela cetății.	162
Fig. 11. – Poarta din zidul sudic al incintei interioare.	154	Fig. 28. – Cruce săpată în piatră (jos la mijloc), în materialul urnit din zidul vestic al turnului de Sud-Est.	163
Fig. 12. – Din turnul sud-estic spre poarta pătrunsă în zidul incintei interioare.	155	Fig. 29. – Cruce incisată pe un conglomerat de pietriș.	163
Fig. 13. – Zidul sudic al turnului de Sud-Est: a, parament și blocaj interior; b, zidul sudic al incintei interioare; c, prelungirea spre Sud a zidului vestic al turnului	155	Fig. 30. – Inscripția onorifică pentru împăratul Caracalla, găsită în capela cetății	163
Fig. 14. – Zidul sudic al incintei interne (în fund); la dreapta zidul vestic al turnului de Sud-Est.	156	Fig. 31. – Capela cetății, după schița din 1915: A, A, mese de zidărie; a, â, â, firizi; D, inscripția lui Caracalla; c, pilaștri; B, picioare de stâlpi, din zidărie; E, E, ziduri barbare	164
Fig. 15. – Zidul estic al incintei exterioare; în fund, turnul rotund	156	Fig. 32. – Planul cetății, ridicat de Teohari Antonescu.	164
Fig. 16. – Zidul estic al incintei exterioare, spre Sud de turnul rotund.	157	Fig. 33. – Planul cetății, ridicat de contele Marsigli.	165
Fig. 17. – Aghiasmatarul capelei	157	Fig. 34. – Planul cetății, ridicat în 1936; a, zidul turnului nordic; b, c, turnuri; d, cuptor; e, f, capela și presupuse morminte.	166

	Pagina		Pagina
<i>Comunicări.</i>			
Fig. 1. — Fragment de relief votiv mithriac de Botoșești-Paia (Dolj)	132	Fig. 7.— Obiecte și arme preistorice din Bârboiu-Mehedinți și Cernătești-Dolj	135
Fig. 2. — Mercurius. Bronz din Botoșești-Paia (Dolj).	133	Fig. 8.— Troiță de stejar de la fântâna din Dealul Calului, com. Cernătești-Dolj	136
Fig. 3. — Ceramică romană de pe Valea Pâii, com. Botoșești-Paia (Dolj)	133	Fig. 9.— Cula Cernăteștilor, com. Cernătești-Dolj	136
Fig. 4. — Cetatea de pe Valea Botoșești, com. Botoșești-Paia (Dolj)	134	Fig. 10.— Cruciuliță de alamă; inel de bronz; două monede dace.	137
Fig. 5. — Fragmente de cărămidă (a), cârpiciu (b), zgură metalică (c), de la cetatea Botoșești (Dolj).	134	Fig. 11.— Fragment de sculptură în lemn de la vechea biserică de lemn din Bârboiu-Mehedinți.	137
Fig. 6. — Fragmente de ceramică de la cetatea Botoșești (Dolj)	135		
		<i>Cronică.</i>	
		Fig. 1.— Bisericuță din Zywieck (Polonia)	143

REDACȚIA :

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI. — STRADA GENERAL BERTHELOT No. 26.

Secretar-Director : VIRGILIU N. DRĂGHICEANU.

Fiecare fasciculă apare în două ediții :

Ediția pe hârtie chromă, Lei 120. — Ediția pe hârtie velină, Lei 90.

**PREȚUL
LEI 90**

I CEVA DESPRE BISERICA MĂNĂȘTIRII TISMANA

DE N. GHICA-BUDEȘTI.

—o—

Istoricul acestui monument este destul de bine cunoscut, atât din lucrările lui Al. Ștefulescu, cât și din „Istoria” și „Inscripțiile” d-lui profesor Iorga. Acum, în urmă, lucrarea d-lui V. Drăghiceanu, publicată în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, fasc. 79, anul 1934, ni-a mai dat prețioase lămuriri.

Ceia ce este însă mai greu de deslușit e arhitectura monumentului. Într’adevăr cercetările făcute până acum nu au dat în această privință rezultatele așteptate, căci nici forma de la origine a planului bisericii nu a putut fi precisată, nici diferitele feluri de zidării, de cărămidă și de piatră, ce s’au găsit supt tencuielile de astăzi, nu au adus lămuriri suficiente spre a putea fi ele date măcar cu aproximație. Zidăria de cărămidă comună cu rosturi mici ce s’a găsit supt tencuiala fațadelor pare a fi din veacul al XVIII-lea și chiar din al XIX-lea, iar cele câteva părți din zidăria de piatră neregulată ce s’a găsit pe fața de spre Sud a pronaosului nu pot fi date, căci nu au un caracter special. S’au mai găsit unele chenare de ferestre în piatră și rosete ajurate, sculptate, care par a aparține veacului al XVIII-lea. Dar nimic nu s’a găsit până acum care să poată fi atribuit veacului al XVI-lea, când biserica pare a fi fost restaurată de către Petru-Vodă (Radu Paisie) la 1541, decât doar chenarele de piatră sculptată în gen armeno-georgian, ale ușilor făcute de egumenul Vasile. De asemenea nicio urmă nu s’a găsit din veacul al XIV-lea, când Radu I-lui, tatăl lui Mircea-cel-Bătrân, a zidit biserica, decât forma frontoanelor de la naos, ce se văd și astăzi în fața bazei turlei naosului; dar și aceste frontoane au profile neprecizate, ce par a fi suferit modificări în cursul vremurilor. Cele spuse aici au nevoie de oarecare explicații.

Studiul amănunțit al monumentelor din primele veacuri ale arhitecturii noastre, adică începând din veacul al XIV-lea, când, odată cu înființarea Țărilor române independente, începe și zidirea bisericilor de zid, și până în veacul al XVI-lea, ni-a arătat că în veacul al XIV-lea se întrebuintă ori piatra brută netencuită, alternată

cu rânduri de cărămizi orizontale aparente, după sistemul bizantin, ca la bisericile ruinate din Turnul-Severin, ca la Sân-Nicoară și la Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș, ca la Brădeț, etc., ori același gen de zidărie după varianta școlii sârbești, ca la Vodița sau la Cozia, ori, în sfârșit, cărămida aparentă cu rosturi largi, formând firide și arcaturi, ca la Cotmeana. Dar toate cercetările și sondajele făcute până acum la Tismana nu au dat la iveală nicăiri niciun indiciu despre unele zidării de felul celor descrise mai sus. Trebuie să deducem din această constatare că fațadele bisericii au fost într’atât de mult modificate, restaurate, cârpite și căptușite pe fețele căzute la diferite epoci, încât nu s’au putut găsi urmele zidărilor de la origine; dar este posibil ca sondaje mai adânci să ducă la rezultate mai pozitive în această privință.

În ce privește veacul al XVI-lea, din care ni-au rămas monumente mai numeroase decât din al XIV-lea, studiul lor amănunțit ni-a dovedit că, în această epocă, caracterul arhitecturii și felul zidăriei este tot atât de cunoscut și chiar mai bine cunoscut decât cel din veacul al XIV-lea, căci toate bisericile din acest timp, afară de prea rare excepțiuni, sânt de o arhitectură foarte unitară, derivată tot din școlile bizantină și sârbească, și caracterisată prin fâșiile de cărămizi orizontale aparente, așezate la depărtări egale unele de altele și despărțite de fâșii tencuite formând dreptunghiuri care sânt legate între ele cu cărămizi aparente, așezate vertical și situate din distanță în distanță.

Dar nici asemenea zidării nu s’au găsit supt tencuielile ce acoperiau fațadele bisericii de la Mănăstirea Tismana, ci, cum am arătat mai sus, zidăria de supt tencuiala fațadelor este cea obișnuită, cu rosturi mici, cu cărămida de calitate comună, care s’a întrebuintat de la veacul al XVIII-lea încoace, când obiceiul constant a fost de a se acoperi fațadele cu tencuială. Singurele părți care par a fi rămas aproape nemodificate sânt părțile interioare ale bisericii, în special structura naosului ce are configurația sârbească. În schimb, pro-

naosul și părțile din spre altar ni arată prefaceri adânci, dar nici aici datele nu pot fi precisate, cum vom vedea mai departe.

Așa dar mândrul monument de care ne ocupăm este încă departe de a ni fi predat tainele pe care le ține ascunse în bătrânele lui ziduri. De aceia cercetările vor trebui urmărite cu și mai multă sârguință, și nu este cu puțință ca la urma urmelor să nu se găsească unele indicii care să permită stabilirea principalelor caractere și forme ce erau ale bătrânei biserici, în timpul ziditorului ei, Radu I-iu.

Să cercetăm diferitele documente ce posedăm. Singura înfățișare mai veche a bisericii ni este dată de un pomelnic de la 1840: ea o reprezintă așa cum era înainte de restaurarea de la 1855, când Vodă-Bibescu, prin arhitectul său, Schlatter, a dărimat zidul exterior al pronaosului, acel care, pe desemnul de la 1840, arată a fi mai scund decât celelalte și formând ca un „bas-côté” în jurul pronaosului. Dar acest element arhitectonic este necunoscut în arhitectura noastră veche, poate că din această cauză arhitectul Schlatter s'a crezut îndreptățit să-l dărâme, considerându-l ca un adaus străin de ctitoria lui Radu I-iu. Dar iată că, apoi, cercetările mai recent întreprinse de d. arhitect E. Costescu au dovedit că acest zid exterior al pronaosului, ale cărui temelii s'au regăsit, făcea parte integrantă din biserica de la origine. Într'adevăr zidăria de piatră-bolovani a temeliiilor lui s'a găsit identică, atât în ce privește piatra, cât și mortarul, cu temeliiile înseși ale bisericii, cu care este intim legată în cele două puncte de lângă absidele laterale, unde temeliiile lui se leagă cu temeliiile bisericii propriu-zise. Resultă prin urmare de aici că tipul de plan al bisericii de la origine nu este cel de astăzi, ci că pronaosul era supra-lărgit și avea forma în plan a unui pătrat sensibil mai larg decât naosul.

Să căutăm a reconstitui acest plan de la origine, care ni este cunoscut ca tip, căci îl găsim întrebuițat în arhitectura românească din toate timpurile. Într'adevăr caracterele lui principale sânt:

1. Forma în lungime a naosului în formă de treflă, compus din trei travee, din care cea de la mijloc este pătrată și supra-înălțată cu o turlă, iar celelalte două sânt mai mici, mai înguste și încadrează pe cea de la mijloc spre Apus și spre Răsărit. Această formă a naosului este specific sârbească, și o găsim în arhitectura românească de la începuturile ei și până în veacul al XVII-lea, când încetul cu încetul ea dispare.

2. Forma în lărgime a pronaosului ni este de asemenea cunoscută, căci o găsim în veacul al

XVI-lea la Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeș, zidită la 1517, apoi la Cobia, care e din 1572; în veacul al XVII-lea o regăsim la biserica Radu-Vodă din București (1615), la Bălteni-Ilfov (1626), unde a suferit însă modificări ulterioare, apoi la Mitropolia din București (1655) și la biserica Mănăstirii Cotroceni (1679); în sfârșit regăsim același plan, cu oarecare diferențe, în veacul al XVIII-lea, la biserica Mănăstirii Văcărești (1722) și la Mănăstirea Cernica (1780). Iată dar un tip de plan curat românesc, întrebuițat în tot lungul veacurilor, din al XVI-lea până în al XVIII-lea, pe care îl găsim și în veacul al XIV-lea la Tismana și poate și la Vodița, unde ar trebui cercetat dacă acel zid exterior de la pronaos, ale cărui temelii se mai văd, este făcut din același material ca și temeliiile bisericii sau dacă este un adaus. (Această din urmă ipotesă pare mai probabilă.) Oricum să fie, planul nostru cu pronaosul supra-lărgit mai are și o altă particularitate: el nu se găsește în niciuna din țările vecine cu a noastră; nu-l găsim nici la Constantinople, nici în Serbia, nici în Peninsula Balcanică. Ar fi prin urmare un plan esențialmente românesc, în opoziție cu celelalte planuri de biserici de la noi, din care știm că unele n'ar fi de origine balcanică, sau altele constantinopolitane sau sârbești.

E un plan foarte dese ori întrebuițat de Voevozii noștri și chiar la bisericile cele mai importante și mai mari, precum am arătat mai sus. Ceia ce pare însă și mai interesant e faptul că Tismana ar fi din punct de vedere cronologic primul monument în care acest plan a fost întrebuițat.

Care poate fi originea lui? Răspunsul la această întrebare nu poate fi dat, cum nu poate fi precisată nici originea bisericii de tip moldovenesc a lui Ștefan-cel-Mare, căci cea mai mare parte din monumentele ce au fost zidite de primii noștri Domni din ambele Principate au dispărut. În studiile mele analitice asupra monumentelor din Muntenia și din Oltenia, am dat acestui tip de plan numele aceluia care mi s'a părut că a fost creatorul lui: numele meșterului Manole, legendarul arhitect a lui Neagoe Basarab, care se zice că a construit Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeș. Am crezut într'adevăr ca acest monument a fost cel d'întăiu cu acest tip de plan, dar se poate afirma acum, că el este inspirat de la biserica Mănăstirii Tismana a lui Radu I-iu. Planul monumentului nostru fiind acum principal stabilit, să căutăm a ni da sama de structura lui, comparându-l cu celelalte biserici de același tip pomenite mai sus.

Aceste biserici, afară de cea de la Bălteni,

care a fost remaniată, au toate zidul exterior al pronaosului de aceeași înălțime cu cel de la naos; trebuie să deducem de aici că și la Tismana acest zid a fost, când s'a redus la jumătate din înălțimea lui, cu ocazia unei reparațiuni sau restaurări, în urma unui foc sau a unui cutremur de pământ, care trebuie să fi dărâmat sau stricat unele din părțile de sus ale monumentului. Putem dar să presupunem că forma generală a bisericii de la Tismana era, în dispozițiile sale principale, aceeași cu forma uneia din bisericile de același tip, înșirate mai sus, asemănătoare cu Episcopala din Curtea-de-Argeș. Ea avea poate două turla ca și astăzi, sau poate încă patru, ca Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeș, adică două turla mai mici, în plus, peste colțurile din spre Apus ale pronaosului, ca la Cobia sau la Văcărești.

Să căutăm a reconstitui ipotetic planul bisericii de la origine, întru cât, ca arhitectură exterioară, nu avem nicio posibilitate în această privință, căci, precum am spus, niciun element nu ni-a rămas, nicio fereastră, nicio urmă de zidărie din această epocă, căci remanierele succesive ale fațadelor au nimicit total formele exterioare de la origine ale bisericii.

Să comparăm releveul bisericii de astăzi cu planul A desemnat de Weiss la 1733 și publicat de d. V. Drăghiceanu. În acest din urmă plan, conturul absidelor laterale este rotunjit, iară nu teșit, ca astăzi. În privința formei de la absida altarului, desenul nu pare precis, și nu se poate deduce nimic. Forma exterioară de astăzi a celor trei abside nu poate fi cea de la origine; pentru a ne convinge de aceasta, este destul să examinăm planurile bisericilor citate mai sus, care sânt de același tip de plan cu Tismana, precum și în genere toate bisericile românești, sârbești și bizantine, pentru a vedea că toate urmează aceeași tradiție și că formele absidelor se asemănă între ele, dar numai cu cele de la Tismana, nu. Absidele bizantine sânt în genere poligoane regulate înscrise într'un arc de cerc; cea ce nu e cazul la Tismana.

Care poate fi originea celor două contraforturi ce flanchează absidiolile de la altar? Pare probabil că e un adaus din veacul al XVI-lea, întru cât acest element nu a existat în arhitectura românească din Muntenia înainte de această epocă. Configurația și locul ce îl ocupă aceste contraforturi sânt prea asemănătoare cu cele de la Curtea Veche din București pentru a nu fi contemporane, adică de la mijlocul veacului al XVI-lea, când Petru-Vodă (Radu Paisie) și egumenul Vasile au făcut lucrări la biserică.

Forma celor două absidiolile a fost și ea modificată, lungită spre Răsărit; adausul e ușor de văzut în fațade.

Toate aceste remanieri exterioare sânt, probabil, dintr'o epocă destul de târzie: unele sânt din epoca lui Ioan egumenul și a Stanei Glogoveanu (1733-66), iar altele de la Schlatter (1855), care a restaurat fațadele, tencuindu-le din nou.

Forma de la origine a pronaosului a fost de sigur asemănătoare cu cea de la Episcopala din Curtea-de-Argeș și mai de aproape cu cea de la Radu-Vodă din București, în care patru stâlpi de zidărie primesc patru arcuri peste care este ridicată turla centrală; este prin urmare probabil că zidurile de astăzi ale pronaosului au fost remaniate de Schlatter, care a umplut golurile dintre arcuri cu zidăria rezultată din dărâmarea zidului exterior. Se poate de altfel constata că aceste ziduri sânt făcute de cărămizi, pe care se văd încă urme de tencuială și chiar de zugrăveală, cum constată și d. Boșcovici în articolul publicat de domnia sa în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“. Dărâmarea zidului exterior al pronaosului a lăsat prin urmare afară mormântul lui Nicodem, care se afla mai înainte în interior, în colțul din spre sud-vest. Pridvorul de astăzi, care avea altă formă înainte de restaurarea lui Schlatter (vezi figura din pomelnicul de la 1840), a fost refăcut de Schlatter, dar nici cel d'înainte, arătat în pomelnic, nu poate fi de la origine, ci probabil din veacul al XVIII-lea, când se pare că s'au făcut bisericii importante reparații, și dându-i-se o înfățișare nouă, cu firide lungi în fațade, brâuri orizontale, ferestre mari și ochiuri de piatră ajutată și sculptată la partea superioară a absidelor.

Toate aceste remanieri par a fi lăsat bisericii un caracter arhitectonic foarte mediocru, care cu restaurarea lui Schlatter a dispărut și el.

Credem ca și d-l V. Drăghiceanu că biserica de astăzi este, în ce privește principalele ziduri, mai ales cele de la naos, tot cea de la Radu I-lu, însă transformările și remanierele, mai ales cele din fațade, refăcute de atâtea ori, au schimbat total înfățișarea arhitectonică de la origine, care nu se mai regăsește nicăieri.

Grosimea de peste un metru a zidurilor a înlesnit refacerea paramentelor de sus până jos, poate și de mai multe ori. Nu mi se pare verosimilă părerea d-lui V. Drăghiceanu a zidirii bisericii lui Radu I-lu de către un meșter sas, pentru următoarele motive.

Nu se găsește nimic „săsesc“, adică romanico-gotic, în biserica de la Tismana, căci planul este bizantino-sârbo-românesc; din cele de mai sus

cred chiar că rezultă că și configurația planului este foarte românească. Nu ni se pare cu puțință ca, în veacul al XIV-lea, adică înainte de epoca eclectică a Renașterii, să se fi găsit un meșter, crescut într'o anumită tradiție, care să fi putut executa o clădire într'o tradiție diferită de a sa. Singure contraforturile ar putea fi considerate ca de origine gotică, însă modul cum sânt tratate și mai ales locul unde sânt așezate, asămănarea dispozițiunilor cu aceia de la Biserica Curtea Veche din București ni dovedesc că meșterul nu înțelegea rostul constructiv al contrafortului. Ni se pare că acesta ar fi un argument care ar dovedi mai degrabă că el nu era Sas. De altfel, am arătat mai sus motivele pentru care credem că sânt un adaus din veacul al XVI-lea contraforturile și că în consecință nu ar putea fi atribuite meșterului constructor a lui Radu I-iu. Săpături ce vor

trebui făcute la fundația contraforturilor vor lămurii această chestiune. Dacă se va dovedi că temeliele contraforturilor sânt de la origine, va fi o probă că meșterul de la Curtea Veche este acel care s'a inspirat de la Tismana.

Zidăria de cărămidă cu rosturi înguste de un centimetru, pe care d. V. Drăghiceanu o consideră ca occidentală, ni se pare a fi zidărie modernă curentă, adică din veacul al XVIII-lea încoace, când tehnica bizantină cu rosturile largi cât grosimea cărămizii nu s'a mai întrebuințat, tocmai fiindcă se pierduse tradiția bizantină încă din veacul al XVII-lea, când se văd în Țara-Românească ultimele biserici de acest tip și când tencuiala ce se apleacă pe fațade i-a dat acestei tehnice lovitura de moarte.

Dăm aici o încercare de reconstituire ipotetică a planului bisericii de la Tismana.

CETATEA SEVERINULUI

ÎNCEPUT DE CERCETĂRI ARHEOLOGICE

DE AL. BĂRCĂCILĂ.

În partea de Sud-Vest a grădinii „General Dragalina” din Turnul-Severin, se detașează, printr'un șanț adânc, de terasa înaltă a malului Dunării, colina cu vechea fortificație, în bună parte evidentă, cunoscută acum supt numele de „Turnul lui Sever”, după masivul și impunătorul zid rămas în picioare în colțul de nord-est al colinei (fig. 1).

Cetatea nu a fost până acum de nimeni cercetată. Marsigli¹, crezând-o romană, îi ridică un plan de aproximație, înfățișând-o ca un dreptunghi de 70/27 toase (fig. 33).

Teohari Antonescu, identificând-o cu o cetate dacică de pe Columna Traiană, îi ridică planul în 1906 (fig. 32), mai apropiat de realitate în ceia ce privește conturul zidurilor, pe care le prezintă dublate pe laturile de Est și de Vest. În acest plan se însemnează șapte turnuri. În locul unuia dintre acestea noi am găsit o biserică (fig. 34)².

În 1915, într'un raport către Comisiunea Monumentelor Istorice³, am dat rezultatele unei cercetări parțiale, la care ne-a determinat apariția unei construcții vechi pe platoul colinei, de unde grădinarul scotea pământ pentru florărie.

În scrisoarea noastră din 20 Aprilie 1935 către d. profesor N. Iorga⁴, stăruiam și asupra însemnătății cetății din mijlocul grădinii publice, *Castrum Zeurinense*, ce a durat din prima jumătate a veacului al XIII-lea până ce l-au doborât ghiulelele de piatră turcești, spre toamna anului 1524.

În ultimii doi ani, determinați și de data aceasta de lucrări edilitare, descoperind termele romane⁵

de lângă ruinele podului lui Traian, iar, suprapus acestora, un întreg cimitir anterior vieții actualului oraș, care deci trebuie pus în legătură cu epoca cetății medievale a Severinului, și cum și în grădina publică se fac azi însemnate lucrări edilitare¹, având tot îndemnul și concursul Comisiunii Mo-

Fig. 1. — Păretele nordic al turnului de Nord-Est.

numentelor Istorice, am început, în toamna anului 1936, la „Turnul lui Sever” o cercetare arheologică, redusă deocamdată la platoul cetății, în jurul bisericii descoperite în 1912. De la această mai veche descoperire păstrăm în Museu materialele atunci găsite². Firul lucrării și timpul prielnic³

¹ *Description du Danube*, Haga 1744, p. 22, și tab. 8, fig. xxxii.

² În acest plan al nostru s'au trecut numai construcțiile aparente și cele descoperite de noi. Alte eventuale turnuri sau casemate între cele două ziduri lungi de incintă, așa cum le dă Teohari Antonescu, *Columna Traiană*, Iași 1910, pp. 101-107, rămâne să se verifice prin săpături.

³ *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, an. VIII, fasc. 31, 1915, p. 141.

⁴ *Ibid.*, an. XXVII, fasc. 80, 1934, p. 95.

⁵ Publicarea acestei descoperiri o avem în pregătire; o descriere sumară am dat o în „Arhivele Olteniei”, n-le 95-96, 1938: „Les thermes romaines de Drubeta”.

¹ În toamna anului 1936 s'a pus piatra fundamentală a unui mare otel de turism, acum ridicat din roșu.

² În parte publicate de noi, numai ca ilustrare, în „Turnul Severin, Trei veacuri de viață medievală”, extras din „Arhivele Olteniei”, n-le 65-66, 1933, pp. 6-8, fig. 3-6.

³ Am putut lucra până la 15 Ianuar 1937.

ne-au dus la descoperirea aproape a întregului zid estic al incintei interne, pe fața lui interioară, precum și a porții de la zidul sudic al aceleiași incinte și a turnului din spatele acestuia zid acum descoperit¹.

Vom expune rezultatul acestei prime cercetări, introducând și toate observațiile făcute la cons-

Fig. 2. - Bloc din colțul de Sud-Vest al turnului de Nord-Est.

truțiile d'înainte evidente, ca indispensabile pentru înțelegerea planului ce presintăm și pentru viitoare cercetări.

Cetatea este situată în colțul de Sud-Est al grădinii publice, pe o ridicătură de teren izolată printr'un șanț adânc de terasa ridicată a Dunării, pe care spre Răsărit avem terinele romane, iar mai departe ruinele podului lui Traian și castrul Drubeta. Spre Sud terenul se lasă către linia ferată și port. Șanțul ce încunjoară cetatea pe trei laturi a fost evident tăiat în terasa superioară a Dunării.

În deceniile trecute cetatea a avut de suferit pe urma unor lucrări edilitare. La construirea portului și a căii ferate s'a distrus în întregime zidul extern sudic, precum și părțile alăturate din zidurile de Est și Vest, între care s'a construit un restaurant de port. În turnul de la mijlocul zidului estic de pe panta colinei s'a făcut o ghețarie, iar pe trei laturi, către platoul cetății, s'au tăiat patru drumuri înguste, parte cu scări de beton și cu ziduri de sprijin. Zidul rămas în picioare din marele turn păstrat, ce se ridică în colțul de Nord-Est pe

¹ Acest turn era la mare adâncime (v. fig. 10-12), cu totul acoperit de ruine. Aceasta ne face să credem că turnul b., însemnat aici de Marsigli, este cel pe care l-a văzut în colțul extrem de Nord-Est al cetății, cu impunătorul zid rămas și azi în picioare

terasă, a fost bine consolidat cu patru mari contraforturi și i s'a împlinit lipsa la baza laturii vestice, apoi a fost închis cu un grilaj de fier, care prinde și câteva blocuri căzute din turn¹.

Pe platoul de sus al cetății sânt risipite mari blocuri de zidărie de piatră prăbușite, între care o deosebită importanță presintă blocul ce reproducem (fig. 2), rostogolit din colțul sud-vestic al turnului.

Pe creasta de Sud a platoului era aparent zidul de incintă, pătruns spre Răsărit de o poartă, din care rămăsese neacoperit numai arcul pragului de sus. Crestele de Est și Vest ale platoului, prin nivelul lor mai ridicat, indicau existența unor ziduri de incintă, pe lângă alt rând de ziduri de mai jos, la poalele colinei.

* * *

Săpăturile noastre au dat la iveală:

1. *Capela*², orientală spre Răsărit, cu despărțirea în pronaos și naos, ca la bisericile ortodoxe, însă cu masa altarului construită din zidărie și lipită de fundul absidei. Aceasta, semi-circulară în interior, este

¹ Aici s'au păstrat, până la înființarea Museului regional, la 3 Maiu 1912, inscripții și alte monumente de piatră, găsite în regiune, cele mai multe din săpăturile lui Gr. Tocilescu la castrul Drubeta.

² Prima schiță, cu detalii prețioase, am dat-o în raportul publicat în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, an. VIII, fasc. 31, 1915, p. 141. Nu era evidentă atunci ușa ce

Fig. 3. - Capela din incinta cetății.

dă în naos din spre Sud, descoperită de noi mai târziu, cu prilejul consolidării zidurilor, după care d. N. Ghika-Budești o publică în *Evoluția Arhitecturii în Muntenia*, *Bul. Com. Mon. Ist.*, p. 123, și fig. 11, pl. IV. La săpăturile recente s'a precizat, corespunzând ușii de Sud, alta din spre Nord, ulterior astupată. În timpul Războiului Mondial au fost distruse zidurile barbare E. E. și masa de zid A. din prima noastră schiță (fig. 31).

pentagonală în exterior. În colțul sud-estic al naosului a fost încă o masă de zidărie, în forma unui paralelipiped drept, înalt de 1 m., cu baza de 1,27—0,84; în fața ei, jos, era așezată lespede de piatră de calcar de 1,16—0,87—0,27 m., cu *inscripția de dedicație a Coloniei Septimia Drubeta pentru Împăratul Caracalla*¹, zidită, cu aproape a treia parte din lățimea ei supt masă (fig. 3, 30 și 31).

Naosul pare a fi fost boltit cilindric. Patru pilaștri semi-cilindrici, de piatră de gresie, ieșe din planul pereților laterali. Fiecare pilastru este lucrat din mai multe piese suprapuse, având dosul prelungit paralelipedric și încastrat în zid; piesa de jos este cioplită din același bloc cu baza lărgită a pilastrului, care este profilată în trepte, cu o lungime de 65 cm.

Stâlpul de mijloc dintre pilaștrii dreptunghiulari, cari despărțeau pronaosul de naos, este format dintr'un bloc mai mare de piatră ecarisată, servind de basă, peste care s'a așezat alt bloc din piatră de calcar. Acesta din urmă a făcut parte dintr'un monument funerar roman, având pe două fețe opuse doi lei în relief; lipsește fața cu capetele leilor și capul de bou dintre ei. Este motivul de monument funerar frecvent în regiune².

Biserica a avut trei intrări; una din spre Vest,

Nord dând direct în naos, dar care ulterior au fost astupate.

Dintre ferestre a rămas vizibil locul uneia singure, și aceasta astupată ulterior cu cărămidă. Locul ei cade exact la mijlocul absidei altarului, cu 10 cm. de-asupra mesei.

Fig. 5. — În perețele exterior al naosului capelei, locul ușii astupate.

În dreptul ușii de Nord, într'un bloc de zidărie căzut din această parte a construcției, s'a găsit prins un fragment din stâlpul ușii, cioplit dintr'o *lespede funerară romană*, din care se păstrează parte din mijlocul inscripției. Ambele laturi au fost cioplite pentru folosirea pietrii ca stâlp de ușă (fig. 5).

Cetim :

1. [D(eis) M(anibus)
2.
3. RO
4. O. VIX[IT]
5. [ANNIS] XXIII
6. OCII
7. [FI]LIO [CARIS]
8. [SIM]O. POS[VIT] ¹.

Aproape întreg materialul din construcția bisericii provine din ruinele unor monumente anterioare romane. Cărămida este toată romană, parte dela pile de hipocaust, pătrate și rotunde.

Zidurile sânt uniform construite, în straturi regulate de cărămidă alternând cu straturi de moelane de piatră ecarisată, de aceeași înălțime; acestea sânt despărțite și lateral unul de altul cu cărămizi de aceeași înălțime.

Pe latura nordică a bisericii s'au descoperit

¹ Adecă: Zeilor Mani. Cutăruia — a trăit ani XXII. Cutare (tată sau mamă) — fiului prea scump — a pus (monumentul). În rândul 6 avem probabil... ocil, din mijlocul numelui părintelui.

Fig. 4. — Vatra de la Nord de capelă.

dând în pronaos; celelalte două din spre Sud și

¹ Publicată de noi în raportul sus citat și de V. Pârvan, în *Știri noi din Dacia Malvensis* 1913. N'a servit ca material de construcție pentru fundamentele unei clădiri, cum o arată V. Pârvan, ci ca treaptă largă înaintea mesei de zid, și cruțată, după cum reiese din buna stare în care s'a păstrat.

² Cf. Al. Bărcăcilă, „*Noi Mon. Fun. ale Drubetei*”, 1932, extras din „*Arhivele Olteniei*”, unde am dat mai multe exemplare; altul, recent descoperit, este încă inedit.

trei *lespezi*, distincte una de alta, cu aspect de *capace de sarcofag*, alăturate cu capătul lor de soclul bisericii și la înălțimea acestuia. Sânt orientate de la Nord spre Sud (fig. 4). Bordurile li sânt mai ridicate față de câmpul de mijloc. De-a lungul capătului lor nordic se așterne o singură

Fig. 6. — Fața zidului estic al incintei interioare.

lespede comună, similară, dar fără proeminența marginilor. Nu sânt din piatră, ci din mortar de var cu nisip și pietriș mărunț, în care întră și rari sfărâmături de cărămidă. Suprafața lor este de: 1,60—0,60, 1,70—0,75, 1,74—0,76 m., grosimea de circa 3 cm.; cea de la capătul lor nordic are 2,45—0,67—0,04 m.².

Ca materiale prin care se poate determina atât ritul bisericii cât și particularități arhitectonice, s'au găsit:

1. *Vas aghiasmatar*, obișnuit numai la bisericile catolice, scobit în piatră gresie, octogonal în exterior și pe jumătate din adâncimea interiorului, unde se reduce, spre centrul bazei, la un con cu vârful în jos și, în exterior, spre basă, grosimea vasului se reduce, păstrând însă forma exagonală; diagonala bazei este de 23 cm., față de 35 cm. la fața superioară, înălțimea 27 cm. Una singură din fețele vasului este lustruită și poartă ușor *incisat semnul crucii*; celelalte sânt numai burciardate (fig. 17 și 18).

Piciorul acestui vas este din piatră de calcar, dintr'o singură bucată, înalt de 75 cm.; este și el octogonal, până la baza dreptunghiulară de 24/26 cm., redusă la partea ei superioară la 20/20 cm. Fixarea vasului de picior s'a făcut prin introducerea unei

bare de fier în golurile practicate la fundul vasului și pe fața piciorului.

2. *Picior de masă* din piatră de calcar, în formă de fus cilindric, lărgit la basă până la diametrul de 19 cm. Acest cilindru este introdus în mijlocul unei baze pătrate tot din piatră de calcar, cu latura de 49 cm. înaltă din 16 cm., luând însă la fața ei superioară forma octogonală prin tăierea oblic a celor 4 colțuri. Este probabil că fusul piciorului, care este fixat în baza lui cu plumb topit, se lărgia și la capătul superior ca la cel inferior, pentru sprijinirea mesei. Aceasta n'a putut fi decât tot din piatră de calcar. Partea inferioară a bazei este cioplită din gros și mai adâncit numai la centru, pentru fixare; la margini este la fel burciardată ca și celelalte fețe (fig. 18).

3. *Fragment de inscripție*, desfășurată într'un singur rând, pe fața unei prismelunguiețe dreptunghiulare din piatră de calcar; câmpul inscripției este puțin adâncit față de chenarul îngust în care rămâne închis. Dimensiunile întregii piese sânt: lungimea 0,50 m., înălțimea 0,115 m., grosimea 0,124; înălțimea literilor este de 6,5 cm. (fig. 27).

4. *Trei piese de piatră de calcar ornamentate arhitectural*, de la construcție (fig. 18):

a. *Una cu ornament în umbo*, reliefat în câmpul

Fig. 7. — Zidul estic al incintei, din dreptul capelei către turnul de Nord-Est.

dintre laturile unui unghi drept și o a treia latură arcuită. Câmpul lustruit al feții este puțin adâncit față de rama profilată ce o închide; dosul, cioplit brut, are o adâncitură pentru fixare. Dimensiunile: lungimea de partea laturei arcuite, 50 cm.; înălțimea, de la vârful unghiului până la mijlocul laturei arcuite, 27,5 cm.; grosimea 12 cm.

b. Bloc, cu partea inferioară, care întră în zi-

² Deslegarea enigmei lor și alte cercetări la capelă sânt rezervate pentru campania viitoare.

dărie, lăsată necioplită; fața superioară, redusă ca grosime prin arcuirea unei laturi, este tăiată orizontal, în formă de dreptunghi de 11—17 cm.; înălțimea blocului întreg este de 42 cm.¹

c. Coronament de pilastru (capitel), cu profilul feței prelungit și lateral, dar nu pe toată adâncimea. Lungimea liniei inferioare profilate este de 36 cm., față de 52 cm. a celei superioare, care iese în afară, față de basă, cu 10 cm. La spate prezintă două mari adâncituri pentru fixare².

Unele particularități de construcție, orientare, împărțirea spațiilor, alternarea straturilor de cărămizi cu straturi de moeloane de piatră, și acestea despărțite prin cărămizi, afirmă caracterul oriental bizantin; altele, ca dispoziția și construcția mesei altarului și a celeilalte mese, aghiasmatul, etc., indică ritul romano-catolic. Acest dublu caracter poate fi rezultatul specific regional al întâlnirii a două civilizații, a Bizanțului și a Romei, cu competițiuni și posesorate alternative, anterioare și posterioare veacului al XIII-lea.

* *

II. Cercetarea din jurul bisericii a dus la *descoperirea părții estice a zidului de incintă de pe creastă*³. Blocuri mari doborâte din el s'au ros-

Fig. 8. — Vatra de la Sud de capelă. În fund blocuri căzute de la capelă, iar în spatele lor blocuri doborâte din zidul de incintă.

togolit până la biserică, parte oprindu-se de zidul

¹ Pieseile a, b, par a proveni de la cadrul astfel ornamentat de ușă sau de fereastră, și anume: a, de la unul din colturile de sus, b, de la baza uneia din laturi.

² Provine de la unul din pilaștrii constatați în naos.

³ În interesul concentrării expunerii dăm odată cu ceia ce acum a ieșit la iveală și ceia ce d'înainte era vizibil.

altarului, celelalte înșirându-se spre Nord, până la zidul turnului cu trei etaje, rămas mărturie pe toată înălțimea lui, iar spre Sud până la poarta din zidul ce ținește și de această parte platoul cetății (fig. 6, 7 și 8). Ridicând arborii aici crescuți și uruiala de piatră și de mortar, a rămas

Fig. 9. — Cuptorul alăturat la zidul estic al incintei, la Sud de capelă.

între linia zidului și blocurile prăbușite o stranie aleie, care spune povestea cetății: prăbușirile ce se țin lanț sânt evident opera Turcilor din toamna anului 1524 și anume după cucerire, spre a îngreua refacerea ei și spre a nu mai putea fi folosită.

Zidul este construit numai din piatră brută, mai multă din cea rostogolită de ape, legată cu mortar de var și nisip grăunțos. Comparat cu celelalte ziduri d'înainte, evidente, acesta ar părea de o construcție inițial puțin solidă. Deosebirea de acum provine însă numai din împrejurarea că mortarul părților rămase în pământ s'a desagregat supt acțiunea plantațiilor spontan crescute și prin infiltrări de apă și pământ, pe când la zidurile rămase expuse intemperiei, cea ce ar părea paradoxal, mortarul s'a întărit și numai cu greutate se poate sparge. Această deosebire se poate constata chiar la zidul aici descris: în capătul lui din spre Sud, o parte din elevație rămasă neacoperită se prezintă acum puternic încheiată, pe când partea care până acum a fost acoperită se desagrează cu ușurință.

Continuându-se cu săpătura câțiva metri spre Nord, se va ajunge la fundațiile marelui *turn cu trei etaje*, din care a rămas singur păretele nordic, aproape în toată înălțimea lui, cu cei doi ochi ai ferestrelor etajelor 1 și 2, larg deschiși spre in-

terior, abia mijind în afară (*fig. 1*). Rama internă a ferestrei de la întâiul etaj are 1,85—0,75 m., cea din afară abia 0,64—0,35 m. Pe perețele intern al zidului se cunoaște urma legăturii cu zidul vestic.

La câțiva pași spre Sud-Vest, un *urias bloc ros-*

Fig. 10. — Pragul de sus boltit al porții din zidul sudic al incintei interioare, înainte de săpături.

togolit din colțul de această parte a turnului, păstrează o parte din fețele interne alăturate, pe înălțime de 1,55 m., iar, în lățime, una până la 1,50 m., alta până la 0,72 m.; înălțimea blocului este de 3 m. Este important pentru reconstituirea turnului, având prin el și întreaga grosime a pereților de Vest și de Sud (*fig. 2*).

Construit exclusiv din piatră brută de râu și de stâncă, puternic legată cu mortar de var și nisip grăunțos, zidul turnului se prezintă cu un blocaj intern, inform, dar solid, îmbrăcat în exterior și în interior într'un parament cu fața regulată, din piatră neecarisată. Legătura solidară a întregului masiv s'a asigurat introducându-se în zidărie grinzi groase de lemn, ale căror goluri sânt vizibile.

Pe creasta cetății la Vest de turn este vizibil, in situ, blocajul unei părți din *zidul nordic al incintei*, construcție de aceeași soliditate cu turnul, iar pe *creasta vestică* a platoului se poate urmări, acoperită pe pământ și dărâmată, linia zidului incintei de această parte.

Mai jos, pe panta colinei, pe cele trei laturi de Est, Nord și Vest, la care am urmărit incinta de pe creastă, avem vizibilă o a doua incintă, în unele puncte ridicată pe pantă, în altele coborînd până la șanțul încunjurător; spre Sud, către portul dunărean, această incintă exterioară dispare, distrusă cum am arătat. Colțurile de nord-vest și

nord-est, unde am făcut un sondaj, sânt rotunjite.

Acest *zid al incintei exterioare* nu se prezintă uniform pe toată linia, ca construcție și aspect. În partea de Vest și de Nord, unde Primăria, pe lângă drumeaguri, a făcut și unele consolidări, zidul se lipește de coastă, având aspectul de parapet al colinei, fără să se ridice de-asupra nivelului terenului, afară de prelungirea către port a zidului vestic. În construcție intră același material de piatră informă de râu și de stâncă, cu mortar de var și nisip grăunțos.

Cu un caracter oșebit se prezintă *zidul de Est al incintei externe*. Distrus spre capătul lui nordic, se păstrează impunător cu grosimea de circa 4 m., până la înălțimea de 8 m., parte ridicându-se de-asupra nivelului coastei, parte alipit de ea (*fig. 15, 16*). Construcția este din cele mai solide. În blocajul intern intră, pe lângă piatră comună de râu și de stâncă, și piatră de calcar, pe alocurea spărturi de cărămidă. Dar ceea ce îl distinge în deosebi de tot restul cetății, este *paramentul*

interior și exterior lucrat numai din piatră de calcar ecarisată. Către mijlocul zidului se detașează în exterior un *mare turn* (*fig. 34 c*), a cărui formă se va determina prin săpături, fiind pe vremuri alterat prin transformarea lui în ghețarie. În mai multe puncte acest zid prezintă spărturi și fisuri;

Fig. 11. — Poarta din zidul sudic al incintei interioare.

o parte din el, către Sud, are fața exterioară înclinată către coasta colinei (*fig. 15, 16*).

Șanțul din jurul cetății, în parte umplut, se păstrează totuși pe trei laturi în adâncime suficientă ca să dea aspectul cetății medievale.

III. Descoperirea zidului de Est al incintei interioare a dus la *poarta de la capătul zidului sudic*, d'înainte indicată prin arcul pragului de sus¹. Degajarea de dărâmături a acestei porți nu se putea face decât din partea sudică. Astfel cercetările au dus aici la descoperirea unui *turn*. Interiorul lui este de 5,50—5,70 m. Zidurile de Vest și de Est sânt groase de 1,90 m., cel de Sud de 2,90 m., lărgit la basă până la 3,25 m. Colțurile interioare spre latura sudică sânt rotunjite; cel de Nord este și el rotunjit în partea superioară. Din înălțimea inițială a păretelui nordic puțin lipsește; cel mai distrus este păretele cel sudic. Acest turn nu are altă comunicare decât prin poarta lui nordică (fig. 10—12).

Întreg interiorul vetrei turnului și păreții poartă urmele unui incendiu, care a distrus multă lemnărie. S'au păstrat bucăți întregi de grinzi arse. Nu s'a înaintat cu săpătura mai adânc de nivelul pragului porții, supt care încă avem dărâmături.

Zidurile acestui turn nu se deosebesc, ca construcție, deci și ca epocă, de zidul sudic de pe creasta colinei. La racordările cu zidul incintei interioare s'a întrebuițat și puțină cărămidă.

Zidul vestic al turnului se prelungește pe pantă spre Sud, paralel cu cele două ziduri de Est și Vest ale incintei exterioare (fig. 13).

Urnit din zidul vestic al turnului, s'a găsit, așa

Fig. 12. — Din turnul sud-estic spre poarta pătrunsă în zidul incintei interioare.

cum se vede în fotografie (fig. 28), *pietroiul*,

¹ „Aici, prin 1868, au săpat soldați „în căutarea tunelului ce duce la Dunăre. Dărâmăturile au omorât doi dorobanți și lucrul a încetat“. Așa povestea Ludmilla Mann, născută Hergula, care, având atunci cincisprezece ani, a alergat după lumânări, să nu moară dorobanții fără lumânare. În săpături am găsit cartușe nedescărcate din echipamentul acestor soldați.

conglomerat de nisip și pietriș, *cu crucea săpată în vechea formă romană¹ și bizantină*. Este probabil că, deci, crucea a fost săpată chiar la construcția paramentului zidului. Dimensiunile ei sânt de 20—23 cm., ale pietroiului 30—35 cm. (fig. 28).

În muzeu² avem o *cruce identică*, anterioară, dar

Fig. 13. — Zidul sudic al turnului de Sud-Est: a, parament și blocaj interior; b, zidul sudic al incintei interioare; c, prelungirea spre Sud a zidului vestic al turnului.

tot aici găsită, conturată prin incisiune pe o lespeze de piatră, și aceasta conglomerat de nisip și pietriș, cu amestec de humă. Dimensiunile acestei cruci sânt de 20—20 cm.; ale pietrei 55—44 cm. (fig. 29).

Poarta ce se deschide spre acest turn, înaltă de 2,20 m., largă, spre cetate, de 1,50 m., spre turn de 2,10 m., are pragul de jos din lespezi ecarisate de piatră, din care una se păstrează în situ. De asemenea se păstrează, în zidul laturei vestice, partea de jos a stâlpului de piatră, care a servit pentru fixarea și oprirea porții, care se deschidea spre turn. Stâlpul pomenit, înalt de 1 m., gros de 0,70—0,30 m., este pătruns de o largă perforare la 65 cm., mai sus de prag. De la poartă se urca spre interiorul cetății probabil pe trepte.

IV. În acest început de cercetări ne-am limitat la lămurirea în linii mari a elementelor mai sus descrise, lăsând pentru campania viitoare cercetarea vetrei incintei superioare și interiorul turnului sudic. Numai pe *latura de Nord a bisericii*, unde au ieșit la iveală cele trei

¹ Cf. crucea de pe fruntea copilului martir din cimitirul lui Callist: P. S. Syxtus O. C. R., *Notiones Archaeologiae Christianae*, p. 164, fig. 11, cu inscripția: *Puer Nica*.

² Muzeul regiunii Porților-de-Fier.

lespezi cu aspect de sarcofag, am cercetat terenul până la nivelul acestora, pe o lărgime de 4 m. de la zidul bisericii (fig. 4).

Am constatat aici *existența unei vetre*, care se

Fig. 14. — Zidul sudic al incintei interne (în fund); la dreapta zidul vestic al turnului de Sud-Est.

întinde și mai departe spre Est și spre Nord. Peste un strat de pământ negru, bățut, care nu este virgin, se așterne un strat de moloz ca de 35 cm.; de-asupra acestuia altul de pământ cărămiziu, ars, amestecat cu cenușă și cărbuni, ca de 25 cm. Este vatră de lucru de fierari. Aici s'a găsit *zgură de fier*, un *vârf de lance*, un număr însemnat de *sulițe de aruncat pila*, de fier, *două topo-rașe* și alte obiecte mărunte de fier și ceramică.

Mai departe, către turnul nordic, de unde grădinarul scotea pământ pentru florărie, s'a găsit continuarea acestei vetre, cu multă *cenușă* și *cărbuni* și cu câteva fragmente de vase smălțuite și nesmălțuite.

O *vatră similară* am constatat și la Sud de biserică până lângă zidurile incintei. S'au găsit aici *obiecte* și *zgură de fier*, *obiecte* și *topitură de aramă*, *precum* și un *drug cilindric de pucioasă*, în greutate de 300 gr.

Este evident că platoul cetății a fost *atelier de confecționat material de războiu*.

Alipit de fața zidului estic de incintă, s'a găsit

aproape la suprafață un *cuptor de pâine* (fig. 9, în plan fig. 34 d). Oval pe latura sudică, cu gura deschisă spre Vest, este pardosit cu bucăți de cărămidă; zidurile lui sânt din piatră și cărămidă lipite cu pământ.

Cum obiecte de același fel s'au găsit pe toată întinderea cercetată, strâns limitată, descrierea lor o vom da pe categorii. S'au găsit:

A. *Materiale romane*, în afară de cele mai sus arătate (fig. 19):

1. *Fragment din partea superioară a unei lespezi funerare*, ornamentată cu două rosete cu câte șase petale, închise în fășii de arcuri paralele; din câmpul inscripției a rămas colțul de sus din dreapta, închis într'un chenar profilat. Este lucrată în piatră de calcar. Dimensiunile maxime păstrate sânt 50 / 16 cm. (fig. 19-a).

2. *Fragment de inscripție*, cu trei litere în două rânduri: O. S. N. Este piatră de calcar; are 17/12/12 cm. (fig. 19).

Fragmentele n. 1-2 s'au găsit în piatra urnită din zidurile de la poarta de Sud-Est.

3. *Bucăți de cărămidă de mosaic, pentru pardoseală, greutate perforate*, două din teracotă, una din piatră.

4. *Corn de cerb cu tăieturi*, care indică utilizarea pentru fabricare de instrumente. S'au găsit n-rele 3-4 pe vatra de la Sud de biserică.

B. *Arme și alte unelte de fier, bronz și piatră*:

1. *Sulițe de aruncat pila*, de fier, rotund scobite la un capăt pentru introdus mânerul, bătute, în apropiere de vârful ascuțit, în prismă, cu sec-

Fig. 15. — Zidul estic al incintei exterioare; în fund, turnul rotund

țiunea la unele pătrată, la altele rombică. Sânt lungi de 6-7 cm, groase supt 1.5 cm. (fig. 21 b). S'au găsit în incinta de sus și la turnul sudic.

2. *Ghiulele de piatră*¹, de la cele mai mari până la cele mai mici, în diametru de 25-6 cm. (fig. 20). S'au găsit în toată incinta de sus și la turnul sudic.

3. *Țeavă de tun de bronz*, „zburătura“ (fig. 21 a), de mic calibru, în exterior octagonală, îngroșată atât la capătul de ieșire a proiectilului, unde buza are 4 cm., cât și la cellalt capăt, la „tun“ sau explozor. Este întărită cu cercuri către ambele capete. Pe una din muchile exterioare a rămas urma liniei de miră, „cătare“ și „țel“; la un capăt are tunetul (camera de încărcat cu pulbere) lărgit la un diam. de 5 cm. pe o adâncime de 4 cm.; de aici golul intern al țevii se reduce la 3 cm. Lungimea totală este de 51 cm. Lățimea laturii secțiunii octogonale, măsurată la centru, este de 2.5 cm., deci de mic calibru. S'a găsit lângă zidul estic al incintei interne, aproape de poartă.

4. *Patru fragmente de țevi de tun*, de calibru diferit. Trei din ele au lățimea laturii secțiunii octogonale, măsurată la centru; 2.5, 4.5, 4.5 cm.; cel de al patrulea, de calibru mare, este rotunjit la fața exterioară (fig. 22, a. b. c. d).

5. *Culată octogonală de bronz* (fig. 22 e), cu baza puțin lărgită, având la mijlocul feței de contact cu „tunetul“ o mică excavație semisferică, în diametru de 3.5 cm; un zgghiab îngust coboară de la această excavație pe fața uneia din laturi până la basă: este zgghiabul „stupilii“ (al fitilului de aprindere). Fața excavată este neregulat spartă din explozii. Are diagonala bazei de 15 cm., înălțimea 19 cm.

Fig. 16. — Zidul estic al incintei exterioare, spre Sud de turnul rotund.

Piese de la n-rele 4,5, s'au găsit în 1912 pe vatra din jurul bisericii.

¹ Parte găsite în săpătura din 1912.

6. *Drug de pucioasă* în greutate de 300 gr., de formă cilindrică, dar cu o muche proeminentă; are diametrul și înălțimea de câte 6 cm. S'a găsit

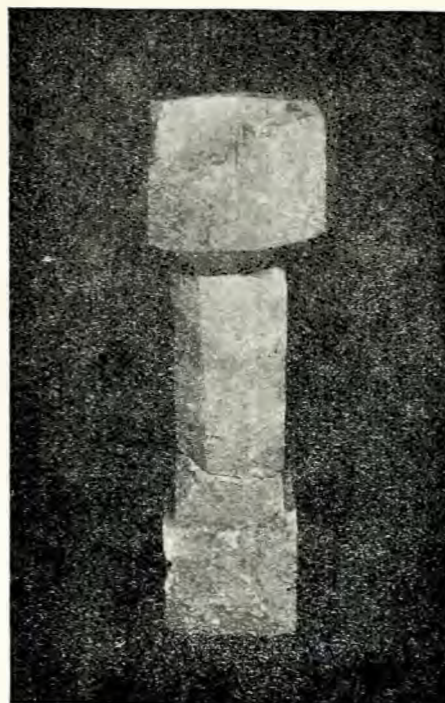

Fig. 17. — Aghiasmatarul capelei.

în vatra de la Sud de capelă.

7. *Mojar*, pentru preparat pulbere, din piatră de gresie, în formă de prismă pătrată de 15/15 cm., înălțimea 13 cm. Excavația de pe fața superioară, în diametru de 7 cm., nu este așezată central, ci aproape de marginea uneia din fețe (fig. 18).

8. *Bulgăre de bronz*, tăiat vertical la capătul mai gros; are o față netezită, cu bordura puțin ridicată pe o latură. Dimensiunile: 12/7/4.5 cm. (fig. 22 f).

9. *Bronz scurs de la topit*, în formă neregulată, ca o toartă. Dim. 12/8 (fig. 21 e).

10. a. *Manșon de bronz*, în formă de cilindru turtit; grosimea 2. m.m., înălțimea 6.5 cm., lățimea 4.5. cm. (fig. 21 d).

b. c. *Plăci dreptunghiulare de bronz*, una de 7.5/7 cm., groasă de 2. m.m.; cealaltă, dublată și sudată la îndoitură, de 8.5/6.5 cm., grosimea 2 m.m. (fig. 21 c).

d. *Foaie de arc de bronz*, dintr'o singură panglică cilindrică dublată, nesudată, apoi îndoită de la mijloc. Lungimea panglicii dublate are 20 cm., lățimea 2.5 cm., grosimea 4 m.m. (fig. 21 f).

e. *Foaie de arc îngust de bronz*, îndoită la

mijloc, ruptă la capete; lungimea totală 26 cm., lăţimea 1 cm., grosimea 2 mm. (fig. 21 f). un cerc tăiat de două diametre perpendiculare; unul din acestea iese afară din cerc şi este tăiat

Fig. 18. — Piese de la construcția și mobilierul capelei; la mijloc, un mojar.

Toate aceste piese, n-le 7-10, s'au găsit pe vatra de la Sud de biserică.

11. *Țâfândă de bronz*, cu axul semicilindric introdus într'o basă lărgită în formă de pâlnie. Are diametrul bazei 6.5/6 cm., înălțimea 7.5 cm. (fig. 21 g).

12. *Manșon de fier* (fig. 21, o), în diametru de 7 cm., larg de 2,5 cm., gros de 6 mm.

13. Două *țâfâne de fier*, pentru ușă de lemn, din piroane îndoite în unghi drept; lungimea pironului este de 13.5 cm., înălțimea axei rotunjite 4 cm. (fig. 21 h).

14. Două *toporașe înguste* de fier: unul cu golul pentru coadă, lung de 8 cm., lat de 3 cm; altul lung de 9.5 cm. (lipsindu-i capătul îngroșat), lat de 2.5 cm. (fig. 21 i).

15. a. *Pinten de cavalier* (fig. 21 j), cu lungimea unei laturi de 10 cm.

b. Două *potcoave de încălțăminte* (fig. 21 k), cu deschiderea de 7.5 cm.

16. *Lame de cuțite și cuțitașe* (fig. 21 l), de la 12-6 cm. lungime.

17. *Piroane și cuie*, de la cele mai mari, de 40 cm. lungime, până la cele mai mici.

18. Două bucăți de *zgură de fier*, una ovală, alta informă. Obiectele de la no. 11-17 (fig 21) s'au găsit în vatra de la Nord de biserică.

C. Ceramica:

1. Fragment de cărămidă, având imprimat adânc

Fig. 19. — Materiale romane: a, fragment de monument funerar; b, fragment de inscripție; c, din mozaic de pardoseală; d, greutate; e, corn de cerb; f, dintr'un vas de piatră.

în interior de două bare. Diametrul cercului are 3.5 cm. (fig. 23 a).

2. Fragment de cărămidă cu rama multiplu

Fig. 20. — Ghiulele de piatră.

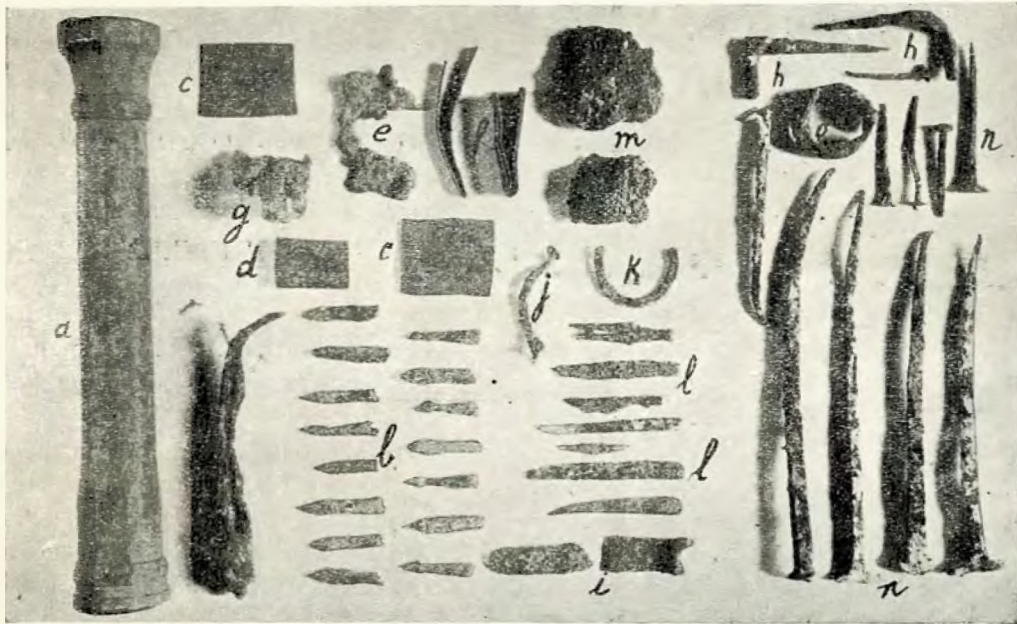

Fig. 21. — Țeavă de tun de bronz a; pila și diferite obiecte de fier și de bronz.

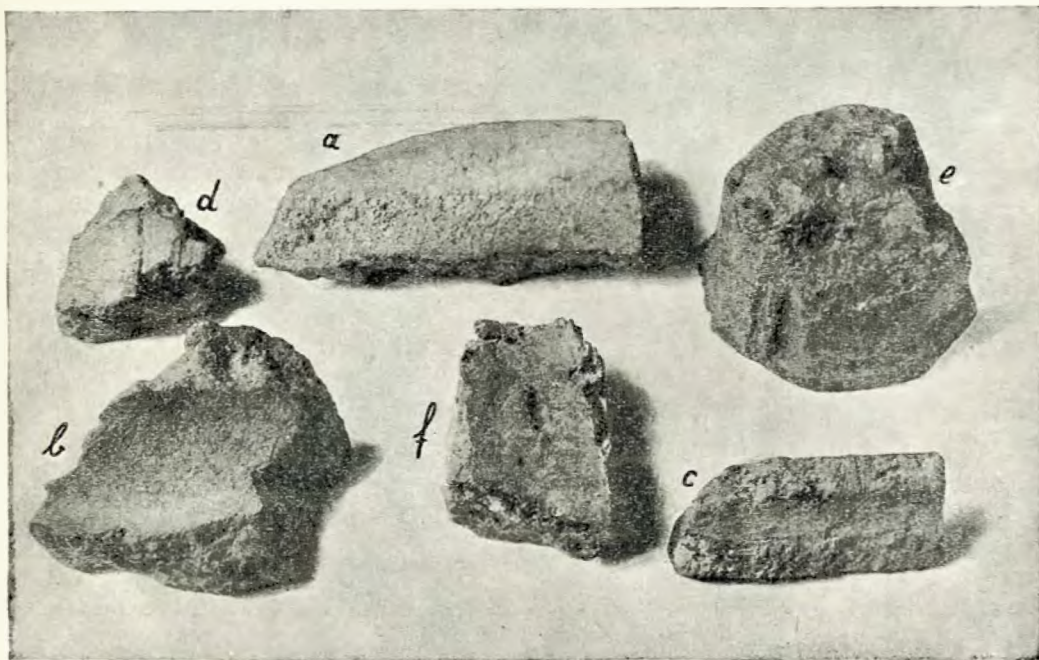

Fig. 22. — Fragmente din țevi de tun de bronz a, d, culată e, și bulgăre de bronz f.

striată, lăţimea 13 cm., grosimea 3.5 cm. (fig. 23 b).

3. Fragmente de *olane*, încheiate din două şi din mai multe bucăţi lipite (fig. 23 c).

4. O formă specială pe strachină, în multe exemplare, cu fund adâncit, cu bordul larg şi prevăzut cu un cioc ieşit mult în afară, pentru turnat. Au buza netezită ca pentru a li se suprapune o piesă identică. Este cea mai frecventă şi particulară dintre formele de vase. S'a găsit pe

Fig. 23 a. — Fragmente de ceramică.

toată întinderea săpăturilor actuale (fig. 23 a).

5. a. *Vase de us comun nesmălţuite*, fragmente: oale, ulcele, castroane, farfurii, urcioare; unele cu profil la partea superioară, altele şi la basă, unele cu desemnuri geometrice incisate, parte au păretele gros până la 2 cm. şi o pastă nisipoasă, altele sânt suptiri, din pastă albă fină (fig. 23, 24).

b. *Vase de us comun smălţuite*, pe ambele feţe sau numai pe una, parte cu smălţ fin în diferite culori: verde, castaniu, arămiu, brun, galben (fig. 24).

c. *Vase ornamentale smălţuite*¹, cu fundul în cerc proeminent şi prevăzut cu două perforări pentru atârnat. Între acestea distingem:

d. 1. Castron smălţuit la buza şi în exterior în verde, ornamentat cu perechi de cercuri paralele incisate. În interior, smălţuit în galben-verzui, este ornamentat în zona superioară cu linii şerpuite şi dungi paralele, incisate în culoare verzuie, iar către fund cu 6 părechi de cercuri incisate concentrice (fig. 25 şi 26 a).

d. 2. 3. Funduri de farfurii largi (fig. 25 b. c.); unul smălţuit în castaniu luciu, ornamentat la centru cu cinci cercuri concentrice incisate şi altele la limita de ridicare a păretilui; linii oblice se întretaie pe spaţiul mai larg dintre cercuri;

Cellalt fund de farfurie are, peste fondul auriu spaţii conturate prin incisări de linii curbe şi benzi de smălţ verzui.

d. 4. Mic fragment de vas deosebit de îngrijit ornamentat, peste un fond de smălţ auriu scilpitor, cu linii curbe incisate, închise în cercuri mai largi; interspaţiile sânt umplute cu dungi paralele liber incisate (fig. 25 a).

d. 5. Farfurie splendid ornamentată, smălţuită cu un fond galben, peste care se aruncă picurări şi pete de smălţ castaniu şi verde. Are pe bordul larg o primă zonă ornamentată, despărţită de buza şi de corpul vasului cu câte un cerc incisat. Între această primă zonă periferică şi cea internă se lasă o bandă îngustă între cercuri incisate. În ornamentarea cupei interne distingem, din fragmentele găsite: o bandă lată, coborînd de la margine spre centru, ornamentată cu patru lanţuri paralele de cârlige în S, smălţuită în galben, cu ape castanii, şi închisă prin linii incisate, între două benzi înguste. Acestea sânt colorate în verde şi la mijloc punctate incisat; de o parte şi alta a acestei benzi centrale, cu acelaşi amestec de colorit, închideri de spaţii între linii curbe şi ovale incisate, una în formă de pară; interspaţiile sânt umplute cu dungi paralele incisate, liber trasate. Mai redus, dar cu aceleaşi motive, este ornamentat bordul vasului² (fig. 26 b. b).

d. 6. Fragment din bordul unei farfurii similare

¹ Facem descrierea lor amănunţită în vederea interesului ce presintă pentru studiul ceramicii româneşti, de şi înţelegerea lor deplină pentru cetitori nu este posibilă fără reproducerea în culori.

² Fragmentul cu ornament în formă de pară s'a găsit ulterior fotografierii.

smălțuit cu aceleași culori, ornamentat cu incisări de grupe de linii în formă de potcoave întrate una în alta (fig. 24 a).

d. 7. Fragmente din două farfurii de aceeași formă și cu același amestec de culori de smălț, fără ornamente de linii incisate (fig. 25 e. f.).

d. 8. Fragment de farfurie similară cu d. 7, având în plus ornamentarea cu linii șerpuite în cupa interioară, ca și la legătura cu bordul.

Valoarea deosebită a acestui fragment stă în faptul că pe linia de mijloc a bordului avem incisat *numele maestrului*, în slove cirilice, ceea ce arată fabricațiune locală, a populației locale române. Cetim:

Ард[ромнр]
О

La stânga numelui, la distanță mai mare decât cea dintre slovele lui, și sub linia lor, se mai distinge un O incisat (fig. 25 g).

* * *

Din materialele aici descrise, din natura și caracterul construcțiilor, rezultă clar că nu avem aici opera Dacilor, nici a Romanilor, cum fără cercetări arheologice s'ar fi putut imagina. Avem

Fig. 23b. — Fragmente de ceramică.

aici acel *Castrum Zeurini*, în jurul căruia s'a format centrul de samă al unei țări întregi, *Terra Zeurini*, ai cărei demnitari încep să fie cunoscuți

din 1233, cu Luca, Banul de Severin¹. Este epoca în care, în regiunea Porților-de-Fier, se cioc-

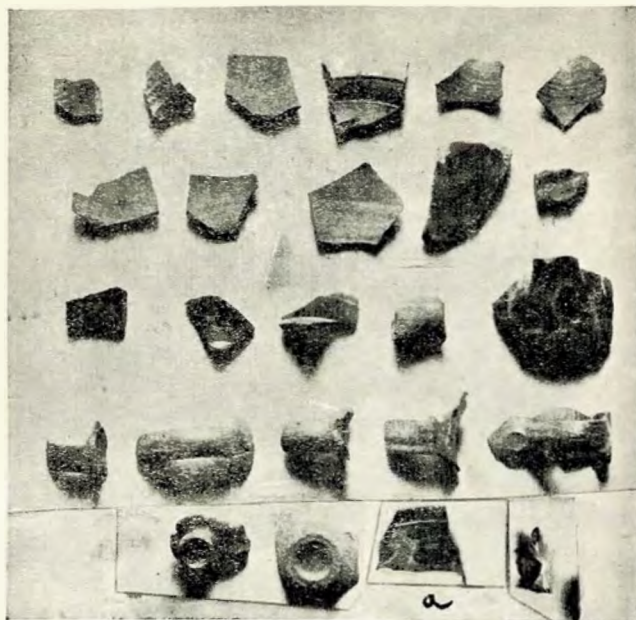

Fig. 24. — Fragmente de vase smălțuite.

nesc năzuințele de reșezare a hegemoniei imperiului bulgar, de sub dinastia românească a Asăneștilor (1188-1257), cu aspirațiile opuse ale Ungurilor de supt dinastia ultimilor Arpadieni. Nu este îndoială că aproape întreg terenul pe care se ridică orașul de astăzi a fost folosit de populația și garnisoana romană²: aceasta însă și-a avut adăpostul în castelul de la capătul podului lui Traian și în marele lagăr, *castrametatio*, din partea de Vest a orașului, — ambele însemnate de Marsigli³. Săpăturile vor lămuri dacă și Romaniș au construit pe locul unde mai târziu s'a ridicat cetatea medievală; aceasta însă, în forma în care ni-o descrie Marsigli, se ridică, precum se va vedea, aproape după un mileniu de la părăsirea Daciei de către Romani.

Documentar se poate urmări de la o vreme ființa și viața acestei cetăți, așezată la pragul Porților-de-Fier, cu menirea de a închide drumul către Europa Centrală, servind totdeauna încercările de expansiune de aici spre Răsărit.

Renașterea imperiului bulgar supt dinastia Asăneștilor este marcată și prin eforturi de reșezare

¹ Hurmuzaki, *Doc.*, I, no. XCIII, p. 126.

² Lucrările de înfrumusețare a fântân timer de la bariera de Vest a orașului au dat și aici la iveală un masiv de zidărie romană din cărămidă, de sigur din lucrările de captare și folosire a acestor bogate izvoare de către Romani.

³ Marsigli, o. c., pp. 21, 25, 32; tab. 8, fig. xxx, și tab. 10, fig. xxxii; aceasta din urmă reprodusă și de noi în *Drubeta*, 1932, p. 15.

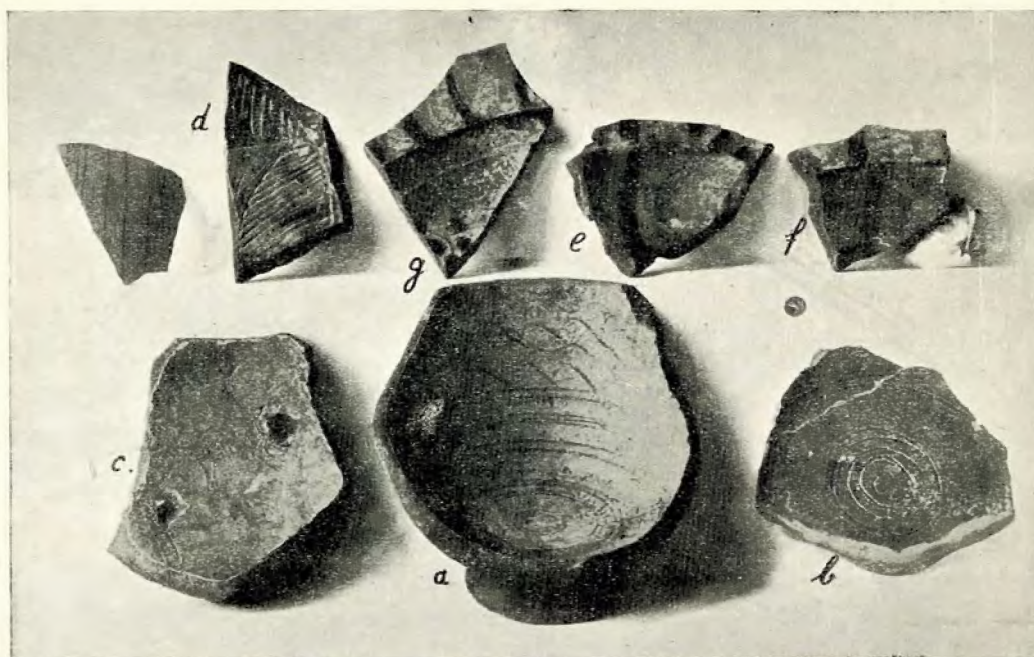

Fig. 25. — Ceramică ornamentală smălțuită.

Fig. 26. — Ceramică ornamentală smălțuită.

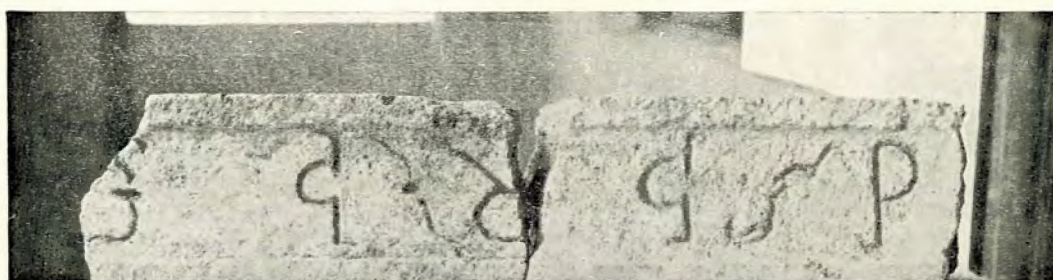

Fig. 27. — Fragment de inscripție de la capela cetății.

a hegemoniei lor în regiunea Porților-de-Fier; se lovesc însă aici de năzuințele contrarii, cu ținte îndepărtate, până la gurile Dunării și Marea cons-

regele ungar Bela al IV-lea era ocupat în războiul din Boemia, Bulgarii puseseră Banatul Severinului. Situația se restabilește numai în 1263, când regele cu greutate găsește pe viteazul care să-și ia această sarcină. „*Mai mulți baroni*“, spune el în 1264¹, „*cu stăruință chemați de noi, n'au vrut să-și ia asu-*

Fig. 28. — Cruce săpată în piatră (jos la mijloc), în materialul urnit din zidul vestic al turnului de Sud-Est.

tantinopolitană, ale Ungurilor de supt dinastia ultimilor Arpadieni. Andrei al II-lea (1205-1235), luptând la zidurile Vidinului, cucerește Țara Severinului și o organizează ca Banat, însușindu-și titlul de Țar bulgar¹. În 1260, când

¹ Fr. Grisellini, în *Istoria Banatului Temișan*, afirmă că Banatul nou înființat supt titlul de Banatul Severinului, peste care Andrei al II-lea pune ca guvernator pe Dominic de Bassan, și-a primit numele de la un castel cu același nume (p. 15, în traducerea d-lui N. Bolocan, București 1926). În acest castrum Seurini a existat înainte de întinderea stăpânirii ungurești în acest ținut, așa cum exista, mai jos pe Dunăre, *Castrum Budung-* (Vidin). Este o nouă verigă ce rămâne de precizat la lanțul fortificațiilor constatate în Turnul-Severin, venind după acelea cunoscute supt numele Împăraților Traian, Constantin-cel Mare, Iustinian, și precedând epoca Banatului de Severin.

Fig. 29. — Cruce incisată pe un conglomerat de pietriș.

pra lor apărarea Banatului“. Găsește în sfârșit pe Laurențiu, care „*primește demnitatea de Ban al Severinului, înfrânge pe Bulgari, li ia spoliile și prăzile cu care i-a găsit încărcăți, mai spânzură din ei la malul Dunării și așa, potolindu-li cetezanța, readuce Banatul la buna lui stare de odinioară și cu virtutea lui neasămănată îl redă Maiestății Noastre*“.

La această rivalitate maghiaro-bulgară se adaugă năvălirea Tatarilor, cari pustiesc Ungaria în 1241-42. Una din căile de pătrundere a fost Dunărea, pe la Porțile-de-Fier. Pe valea Topolniței, la Nord de comuna Izvorul Bărzii, se arată acum Vadul Tătăresc², iar regele Bela al IV-lea, după ce în 1251 Papa Inocențiu al IV-lea îi confirmase donațiunea

Fig. 30. — Inscripție onorifică pentru Imp. Caracalla, găsită în capela cetății.

¹ Hurmuzaki, *Doc.*, I, no. CCXXVIII, p. 315.

² „Pe unde au năvălit Tătarii în orașul Martalogilor“, spune tradiția locală. Acest vad se arată mergând de aici

făcută de el Ordinului Ioaniților, întreaga Țară a Severinului¹, adresându-se din nou aceluiași Papă în 1254 cu stăruitoare rugăminți de ajutorare împotriva noilor atacuri ce aștepta, atât din

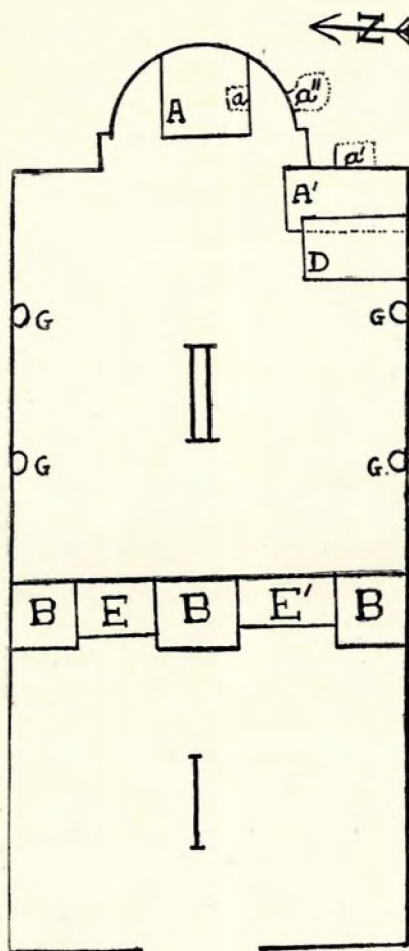

Fig. 31 - Capela cetății, după schița din 1915: A. A, mese de zidărie; a, a', a'', firizi; D, inscripția lui Caracalla; c, pilaștri; B, E, B', E', picioare de stâlpi, din zidărie; B, ziduri barbare.

partea Tatarilor, cât și din partea altor neamuri sud-estice², amintește opera pe care *Cavalerii Ioaniți* o realizaseră și aveau a mai realiza la Dunăre, spunând: „au luat armele împotriva păgânilor și schismaticilor, ca să apere regatul nostru și credința creștină. I-am așezat, în parte, în locul cel mai primejduit, la hotarul Cumanilor de peste

spre Vest, pe valea Șușitei, părau afluent al Topolniței. Pe acest drum se imbină legenda Tatarilor cu aceia a lui Iovan Iorgovan: „Acesta s'a luat pe urma balaurului, a cărui dără se vede coborând de pe vârful Martalogilor, până la peșteră la Colțul Pietrii și de aici balaurul a ieșit în Cazane". Pe lângă povești, ecou al unor vechi stări și evenimente, păstrează și pământul vădite urme de așezare romană necercetate, pe dreapta Topolniței, puțin mai jos de Vadul Tătăresc, la locul numit „La biserica veche” sau „La Mănăstire”.

¹ Hurmuzaki, I, no. CXCIII, p. 240.

² Ibid., no. CXCIX, p. 259.

Dunăre și al Bulgarilor, pe unde și-a făcut intrarea armata Tatarilor în vremea năvălirii regatului nostru; o parte însă din frați i-am așezat în mijlocul regatului nostru, pentru apărarea castrelor ce facem să se zidească pe lângă Dunăre, la care lucru neamul nostru nu este dedat. Căci așa au chibzuit ai noștri în repetate rânduri că este o siguranță pentru noi și pentru toată Europa ca Dunărea să fie întărită cu fortărețe. La Dunăre se dau bătăliile; aici a eșit Heracliu în calea lui Chosroe¹ pentru apărarea Imperiului Roman, aici și noi, oricât de nepregătiți și atunci grav loviți, zece luni ne-am împotrivit Tatarilor, când regatul nostru cu totul era lipsit de fortărețe și de apărători”².

Din acest text rezultă că până în anii marelui năvăliri tatar, 1241-42, Ungurii nu aveau cetăți la Dunăre, că la construirea acestora s'au folosit de Cavalerii Ioaniți, cari, după toate probabilitățile, au construit sau au reconstruit și cetatea Severinului.

Cu trei veacuri mai târziu, valoarea acestei cetăți pentru apărarea Ungariei, de astă dată împotriva expansiunii turcești, o formulează nunțiul apostolic, baronul Del Burgo, în 17 August 1524, în scrisoarea către cardinalul Ioan Matei de Giberti. Aici, arătând amănunțit cum comandantul turc Balibeg asediază cetatea Severinului, adaugă:

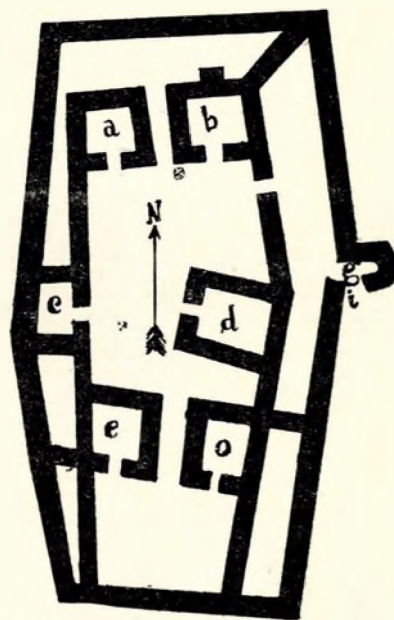

Fig. 32. - Planul cetății ridicat de Teohari Antonescu.

„Dacă se pierde Severinul, Transilvania este pierdută și apoi prin Ungaria se poate trece fără

¹ Amintirea luptelor Impăratului bizantin Heracliu (610-41) cu Perșii, cari erau aliați cu Avarii.

² Hurmuzaki, I, pp. 260-1.

*grijă. Eu nu voi înceta să fac tot ce e cu putință; dar cine să mă înțeleagă*¹.

În toamna aceleiași an Turcii distrug Severinul în parte, Orșova în întregime, părăsindu-le însă, după ce le atacaseră cu atâta învierșunare. Se mulțămiseră să ridice o piedecă ce li-ar fi stat în calea Ardealului.

întărirea Severinului și a Sibiiului. Era prea puțin și prea cu zăbavă.

* * *

Cu această intuiție a evenimentelor, documentar cunoscute ca petrecându-se în regiunea Porților-de-Fier, de la începutul veacului al XIII-lea, am început cercetarea de mai sus, a cărei continuare

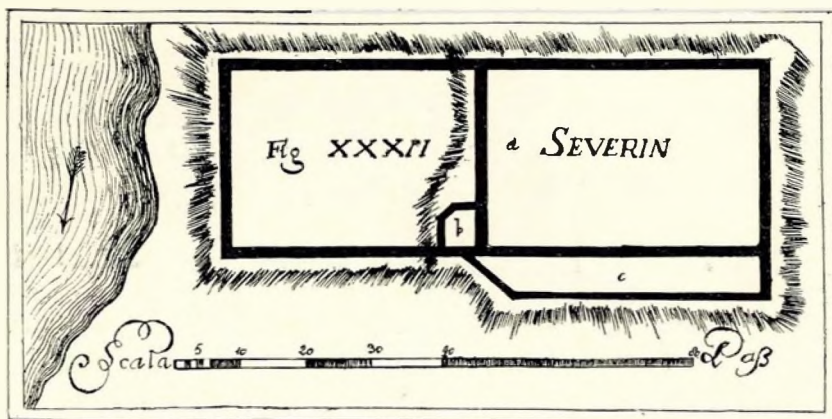

Fig. 33. – Planul cetății ridicat de contele Marsigli.

În două scrisori ale regelui Ludovic al II-lea, din 12 April și 30 Octombrie 1524, către Sibieni², arătându-li că, față de primejdia înaintării Turcilor, întărirea cetății Severinului a devenit foarte necesară, hotărî ca o parte din venitul drep-
turilor Sibienilor de a bate monede să servească la

sântem încredințați că, pe lângă multe lămuriri de împrejurări obscure, ni va dăruia o bogată ilustrare a vieții din veacurile al XIII-lea până la al XVI-lea, pe lângă desvăluirea în întregime și înfățișarea după cuviință a uneia din cele mai impunătoare cetăți din câte cunoaștem pe pământul nostru¹.

¹ Ibid. II°, no. CCCXXXIII, p. 477 sq.

² Pesty Frigyes, Szőrenyi Bánság, vol. II, n-le 145-6, pp. 373-74.

¹ Teohari Antonescu, *Columna Traiană*, Iași 1910, p. 104.

Aducem vii mulțămiri d-lui profesor I. Berciu, care tot timpul ne-a asistat la conducerea și supravegherea săpăturilor. De asemenea d-lui căpitan de artilerie inginer topograf P. I. Enculescu, care ni-a făcut planul de situație al cetății.

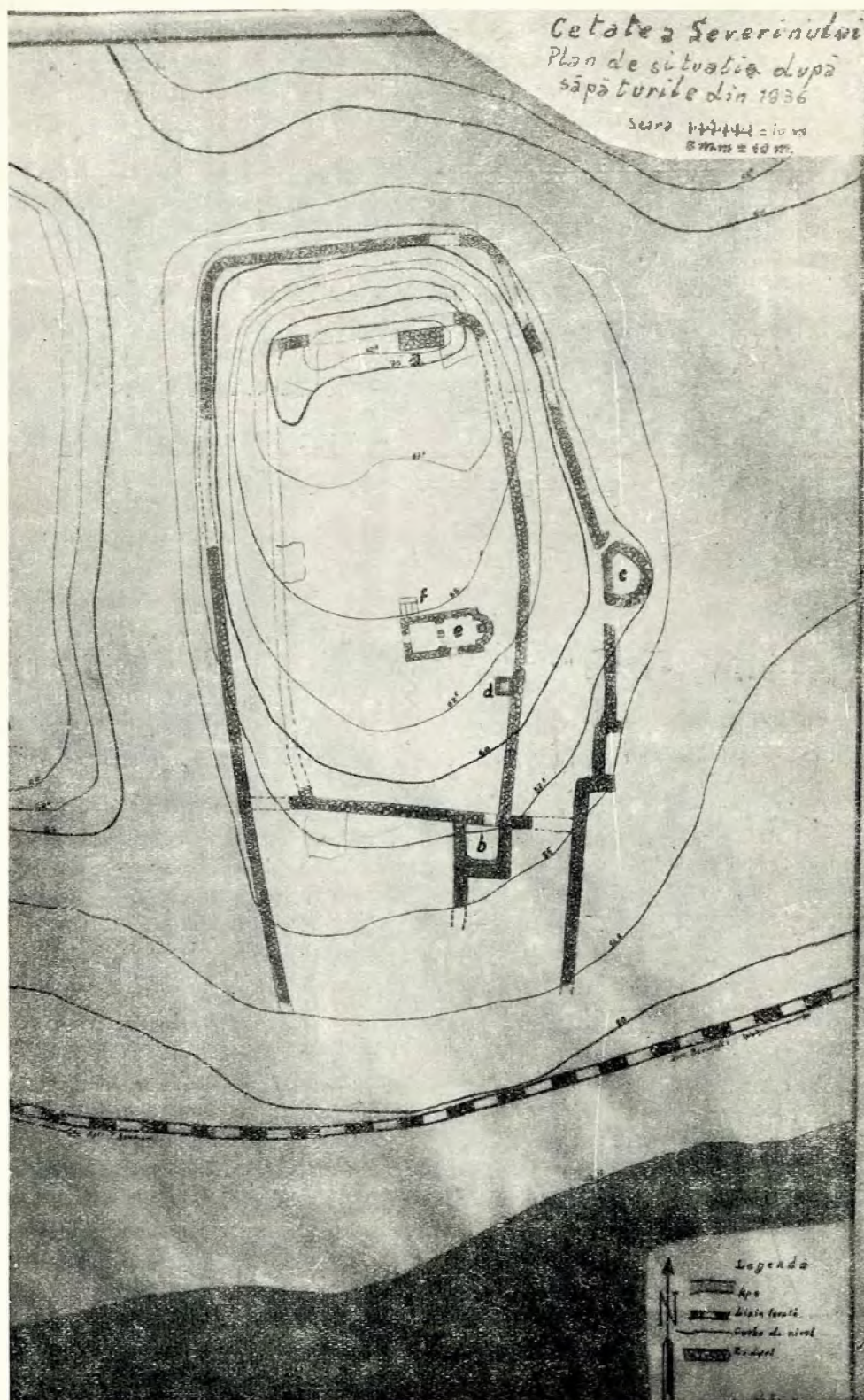

Fig. 34. – Planul cetății ridicat în 1936: a, zidul turnului nordic; b, c, turnuri; d, cuptor; e, f, capela și presupuse morminte.

Admirabilele lucrări publicate în timpul din urmă asupra artelor minore bizantine și cele românești aruncă o lumină vie și decisivă asupra acestor ramuri din istoria artelor, încă atât de insuficient cunoscute până acum.

Lucrarea d-lui L. Bréhier pune la punct schimbarea radicală ce s'a produs în directivele generale ale artelor în primele veacuri de după Hristos, când principiile estetice ale Orientului înlocuiesc cu încetul pe acelea care stătuseră la baza întregii evoluții a antichității clasice greco-romane.

D. Bréhier ni arată mai întâiu cum, începând din veacul al V-lea după Hristos, sculptura nu mai este represintarea concretă a corpurilor în spațiu, ci se reduce la un decor al arhitecturii. Nu numai arta statuară propriu-zisă, dar chiar și „haut-relieful“ dispar; știința modelajului, care era un element fundamental al sculpturii clasice, e înlocuită cu o tehnică nouă pur decorativă, care obține relieful prin contraste, adică prin opoziția dintre umbră și lumină, câte odată cu ajutorul policromiei.

Originea acestei evoluțiuni trebuie căutată în artele orientale, a căror estetică este diametral opusă celei din Grecia antică. Ea domnește în Persia și în arta bizantină, ca și în Occidentul barbarilor, iar mai târziu în arta musulmană, unde produce capodopere. La Bizanț tradiția antică nu dispăre complet, și figura omenească urmează a-și ținea locul în sculptura ornamentală; o renaștere a reliefului modelat se constată chiar, cu începerea veacului al X-lea.

D. L. Bréhier ni dovedește, cu ajutorul splendidelor ilustrații ce însoțesc publicația sa, cum sculptura figurii omenești decade după veacul al IV-lea până în al VIII-lea, când sânt menționate ultimele statui ale Împăraților.

Tehnica nouă se reduce la un decor de suprafață, unde, cu ajutorul unui fier ascuțit numit „trepan“, se execută în piatră o serie de găuri care produc umbre și dau accent ornamentului.

Trepanul începe a fi întrebuințat în veacul al IV-lea.

Îl constatăm în decorația palatului lui Dioclețian din Spalato.

În veacul al V-lea procedeul se generalizează: capitelele zise teodosiene, derivate din cele clasice ale ordinului composit, au foile de acant tratate cu trepanul, cu umbre adânci și cu foile despicate, cu un aspect spinos (*acanthé épineuse*).

La biserica Sf. Ion Studitul din Constantinopol (463), antablamentul de compoziție clasică e astfel tratat cu trepanul în întregimea lui.

După veacul al V-lea, tehnica nouă devine mai rafinată; ea constă dintr'un fel de dantelă de piatră ajurată, aplicată pe suprafața capitelului.

Astfel sânt decorate monumentele Împăratului Iustinian, biserica Sf. Sergiu din Constantinopol și în special Sfânta Sofia. De aici această tehnică se răspândește în toate țările din jurul Mediteranei.

În veacul al VIII-lea înrâuririle arabe și armenesti duc la extrem acest principiu decorativ, care suprimă relieful și îl înlocuiește cu coloare sau cu policromie.

Piatra ajunge astfel să reprezinte suprafețe plane tratate ca o stofă sau o țesătură compusă din împletituri decorative. În veacul al X-lea reapar la Constantinopol unele figuri în care modelajul este destul de expresiv.

Cahrië-Geamî, monumentul funerar al lui Mihail Tornikios (1328), este capodopera acestei renașteri a tehnicii clasice din antichitate; ea nu se constată decât în Constantinopol, iar în Grecia și în țările Orientului Europei se constată, din contra, în veacul al XIV-lea un nou curent de artă orientală, venită din Caucaș, Armenia și Georgia.

Trecând apoi la artele minore propriu-zise, d. L. Bréhier ni arată cum în arta bizantină, care caută bogăția și strălucirea prin calitatea materialelor ce întrebuințează, ca și prin colorile armonios combinate ale policromiei, gustul luxului are drept consecință o dezvoltare extraordinară a tehnicilor ornamentale importate în mare parte din Persia, din Siria și din Egipt și instalate mai întâiu în

orașele mari ale Imperiului: Alexandria, Antiochia, Cartagina și Roma, iar în urmă la Constantinopol, unde găsește un mediu foarte prielnic, mai ales în timpul Împăratului Iustinian.

D. L. Bréhier ni arată apoi cum tehnica artelor minore urmează evoluția artei în genere. Începând din veacul al V-lea și până la al VII-lea, tehnicile sânt în mare parte orientale, însă tradiția elenistică se menține încă, în cea ce privește „stilul“. În epoca iconoclaștilor înrâuririle asiatice sânt dominante, apoi pe la sfârșitul veacului al IX-lea întoarcerea la antichitatea clasică, datorită renașterii intelectuale, se afirmă în toate artele. În sfârșit, după criza care urmează cruciata din 1204, renașterea politică a Imperiului e însoțită de o renaștere a studiilor clasice și teme elenistice înfloresc din nou în arta bizantină.

Epoca mai strălucită a artelor minore a fost veacurile al X-lea și al XI-lea, adică atunci când, sub Împărații macedoneni, Bizanțul își recapătă supremația în Balcani, în contra Slăvilor, în Asia, în contra Arabilor, și în Mediterana și Italia, în contra Arabilor și a Cesarilor germani.

Operele de artă bizantină se găsesc astăzi mai mult în muzeele din Occident decât în Orient. Întrăurirea lor asupra artelor din Occident a fost considerabilă, în special în Italia, unde ea pătrunde prin Veneția și prin cele Două Sicilii, apoi în Germania și în Ungaria. Cu atât mai mult întrăurirea artelor din Bizanț a fost covârșitoare în țările slave din Balcani, în țările române și în Rusia, adică în regiunile care datoresc Bizanțului civilizația și religia lor. Desvoltarea artelor în aceste țări s'a menținut și după căderea Imperiului bizantin și tradiția s'a păstrat mai mult sau mai puțin modificată până la începutul veacului al XIX-lea.

D. L. Bréhier studiază una după alta sculptura pietrelor prețioase, fildeşurile cu tripticele cunoscută și cu cofrele caracteristice. Apoi sculptura în lemn, care a lăsat puține lucrări din timpurile mai îndepărtate. Abia în veacul al XIV-lea ea capătă o mare desvoltare, atunci când s'a început întrebuințarea în biserici a iconostasului, adică a tâmplii de lemn, care înlocuiește, de la acea epocă, despărțitura de piatră sau de marmură (*cancel*) din fața altarului. Sculptura în bronz s'a întrebuințat la cădelnițe, la policandre. Apoi la ușile de biserică, cum sânt cele de la Sf. Sofia.

„Orfevrăria“ și argintăria, în special plăcile de argint ce decorează scoarțele de Evanghelie, din care s'au păstrat foarte frumoase lucrări în Moldova la Putna și la Neamț.

Cadrelor de icoane și ornamentația lor, care ajung după veacul al XIV-lea să acopere toată suprafața icoanei, afară de cap și mâini.

„Emaiurile cloisonate“, bijuteriile, monedele, pecețile de metal, ceramica, faianța și sticlăria.

Vin în sfârșit țesăturile, în special cele bisericești, brodate cu fir de aur și împodobite cu pietre scumpe, patrafirele, omofoarele, etc.

În toate aceste ramuri ale artei, d. L. Bréhier, prin admirabile ilustrații, lămurește originile, arată înrâuririle diferite, clasice sau elenistice, persane sau siriane, copte sau arabe, deslușind evoluția stilurilor.

În veacurile al XIV-lea și al XV-lea, unele exemple alese de d. Bréhier sânt din tezaurul mănăstirilor noastre de la Neamț și de la Putna, de la Tismana și de la Snagov. Aici se oprește arta bizantină propriu-zisă, dar, cum spune foarte bine d. Bréhier, ea continuă a se desvolta în țările care datoresc Bizanțului civilizația și religia lor.

* * *

Pentru noi prea frumoasa lucrare a d-lui L. Bréhier are o îndoită valoare, căci, pe lângă faptul că ea ni lămurește caracterele artei bizantine, care este „alma mater“ a artei românești, ea constituie o luminoasă introducere, un temeinic îndreptar și o prețioasă călăuză pentru o mai bună înțelegere și o mai lesnicioasă pătrundere a admirabilelor și luminoaselor lucrări publicate de curând asupra artelor minore în România de către d. profesor N. Iorga: *Les arts mineurs en Roumanie*, 2 vol. (și ediție românească, după acest „Buletin“).

În adevăr d. L. Bréhier, la sfârșitul lucrării, ni arată caracteristicile artei bizantine în veacul al XIV-lea și al XV-lea, sub domnia Împăraților Paleologi, adică din ultima epocă d'înainte de căderea Constantinopolului sub stăpânirea turcească. Prin urmare tocmai din epoca în care se ivesc începuturile artei noastre românești, pe care o studiază d. profesor Iorga, în lucrările sale arătate mai sus și publicate în două volume in-quarto.

Splendidele și numeroasele ilustrațiuni pe care le cuprinde ni arată în mod pătrunzător diferitele curente sub înrăurirea cărora s'au format artele în vechile principate române.

Curentul bizantin este în veacul al XIV-lea și al XV-lea exclusiv în ambele principate; mai târziu, sub Domnia lui Neagoe Basarab și prin Doamna Despina, se ivește un curent sârbesc în Muntenia. Mai pe urmă, la sfârșitul veacului al XVII-lea, o înrăurire venețiană se constată în Muntenia și o altă înrăurire turcească în epoca Fanarioților. În această evoluțiune intervine o puternică reacțiune locală, în veacul al XVII-lea, care se traduce printr'un.

curent realist în timpul Domniei lui Matei Basarab în Muntenia, pe când, în Moldova, înrăurirea rusească devine mai puternică supt Vasile Lupu. În veacul al XVIII-lea se constată în Muntenia un curent venit din Veneția și apoi altul din Orientul turcesc, apoi un adevărat folclor românesc, pe când în Moldova acest curent popular e mai simțit în veacul al XVI-lea.

D. profesor N. Iorga analizează pe rând lucrările din diferitele ramuri ale artelor minore.

Icoanele sânt în prima epocă, în veacul al XIV-lea și al XV-lea, de importatiune bizantină. În Moldova, la mănăstirea Neamț și la mănăstirea Bistrița, se găsește câte o icoană din timpul lui Alexandru-cel-Bun; cea d'întăiu este în legătură cu un drum de prin anul 1424 al Împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul, de la Buda, prin Moldova, spre Chilia, când el a dăruit această icoană lui Alexandru-cel-Bun. Ambele icoane sânt bizantine.

Tot din această epocă ni s'a păstrat o icoană din cele zece care împodobiau sicriul Sfântului Ioan, ale cărui rămășițe Alexandru-cel-Bun le adusesse de la Cetatea-Albă la Suceava. Aceste icoane par a fi fost copii după plăcile de argint de pe sicriu. Acestea sânt foarte frumoase lucrări de un meșter apusean de la Genova, supt stăpânirea căreia se afla pe atunci Cetatea-Albă.

În timpul Domniei lui Ștefan-cel-Mare, o primă înrăurire rusească este în legătură cu Chievl Doamnei Evdochia, prima soție a Domnului, fiica lui Simion Olelcovici, apoi o înrăurire bizantină este în legătură cu a doua căsătorie a marelui Voevod, cu Maria de Mangop, din neamul Comnenilor, înrăuririi căreia sânt datorite în mare parte frumoasele danii ale marelui Voevod, aflate astăzi la mănăstirea Putna. Apoi avem steagul lui Ștefan-cel-Mare, care s'a aflat la Mănăstirea Zografu, la Sf. Munte, și care se găsește astăzi la Muzeul Militar din București. O icoană de la aceeași mănăstire are o inscripție grecească. La începutul veacului al XVI-lea se constată în Moldova prima școală românească. La 1503 episcopul Pahomie face la Mitropolia din Rădăuți o icoană care reprezintă pe Sf. Nicolae și a cărei inscripție este slavonă, apoi Anastasie, Vlădica de Vad, pe Someș, sfetnicul lui Petru Rareș, dăruiește bisericii din Vad o icoană din care nu a rămas de la origine decât inscripția. La Putna se păstrează o iconiță de fildeș, care reprezintă mai multe subiecte la un loc. Ea este făcută de Anastasie, episcopul de Roman, la 1558.

De la 1566 avem prima icoană cu inscripție românească: „înțelepciunea a zidit și casa“, care este făcută tot de Anastasie, episcopul de Roman. Altă icoană, prima icoană semnată, este aceea a

arhimandritului Dosoftei din Putna și a ucenicului său, ierodiaconul Anasie sau Anastasie, care poate fi Mitropolitul Crimca, ctitorul de la mănăstirea Dragomirna. Supt Domnia lui Petru Șchiopul începe o epocă de decadență. În timpul Movileștilor și al lui Petru, ajuns Mitropolit al Chievlui, renovatorul culturii religioase rusești, se constată „un formalism rigid, cu tipuri fixate odată pentru totdeauna“. După Vasile Lupu în Moldova „se pierde interesul pentru pictură în toate formele“.

În Muntenia au rămas la paraclisul Mitropoliei din București două icoane din veacul al XV-lea, din care una a fost dată de la mănăstirea Megalospoleon din Pelopones, la 1463. A doua reprezintă pe Sf. Antonie, foarte rară, în ce privește sfântul reprezentat, și foarte frumoasă; ea poartă data 1467. „Chipul prezintă toate caracterele picturii foarte aspre, foarte severe, foarte uscate“ a veacului al XV-lea bizantin. „Strălucita epocă de artă a lui Neagoe Basarab nu face decât să substituie icoanei bizantine icoana sârbească“. Aceasta se datorește mării inițiatoare, Doamna lui Neagoe, „Milița sau Despina, cum i se zicea de obicei, care a jucat un rol mai mare decât în Moldova al Mariei de Mangop“. Ea aparține familiei de despoți sârbi Brancovici și a lăsat trei icoane foarte frumoase și bine cunoscute, căci ele au figurat în expozițiile noastre în străinătate și se găsesc în Muzeul de Artă Religioasă din București. Ele reprezintă pe Sfinții Simion și Sava coborînd de pe cruce trupul lui Isus și punerea în mormânt a lui Isus. Dintr'o a doua epocă de artă, mai încetățenită, de pe la începutul veacului al XVII-lea, fac parte o serie de icoane: „Un sfânt Ioan Botezătorul de la Biserica Mihai-Vodă din București, ale cărei colori verde de apă, cenușiu și severitatea de linii foarte interesante dovedesc o tehnică pe care nu am întâlnit-o nicăieri“. O serie de icoane au fost descoperite de d. N. Iorga la biserica Mănăstirea din Vălenii-de-Munte, altele sânt la Brădetul de Argeș și la Ruda-Bârsești în Argeș. O nouă înrăurire rusească, „contemporană cu influența tiparului rusesc în Muntenia, a frescei rusești în Moldova, e din vremea lui Matei Basarab, ea exercitându-se mai mult asupra țării acestuia decât asupra Moldovei lui Vasile Lupu“. Dar „împotriva influenței străine se ridică de la început un spirit de țară, care dă figuri mai rotunde, mai pline, mai sănătoase, mai vioaie și vesele, neavând nimic din arhaismul maiestos și sec al picturii de icoane mai vechi. E o părăsire a ieratismului pentru forme mai umanizate. Și în ce privește culoarea, aurul strălucitor, vechiul roșu dominant, sânt înlocuite cu colori șterse, delicate, de o tonalitate

de argintiu dulce. Ne apropiem încetul cu încetul de folklorul care mai târziu va domina. Între epoca lui Matei Basarab și a lui Constantin Brâncoveanu este un spațiu intermediar scurt, cam între 1660 și 1670, în care arta nu-și nemerește drumul statornic.

„Unele lucrări samănă mai mult cu trecutul, dar altele par a se îndruma către arta destul de nouă a meșterilor Brâncoveanului“. Această epocă d. N. Iorga o numește cantacuzinească, din cauza mării influențe în toate domeniile a acestei familii de boieri așa de bine înzestrați.

Supt Domnia lui Vodă Brâncoveanu, „care a stat și supt raportul artei ca și supt acel al vieții de Curte, ca și supt al creațiunilor școlare, al literaturii din vremea sa supt influența aceluia care a fost Constantin Postelnicul Cantacuzino, unchiul său“, nu se poate spune destul de apăsător pecetea asupra principatului venită din cultura italiană a acestui boier, de o așa de largă cultură, care învățase întâiu la București, apoi la Adrianopol și Constantinopol, pentru a merge în sfârșit la Veneția și a se așeza un timp la Studio Padovano. Întorcându-se în țară, el a adus cu sine un fel cu totul deosebit de a înțelege și de a realiza lucrurile. A occidentalizat, a europenizat supt multe raporturi țara sa.

Legăturile noi cu Veneția ale epocii lui Brâncoveanu se fac prin Stolnic. Del Chiaro, care a fost mulți ani secretarul lui Constantin-Vodă, vorbește și despre legăturile artistice din acea vreme cu Veneția, unde se trimeteau și „bursieri“ de artă. De acolo a venit o știință de tehnică superioară, „dar și o factură cam convențională, care tinde spre artificialitate și manierism. Această artă oglindește toată strălucirea, tot fastul și toată trufia epocii brâncovenești, în care bogăția ajunsese a copleși gustul prin prisosul de împodobiri, dar și cu puținătatea de suflet din această vreme“.

În veacul al XVIII-lea icoana este executată de meșteri indigeni, al căror număr devine tot mai mare; de aici rezultă că, din ce în ce mai mult, pătrunde în această artă însăși viața țării. Așa că neconținut folklorul ia în stăpânire icoana aceea ce nu se întâlnește aiurea.

„La noi, la un anume moment, și în ce privește pictura ca și în ce privește arhitectura, am avut puțința de a trece cu totul în domeniul popular. Aceasta formează noutatea și originalitatea noastră“.

Argintăria românească. D. N. Iorga ni arată apoi cum această ramură a artei a fost, multă vreme, în părțile noastre, opera exclusivă a Sașilor din Transilvania, cari aveau atelierele lor în Brașov și mai ales în Sibiiu. În acest din urmă oraș meșterul Valentin era furnisorul lui Neagoe Basarab, și în urmă George Mai, din Brașov, lucra

pentru Vodă-Brâncoveanu. D. N. Iorga studiază la rând toate categoriile de obiecte de argint, în special cele bisericești, însoțind descrierile cu frumoase și numeroase ilustrațiuni.

Chivotele au în Orient înfățișarea unei biserici în miniatură. Cel mai vechiu este cel oferit de Neagoe-Vodă mănăstirii Cutlumuz de la Muntele Athos: formele gotice ale meșterilor sași sânt aici evidente.

Cădelnițele prezintă aceleași elemente gotice ca și chivotele. Mai târziu li se adaugă elemente împrumutate din arta Renașterii și flori deschise în formă de lalele, apoi elementul gotic dispăre cu timpul. În epoca lui Vodă-Brâncoveanu floarea de lea caracterizează acea epocă de artă pe care Mitropolitul Antim Ivireanul o domină prin personalitatea sa excepțională. Această floare a fost poate adusă de el din Caucas, unde provenia din arta persană. Aceiași floare se găsește și la obiectele de artă ale Cantacuzinilor, cari au fost foarte darnici și îndrăgostiți de frumos.

Candelele sânt decorate la aceiași epocă cu flori de lea deschise, împletite cu ramuri și frunze.

Candelabrele au fost cele mai vechi comande date Sașilor din Transilvania.

Crucile sânt mai greu de precizat, în raport cu arta Sașilor; pe lângă crucea masivă gotică care e mai veche, se mai fabrică și crucile din filigrană, ca la Veneția, Athos și Macedonia.

Crucile de lemn erau fabricate din timpurile străvechi la Muntele Athos. De altfel în linii generale toată creștinătatea ortodoxă urma aceleași tradițiuni în această privință.

Potirele cele mai vechi sânt tot de la Sibiiu, unde meșterii sași Ioan și Celestin au fabricat pentru Neagoe Basarab asemenea obiecte, la 1518. Mai târziu se vede și pe potire floarea de lea a Mitropolitului Antim.

Panaghiarele cele mai vechi sânt din epoca lui Neagoe Basarab, care, în 1518, a făcut o comandă meșterului Valentin din Sibiiu.

Anaforițele cunoscute sânt din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea.

Scoarțele de evanghelie în argint sânt printre cele mai caracteristice; cea mai veche a fost dată în veacul al XV-lea de către Isac, ambasadorul lui Ștefan-cel-Mare pe lângă regele Ungariei Mateiaș, capelei din Feleac.

Altă Evanghelie, de la 1436, aflată la mănăstirea Neamț, este și ea datorită meșterilor sași. O altă Evanghelie a fost oferită de Mircea Ciobanul unei mănăstiri de la Muntele Athos; ea prezintă un mare număr de scene și de figuri de sfinți.

În epoca lui Brâncoveanu, Gheorghe Mai, din

Brașov, a executat frumoase lucrări „cu un simț delicat al detaliului, dar cu mai puțin caracter decât lucrările mai expresive și mai puternice ale meșterilor din evul mediu”.

Mai târziu, industria argintăriei din Rusia produce lucrări cu scene realiste mai vulgare. *Icoanele îmbrăcate în argint* sânt numeroase: unele par a fi fost executate de meșterii români formați în atelierele Sașilor. Ei au lucrat în veacul al XVIII-lea și au continuat să-și exercite meseria până târziu în veacul al XIX-lea.

Pictura în miniatură. Miniatura reproduce scene religioase sau din imaginație sau din portrete, fie că ea se execută pe pergament ori pe hârtie: pe lemn ori pe pânză, subiectele sânt identice și tehnica este aceeași. Același spirit domină. „În Orient, miniatura nu se bucura de aceeași libertate ca în Occident, căci Orientul are un spirit mai conservator și mai îngădit în reguli care respectă ceea ce a fost odată admis și consfințit. Aceasta însă nu o împiedecă, în ce privește spiritul și culoarea, care variază de la un meșter la altul, de a fi tot atât de variată”. Miniatura românească se distinge printr-o notă foarte interesantă, și anume prin jocul colorilor. În veacul al XV-lea culoarea joacă un rol important și în arhitectură: Ea se traduce prin poliocromia materialelor: piatra și cărămida câte odată smălțuită, apoi prin roto-coalele de teracotă de diferite culori, care se văd la intersecția arcurilor și supt cornișa de supt acoperiș”.

Miniatura apare mai întâiu în Moldova. Întemeietorul ei este Gavril Uricovici, care poate fi un Român, Ureche. El a lucrat pe la 1440-50.

Existența acestei școli a lui Ureche se verifică prin comparația celor trei Evanghelii din acea epocă: cea de la mănăstirea Neamț, aflată astăzi la Oxford, cea de la Biblioteca Națională din Viena și cea de la Biblioteca Națională din München, cărora trebuie adăugată și aceia care se afla la mănăstirea Humor.

Printre membrii acestei școli, cari copiază cu toții frumosul manuscris din Oxford, scris pentru Alexandru-cel-Bun și ultima sa soție, Marina, trebuie socotit și Atanasie, a cărui lucrare, de la 1461 la 1462, era conservată la mănăstirea Neamțului, pe „diaconul Tudor, fiul lui Mărișescu”, care semnează Evanghelia din München, și pe călugărul Filip, a cărui semnătură se găsește pe Evanghelia din Viena, și care a scris la 1502.

Nu se poate preciza care este originea acestei școli: nici Muntenia, nici Rusia; ar rămânea Bizanțul.

Școala moldovenească se menține pe tot timpul veacului al XV-lea și chiar al XVI-lea, în cursul

cărora s'au scris Evanghelia de la Vatoped, dăruită de Petru Rareș, o Evanghelie de la Biblioteca din Viena, descrisă de I. Bogdan, alta scrisă de călugărul Evloghie la 1555, în timpul Domniei lui Alexandru Lăpușneanu, la mănăstirea Neamț. Alte Evanghelii foarte frumoase sânt semnalate tot de I. Bogdan și vândute în Rusia: așa, cea datorită diaconului Mihai, de la 1546.

La venirea Movileștilor, o înrăurire venită din Polonia produce un curent nou, cu grija ornamentației celei mai bogate, atât de îmbielșugată, încât păgubește figurilor, umplând și locul care li este rezervat.

În aceeași vreme avem tot în Moldova o școală nouă, a Mitropolitului Anastasie Crimca de la Suceava, ctitorul mănăstirii Dragomirna, „care a creat un centru artistic, a cărui activitate a fost foarte mare și a cărui înrăurire și formă au radiat împrejur asupra celorlalte mănăstiri din Moldova”.

La mănăstirea Sucevița, ctitoria Movileștilor, și la Dragomirna, ctitoria proprie a lui Anastasie Crimca, se găsesc lucrări scrise între 1606-1616.

Supt Movilești înrăurirea rusească este mai simțită: teme iconografice rusești se găsesc la Sucevița. Un fiu, frate și nepot al Voevozelor români, Petru Moghilă, devine Mitropolitul Chieului și după 1640 înrăurirea rusească va deveni foarte puternică asupra artei românești în toate ramurile ei. Se mai ivesc în veacul al XVII-lea și înrăuriri orientale, venite din Asia armenescă.

În Muntenia, „Evanghelia scrisă de Nicodim, călugărul sârb, întemeietorul mănăstirilor de la Vodița, de la Prislop și de la Tismana, nu are nicio asemănare cu manuscriptele moldovenești. Literele sânt foarte diferite de la una la celelalte. În Evanghelia lui Nicodim litera este de tipul balcanic, mică și scundă, pe când litera chirilică moldovenească fină și înaltă, mai târziu aplecată, este ea însăși un element de artă”. În timpul lui Neagoe Basarab a fost scrisă o Evanghelie care este o copie după un model grecesc.

Pe la mijlocul veacului al XVII-lea, supt Domnia lui Matei Basarab, o Evanghelie românească dă numeroase scene, tratate în mod cu totul diferit de vechile miniaturi bizantine. Ele sânt de un realism neîntâlnit până atunci și represintă viața obișnuită. Trei manuscrise dăruite de Matei Basarab și de soția sa Elina celor trei Biserici patriarhale, din Constantinopol, Antiohia și Ierusalim, represintă pe Apostoli în mijlocul celor mai frumoase ornamente înflorite ce poate presinta Orientul. În aceste lucrări se simte dorința de a dovedi ce poate face în artă o țară bogată, pentru a-și ridica prestigiul.

După 1700 nu se mai fac miniaturi după tradiția veche. Lipsește dragostea pentru simbol și pentru marile preocupări ale artei înalte, care au distins epocile anterioare. Incepe o altă epocă, mai prosaică.

Ornamentația miniaturilor românești, care încadrează figurile, este foarte variată. Ea urmează diferitele înrâuriri ce s'au impus în arta cărții, în cele două Principate, în timp de trei veacuri. Ele se pot urmări în evoluția lor în frumoasele și variatele ilustrațiuni publicate de d. Iorga.

Tiparul, care începe la începutul veacului al XVI-lea, urmează dezvoltarea miniaturii, pe care o va înlocui mai târziu, afară de rare excepțiuni.

Figurile și portretele de donatori sânt foarte rare în miniaturile românești. Ștefan-cel-Mare este reprezentat în Evanghelia de la Humor în genunchi, cu coroana în cap și îmbrăcat cu o mantie de brocard, prezentând cartea Maicii Domnului, cu Isus în brațe. E un portret realist: atitudinea nu are nimic din tradiția bizantină, în care figurile sânt solemne, în picioare, într-o atitudine poruncitoare, iară nu de rugăciune.

În Occident, din contra, figurile sânt prosternate, și se caută asemănarea.

În Moldova nu se găsește alt portret în afară de acesta și al lui Anastasie Crâmca, în colțul unei lucrări ale sale.

În Muntenia se găsesc portrete în picioare, după tradiția bizantină: portretele lui Matei Basarab și ale soției sale Elina de pe Evangheliile lor sânt prezentate pe o foaie separată, în genul bizantin, oferind cartea unui sfânt, a cărui mână se vede în colț blagoslovind. Portretele ca și miniaturile sânt de un realism extrem.

În sfârșit un ultim portret de manuscris este al lui Vodă-Brâncoveanu. El este de sigur opera unui Oriental, poate a lui Antim Ivireanu însuși, ale cărui lalele se regăsesc în chenar.

* * *

Într'un al doilea volum asupra artelor minore, apărut de curând, d. N. Iorga studiază sculptura în lemn și țesăturile românești din trecut.

Lucrările din lemn sculptat cele mai vechi în România sânt cele două splendide uși din Muntenia aflate la Muzeul de Artă Religioasă din București: cea de la Mănăstirea Cotmeana, din veacul al XIV-lea, când călugărul Nicodim a înființat, în timpul Domniei lui Radu I-lea și a lui Mircea-cel-Bătrân, cele mai vechi mănăstiri din Muntenia.

Ușa e decorată cu bogate împletituri de ramuri cu flori, care amintesc unele forme de la biserica

mănăstirii Cozia. În partea de sus a ușii este reprezentată Buna Vestire. Figurile sânt în relief, și tehnica lor se leagă cu lucrările de artă din Dalmația, de supt înrâurirea civilizației venețiene. Ușa de la biserica mănăstirii Snagov datează din 1453.

Literele slave scunde au forme arătând o înrâurire latină. Inscripțiile formează chenare în jurul a șase scene cu figuri având caracterul cel mai delicat.

Moldova, din această epocă, nu ni-a lăsat uși, ci două jețuri domnești: cel de la Pobrata și cel de la Moldovița, care sânt din epoca lui Petru Rareș, și altele la Voroneț, la Humor și la Slatina (c. 1560). În aceste lucrări, de un caracter destul de complex, arta de diferite origini a putut servi drept modele; ele sânt însă interpretate de meșterii români într'un mod naiv și conform cu instinctul rasei lor. Forme liniare și geometrice se găsesc și la stranele de la Buhalnița și de la Bălănești, din veacul al XVII-lea, și mai târziu la Berzunți și Mera, unde motivele sânt mai bogate și formează ca o broderie lucrată din lemn.

La stranele de la Voroneț se pot observa elemente de origini foarte diferite, reminescente de motive gotice, datorite artiștilor sași din Transilvania. Steaua cu motive geometrice, obișnuită în arta țărănească, și împletitura care se vede în fresce și chiar mici vârfuri verticale, amintesc „stelele” funerare din arta musulmană.

Tetrapodul de la Probota are asemenea ornamente geometrice și palmete în formă de flori ajurate, amintind cele de pe fațadele Bisericii Episcopale din Curtea-de-Argeș, ca și cele de pe pietrele de mormânt din veacul al XVI-lea.

Ușa bisericii din Tazlău, de la sfârșitul veacului al XVI-lea, este din cele mai frumoase; aceleași elemente de origini diferite: unele gotice și altele orientale, sânt interpretate de un călugăr Cosmas, care era probabil chiar din această mănăstire.

Până în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, inspirația și tehnica lucrărilor în lemn rămân aceleași. Dar atunci intervin două înrâuriri noi. Întăiu în Muntenia: cea occidentală, venită din Veneția Renașterii, în care Stolnicul Constantin Cantacuzino și-a făcut studiile, continuându-le la Padova, unde, mai târziu, Constantin Mavrocordat trimete tineri boieri spre a-și forma gustul. De aici a rezultat acel simț al sculpturii care dă un caracter atât de somptuos edificiilor lui Constantin Brâncoveanu. O a doua înrâurire este a Orientului musulman, a capitalei Imperiului Otoman, care trimete pe Voevozi, dintre pretendenții ocrotiți de Poartă. Ea se exercitase încă de la începutul veacului al XVII-lea asupra Moldovei.

Ușile de biserici. De pe la sfârșitul veacului al XVI-lea, ușa de la Cobia, aflată la Museul din Sinaia, se deosebește printr-o extraordinară bogăție a ornamentelor în formă de flori și frunze; vase cu flori ca în arta orientală se găsesc în partea inferioară a ușii, pe când în partea de sus se vede reprodusă forma bisericii cu cele patru turle ale ei. Cele două icoane din partea de mijloc a ușii au dispărut.

Pentru veacul al XVII-lea avem ușa de la o biserică din Câmpulung, a cărei suprafață este împărțită în patru registre, dintre care cel de sus conține împletituri înflorate, al doilea și al patrulea ni arată acvile cu două capete încoronate și serafimi, pe când în al treilea se găsesc acele vase cu flori așa de obișnuite în arta persană.

Pe chenarele ușii care despart registrele se găsesc volute și flori stilisate, dintre care și laleaua.

Pe la sfârșitul veacului al XVII-lea, sau în primii ani ai veacului al XVIII-lea, adică în vremea Cantacuzinilor și a lui Constantin Brâncoveanu, avem ușa de la biserica mănăstirii Cotroceni, unde, pe un câmp foarte bogat ornamentat, se desprinde acvila cu două capete cantacuzinească și laleaua obișnuită în arta acestei epoci.

Dintre cele două înrâuriri arătate mai sus, a doua, cea orientală, rămâne învingătoare după venirea Fanarioților.

Catapetesmele cele mai vechi din Muntenia sânt de pe la sfârșitul veacului al XVII-lea: cea de la Măgureni, ctitorie cantacuzinească, aceia de la Arnota și cea de la Sf. Gheorghe-Nou din București, de la Vodă-Brâncoveanu, și cea de la Colțea, ctitoria Spătarului Mihail Cantacuzino. De la Nicolae Mavrocordat ni-a rămas o catapeteasmă a parclisului Mitropoliei din București (1730); avem apoi pe cea de la Stavropoleos (1724) și pe cea de la Biserica Scaune, care e de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, ca și cea de la Valea Danului, adusă acolo de la Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeș.

Jeșurile domnești și stranele din vremea Cantacuzinilor și a lui Brâncoveanu se găsesc la Colțea, la Sfinții Apostoli, la Stavropoleos, etc.

Sfeșnicele bisericesti, de lemn, fac parte din arta populară, care domnește și în întregul mobilier bisericesc de lemn de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, mai ales în Muntenia, pe când, în Moldova, preocupările de artă se opresc aproape complet, după Domnia lui Vasile Lupu.

Jeșătușile românești în Moldova. Epitafele încep cu veacul al XIV-lea.

Lucrarea cea mai veche este epitaful de la mănăstirea Neamț, a cărei inscripție pomenește numele unui fiu al lui Alexandru-cel-Bun.

La mănăstirea Putna, unde se păstrează o serie de jeșături, având un caracter între cel bizantin și cel rusec, ele sânt dăruite de Ștefan-cel-Mare și fiul său Bogdan, între 1485 și 1510. Printre ele, cea mai frumoasă în tradiția bizantină este broderia ce acoperă mormântul Mariei de Mangop, a doua soție a marelui Voevod, care era din neamul Comnenilor. Ea este reprodusă și în lucrarea d-lui L. Bréhier.

Alte asemenea broderii, mai puțin stilisate, au inscripții slavone; originea lor poate fi sau din Muntenia, cu înrăurire sârbească, sau și din Rusia bizantinisată de la Chiev, unde Ștefan-cel-Mare își căutase prima soție, fiica Țarului Olelcovici, de origine lituană.

Patrafirele. Cel mai vechiu este al lui Alexandru-cel-Bun. El reprezintă pe acest Domn și pe soția sa Marina, cu o inscripție în limba greacă.

Un alt patrafir a fost dăruit de Ștefan-cel-Mare mănăstirii Putna. El reprezintă, pe un câmp de mătășă albastră, șapte perechi de sfinți în chenare rotunjite, frumos lucrate.

La începutul veacului al XVII-lea înrăurirea Capitalei Imperiului Otoman ni dă stofele brodate care acopăr mormintele Movileștilor de la mănăstirea Sucevița. Ele sânt mai realiste decât cele de până atunci și au o altă factură. Portretul lui Ieremia Movilă, îmbrăcat într-o haină de brocard oriental, cu o căciulă care se aseamănă cu cea a lui Mihai Viteazul, este de un realism brutal, de unde a dispărut demnitatea bizantină.

Portretul lui Simion Movilă apare culcat pe patul de moarte, cu coroana în cap, cu ochii închiși.

În tesaurul mănăstirii Secu, de lângă Neamț, găsim epitaful dăruit de întemeietorului, Nestor Ureche, Marele Vornic al Moldovei, și de soția lui, Mitrofana, la 1608. El este foarte diferit de cele din veacurile anterioare și a fost lucrat de o Constantinopolitană. Un alt epitaf, foarte frumos, este cel dăruit de fiul lui Ștefan Tomșa mănăstirii Dragomirna. Chenarul brodat cu fir de aur este compus din lalele care arată înrăurirea orientului. Autorul este arhiepiscopul Anastasie Crimca, Mitropolitul Sucevei.

În a doua jumătate a veacului al XVII-lea, Mitropolitul Varlaam dăruiește mănăstirii Secu odăjdii brodate pe catifea verde, în care înrăurirea rusească de la Moscova supusă Romanovilor este vizibilă.

De la Vasile Lupu nu ni-a rămas nimic din darurile lui ctitorești către bisericile Trei Ierarhi și Golia. Înrăurirea rusească, de altfel, caracterizează toate lucrările de artă datorite acestui Domn.

Steagurile. De la Ștefan-cel-Mare avem un steag găsit la Muntele Athos și aflat acum la Museul Militar din București. El are data de 1500 și e de fabricație mai mult rusească decât grecească. Un

alt steag al lui Ștefan-cel-Mare se găsește la Mănăstirea Zografu de la Muntele Athos.

Un steag bisericesc, un minunat prapor, – dăruit de Vlad Vintilă-Vodă (1534-5), urmașul lui Vlad Inecatul, mănăstirii Cotlumuz, de la Athos, reprezintă, într'un cadru de flori și ramuri, jos trei ramuri înflorite, sus un întreg copac cu flori și roade, întinzându-și foarte departe crăcile îndoite la vârf. Supt arbore se găsesc portretele lui Vintilă Voevod, Doamna Rada și Drăghici, fiul lor.

La Dresda se mai află steagul socotit al oștirii lui Șerban Cantacuzino, care a luat parte la asediul Vienei la 1683.

Steagurile Fanarioților sânt decorate cu lănci, puști, tobe și tunuri. Steagul lui Tudor Vladimirescu de la 1821 reproduce Sfânta Treime.

El este de o execuție puțin interesantă.

In Muntenia primele epitafe sânt din veacul al XIV-lea; ele sânt din școala sârbească, mult mai veche decât a noastră.

Acestea sânt: epitaful de la Cozia, datat de la 1396, care se află astăzi la Moscova. El este probabil datorit călugărului Nicodim, venit la noi de la Muntele Athos. El era de origine Sârb.

Un alt epitaf, venit din Serbia, de la Cosovo, a fost dăruit de către două princese sârbe unei mănăstiri din Balcani, de unde: nu se știe prin ce împrejurări, a ajuns la mănăstirea Putna.

Patrafirele cele mai vechi și mai frumoase sânt: al Banului Barbu Craiovescu și al soției sale Ilinca, dăruit la 1520 mănăstirii Bistrița din Oltenia. Pe el se cetește o inscripție românească, și se asemănă cu patrafirul lui Ștefan-cel-Mare de la mănăstirea Putna. Este aceeași compoziție, cu aceleași perechi de sfinți încadrați în chenare asemănătoare. Figurile sânt pline de nobleță și de expresie.

Trebule recunoscută aici o înrăurire, prin Dalmația, a artei occidentale.

Patrafirul lui Radu-cel-Mare dăruit mănăstirii de la Govora are un caracter mai simplu, și pare mai românesc.

Epitaful Mitropolitului Ștefan al lui Matei Basarab, dăruit la 1652 uneia din ctitoriile lui, este o frumoasă compoziție dramatică, având inscripție grecească, în care se poate vedea și ceva din arta Italiei.

Un contact cu Veneția și o înrăurire turcească din Constantinopol caracterizează producția artis-

tică a epocii Cantacuzinilor și a lui Vodă-Brâncoveanu.

Șerban Cantacuzino dăruiește bisericii Doamnei, din București, un epitaf ce nu are nimic asemănător cu tradițiile unei arte arhaice.

Un alt epitaf, un „threnos“, presintă figuri de o puritate excepțională și grupate în modul cel mai armonios.

Patrafirele din această epocă se distinz prin grele broderii de aur strălucitor pe un câmp de mătăasă roșie. Ornamentele de altar din epoca lui Brâncoveanu sau a lui Nicolae Mavrocordat sânt lucrate pe catifea de Genova în genere roșie, mai târziu și verde, cu chenare brodate din fir de aur în relief și având în centru acvila țării și inițialele domnești sau acvila împărătească cu două capete.

Dar acest gen, care amintește Franța lui Ludovic al XIV-lea, face loc modelor semi-orientale, venite din Veneția, și apoi celor din Constantinopol.

„Tradițiunea nu mai există, și creațiunile individuale duc arta până în pragul epocii moderne, în care falșul occidentalism, încuibat în Rusia, întinde în jurul său o înrăurire răufăcătoare, care distruge instinctul înăscut, ce dominase atâtea veacuri de-a rândul“.

Cu ajutorul celor două prețioase lucrări: a d-lui L. Bréhier și a d-lui N. Iorga, s'au lămurit multe puncte încă întunecate și s'a dat o îndrumare definitivă cunoașterii artelor minore creștine din Orient.

Avem astăzi puțința de a urmări întreaga evoluție a artelor bizantine, care se prelungește pe urmă în Țările noastre, supt diferite înrăuriri, unele din Orient și altele din Occident, din Rusia, din Armenia și din arta gotică pentru Moldova, din Serbia și din Veneția, pentru Muntenia.

Putem astfel desluși mai bine partea originală românească, interpretarea ce meșterii noștri au știut să dea elementelor venite din afară, pe care și le asimilează cu încetul, dându-li un caracter propriu.

Putem apoi, cercetând bogatele ilustrațiuni ale publicațiilor d-lui N. Iorga, să ni dăm samă de desvoltarea curentului realist din veacul al XVII-lea, precum și al curentului popular, ce duce la un adevărat folklor românesc.

LĂMURIRI CU PRIVIRE LA VECHIMEA BISERICII SF. PANTELIMON DIN BUCUREȘTI

DE L. MOGA.

O RECTIFICARE.

În „Istoria Bucureștilor“ a lui Ionescu-Gion, la capitolul mahalalelor bucureștene¹, se arată că biserica Pantelimon a fost zidită, la 1790, de preotul Ion.

Ocupându-mă în de aproape de moșia ce a stăpânit mănăstirea Pantelimon chiar în lăuntrul hotarului bucureștean, în partea de Răsărit, am găsit în publicația lui Gălășescu testamentul în extenso al Voevodului ctitor Grigore Ghica-Vodă, din Iulie 1752, care ni dă amănunte interesante în ce privește această biserică de lângă Foișorul de foc.

Se spune anume aici că s'a „afierosit“ mănăstirii Pantelimon „moșie aici în București“, arătându-ni în amănunțime și „semnele“ acelei moșii.

Cu privire la partea ce ne interesează, se spune aici că „hotarul trece pe lângă un lac ce este d'înaintea bisericii Sf. Pantelimon“², ducând drept la oborul Târgului din Afară, acolo unde, mai târziu, în 1768, s'a zidit biserica Oborului Vechiu, înglobând în incinta altarului și prea-frumoasa cruce ridicată la 1735 de Mogoș Serdarul.

Deci în domnescul hrisov se arată precis că biserica Pantelimon exista încă dinainte de 1790, și, fiindcă în 1752 este menționată ca un semn doveditor pentru împietrirea hotarului, aceasta ne face să credem că numita biserică e chiar din prima jumătate a veacului al XVIII-lea.

Că aici, înaintea bisericii, a fost, pe vremuri, un lac, ni-o dovedește mărturia părintelui paroh al bisericii, care ni-a arătat că terenul din față, acum plantat cu trandafiri, se lasă în jos, ceea ce face posibilă existența vre unui lac, de care ni vorbește bătrânul Voevod.

„1848, Octombre 15.

Hotărnicia celor 12 mahalale și a locurilor vii domnești, întocmită de inginerul Pleșoianu și G. Dumitrescu.

¹ Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, 1899, p. 343.

² Al. Gălășescu, *Eforia Spitalalelor Civile*, 1899, p. 193.

Pentru vecinătatea celor 12 mahalale ale Sf. Pantelimon cu dumnealor boieri i neguțători, proprietarilor locurilor moștenești.

Din partea dumnealor boierilor i neguțătorilor, proprietari ai locurilor moștenești, s'au arătat și Serdar Ioniță Bucșan i dumnealui Gheorghe Sulacolu i dumnealui Hristache Sarafu și alții, spuindu-mi că dumnealor au păzit și păzesc ocolul mahalalelor Sf. Pantelimon cuprins în hrisovul ce s'au așternut mai sus și aici, că [n']au avut, nici că au vre-o prigonire cu spitalul.

Drept aceia, puindu-i coprinderea înainte, m'au dus bătrânii din hotarul Mănăstirii Radului-Vodă, de la Ulița Tabacilor, din poarta curții caselor lui Nacu Sarafu, cu numărul vâpselii mahalalei 649, unde au fost crucea Gugiului Lăcătușul (să arată pă alăturatul plan supt no. 1) pă ulicioară care merge spre Miazănoapte, pă la porțița caselor Radului Cismaru cu No. 646, ce o are pă moșia Sf. Pantelimon, până 'n furcitură ulițelor, la potcovăria lui Marin Țiganu, cu No. 650 (pă plan No. 2). D'acilea tot pe uliță, cam spre Miazănoapte, pă la fereastra caselor lui Chirilov, cu No. 1086, i pă la gura uliciorii ce merge la Biserica Olteni (pă plan supt No. 3) i pă la furcitură cu drumul ce trece pe dinaintea bisericii Oltenilor (pă plan supt No. 4) până 'n răscrucea a 5 drumuri, la hanu lui Fotache Vasilescu cu No. 641, ce este pă moșia Sf. Pantelimon (pă plan subț No. 5).

D'acilea pă uliță spre Miazănoapte, pă la piatra caselor lui Nicolae Vasile, ce o are pă moșia Sf. Pantelimon, în colțul caselor Bobescului, ce le are pă loc moștenesc (pă plan subț No. 6). Apoi cam spre Răsărit, pă ulița pe lângă ulucile caselor Bobescului (pă plan supt No. 7) și pă ulița ce merge spre Miazănoapte, pe lângă ulucile grădinii Bobescului i pă la partea caselor Chirigiului cu No. 877 i prin gura uliciorii ce merge la biserica Lucacilor (pă plan supt No. 8) i pă la spatele casăi lui Agăi Hagi Pandele până 'n răscrucea a 4 uliți de la piatra caselor lui Serdarului Costache Niculescu, cu No. 802, în colțul porții caselor lui Agăi Hagi Pandele, cu No. 851 (pă plan subț No. 9). D'acilea, pă uliță spre Miazănoapte, până 'n colțul caselor cocoanii Lucsandrii Cândieschii, ce le are pă moșia Sf. Pantelimon, lângă stâlpul cel din gios al porții caselor Căminarului Ștefan

Ogrăzeanu ce le are pă loc moștenesc (pă plan subt No. 10). Apoi, lăsând ulița, m'au dus mai spre Răsărit către biserica Lucacilor, pă la fundul grădinii caselor Căminarului Ștefan Ogrăzeanu i pă la fundul grădinii Serdăresii Frusinii Cuțarida, până în nukul babii Ana dă lângă două căscioare sale (No. 11). D'acilea pă ulița, cam spre Răsărit, pă la furcitură acestii uliți cu ulița care vine de spre biserica Lucacilor, lângă poarta caselor lui Mihaiu Brașoveanu, cu No. 836, și tot pe ulița cam spre Miazănoapte către ulița Vergului până 'n colțul cuhnii logofătului Stanciul (pă plan subt No. 13), în dreptul porții caselor lui Slav Toptangiu cu No. 812, unde, lăsând ulița Vergului, m'am dus cam spre Miazănoapte, pă ulița ce merge alătura cu ulucile caselor lui Hristache Sarăfu, cu No. 813, până la poarta casilor lui Hristea Zotu Marghidanu, cu No. 808 (pă plan subt No. 14). D'acilea peste ulița Mântulesii, pă la poarta casilor Serdarului Ioniță Roșianu, cu No. 649 (pă plan subt No. 15), i pe lângă casele lui Vasile Față, cu No. 647, i pă la poarta casilor lui Mihalache Chelov, cu No. 751, până 'n poarta casilor Paharnicului Ghiorghiță Stărostescu în furcitură uliții (pă plan subt No. 16). D'acilea tot pă ulița ce merge la biserica Mântuleasa pă la casele lui Tache Ștefănescu i pă lângă casele lui Nae Tărtășescu până în gura ulicioarii de la fundul grădinii Clucerului Răducan Tocilescul (pă plan subt No. 17), unde a fost ulicioara de hotar cuprinsă în hrisov, pă care mergea hotarul până 'n Podul Târgului din Afară, dar s'au închis, după vremi, de vecinii săi. Din numita gură de ulicioară, peste grădina lui Naie Tărtășescul și peste grădina lui Serdarului Costache Bucșan drept în ulița Podului de Afară, în gura uliții mahalalei Mântulesii, în colțul casilor răposatului Stavri Titopoleos (pă plan subt No. 18), numită în hrisov casele Ciocărdăii. D'acilea m'au dus pă ulița Târgului de Afară, pă lângă biserica Ceaușului Precup, numită azi Biserica Olarilor (pă plan subt No. 19), unde zice hrisovul că s'au pus piatră, până 'n hotarul moșii Fundeni, la două pietrii din gura ulicioarii, ce este între prăvăliile polcovnicului Pandelescu sin Marin Precupețu, cu no. 1548, și între prăvăliile lui Ștefan Precupețu, cu no. 1549, peste drum de băcănia lui Preda Cojocar, cu no. 966 (pă plan subt no. 20), unde să ispășește vecinătatea mahalalei cu dumnealor proprietari locurilor moștenești.

Pentru vecinătatea celor 12 mahalale cu moșia Fundeni. Din partea Luminăției Sale beizadea Grigorie Ghica, proprietarul moșiei Fundeni, ce-i zice și Colentina, s'au arătat domnului Pitar Gheorghe Enescu, însoțit de dumnealui pitar Dimitrie Popescu, arendașul numitei moșii, i de Tudor al Radului isprăvnicel și alții, spuindu-mi că sine-turile nu le-au avut la îndemână și că Luminăția Sa să mulțumești cu pace. Ducându-mă cu toții într-o unire din două pietrii ce sânt în ulița Târgului de Afară și în gura ulicioarii, dintre prăvălia lui Ștefan Precupețu, clădită pe moșia Fundeni, i dintre prăvălia Polcovnicului Pandelescu sin Marin Precupețu, clădită pă moșia acelor 12 mahalale ale Sf. Pantelimon (pă plan no. 20), cam spre

Răsărit, către biserica numită tot a Sf. Pantelimon, pă gardul curții lui Ștefan Precupețu, până 'n colț (no. 21) și tot pă gardul curții zice cam spre Miazănoapte pă la poarta numelui Ștefan până 'n ulița Oborului, unde să înfurcește cu ulița ce merge la biserica Sf. Pantelimon (22 și 23). Din numita furcitură dă ulița pă despre Răsărit de casa lui Stoian Dulgheru, prin fundul curții sale până în plopul de hotar, ce este în gardul curții dascălului Stoian, care o are pă moșia Fundeni (pă plan subt no. 25), și peste drum de porțița curții bisericii Pantelimon (23). Din numitul plan, peste drum, pă dinaintea numitei biserici după Fundeni i pă la ulicioara de lângă poarta casii și prăvălii lui Ispas Bogasierul, ce le are pă moșia spitalului și cu un colț pă moșia Fundeni (pă plan subt no. 25) i pă lângă ulucile curții i grădinii lui Stoian Dulgheru, cu no. 1699, până 'n ulița Oborului, la porțița Mincului Mămularului, no. 1688, ce este pă moșia spitalului (pă plan subt no. 26), în drumul Oborului, aproape de un puț cu roată după Fundeni, apoi peste drumul Oborului drept în piața de hotar ce este în colțul de Miazănoapte al casii lui Tudor Bumbălăc (no. 27). D'acilea pă gardul curții și grădinii casei lui Dumitru Dulgheru și pă gardul grădinii lui Pârul Băcanu după Fundeni și al grădinii babii Cheranii de pă Pantelimon i pă gardul grădinii și al curții lui Nicolae Bugaz Mălăeru, după moșia spitalului, până 'n ulița Oborului no. 200 (pă plan subt no. 28). Apoi peste ulița, pă gardul dintre locul slobod al lui Petre Mălăeru, după moșia spitalului i dintre curtea lui Ianache Basmangiu după moșia Fundeni, și pă ulucile curții lui Ghiță Precupețu, după moșia Spitalului (pă plan subt no. 29), până 'n ulița Iancului ce-i zic și ulița Oborului-Vechiu, peste drum de colțul ulucilor curții lui Ghiță Precupețu în groapa pietrii de hotar de lângă salcâmul lui Petre Mălăeru (pă plan subt no. 30). Din numita groapă de piatră, cam spre Răsărit, pă ulița Iancului, pă lângă frasinul trăsniț (31), pă dinaintea casii lui Mateiu Ciocan, pă despre Meazănoapte de biserica Iancului (32) i pă la Streața sau bariera Iancului (33), pă dinaintea băcăniei lui Ștefan Curăraru, ce o are pă moșia spitalului, și tot pă ulița ce vine de la mănăstirea Mărcuța, pă la o peatră pusă în drumul Mărcuței (58) de hotarnicul vetrei numitei mănăstiri în anul 1847, până 'n peatra veche din vâlcelușă la nukul de la crama vii lui Ioan Tabacul, cumpărată acum de Popa Fronie, hotar și cu vatra mănăstirii Mărcuții, unde au fost grădina Barbului Socariciu, cuprinsă în hrisovul spitalului (pă plan subt no. 34) și unde să isprăvește vecinătatea mahalalelor cu moșia Fundeni, fără prigonire.

Pentru vecinătatea celor 12 mahalale cu moșia Vatra Mănăstirii Mărcuța.

Din partea epitropiei a Mănăstirii Mărcuții s'au înfățișat încă la 1824, Sept. 24, hotărnicia vetrei mănăstirii Mărcuții, supt-iscălită de d-l Serdar Teodor Paladi, în care trece vechea hotărnicie cu anul 7242, Ghenarie 11, coprinzătoare între altele

chiar așa: Pă de marginea arăturilor pepeniștilor, și am pus altă peatră în coastă de marginea pepeniștilor, și dintr'acea peatră au mers drept pă câmp până la scursura vâlcei ce este din sus, peste drumul Vergului, ce vine din București, care vâlcea, zic dumnealor, că le-au spus unchiaș Dicul cum că atunci venea noșia târgului până într'acea vâlcea și că și dumnealor tot într'acest chip au dovedit, și au pus în malul vâlcei două pietrii: una caută în lungul moșii la celelalte pietrii ce merg în gios asupra Colentinei, iar cealaltă piatră au pus-o de caută în curmeziș la celelalte pietrii ce le-au pus din sus, peste drumul Colentinei ce merge la Târgul de Afară, la capătul moșii de către moșia Spătarului Mihaie și de către a Târgului. Iar cealaltă parte caută de merge în lungul moșii spre Colentina.

A treia trăsură zic că au făcut-o de către București, din cele două pietrii din vâlcea despre drumul Vergului în sus până la cele două pietrii ce s'au pus la cap de către moșia Spătarului Mihaie și de către moșia Târgului, și au găsit stânjeni 576. Apoi zice dumnealui Serdar Paladi că a treia trăsură au făcut-o puind lanțul dintr'această vâlcea și trăgând prin peatra din drumul cei mare, ce să cuprindă în hrisoavele spitalului, că au fost lângă colțul grădinii lui Constantin Cazacul au împlinit stânjeni 576. Și au făcut movilă despărțitoare între moșia Mărcuții de către moșia Târgului a spitalului Sf. Pantelimon și de către moșia Fundeni și s'au găsit moșia Mărcuța și la acest cap călcată de către moșia spitalului, cu câțva loc, precum în plan să va vedea.

După cetirea acestei hotărnicii, văzând că hotărnicia trecută în hrisovul spitalului este cu optsprezece ani mai nouă decât hotărnicia vetrii mănăstirii Mărcuța și vechea și pacinica stăpânire s'au urmat și se urmează prin pietrile și semnele cuprinse într'însa, drept aceia, potrivit pravilii, să va urma și în viitor tot prin aceleași pietrii și semne, adică: din peatra ce ziseră bătrânii că este îngropată la nukul de la crama vii lui Ivan Tabacul, ce o are astăzi Popa Fronie hotar și cu moșia Fundeni, numită în hrisov că s'au pus lângă grădina Barbului Socariciu (pă plan sub no. 34) spre Miazăzi pă șanțul vechiu și nou ce se zice de hotar între numita vie după moșia Mărcuții și între via logofătului Nicolae, ginerele lui Papă-Lapte, i a popii lui Gheorghe, după moșia spitalului, până 'n drumul sării, în colțul ulucilor vii numitului Popa Gheorghe (pă plan supt no. 35). Apoi puțin pă drumul sării în gios până la peatra ce este în ființă, la locul lui Petre Neamțul, numită în hrisov că s'au pus lângă crucea Radului, feciorul călugăriței (pă plan supt no. 36) și pă care peatră o numește dumnealui Paladi că ar fi cea cuprinsă în hrisov că au pus-o în colțul grădinii lui Costandin Cazacu, dar nu este aceea.

Din numita peatră (no. 36) tot pă drumul sării în gios până în drumul cel mare, numit al uliții Vergului, la bariera Vergului, în groapa petrii de hotar cu moșia Radului-Vodă (no. 37).

Iar peatra pusă de dumnealui Serdar Paladi pă drumul barierii Iancului, afară din barieră și anul

trecut 1847, și mușuroiul făcut aproape de ulița Vergului în lăuntru barierii (pă plan supt no. 38) după pravili rămân desființate, precum și plaț... arătate pă plan supt no. I și II că ar fi de prigonire cu spitalu, să vor socoti, fără prigonire, ale spitalului.

Pentru vecinătatea mahalalelor Sf. Pantelimon cu moșia mănăstirii Radului-Vodă.

Din partea mănăstirii Radului-Vodă, proprietatea moșiei Vatra numitei mănăstiri, cu toate că nu s'au arătat nimeni cu sineturile, dar nu s'au ivit nicio prigonire, fiind petrele de hotar în ființă coprinse în hrisovul spitalului. Ducându-mă bătrânii din groapa pietrii cea din drumul sării, de la bariera Vergului hotar și cu Mărcuța (no. 37), spre Apus pă ulița dintre vii, pă la crucea de piatră din dreptul vii lui Ispas Ceaprazarul (no. 39)... din răscrucea în colțul vii lui Dragodan (no. 40) i pă la piatra veche de hotar, ce este lângă grădina lui Stoian Papugiul și lângă via Vistierului Andronache (no. 41) până la bariera uliții Dudeștilor, pă lângă biserica Sf. Troița (no. 42 și 43), pă la piatra veche de la poarta casii Ariscului (no. 44) și pă ulița Tabacilor pă la peatra cea veche de la Hristea Grecul (no. 45) până în poarta curții lui Nacu Sarafu (pă plan supt no. 1), fără a să ivi vre-o prigonire.

În urma acestora, privind la figura numitelor douăsprezece mahalale, și văzând-o colțoroasă, am făcut pă plan patru trăsuri cu stânjenul răposatului domn Șerban-Vodă (căci pă fața pământului n'au fost cu puțință a să măsură din pricina binalelor), însă întâia trăsură am făcut-o din gura drumului sării, unde dă în ulița barierii Iancului, hotar cu Fundeni (no. 46), în gios, spre Miazăzi, drept în groapa pietrii din drumul sării, la bariera Vergului, hotar cu moșia Radului-Vodă (no. 37), stânjeni șase sute douăzeci și unul. A două trăsură din groapa pietrii, cea din ulița Iancului, de la salcâmul lui Petre Mălăeru, hotar cu Fundeni (no. 30), în gios spre Miazăzi drept în drumul dintre vii, hotar cu moșia Radului-Vodă (no. 47), stânjeni șapte sute optzeci și șase. A treia trăsură din ulița Târgului de Afară din două pietre de hotar cu moșia Fundeni și cu moșnenii orășani (no. 20) în gios drept în piatra de lângă via Vistierului Andronache, hotar cu moșia Radului-Vodă (no. 41), stânjeni una mie o sută cinczeci și doi. A patra trăsură din ulița Târgului de Afară, de la casele lui Stavri Tistopoleos și hotar cu moșnenii orășeni (no. 18) în gios drept în piatra de la poarta casii Ariscului, hotar cu moșia Radului-Vodă (no. 44), stânjeni șapte sute douăzeci. Care aceste patru trăsuri adunându-le la un loc, fac stânjeni trei mii două sute șaptezeci și nouă, iar, masă, stânjenul, opt sute douăsprezece palme șase Șerban-Vodă.

Lungul acestor mahalale, pă partea din sus, de la casele lui Stavri Tistopoleos (no. 18) până în hotarul Mărcuții, la piatra de la via lui Ivar Tabacu (no. 34), este de stânjeni o mie cincizeci și cinci, și, pă partea de la vale, de la poarta curții lui Nacu Sarafu (no. 1) până 'n groapa petrii din drumul sării la bariera Vergului, hotar

iar cu moșia Mărcuții (no. 57), este de stâneni o mie două sute treizeci.

Pentru locul vii domnești.

Ocolul locului numit via domnească este: din ulița Rahtivanului, din colțul cel de Răsărit al zidului pivniței cocoanii Frusinii (pă plan supt no. 48) spre Apus, pă ulița Rahtivanului până 'n stâlpul cel din gios al porții dumnealui Clucerului Ionache Arion (no. 50). D'acilea spre Apus, pă zidul curții numitului boer i pă la fundul curții lui Lazăr Hagihazarat până 'n ulița Podului Beilicului, în colțul hanului Grădișteanului. Apoi pă ulița podului Beilicului în gios și în colțul prăvălii lui Petre Olarul (no 52).

De acilea spre Răsărit pă zidul numitei prăvălii, până 'n dreptul ferestrei bisericii Sf. Ioan (no. 52), apoi spre Miazăzi, pă la fundul curții caselor lui Petre Băcanu i pă la fundul curții Susanii Armeanca i al Davicioiului Ovreiu i al lui Ioniță Bărbieru i al moșii Tarsiții până 'n fundul curții lui Ștefan Mavropolu, în colțul cel din gios (no. 54). De acilea, spre Răsărit și peste ulița Jignicii drept în colțul ulucilor casilor Paharnicului Iordache Măcescu (no. 55). Apoi puțin spre Miazăzi până la spatele casii lui Nicu Furcă (no. 56).

D'acilea spre Răsărit, pă lângă ulucile curții Paharnicului Măcescu până 'n dud (no. 57).

Apoi spre Meazănoapte pă la fundul curții Pitarului Andrieu Mavrus i al cocoanii Zincăi Cerchezoaii i al cocoanii Elencăi Bilciureasca i al lui Avram Ovreiu i a căminarului Arion până 'n colțul zidului pivniței cocoanii Frusinii Cozoanoaii (no. 48).

Acest loc vie domnească are lățime în capul de Meazăzi stâneni cincizeci și doi, în cel de Meazănoapte, stâneni șaizeci și cinci, care fac, masă stâneni cincizeci și opt palme patru. Lungul, pă despre Apus, este de stâneni o sută optzeci și unu, și pă despre Răsărit de stâneni o sută nouăzeci și doi, Șerban-Vodă.

S'au dat cinstitei Eforii a Spitalurilor Civile două asemenea planuri și hotărnicii, tot cu o coprire.

1848, Octomvrie 15, no. 497.

Ing. Pleșoianu.

S'au alăturat supt șnur și pecetea mea, însă :

A. Copie după hrisovul răp. Domn Grigore Ghica Voevod, cu an 1752, Iulie.

B. Planul a 12 mahalale și a locurilor unde au fost via domnească, cu 1847.

UN PLAN INEDIT DE LA 1847 AL UNUI SECTOR DIN ORAȘUL BUCUREȘTI

DE L. MOGA

În Arhiva Eforiei Spitalelor Civile din București se mai păstrează încă unul din cele câteva planuri care indicau bogatele stăpâniri ale mănăstirilor Colțea și Pantelimon aici în cuprinsul Bucureștilor.

Întâmplarea norocită a făcut ca acest plan să fie anexat la o hotărnicie din 1848 a moșiei Pantelimon, și așa a scăpat de la o pieire sigură, ajungând până la noi ca o mărturie prețioasă pentru topografia orașului din acele vremuri. Acest plan, întocmit de doi ingineri români, Pleșoianu și Apostol Dimitrescu, ni înfățișează un colț din București, mergând prin părțile răsăritene de la Calea Moșilor până la Șoseaua Mihai Bravul.

Testamentul din Iulie 1752 al bătrânului Voevod Grigore Ghica, pe care-l urmează întocmai cei doi ingineri din 1847, ni spune deslușit care erau limitele acestei moșii domnești și apoi mănăstirești: „din hotarul Mănăstirii Radu-Vodă de la ulița Tabacilor¹ spre Biserica Lucaciului, spre Podul Vergului², drept în Podul cel mare al Târgului din Afară, dinaintea Bisericii Ceauș Precup³, tot pe pod înainte, pe lângă capul podului, și de acolo în curmeziș spre Miazăzi, pe lângă un lac, ce este înaintea bisericii Pantelimon, drept la Oborul Târgului din Afară, și de acolo în drumul ce vine de la Mărcuța⁴, și drept pe drum asupra Răsăritului până în hotarul moșiei Mărcuța, apoi spre Miazăzi, pe drumul Sării⁵, până în drumul cel mare, unde este piatra de hotar cu moșia Radului-Vodă⁶. Spre Sud, însă, hrisovul domnesc nu ne spune lămurit, hotarul urmându-se de pietrele puse de Mănăstirea Radu-Vodă, dar planul din 1847, ca și hotărnicia din 1848, ni arată că de la bariera Vergului hotarul merge către Apus „pe ulița dintre vii⁷, până la bariera uliții Du-

deștilor, pe lângă Biserica Sf. Troiță“ până în ulița Tabacilor, de unde se pornește împietrirea hotarului.

Așa dar acestea sânt limitele moșiei ce a fost de danie mănăstirii Pantelimon, și care sânt întocmai arătate și în planul mai sus amintit, însă cu schimbările inerente, determinate de prefacerile ce s’au urmat în acei nouăzeci și cinci de ani de viațuire pe aceste meleaguri.

În acest chip multe din casele și oamenii ce erau însemnați de biv Vel Serdarul Ianache, hotarnicul de atunci, au dispărut, multe din crucile cele vechi de lemn sau de piatră, arătate ca semne de hotar, nu mai ființează în 1847; acolo unde era odinioară o ulicioară, pe la mijlocul veacului trecut, sânt grădinile oamenilor, iar acolo unde era un lac, prin fața bisericii Pantelimon, hotarnicii din 1847 nu mai pomenesc nimic.

Tot astfel boierul hotarnic din 1752 înseamnă, mai jos de biserica Sf. Pantelimon, Oborul Târgului din Afară, în 1847 însă, cei doi ingineri, întocmind planul lor, nu-l mai pomenesc; trei uliți, numite ale Oborului în hotărnicie, duc mai departe spre Răsărit, unde se mutase, încă de la începutul veacului al XIX-lea, dacă nu chiar mai d’înainte¹, Oborul. Iar ulița lăncului e cunoscută încă acum ca ulița Oborului Vechiu, căci în apropierea ei se află Biserica Oborului Vechiu.

* * *

Planul acesta din 1847 presintă o superioritate vădită față de cele de mai înainte: cele austriece din 1790, ca și cel din 1842 al lui Vladimir Blarenberg, care e foarte rudimentar și cu totul insuficient, dar, în multe privințe, și față de marele plan, întocmit din ordinul lui Vodă-Știrbeiu de Boroczyn, între 1849-1852, căci îl întregeste, dându-ni unele amănunte care lipsesc din acela

¹ Strada Dudeștilor.

² Calea Călărași.

³ Biserica Olari,

⁴ Bulevardul Pache.

⁵ Șoseaua Mihai Bravul.

⁶ Al. Galeșescu, *Eforia Spitalelor civile din București*, București 1899, pp. 195-196.

⁷ Strada Raionului, azi Teodor Speranția

¹ D. Fotino, *Istoria Daciei*, vorbind de bisericile bucureștene din plasa-de-jos pomeneste și de biserica Oborului Vechiu, dar planurile din 1790 ale lui Ernst și Purzell o numeste, cu numele schimonosit, Oborol.

de la 1852, în care găsim puține numiri de străzi, și acelea, uneori, greșit însemnate.

La prima vedere, planul lui Pleșoianu din 1847 ni pare incomplet; puține biserici sânt indicate, iar mijlocul pare un imens loc viran, acolo unde știm că sânt mahalale populate, arătate lămurit în planul lui Boroczyn. Dar nu trebuie să uităm că acesta e un plan de hotărnicie a unei moșii și, ca atare, nu sânt indicate decât ulițele și bisericile de lângă hotar, care serviau la determinarea liniei limitrofe cu moșiile vecine.

Întocmit cu doi ani înainte de marele plan al lui Boroczyn, e firesc să constatăm anumite corespondențe între aceste două planuri, bunăoară acel Chirilov, care-și are casele în mahalaua Oltenilor, cum și Fotachi, însemnat pe planul lui Boroczyn la răscrucea a cinci drumuri, mai sus de biserica Olteni, care nu e altul decât hanul lui Fotache Vasilescu din 1847. În ce privește orientarea străzilor, putem spune că planul acesta din 1847 a fost conceput de un om priceput și perfect cunoscător al locurilor. Într'un singur punct numai sântem nedumeriți: asupra poziției bisericii Lucaci. Și planul lui Boroczyn, ca și acelea mai noi ale lui Papazoglu și Hiotu, au situat bine această biserică. În planul lui Pleșoianu constatăm că a fost pusă mai sus, către Ulița Vergului. Lucrul e de mirare, căci n'am mai văzut astfel de greșeli în tot restul planului, ci, din potrivă, el se dovedește cu multă corectitudine și exactitate făcut și aduce chiar unele lămuriri noi, care nu se găsesc în celelalte.

S'au însemnat în acest plan și vecinii din hotar cu moșia mănăstirii Pantelimon: în Nord moșia Colentina-Fundeni a Ghiculeștilor, ce a fost mai înainte, în 1752, a Vel Vornicului Constantin Dudesco, cum ni-o atestă ctitoricescul hrisov al lui Grigore Ghica al V-lea, la Răsărit moșia mănăstirii Mărcuța, la Sud, mănăstirea Radu-Vodă, iar la Apus erau moșnenii orășeni, „boieri și neguțători”.

Ulițele bucureștene.

Pe temeiul planurilor cunoscute până acum, am încercat să identific drumurile însemnate pe acest plan, unele din ele numite, altele însă, — cele mai multe, — numai indicate, dar care, prin direcția lor, ce a rămas în parte până astăzi, se pot ușor lămurii

La Miazăzi, spre moșia Radului-Vodă, trei sânt numirile ulițelor limitrofe: Ulița Tabacilor și

Ulița Dudescului, care azi formează amândouă Calea Dudeștilor, iar, mai departe, de la biserica Sf. Troițe încolo, unde, ni se spune ¹, „este bariera Dudeștilor”, se începe „ulița dintre vii, ce merge la Vergu” ².

Către Apus hotarul e însemnat prin vechiul Pod al Târgului din Afară, actuala Cale a Moșilor, și prin o linie sinuoasă, compusă din mici frânturi de străzi, nenumite, însă putând fi ușor recunoscute în străzile actuale Labirint, Mircea-Vodă, Lucaci și Ionnescu-Gion, până în Calea Călărașilor, iar de aici pe Strada Paleologu până în Strada Negustori.

La Nord e însemnată Ulița Oborului ³, ce duce la locul numit de Boroczyn „Uscha Oborului”, adică intrarea în Oborul cel Nou al Târgului din Afară, probabil acolo unde este azi „Oborul Vechiu”, la întretărirea Bulevardului Ferdinand cu Șoseaua Mihai Bravu.

De aici hotarul, coborând către Sud-Est, trecând pe d'înainte bisericii Pantelimon, merge prin grădinile oamenilor până în Ulița Iancului ⁴, și de acolo, tot de-a lungul acestei uliți spre Răsărit, pe un drum, însemnat și pe celelalte planuri, și care aici e numit Drumul Sării.

Drumul Sării. Ce este acest drum? Din cercetările întreprinse reiese că e unul din vechile drumuri care străbăteau țara de-a lungul ei, venind din regiunile muntoase și apucând spre valea Dunării și câmpia dobrogeană. Ionnescu-Gion ni spune că „Podul Târgului din Afară era în legătură, poate direct, poate indirect, cu drumul Târgoviștii spre Nord” ⁵.

În adevăr iată aici veriga de legătură dintre aceste două artere bucureștene atât de însemnate în trecut: este Drumul Sării, acel drum, care ca și celelalte drumuri, Drumul Sării din Oltenia, ce merge de la Ocnele-Mari până la Dunăre la Bechet ⁶, Drumul Oii, al Untului sau Drumul Mocanilor, făcea unirea dintre munte și câmpia de la Miazăzi. Venind din Nord, acest drum al Sării, însemnat, ca atare, numai pe planul lui Pleșoianu, pășește pe moșia Pantelimonului pe la bariera Iancului, o ia oblic în jos până la bariera Vergului, iar de acolo îl putem urmări pe celelalte planuri contemporane.

¹ Cf. hotărnicia anexă.

² În 1871 Strada Raionului, azi botezată, din nou, Teodor Speranți.

³ Strada Călușeilor și capătul Străzii Traian, ce dă în Calea Moșilor.

⁴ Actualul Bulevard Pache.

⁵ Ionnescu-Gion, *o. c.*, p. 9.

⁶ *Dicționarul Geografic al României.*

¹ Cf. hotărnicia din 1848 anexă la plan.

Deci, de aici, de la bariera Vergului, el pornește la vale spre Salhană (Abatoriu), la Blaremburg: Salhanaoa Hagi-Moscului, de unde se îndreaptă spre Răsărit, către comunele Cioplea și Dudești, ieșind astfel din cuprinsul orașului de astăzi.

Acum e mai greu de a urmări acest drum ce merge, fără îndoială, la Dunăre.

Harta cea mare a României din 1864 ni arată un drum pe aici, ce pleacă din Cioplea pe la Tânganu, Oltenița și Călărași.

Iar Dionisie Fotinò, vorbind de județul Ilfov, arată că era o trecătoare sau schele către Dunăre pe la Ciocănești „departe patru ore de la Călărași, trecând printr'un crac al Dunării spre Silistra, pe la Călărașii Vechi”¹. Iar mai departe el spune că „drumul comun de la București la Oltenița e de douăsprezece oare, iar acel al curierilor e de trei poște de la București la Tângan, la Negoești și la Oltenița”.

Pe de altă parte, o hartă veche grecească a Țării-Românești (Muntenia), din preajma anului 1780², indică un drum pe la Răsăritul Bucureștilor, pe la Văcărești, Podul Pitarului, Negoești, Oltenița, ducând apoi la Lichirești-Călărași și la Dunăre.

Iar Dicționarul geografic al României ni arată că pe la anul 1836 se afla pe drumul dintre Tânganu și Obilesci o stație de poște cu numele de Drumul Sării.

Deci posibil ca pe aici să fi trecut vechiul Drum al Sării, pe unde se transporta, în vremuri, sarea de la saline și până la Dunăre, întocmai cum e constatat și în Oltenia un alt Drum al Sării, din Nord de la Ocnele-Mari și până la schela din Bechet. Și, lucru ciudat, drumul oltean pătrundea prin comuna Călărași din Dolj, după cum cel muntean ducea spre Silistra prin Călărașii din Ialomița. Și nu numai atât, acest drum pare să fi fost și o arteră de circulație foarte căutată, cum reiese din relația lui Fotinò, ca și din faptul că o stație de poștă cu acest nume se află pe acest drum.

Așa dar, prin Răsăritul Bucureștilor se îndreptau toți curierii și călătorii, cari treceau mai departe, pe la Silistra, în Imperiul Otoman.

Dacă Boroczyn nu-i pomeneste numele, de și e bine arătat, cu aceeași orientare nord-sudică, din drumul Târgoviștii și până la Salhană, planurile ulterioare, cel din 1871 al lui Hiotu și Papazoglu, numesc vechiul Drum al Sării cu un nume rămas până astăzi: Șoseaua Mihai Bravul.

¹ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion, p. 168.

² N. Iorga, *O hartă a Țării-Românești din anul 1780*, etc., *An. Ac. Rom., Mem. Secf. Ist.*, XXXVI, 1914.

Mai sânt însemnate pe planul de hotărnicie din 1847 încă trei drumuri, ce merg în interior: Ulița Vergului, Ulița Iancului și Drumul Izvorului.

Ulița Vergului, azi Strada Călărașilor, taie moșia Pantelimonului dintr'un cap la altul și iese pe la bariera Vergului, peste drumul Sării, în drumul Pantelimonului, cum ni arată și hărțile austriace din 1790, ca și planul lui Blaremburg din 1842, unde este numită chiar Ulița Pantelimonului. În Boroczyn e trecută, însă, supt numele de Ulița Sfântul Ștefan, de la biserica cu același nume care se găsește alături.

Ulița Iancului. Mai sus de Ulița Vergului e Ulița Iancului, „drumul Mărcuței” din hrisovul de la 1752, „ce-izic și ulița Oborului Vechiu”, spune hotarnicul de la 1847, — fiindcă trece alături de vechiul Obor, unde se găsește biserica cu același nume, — și care va constitui, câteva decenii mai târziu, Bulevardul Pache. Dar, pe când actualul bulevard taie drept până în Calea Moșilor, vechea Uliță a Iancului o ia abia către Sud-Vest pe străzile de azi Avram Iancu, Plantelor, ieșind la biserica Mântuleasa și în Strada Negustori, așa cum ni-o arată așa de limpede planul lui Pleșoianu.

Drumul Izvorului. Al treilea drum însemnat pe plan, care pornește din marea uliță a Vergului până în „ulița dintre vii ce merge la Vergu”, e Drumul Izvorului. Nu ni se dă alte amănunte ca să-l putem identifica: o putem face însă cu ajutorul celor două planuri, al lui Boroczyn din 1852 și al lui Jung din 1856, unde ni se arată drumul acesta ca începând din Ulița Vergului, lângă biserica Delea Nouă și se continuă peste ulița dintre vii până la biserica Izvor, de unde, pe semne, și numele drumului. E de remarcat că acest drum e constatat și pe planurile austriece din 1790, deci e unul din drumurile cele vechi.

Pe planul lui Pleșoianu sânt însemnate încă alte ulițe, fără nume, dar care se pot ușor identifica, dat fiind spiritul tradiționalist al Bucureșteanului, care a păstrat, mai ales în partea aceasta de Răsărit a orașului, sensul vechilor ulițe, lăsându-li aceeași înclinație și aceeași orientare. Așa bunăoară în partea sud-vestică a moșiei, în jurul bisericii Olteni, unde hotărnicirea cerea o grijă mai atentă, căci nu se găsește pe aici nicio uliță mai mare, o mulțime de ulițe și ulicioare se împletesc între ele, ulițe ce există într'acest fel până în zilele noastre: Labirint, Legislatorului, Zaverei, Olteni, Mircea-Vodă, Anton Pan, Lucaci și Romulus.

Însă aici, în jurul bisericii Lucaci, există, cum am spus mai sus, o nedumerire: în planul de la 1847 sânt arătate o mulțime de ulițe, care nu se

constată nici în planurile de azi, nici pe cele contemporane cu planul de hotărnicie.

Tot la Sud de marea uliță a Vergului este o uliță mare care merge din Ulița Vergului și până în Ulița Dudescului: e actuala Stradă Traian, întreruptă în plan între Ulița Vergului și Ulița Iancului și e continuată până în Ulița Oborului cea de sus.

Alte două uliți ale Oborului sânt arătate la Sudul bisericii Pantelimon și care pot fi ușor identificate cu Strada Pop de Băsești și Bulevardul Ferdinand.

Din ulița Podului Târgului de Afară, se desface o altă uliță, Strada Olarilor de astăzi, care întâlnește Strada Traian.

Bisericile.

Opt sânt bisoricile însemnate în planul lui Pleșoianu, toate, bine înțeles, pe marginea hotarului, ca semne mai vajnice pentru fixarea liniei de demarcație decât gropile de nisip, frasinii, pietrele, mușuroaiele și chiar crucile de piatră ori de lemn, ce se luau de obicei în lipsa altor mărturii mai dănuitoare.

Biserica Olteni, biserică veche, despre care vorbește un act de la Brâncoveanu, care e pomenită totuși în hrisovul din 1752. Aici e bine situată între Străzile Olteni și Mircea-Vodă și porțiunea din Calea Dudeștilor, numită atunci Ulița Tabacilor, fiindcă aici locuiau tăbăcarii, cum ni arată un document din 1696, Februar 8, care vorbește de biserica Tabacilor, de pe ulița care vine de la biserica Olteni.

2. *Biserica Lucacilor*, de pe la începutul veacului al XVIII-lea, cum am arătat mai sus, e greșit însemnată în plan, căci în planurile contemporane e arătată, ca azi, între străzile Logofătul Udriște și Mateiu Basarab, care se formează în ovalul din dreptul no. 8 din plan și unde legenda spune că e „gura uliții care merge la biserica Lucaci“.

3. *Biserica Sf. Ștefan*, bine situată chiar pe marea uliță a Vergului, din cara cauză, am văzut, Boroczyn a dat numele bisericii întregii uliți din apropiere. Este zidită, ni spune Ionnescu-Gion, de Ștefan-Vodă Racoviță și Tudora Doamna, la 1764, ori la 1768, de un Stoica Clucerul, după domnul G. Florescu.

4. *Biserica Mântuleasa*, zidită la 1732 de Manta Precupețul și soția sa Stanca, este de asemenea indicată cu precisiune pe Ulița Iancului. adevărat la capul Străzii Negustori de azi.

5. *Biserica Olari*, însemnată just chiar pe Podul Târgului de Afară, e zidită la 1758 de Dumitrașcu Racoviță Vel Vistier. Un amănunt interesant ni dă planul din 1847: se spune anume „Biserica Cea-

ușului Precup, ce-i zice astăzi a Olarilor, așa cum glăsuia testamentul-hrisov din 1752, „drept pe pod de-asupra Răsăritului, dinaintea Bisericii Ceaș Precup“.

Să fie oare greșită data pe care ni-o dă Ionnescu-Gion asupra zidirii bisericii? Să fie deci mai veche ca 1758? Sau, cum e mai probabil, va fi fost și aici, ca la multe alte biserici bucureștene, vre-o bisericuță de lemn, ctitoria vre unui Ceaș Precup, care mai ființă încă în 1752, iar apoi, năruindu-se, în 1758 boierul Dumitrașcu Racoviță o zidi de „piatră“.

În sprijinul acestei ipoteze avem mărturia preoților mahalalei, cari arată că lângă actuala biserică, pe locul casei parohiale, ar fi fost mai înainte o bisericuță, așa cum s'a aflat dintr-o însemnare veche¹.

6. *Biserica Pantelimon*. În partea de Nord a moșiei e arătată această biserică, despre care Ionnescu-Gion spune numai că e zidită la 1790 de preotul Ioan. Cercetări noi au adăugat alte cunoștințe, și anume că au fost mai mulți ctitori ai bisericii: popa Ioan ot Silivestru, logofătul Constantin Borănescu, jupân Constantin (aramzulea și Ene Mănciulescu. Însă marele hrisov al Pantelimonului din 1752, atât de des citat în cursul expunerii, vorbește încă de atunci de biserica Pantelimon, deci această biserică exista cu patruzeci de ani în urmă, dacă nu și mai d'înainte.

7. *Biserica Iancului sau Iancu Vechiu*, cum o numește Ionnescu-Gion, e situată chiar pe ulița Iancului, adevărat pe bulevardul Pache, colț cu Strada Mătăsari. E zidită în 1775 de Gheorghe Măcelarul și de popa Ioan ot Silivestru, pe locul dăruit de căpitanul Nicolae Petre și moșul acestuia, Frangulea.

8. *Biserica Sf. Troițe* este aceia situată în Calea Dudeștilor, la întretăierea cu Strada Raionului și Șoseaua Vitan, adevărat acolo unde în 1848 Ulița Dudeștilor se îmbina cu ulița dintre vii, ce duce la Vergu.

Ionnescu-Gion, în monumentala sa operă, nu pomeneste nimic de ea.

Testamentul voevodal din Iulie 1752, arătând hotarele acestei moșii a mănăstirii Pantelimon din cuprinsul Bucureștilor și amintind de bisericile din margene: Lucaci, Ceaș Precup, Pantelimon și Iancului nu putea să nu menționeze și această biserică așezată tot în hotarul moșiei. De asemeni

¹ Într-o condică, de pe la 1850, se arată că la Miazăzi de biserică, sau pe locul unde se ridică azi casa parohială, se găsea un pătrat îngrădit, care însemna locul unde a fost pristolul vechii biserici (probabil a lui Ceaș Precup).

cele două planuri austriace ale lui Ernst și Purzell din 1790-91 iarăși nu arată vre-o biserică pe marea uliță a Dudeștilor. Deci nu poate fi vorba de existența acestei biserici din veacul al XVIII-lea.

Prin urmare când a fost clădită? Cercetând la fața locului, o pisanie pusă recent, în 1887, la restaurarea bisericii, ni-a deslegat problema, căci se spune aici lămurit, probabil după pisană cea veche sau după pomelnic: „în numele Sf. Treimi s'a zidit în anul 1804 cu cheltuiala lui Păun Plugarul“ și a soției lui Stanca, adaugă pomelnicul.

Așa dar Ionescu-Gion, care n'a făcut decât istoricul orașului până la 1800, n'a amintit această biserică din prima jumătate a veacului al XIX-lea, cum nici Biserica Popa Rusu, clădită în 1813.

Locul viei domnești.

Cu prilejul hotărniciei acestei moșii, hotărnicii înseamnă și celălalt loc pe care-l avea numita mănăstire chiar în Târgul din Năuntru, pe Podul Beilicului.

Marele hrisov din 1752 spune relativ la această stăpânire a mănăstirii că este pe „locul de unde era via domnească, de spre poarta din jos a Curții Domnești, unde și lednița(?) domnească este, și lemăria era. Adecă, cu alte cuvinte, acest loc se află cuprins în colțul dintre Strada Patria, vechea uliță a Rahtivanului de pe planul din 1847 și Strada Carol, începutul uliții Podului Beilicului, în preajma bisericii Sf. Ion cel Nou și mergând în jos peste Calea Călărașilor până la Strada Mămulari. Spre Răsărit hotarul merge de-a lungul unei linii nedefinite pe lângă casele locuitorilor până în Strada Patria. Locul viei domnești e străbătut de-a lungul lui de Ulița Jigniții, care pornește din Ulița Rahtivanului și merge, cum ni se arată și în planul lui Boroczyn, dar încă și mai lămurit în planul de situație a locurilor incendiate din centrul Bucureștilor, întocmit de doi ingineri germani în 1847, până în vecinătatea Dâmboviței, unde se indică altă „St. Nikolaus-Kirche“, biserica Sf. Nicolae de la Boroczyn sau Sf. Nicolae Jignița de astăzi. Ulița Jigniții e numită încă din 1871 Strada Sf. Ionică, iar azi Sf. Ion cel Nou, după numele bisericii din apropiere, numele cel vechi rămânând numai pentru o frântură a uliții de atunci, ce este între străzile Mămulari și Negru-Vodă. Boroczyn însă, cum am mai văzut și în alte părți, o arată fără a-i da un nume. Și la el, ca și în fragmentul german din 1847, nu sânt numite decât marea uliță a Podului Beilicului și biserica, aceia care a dat ulterior numele ei unei întregi mahalale nou-create în jurul ei. Această biserică, de la poalele dealului unde era via domnească, situată între Ulița Podului

Beilicului și Ulița Jigniței, este clădită în 1766 de către Ioniță Croitorul pe locul ce-l are de la Biserica Domnească de Jos. Acest „schit“, cum îl numește actul din 1766, August 12¹, va fi mai târziu biserica Sf. Ion a Vornicului Pârscoveanu, „pentru că boierii Pârscoveni erau mari proprietari lângă dânsa și probabil au reparat o și au dăruit-o după vremuri“, spune Ionescu-Gion. În fine, numita biserică a dat numele ei, în chip oficial, încă de pe la începutul veacului al XIX-lea, unei întregi mahalale, care s'a înființat pe locul viei domnești, după cum se constată dintr'o poruncă din 1801, Septembrie, adresată logofătului Ianache pentru hotărnicirea unui loc al mănăstirii Pantelimon din mahalaua Sf. Ion pă via domnească ².

Am zis: în mod oficial, căci, în vorbirea curentă, la facerea zapiselor, se știa tot de locul unde a fost via domnească, de „locurile viii domnești“, cum reiese și din înfățișarea acestui plan de la jumătatea veacului al XIX-lea.

Proprietăți menționate în acest plan.

Dar, în vreme ce marele plan al lui Boroczyn, atât de complet în unele privinți, nu ni spune prea mult despre ulițele bucureștene, el ni vorbește de unele proprietăți care, cel puțin pentru aceste locuri ale mănăstirii Pantelimon, se pot ușor controla cu planul și hotărnicia întocmite de inginerul Pleșoianu. Așa în colțul sudic al viei domnești e arătată la Boroczyn casa Măcescu, pe care o constatăm și în planșa 1847, unde ni se lămurește că e vorba de casa Păharnicului lordache Măcescu, pe care o găsim încă și în 1871, situată la sudul Fundăturii Mămulari.

Pe moșia de Răsărit am văzut cum Chirilov și Fotachi din planul lui Boroczyn sânt menționați aici în mahalaua Oltenilor și în 1847.

Mai departe, pe Ulița Iancului se constată, tot la Boroczyn, un Mateiu, care în 1847 e arătat cu numele său întreg: Mateiu Ciocan. Ștefan de la Boroczyn, ce stă lângă „Streaja“ sau bariera Iancului, trebuie să fie acel Ștefan Curărarul ce are băcănie pe aici în 1847.

Dar, în afară de acești locuitori, cari sânt aflați și la Boroczyn, se pomenesc aici, în hotărnicia de la 1847, o sumedenie de boieri și neguțători cari-și aveau casele aici pe moșie sau pe locul viei domnești. În jurul bisericii Lucaci sânt menționați: Bobescu, Hagi-Pandele și Căminarul Ștefan Ogredanu sau Ogrezanu, pe Ulița Vergului, Logofătul Stanciu; mai sus, pe actuala stradă Pale-

¹ Cîndica no. 5 a Mitropoliei; Arhivele Statului, fila 200.

² Arhivele Eforiei Spitalelor Civile, cartonul 159.

ologul erau casele Serdarului Ioniță Roșianu și pe Strada Negustori de azi, vechea uliță a Iancului, casa Clucerului Răducan Tocilescu.

Hotărnicia din 1848 citează încă și alți boieri în aceste locuri, din preajma bisericii Lucaci: Serdarul Costache Niculescu, Luxandra Cândescu, Serdăreasa Frusina Cuțarida, etc.

Alături de locul viei domnești inginerul hotarnic arată casele Clucerului Ianache Arion, între Ulița Jigniții și Ulița Rahtivanului, iar, în celălalt colț, din spre Piața Sf. Anton, înseamnă „Hanul Grădișteanului”, al acelor boieri Grădișteni de cari Ionescu-Gion spune că erau „armași, păzitori ai Cuții și cârmuitori ai Pușcăriei Domnești” și locuiau, în consecință, aici, lângă Podul Beilicului, pe unde este astăzi „Bazaca”. Iar de cealaltă a Uliții Jigniței aflăm casele Pitarului Andricu Mavru, Zinchii Cercez, Elenchii Bilciurescu, Vistierului Nicolae și a Căminarului Arion, a cărui casă e arătată încă și în planul din 1871 al Coloarei de roșu.

Dar alături de aceste proprietăți boierești găsim și o sumă de neguțatori, români sau străini, cari, de-a lungul Podului Beilicului, înșiră prăvăliile lor. Se arată aici un fapt, ce se petrecea și în celelalte cartiere bucureștene, de amestec tot mai accentuat, între boierime și negustori.

Se adeverește ceia ce a spus cu bună dreptate Ionescu-Gion, că: boierii au locuit pretutindeni pe podul Târgului din Afară, ca și aiurea, în mahalaua Dudescului, în mahalaua Izvorului, în mahalalele mărginașe ale Lucacilor sau Oltenilor, în Târgul din Năuntru ori în Târgul Cucului.

* * *

Înainte de a încheia acest studiu, vom arăta încă mijloacele tehnice în care a fost presintat

acest plan. Desemnat pe hârtie groasă, acesta ni e înfățișat colorat în acvarelă: bisericile sânt însemnate cu roșu, iar de-a lungul uliților o dungă albastră pare să indice casele oamenilor de pe această moșie.

De asemenea moșiile vecine sânt colorate fiecare într'altfel. Din cele expuse în această sumară dare de samă despre un plan inedit, de o importanță atât de mare pentru topografia orașului, nu putem decât să regretăm că acest plan, singurul întocmit, în acea vreme, de doi ingineri români, nu ni-a înfățișat o zonă mai mare din Bucureștii de acum o sută de ani, căci, ținând sama de realitatea lucrurilor, cei doi hotarnici au înțeles că, pentru o mai bună orientare, e necesar să se dea și numele uliților, așa cum o vom constata în planurile de mai târziu, începând cu cele din 1871, — și, în acest chip, el ar fi constituit cel mai însemnat document topografic, întrecând, în multe privinți, planul cel, atât de complet, al lui Boroczyn.

Dar informațiile pe care ni le dă acest plan cu privire la locuitorii de pe aceste meleaguri, din lăuntru moșiei sau de pe hotar, ar putea servi să trezească amintirile unora, urmași ai celor din 1847, vechi Bucureșteni deci, cari, poate, locuiesc încă pe aceste locuri sau mai au încă unele mărturii prețioase ale vremurilor apuse ori mai știu ceva despre părinții și moșii lor.

Astfel divulgarea acestui plan și a hotărniciei anexate la el ar putea să mai fie și un prilej de multe povestiri ale bătrânilor mahalalelor sau mai ales acelor cari au venit în contact cu acești bătrâni conlocuitori cu aceia de cari vorbește numita hotărnicie.

RECENSIE.

Istoria Arhitecturii Românești, publicată de curând de către d. arhitect Grigore Ionescu, în editura Cărții Românești, este prima lucrare complexă ce posedăm asupra artei noastre monumentale din trecut.

Autorul expune în mod sistematic fazele succesive ale arhitecturii din Principatele Române, însoțind descrierile sale de un bogat material de planuri, de desene frumos prezentate și de fotografii excelente.

D. arhitect Grigore Ionescu începe cu arhitectura bisericilor de lemn, ale căror origini se pierd în timpurile îndepărtate, pe când arhitectura de cărămidă sau de piatră nu apare decât în veacul al XIV-lea, odată cu întemeierea Principatelor Române independente.

Tipurile bisericilor de lemn se deosebesc unele de altele în fiecare din cele trei regiuni principale ale țării: Muntenia, Moldova și Transilvania.

În Muntenia ca și în Oltenia forma planului este dreptunghiulară și are în față un pridvor deschis sprijinit pe stâlpi. Peste acest pridvor se ridică, în genere, o mică clopotniță. Proporțiile bisericii sânt scunde, tavanul are, în genere, forma unui semi-cilindru compus din scânduri așezate în lung, peste ferme transversale.

În Moldova planul este în formă de treflă: pridvorul se află, în general, pe partea laterală din spre Miazăzi, unde se găsește și ușa de la intrare, iar clopotnița este situată sau peste pronaos sau peste pridvor. Proporțiile sânt mai înalte și învelitoarele au, în genere, pantă mare cu strașină lată. Tavanul are în interior forma unei bolți piramidale și este compus din nervuri, peste care sânt așezate scândurile. Această boltă imită întru câțva formele impuse de tehnica lemnului, înfățișarea unei cupole de zidărie. În Transilvania formele sânt încă diferite. În genere, planul este cel dreptunghiular și bolta semi-cilindrică întocmai ca în Muntenia, dar înfățișarea exterioară este cu totul alta, foarte înaltă și influențată de arhitectura gotică.

Pridvorul de pe latura de Apus se întinde câte odată și pe laturile de Nord și Sud, supt formă de porțițe. Clopotnița, situată peste pronaos, este foarte înaltă și proporțiile ei ascuțite amintesc „fleșa” bisericilor gotice. În genere proporțiile acestor biserici sânt de o mare eleganță.

În veacul al XIV-lea, după constituirea Principatelor Române, Voevozii încep a construi și biserici de zid.

În Muntenia primilor Basarabi, după o epocă nesigură, cu înrâuriri occidentale, monumentele ce ni-au rămas arată în mod lămurit două înrâuriri deosebite, ambele orientale. Mai întâiu înrâurirea bizantină constantinopolitană, care ni-a dat biserica Sânicosară din Curtea-de-Argeș, cu planul dreptunghiular și cu o singură navă, precum și monumntala biserică a Sfântului Nicolae Domnesc, tot din Curtea-de-Argeș, aceasta din urmă fiind un tip de biserică bizantină în formă de cruce greacă înscrisă.

A doua înrâurire este cea sârbo-bizantină, datorită călugărului sârb Nicodim, care ni-a dat biserica mănăstirii Vodița de lângă Turnul-Severin și biserica mănăstirii Tismana, în Gorj. Mircea-cel-Bătrân zidește la 1386 biserica Mănăstirii Cotmeana, cu planul în formă de treflă, dar mai de aproape înrudită ca decor exterior cu monumentele balcanice, și, în sfârșit, biserica mănăstirii Cozia, pe care o clădește la 1389 și care, atât ca plan, cât și ca arhitectură, este foarte aproape de bisericile sârbești din Valea Moravei.

De la Mircea-cel-Bătrân până la sfârșitul veacului al XVI-lea, d. Grigore Ionescu constată, în special la începutul veacului al XVI-lea, o fasă a înrâurilor armeno-georgiene și otomane, care se observă în frumosul decor exterior și în ornamentația de piatră cioplită a bisericii de la mănăstirea Dealu, zidită la 1502 de către Radu-cel-Mare, și a Bisericii Episcopale din Curtea-de-Argeș, ctitorie a lui Neagoe Basarab, ridicată la 1508.

O a doua fasă este aceea a înrâurilor bizantine

de la Muntele Athos, care sânt evidente în forma planului bisericii de la mănăstirea Snagov, plan asemănător cu acel al „catolicoanelor“ de la Sfântul Munte. Biserica din Snagov este, de altfel, singura în Țara-Românească având această dispozițiune de plan. Un alt monument apropiat ca decor este vechea Mitropolie din Târgoviște.

Înrăuirile atonice sânt greu de precizat, fiindcă, pe de o parte, monumentele de acest tip sânt foarte rare în Țara-Românească și fiindcă, pe de altă parte, bisericile de la Muntele Athos au fost în mare parte restaurate în veacurile următoare și acoperite cu tencuieli și vâpseli care împiedică studierea arhitecturii lor de la origini.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea se constată o epocă de formație a unei școli locale, în care mai toate bisericile au planul trilobat, „cu o arhitectură simplă, care este învăluită într'un foarte pitoresc aier local“, și care sânt clădite toate după aceleași norme. Ele se pot împărți în trei clase distincte după forma planului și chipul de boltire: prototipurile lor sânt biserica din Brădet, recte Cozia, biserica mănăstirii Dealului și biserica episcopală din Curtea-de-Argeș.

Grupând aceste biserici după arhitectura lor exterioară, d. Grigore Ionescu le împarte tot în trei clase și anume: o primă clasă cu bisericile ale căror fațade sânt construite exclusiv din cărămidă (Stănești și Cobia), al căror prototip ar fi biserica mănăstirii Cotmeana. A doua clasă, cu bisericile având fațadele compuse din fâșii orizontale de cărămizi aparente, alternate cu fâșii tencuite, și o ultimă clasă, mai importantă, cu bisericile având fațadele subîmpărțite în două printr'un brâu median, care determină două registre decorate cu firide, care, în ultimă analiză, apar ca o interpretare în cărămidă a decorului de arcade construite din piatră de pe fațadele bisericilor de la mănăstirea Dealului și de la Episcopia din Curtea-de-Argeș.

Studiind cele mai importante biserici din această ultimă clasă, d. Grigore Ionescu ni arată deslușit „efortul pe care meșterii locali îl făceau în continuu pentru găsirea unor forme și dispozițiuni noi“, care, după Tîrgșor, Bucovăț, Călușu, Tutana și Mărcuța, culminează în arhitectura bisericii Mihai-Vodă din București, cea mai monumentală și mai complexă dintre bisericile din vechiul stil local, din veacul al XVI-lea, „care represintă chintesenta formelor căutate în tot lungul ultimilor ani ai secolului“.

Un monument a parte, fără legătură cu sforțările meșterilor români din această epocă, este Biserica Domnească din Târgoviște, ctitorie a lui Petru Cercel, care a fost restaurată în veacul al XVII-

lea de către Matei Basarab ori de Constantin Brâncoveanu. Din mănăstirea Comana, zidită de Radu Șerban, nu ni-a rămas decât o parte din chilii; biserica însă a fost complect refăcută „de călugării greci, cari după 1850 au fost ultimii locuitori ai mănăstirii“.

„La începutul secolului al XVII-lea sânt ani de stagnare pentru arhitectură, căci se clădește foarte puțin, iar meșterii noi se mulțămesc să copieze de-a dreptul modelele vechi; mai mult chiar, construind de cele mai multe ori cu materiale de proastă calitate, ei tencuiesc fațadele și vâpsesc apoi cu roșu peste tencuială un decor înșelător de cărămidă aparentă. Biserica Radu-Vodă din București, zidită de Radu Mihnea la 1615 și biserica din Bălteni-Ilfov, ctitorie a Vornicului Hrizea din 1626, merită să fie menționate.

„Suirea pe tron în 1632 a lui Matei Basarab înseamnă pentru arhitectura românească începutul unei ere noi. Față de monumentele din secolul trecut, numeroasele ctitorii din veacul al XVII-lea sânt lipsite de unitate, atât în ce privește decorul exterior, cât și planul. Unele urmează după modelul bisericilor din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cu decorul lor caracteristic de cărămidă aparentă alternată cu tencuială, împărțite de un brâu median în două registre; altele au fațadele exclusiv în cărămidă aparentă decorată cu arcade oarbe, construite din foruri de cărămidă. Cele mai numeroase însă sânt construite din cărămidă în întregime, tencuite în fațade“.

În ce privește configurația planului, se constată o variațiune destul de mare. Ele sânt în genere o reeditare a tipurilor cunoscute din veacurile precedente.

Dar, alături de planurile cunoscute și frecvent întrebuințate în veacurile precedente, apare, către mijlocul secolului, un tip nov, simplu, dreptunghiular, cu o singură absidă spre răsărit și având pe bolta pronaosului o clopotniță înaltă și puternică, la care se ajunge pe o scară practică într'un turnuleț alipit fațadei, fie pe o scară tăiată în grosimea zidului.

D. Grigore Ionescu clasifică aceste monumente în cinci grupuri, pe care le descrie în mod amănunțit.

În vremea lui Matei Basarab se constată și un început de înrăuire moldovenească în arhitectura Munteniei: ea este datorită zidirii în Târgoviște, de către Vasile Lupu, Domnul Moldovei, a bisericii Stelea, în anul 1645.

Elementele introduse în arhitectura Munteniei, din Moldova, sânt chenarele de piatră ale ușilor și ferestrelor, inspirate de formele gotice și croite

în chipul celor de la Iași și contraforturi puternice de piatră în exterior.

Acest curent dăinuiește, devenind însă din ce în ce mai slab, în tot timpul celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea. În vremea lui Șerban Cantacuzino, d. Grigore Ionescu mai distinge două monumente de o înfățișare nouă; d-*sa* observă că, încă din timpul Domniei lui Matei Basarab, multe din bisericile de oarecare importanță primesc în fața pronaosului, după modelul întrebuintat încă din secolul trecut, la vechea Mitropolie din Târgoviște și la Biserica Domnească din același oraș, un pridvor deschis, de formă dreptunghiulară, ridicat pe stâlpi cu arcade: ele se găsesc la bisericile de la Plătărești, de la Gura Motrului, de la Mitropolia din București, etc.

În ultimii ani ai secolului al XVII-lea unii meșteri constructori caută să puie în bisericile ridicate de dâșii o notă aparte de variațiune și originalitate; ei părăsesc forma obișnuită dreptunghiulară a pridvoarelor de până atunci, dându-li o formă nouă, mai complicată, poligonală și asemănătoare oarecum cu cea a absidelor. Biserica din Ludești, zidită la 1680, și biserica din Filipeștii-de-Pădure sânt două exemple a *e* acestui nou tip.

Arhitectura Munteniei de la sfârșitul veacului al XVII-lea, din timpul Domniei lui Șerban Cantacuzino, precum și a lui Constantin Brâncoveanu, este considerată de către d. Grigore Ionescu ca o continuare a acelei din epoca lui Matei Basarab, cu deosebirea că ornamentația este mai bogată.

Ni se pare totuși că arhitectura zisă brâncovenească aduce însemnate inovațiuni și îmbunătățiri reale în ce privește structura bisericilor, ale căror bolți în *porte à faux* și arcuri pe console sunt nouă și dau bisericilor, atât în exterior, cât și în interior, o înfățișare de o desăvârșită eleganță, pe care nu o aveau bisericile lui Matei Basarab; în ce privește decorația și în special sculptura în piatră, evoluția ei este radicală, și principiile de artă ce urmează în veacul al XVIII-lea sunt cu totul altele decât cele din veacurile anterioare. Tehnica ei, mult influențată de arta italo-venețiană, a cărei plastică puternic modelată o urmează, este cu totul diferită de săpăturile geometrice plate și stilisate ale artei armeno-georgiene din trecut.

Ni se pare că, în evoluția artei de atunci, rolul Cantacuzinilor și în special al lui Șerban-Vodă și al fratelui său, Marele Spătar Mihail, a fost foarte important. Ctitoriile lor, descrise de d. Grigore Ionescu, justifică, socotim, această părere prin inovațiile și formele lor originale, necunoscute în Muntenia până atunci.

Se pare, într'un cuvânt, că arhitecturii din veacul al XVIII-lea i se cuvine un loc mai important decât acel ce i s'a dat până acum și că așa-zisa decadență a ei este mai mult o evoluție, care merge treptat de la marele ctitorii domnești de la începutul veacului, trecând prin acele ale Mitropoliților, ale egumenilor și ale boierilor spre a ajunge, în a doua jumătate a veacului, la o artă populară, un folclor românesc de cel mai mare interes și având un caracter foarte original, care se vedește în frumoasele ctitorii negustorești de la orașe și mai ales în pitoreștile biserici ridicate la sate de fruntașii țărânimii. Credem că valoarea artistică a acestei din urmă faze a artei noastre nu a fost până astăzi în destul de bine cunoscută și apreciată.

În Moldova din veacul al XIV-lea epoca de formațiune a arhitecturii este supt tripla înrâurire a artei romanice, a artei gotice și a artei bizantine. Biserica din Rădăuți, care a fost probabil zidită în vremea lui Bogdan-Vodă, întrunește caracterele esențiale ale celor trei arte. Planul este dreptunghiular și e împărțit în două încăperi după tipicul ortodox, iar în sensul longitudinal e împărțită în trei nave, din care cea mijlocie este de două ori mai înaltă și mai largă decât cele laterale. Cu totul altul este planul bisericii Sf. Treime din Siretiu, care este foarte asemănător cu cel bizantin sârbesc în formă de treflă; un plan de tip „simplu“, în care absida centrală este alipită direct arcului de Est al naosului, spre deosebire de celălalt plan, zis „complex“, în care absida este separată de naos prin unul, două sau trei arcuri. Acest din urmă plan este aproape constant, atât la bisericile moldovenești, cât și la cele muntenești, care își au originea la Constantinopol sau la Muntele Athos. Planul Sf. Treimi din Siret este prototipul bisericilor ce se vor zidi mai târziu în veacul al XV-lea și al XVI-lea, însă formațiunea lui nu poate fi urmărită, fiindcă ni lipsesc monumentele din această primă epocă.

Epoca lui Ștefan-cel-Mare și a lui Petru Rareș sânt studiate de d. Grigore Ionescu în mod temeinic. Monumentele sânt împărțite în grupe. Ctitoriile lui Ștefan-cel-Mare, foarte numeroase și frumoase, sânt descrise, atât ca structură, cât și ca decor; bolțile atât de caracteristice sânt analizate amănunțit. În urmă vin ctitoriile urmașilor lui imediați, Bogdan cel Orb și Ștefăniță-Vodă. Într'un alt capitol sânt studiate frumoasele monumente ale lui Petru Rareș, apoi lui Alexandru Lăpușeanu. La sfârșitul veacului al XVI-lea, d. Grigore Ionescu vede începutul decadenței arhitecturii moldovenești supt o nouă înrâurire orientală, venită de-a dreptul din Muntenia.

La Galata de lângă Iași, zidită de Petru Șchiopul la 1584, formele muntenești se amestecă întâiu cu cele moldovenești. La Aroneanu, de asemenea: aici se mai văd și influențe orientale. La Dragomirna, zidită de Mitropolitul Atanasie Crimca în primii ani ai veacului al XVII-lea, înrăurirea armeno-caucasiană este foarte simțită. Cu zidirea acestui monument, arhitectura Moldovei este îndrumată pe o cale nouă.

La mănăstirea Secu avem o biserică muntească, atât ca plan, cât și ca decor exterior. De asemenea și proporțiile scunde ale bisericii îndepărtează acest monument de tradiția moldovenească a formelor înalte, încă accentuate la Galata și mai ales la Dragomirna.

Cu Bârnova, zidită de Miron Barnovschi la 1629, se ivește în bisericile moldovenești începutul clopotnițelor așezate peste pronaos, o dispozițiune care apare tot pe atunci și în Muntenia, la Golești (1646), la Bărbuleț (circa 1660) și la Cornet (1661).

În epoca lui Vasile Lupu, d. Grigore Ionescu vede continuarea decadenței; totuși, atât compoziția, cât și proporțiile perfecte a bisericii Trei Ierarhi din Iași, apoi și decorațiunea ei, atât de bogată și de frumos stilisată, nu pot fi calificate drept decadente, precum nici realele calități arhitecturale ale bisericii mănăstirii Cetățuia de lângă Iași. În veacul al XVIII-lea înrăurirea Munteniei este covârșitoare în ce privește decorul exterior al multor biserici din Moldova, totuși leit-motivul vechii tradiții, după expresia lui Gheorghe Balș, se menține până mai târziu, atât în forma planului, cât și în structura bolților, atât de caracteristice. Pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea, decorul devine neo-clasic și influențat de stilul baroc; acest decor clasic este combinat și cu forme orientale turcești, ocnite cu arcuri în acoladă și medalioane de forme complicate.

La sfârșitul lucrării d-lui Grigore Ionescu mai găsim și câte un capitol asupra arhitecturii monastice, asupra arhitecturii militare și asupra arhitecturii civile. La urmă de tot d-sa expune arhitectura din veacul al XIX-lea.

Textul este scris cu multă îngrijire și frumos ilustrat cu deseme foarte precise. La un loc, lucrarea d-lui Grigore Ionescu ni dă o imagine foarte vie despre arhitectura noastră veche. Din cetirea ei se desprind și lipsurile ce există încă în „Istoria Arhitecturii Românești” și care sânt următoarele:

I. Originile arhitecturii din Moldova, în care nu cunoaștem monumentele zidite în veacul al XIV-lea, d'inainte de Ștefan-cel-Mare, pentru că ele au dispărut, și nu putem ști cum s'a format tipul de biserică moldovenească cu planul în treflă și cu bolțile ei specifice, bolți care nu se găsesc, ori ce s'ar zice, nici în arta armenescă, nici în cea arabă, în aceleași forme și dispozițiuni ca în arta moldovenească.

II. Monumentele din veacul al XV-lea în Muntenia, care ni lipsesc complet de la 1386, când Mircea-cel-Bătrân a zidit biserica mănăstirii Cozia, până la 1502, când Radu-cel-Mare a ridicat biserica mănăstirii Dealului. Doar biserica din Brădet, care pare că a fost zidită pe la 1400, a rămas încă în ființă. Din cauza acestor lipsuri nu se poate lămuri îndeștul formațiunea bisericilor de la începutul veacului al XVI-lea, din Muntenia.

III. Un alt punct al istoriei arhitecturii noastre, care pare încă insuficient precizat, este formația așa-zisului stil brâncovenesc pe la sfârșitul veacului al XVII-lea și stabilirea importanței reale a celor trei înrăuriri care au contribuit la formația lui, adică: a curentului moldovenesc, căruia se pare că se datorește structura bolților bisericilor lui, a curentului italianesc din Veneția și a celui oriental, venit din Imperiul Otoman, influenți cărora stilul brâncovenesc li datorește formația bogatei lui ornamentații.

Dacă acest din urmă punct pare mai ușor de lămurit, pentru că documentele și monumentele din această epocă sânt foarte numeroase și studiul lor va putea duce la o mai bună cunoaștere „a dezvoltării tehnice și a progresului meșteșugului în diferitele lui compartimente”, cum foarte bine spune d. profesor Iorga în prefața cărții d-lui Grigore Ionescu, lipsurile arătate la cele două d'întăiu puncte par mult mai greu de împlinit, fiindcă au dispărut monumentele însele, al căror studiu ne-ar fi putut lumina și din care nu ni-au rămas decât unele fundațiuni de clădiri și câteva rămășițe răzlețe.

Se cuvine să aducem mulțămiri d-lui arhitect Grigore Ionescu pentru valoroasa sa lucrare, care dă marelui public puțința de a cunoaște arhitectura din trecut a Țărilor Române, tocmai în momentul când o reacțiune în favoarea redeșteptării simțului românesc în artă este atât de necesară.

„SABIA LUI CONSTANTIN PALEOLOGUL“.

Asupra săbiei atribuite greșit lui Constantin Paleologul, și anume asupra exemplarului de la Turin, a scris și Victor Langlois, în *Revue Archéologique*, XIV¹ (1857), pp. 292-4. Ea a fost adusă de baronul Tecco, ministru al Sardiniei la Constantinopol, care și el o căpătase de la un negustor, care zicea că o furase de la mormântul lui Mohammed al II-lea. Armeanul Papazian din Turin nu-i putea stabili o proveniență. Sprijinindu-se și pe proveniență, Langlois o credea fără îndoială a ultimului Împărat bizantin. O reproducere e dată acolo, ca planșă 312.

*

BISERICA DIN ZLATNA ȘI PROBLEMELE EI.

În Anuariul Comisiei Monumentelor Istorice pentru Ardeal, d. Virgil Vătășianu vorbește despre picturile găsite la Biserica Unită din Zlatna. Inscricția care-l oprește are acest cuprins:

„S'au zidit această sfântă besearică dinu'ăi cu zidū până la mijloc zidululu (sic) cu toată cheltuiala dumnealui Piucū Stănilav; jupanița ego Anna (?) ...pop... anū .../sn...“

Stănilav e, de sigur, un boier muntean refugiat aici. Ne-am putea gândi la Stănilă de pe vremea Mirceștilor¹.

După caracterul literelor trebuie să se admită o dată din secolul al XVI-lea. Aceasta o arată și fereasta gotică, pe care n'o putem pune decât la începutul secolului acelaia. D. Vătășianu crede că o poate ridica până la al XV-lea, răzimându-se și pe data de 1424 din „condica bisericii“, asupra căreia nu dă lămuriri (p. 8). Dar intrarea la Sud e ca la bisericile lui Ștefan-cel-Mare (p. 10). Tot d-sa observă că sânt și elemente ale Renașterii.

Pictura, care e de un caracter destul de popular, îndreaptă cam după 1500².

Dar ceia ce nu putea influența asupra deducțiilor d-lui Vătășianu e inscripția de mai sus.

*

¹ V. Iorga, Hurmuzaki, XI, tab'a.

² Tendința aceleiași de a muta Cotmeana în veacul al XIII-lea e greșită (v. *ibid.*).

PATRAFIRUL DE LA STĂNEȘTI AL LUI STROE BUZESCU.

În *Arhivele Olteniei*, XVII, pp. 95-6, d. Marcel Romanescu prezintă patrafirul Buzeștilor de la Banja, lângă Risano, în Bocche di Cattaro. Pomeneste și actele de danie ale lui Matei Basarab și Brâncoveanu pentru mănăstirea din Trebinje (Herțegovina). Patrafirul se pretinde a fi adus de la Milișevo; de fapt e însă de la Stănești.

Inscripția sună așa:

...СТРОЕ РЕА СТОЛНИК И СЪ ЖЕНАНИЦА ЕГО СИМА.
СЮ ПЕТРАХИЛ ДА КЪДЕТ МОНАСТИР ЕМЪ СЪЗНЕШТИ.
Data e 7114 (1605-6).

E o lucrare de o rară perfecție artistică. Apar Stroe Buzescu și soția Sima, cea care, pe mormântul soțului la Stănești, îi povestește viața, isprăvind că „n'a fost pe voia câinilor de Tataři“.

Se amintește și de patrafirul de la Belgrad, care e dat de Manea Clucerul și soția Vlădaia, la 7035.

VARIA.

În *Arhivele Olteniei*, Maiu-Decembre 1935, d. I. Ionașcu publică o cercetare din care se văd pagubele suferite la Hurezi de pe urma ocupației de Turci supt Mavrogheni (pp. 98-9 din extras, *Contribuții la istoricul mănăstirii Hurez*, Craiova 1935).

*

Plină de pitoresc și de dreptate cartea din 1924 a d-lui E. O. Hoppe, *In Gypsy camp and royal palace, Wanderings in Romania*, cu foarte frumoase ilustrații. O capelă la drumul mare în Ardeal, la pagina 100. Și o biserică mănăstirească (Aninoasa?), la pagina 150; Turnul-Roșu, p. 169. O splendidă cruce, pe care se vede un preot între două figuri de îngeri, de-asupra inscripției, — rar —, la pagina 172.

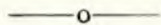
Autorul e un pictor bine primit la Curte. Are și legătură cu d. M. Beza, care i-a dat note despre literatura românească.

Se semnalează și călătorul, neîntrebuințat, Edward Daniel Clarke, *Travels in various countries*, din 1816.

R A P O R T

PRIVITOR LA LUCRĂRILE SERVICIULUI TECHNIC AL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE PE ANUL 1935

DE N. GHICA-BUDEȘTI.

Lucrările subvenționate de Stat au avut de suferit ca și în anii precedenți din cauza întârzierii cu care se obțin sumele aprobate pe tabloul de lucrări și din cauza formalităților contabilicești.

Numărul și importanța lucrărilor ce se execută din fondurile particulare, ale parohiilor sau ale donațiilor sânt, din contra, în creștere.

Lucrările de restaurare mai importante ce s'au executat în acest an sânt următoarele:

1. *La biserica Crețulescu din București* lucrările, executate din fondurile Eforiei respective, au fost în continuare la bazele turelor, unde s'a terminat zidăria și betonul armat. Apoi s'a executat șarpanta și așteriala acoperișului de la corpul bisericii, învelindu-se provisoriu cu carton gudronat.

2. *La biserica din Rebegești (Ilfov)* lucrările, studiate și pregătite din anul 1934, s'au executat în cele mai bune condițiuni, ridicându-se biserica cu circa patru metri în sus, cu verniere, după ce s'a consolidat monumentul printr'o centură de beton armat, executată supt temeliele sale.

S'au reparat de asemenea tencuielile exterioare și s'a refăcut învelitoarea cu șifă, făcându-se și o mică clopotniță de beton armat în curte.

În interiorul bisericii, care conține frumoase zugrăveli din veacul al XVII-lea, ele s'au acoperit cu pânze lipite, spre a se păstra neatinse acele zugrăveli în timpul lucrărilor. În jurul bisericii s'a făcut nivelarea terenului prin umplutură, un trotuar în jurul bisericii și împrejmuirea locului.

Lucrările s'au executat de către dd. ingineri Tiberiu Eremia și Emil Prager din fondurile Primăriei București, Direcția U. C. B., și supt controlul Comisiunii Monumentelor Istorice.

3. *La biserica din comuna Stâlpul (Buzău)* s'au început lucrările de restaurare conform planurilor aprobate de C. M. I.

4. *La biserica Mănăstirii Pobrata, județul Baia,* s'au terminat restaurarea ferestrelor, degajate de supt zidăriile care le astupau.

5. *La biserica Mănăstirii Tismana din județul Gorj,* materialele necesare fiind aprovisionate, s'a executat refacerea acoperișului bisericii și învelitoarea bisericii.

6. *La Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeș* s'a reparat învelitoarea din foi de plumb, care de câțva timp se găurește mai ales în partea din spre Miazăzi, care este mai expusă soarelui. Se pare că aceste stricăciuni se datoresc faptului că învelitoarea de plumb este așezată direct pe zidăria bolților lucrate cu ciment și că plumbul este atacat de ciment.

Același defect s'a constatat și la învelitoarea Mitropoliei din Târgoviște, care este de aramă și tot astfel așezată direct pe bolți.

7. *La biserica Mihai-Vodă din București* s'au continuat lucrările în regie, care se execută de către parohie.

În Muntenia s'au făcut, între altele, următoarele lucrări de întreținere:

La chiliile Mănăstirii Antim din București s'a făcut consolidarea șarpantei acoperișului în partea din spre Nord-Est și s'a învelit cu olane.

La biserica din Mărcuța (Ilfov) s'au făcut în regie, prin parohie, lucrări de întreținere.

La biserica mănăstirii Văcărești de lângă București s'a înlocuit o coloană de piatră de la pridvor, pe latura din spre Miazăzi cu alta nouă, de piatră lucrată la fel. A trebuit a se lua aici măsuri de precauțiune, proptindu-se cu multă grijă zidurile din prejurul coloanei peste care se razimă turla de peste pridvor.

La Giurgiu s'au terminat lucrările de restaurare a turnului din centrul orașului, executate în anul precedent.

La clopotnița mănăstirii Negru-Vodă din Câmpulung s'a refăcut șarpanta turlei, ce fusese distrusă de un incendiu, și s'a învelit cu tablă zincată arămită. S'a refăcut cornișa de zid unde era stricată și s'au executat două planșe de beton armat

în interiorul clopotniții, punându-le în legătură printr'o scară cu trepte de lemn.

Tot în Câmpulung s'a reparat casa veche, vecină cu clopotnița, unde se afla Museul orașului: i s'a făcut șarpanta din nou și învelitoarea cu șită, după ce s'au învelit zidurile la partea lor superioară.

La biserica Maica Precista din Ploești s'au făcut importante lucrări de restaurare din fondurile adunate de enoriași, conform proiectului aprobat de C. M. I., așa că această biserică, ce nu prezintă mult interes arheologic, a fost complet înnoită în stilul bisericilor noastre vechi.

La biserica din Curtișoara, Gorj, s'au executat lucrări curente de întreținere.

La biserica Filip din Vălenii-de-Munte s'a învelit din nou cu șită o parte din biserică.

În Moldova activitatea particulară este mai redusă.

La biserica Golia din Iași s'a făcut restaurarea ferestrelor; lucrări de întreținere s'au făcut la Precista din Bacău, la mănăstirea Bogdana, la Huși, etc.

La Sfântul Ioan din Vaslui s'au făcut planuri pentru o clopotniță și pentru amenajarea grădinii din jurul bisericii. Parohiile din Moldova dau de câțva timp dovadă de o mai bună gospodărire și monumentelor istorice li se dă o mai mare atenție, enoriașii silindu-se a aduna bani pentru păstrarea lor în mai bune condițiuni decât până acum.

Acest ultim raport al subsemnatului este incomplet, fiindcă nu am putut căpăta toate rapoartele de activitate ale arhitecților Comisiunii.

N. GHICA-BUDEȘTI, *Sur l'église du couvent de Tismana*. — Elle conserve, malgré les études récentes, son secret. Observations sur les hypothèses de M. Drăghiceanu.

AL. BARCILĂ, *La forteresse de Severin, commencement de recherches archéologiques*. — L'auteur a découvert ce qui reste du château des Hongrois d'environ 1500, mais, à côté d'une chapelle et des restes des murs, aussi des inscriptions romaines et autres éléments anciens. Il rappelle l'histoire de la forteresse.

N. GHICA-BUDEȘTI. — *Arts mineurs byzantins et roumains*. Analyse des ouvrages de MM. L. Bréhier et N. Iorga.

L. MOGA. — *Sur l'origine de l'église de St. Pantéleimon à Bucarest*. L'auteur donne le texte d'une

délimitation de cette petite église, qui existait encore au commencement du XIXe siècle.

L. MOGA, *Un plan inédit, daté de 1847, d'un secteur de la ville de Bucarest*. Analyse minutieuse des données de ce plan.

N. GHICA-BUDEȘTI. — *Compte-rendu sur l'ouvrage de M. Grégoire Ionescu, Histoire de l'architecture roumaine*.

Chronique. — N. Iorga sur le prétendu sabre de l'empereur Constantin Paléologue, sur l'inscription de l'église de Zlatna (Transylvanie), qui est du XVIe siècle, et sur l'épitrachile de Radu Buzescu, même époque. Quelques notes sur l'église de Hurezi et sur un livre de voyage de M. E. O. Hoppe.

Rapport sur les travaux de la Commission en 1935

R E D A C Ț I A :

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI. — STRADA GENERAL BERTHELOT No. 26.

Secretar-Director : VIRGILIU N. DRĂGHICEANU.

Fiecare fasciculă apare în două ediții :

Ediția pe hârtie chromă, Lei 120. — Ediția pe hârtie velină, Lei 90.

**PREȚUL
LEI 90**